

KAITSEVÄE AKADEEMIA

KUIDAS RÄÄKIDA SÕJAS JA SÕJAST

TOIMETAJAD

**ANDREAS VENTSEL, VLADIMIR SAZONOV
JA ANDRES SAUMETS**

SÕJATEADLANE

Estonian Journal of Military Studies

26/2025

CULTURAL, PEACE AND CONFLICT STUDIES SERIES

Volume I

Religion and Politics in Multicultural Europe: Perspectives and Challenges

Edited by Alar Kilp and Andres Saumets

Volume II

Extremism Within and Around Us

Edited by Alar Kilp and Andres Saumets

Volume III

The Law of Armed Conflict: Historical and Contemporary Perspectives

Edited by Rain Liivoja and Andres Saumets

Volume IV

Sõna sõjast ja sõda sõnast. Tekste ja tõlgendusi

War of Words, Words of War. Texts and Interpretations

Edited by Andres Saumets and Vladimir Sazonov

Volume V

Operatsioon „Iraagi vabadus“: kümme aastat hiljem

Operation “Iraqi Freedom”: Ten Years Later

Edited by Andres Saumets, Holger Mölder and René Värk

Volume VI

The Crisis in Ukraine and Information Operations of the Russian Federation

Edited by Vladimir Sazonov, Andres Saumets and Holger Mölder

Volume VII

Kümme aastat Vene-Georgia 2008. aasta sõjast: peegeldusi hübriidsõjast ja Venemaa poliitilistest ambitsioonidest

Ten Years after the Russo-Georgian War of 2008: Reflections on Hybrid Warfare and Russia's Political Ambitions

Edited by Karl Salum and Andres Saumets

Volume VIII

Zapad 2017 infosõja vaatepunktist

Zapad 2017 from the Perspective of Information Warfare

Edited by Andreas Ventsel, Vladimir Sazonov and Andres Saumets

Volume IX

Russia, Syria and the West: From the Aftermath of the Arab Spring in the Middle East to Radicalization and Immigration Issues in Europe

Edited by Vladimir Sazonov, Illimar Ploom and Andres Saumets

Volume X

Laiapindne riigikaitse ja olukorrateadlikkus

Comprehensive National Defence and Situational Awareness

Edited by Kaide Tammel and Andres Saumets

Volume XI

Strateegiline loojutustamine infomõjutusvahendina

Strategic Storytelling as a Means for Informational Influence

Edited by Andreas Ventsel, Mari-Liis Madisson, Vladimir Sazonov and Andres Saumets

Volume XII

Putin's War in Ukraine. Volume I. The Background and Anatomy of Russian Aggression

Edited by Vladimir Sazonov and Andres Saumets

Volume XIII

Putin's War in Ukraine. Volume II. Different Aspects and Challenges of the War

Edited by Vladimir Sazonov and Andres Saumets

Volume XIV

Kuidas rääkida sõjas ja sõjast

The Way We Talk in and about War

Edited by Andreas Ventsel, Vladimir Sazonov and Andres Saumets

KAITSEVÄE AKADEEMIA

SÕJATEADLANE

Estonian Journal of Military Studies

CULTURAL, PEACE AND CONFLICT STUDIES SERIES

VOLUME XIV

KUIDAS RÄÄKIDA SÕJAS JA SÕJAST

**STRATEEGILINE KOMMUNIKATSIOON
UKRAINA SÕJA KONTEKSTIS – ÕPPETUNNID EESTILE**

THE WAY WE TALK IN AND ABOUT WAR

**STRATEGIC COMMUNICATION IN THE CONTEXT
OF THE RUSSO-UKRAINIAN WAR – LESSONS FOR ESTONIA**

EDITED BY
ANDREAS VENTSEL, VLADIMIR SAZONOV AND ANDRES SAUMETS

SÕJATEADLANE
26/2025

SÕJATEADLANE
ESTONIAN JOURNAL OF MILITARY STUDIES

Peatoimetaja / Editor-in-chief:
Andres Saumets (Estonia)

Toimetuskolleegium / Editorial Board:

Heiko Biehl (Germany)	Nele Rand (Estonia)
Ivar Jõesaar (Estonia)	Claus Freiherr von Rosen (Germany)
Ken Kalling (Estonia)	Karl Salum (Estonia)
Kairi Kasearu (Estonia)	Vladimir Sazonov (Estonia)
Erik Männik (Estonia)	Zdzisław Śliwa (Poland)
Holger Mölder (Estonia)	René Värk (Estonia)
Andreas Pawlas (Germany)	

Keeletoimetajad / Language Editors:

Külliki Kuusk (Estonia)	Marju Randlane (Estonia)
Raili Lass (Estonia)	Elle Vatsar (Estonia)

Termini- ja keelekonsultant / Language and Terminology Advisor:
Reet Hendrikson (Estonia)

Nõuandev kogu / International Advisory Committee:

Enno Mõts (Committee Manager, Estonia)	Ants Laaneots (Estonia)
Raul Järviste (Estonia)	Tõnu Lehtsaar (Estonia)
Hubert Annen (Switzerland)	Rain Liivoja (Australia)
Richard H. Clevenger (USA)	Gale A. Mattox (USA)
Angelika Dörfler-Dierken (Germany)	Ago Pajur (Estonia)
Sharon M. Freeman-Clevenger (USA)	Robert Rollinger (Austria)
Martin Herem (Estonia)	Michael N. Schmitt (USA)
Thomas R. Kämmerer (Germany)	Martti Turtola (Finland)
Jakob Kübarsepp (Estonia)	

Sõjateadlane (Estonian Journal of Military Studies) on Kaitseväe Akadeemias väljaantav, eelretsenseeritav ja rahvusvahelise toimetuskolleegiumiga sõjateaduslik ajakiri.

Sõjateadlane (Estonian Journal of Military Studies), the journal of the Estonian Military Academy (EMA) is a peer-reviewed military journal with an international board of editors and open to international contributors.

Väljaandja ja autoriõigus / Publisher and Copyright: Kaitseväe Akadeemia, 2025

Toimetuse kontakt / Editorial Contact: Riia 12, 51010 Tartu, Estonia
Tel: +372 717 6275
E-mail: andres.saumets@mil.ee

Ajakirja koduleht / Homepage of the Journal: <https://www.kvak.ee/publikatsioonid>

Kaastööd / Submissions: publikatsioonid@mil.ee

Kirjastus / Publishing House: Kirjastus Atlex, www.atlex.ee

ISSN 2461-4378 (print)
ISSN 2461-4386 (online)

Kaanebildil kasutatud foto autor on Sergei Gussev, Wikimedia Commons, CC BY 2.0

SISUKORD

STRATEEGILINE KOMMUNIKATSIOON UKRAINA SÕJA KONTEKSTIS – ÕPPETUNNID EESTILE	7
---	---

Andreas Ventsel, Vladimir Sazonov, Andres Saumets

NATSIDEST VENNASRAHVAS – AFEKTIIVNE TÄHENDUSLOOME VENEMAA STRATEEGILISTES AJALOONARRATIIVIDES	13
--	----

Andreas Ventsel

MIS TÄHTSUST ON AJALOOL? AJALOOPOLIITIKA, NARRATIIVID JA MÄLU JULGEOLEKUSTAMINE VENE-UKRAINA SÕJAS	43
---	----

Sergii Pakhomenko

SÕJAAJALUGU KUI IDEOLOOGILINE RELV: TEOREETILISED DISKUSSIOONID SÕJAAJALOO KASUTAMISEST VENEMAA FÖDERATSIOONI RELVAJÕUDUDES 1990.–2000. AASTATEL	69
--	----

Igor Kopõtin, Vladimir Sazonov

KUIDAS KREML PÜÜAB SOTSIAALMEEDIAS ÕIGUSTADA UKRAINA VALLUTAMIST	99
---	----

Andreas Ventsel, Mari-Liis Madisson, Sten Hansson

KREMLI KÕRGETE AMETNIKE SÕNAVÕTTUDES ESINEVATE VENEMAA PROPAGANDANARRATIIVIDE AJALOOLISED, FILOSOOFILISED JA IDEOLOOGILISED JUURED	129
--	-----

Vladimir Sazonov, Sirje Kupp-Sazonov

VENE PROPAGANDA NÕRGAD KOHAD: NENDE TUVASTAMINE JA VASTUMEETMED	159
--	-----

Yevhen Mahda

VENEMAA JA LÄÄNE HEIDUTUSTEEMALISE DIALOOGI KEELELINE ASPEKT: KAS JA KUIDAS MÕISTAVAD VENELASED HEIDUTUSE TÄHENDUST?	166
--	-----

Liia Vihmand-Veebel, Viljar Veebel

AJALOOLISE REVISIONISMI JA REVANŠISMI IDEOLOOGIA: MILLEST KIRJUTATAKSE MEDINSKI ÕPIKUTES?	192
--	-----

Igor Kopõtin

STRATEEGILINE KOMMUNIKATSIOON UKRAINA SÕJA KONTEKSTIS – ÕPPETUNNID EESTILE

Andreas Ventsel, Vladimir Sazonov, Andres Saumets

Venemaa Föderatsiooni ulatuslik sõjaline agressioon Ukraina vastu 2022. aasta veebruaris sai informuimis alguse palju varem. Kremli avalik diplomaatia (mh meedia) on tekitanud pidevalt ja süstemaatiliselt desinformatsioonimulle ning külvanud vaatajates ja kuulajates paanikatunnet. Seda on tehtud aastakümneid varjatud moel Ukraina iseseisvumisest saadik ja palju nähtavamal viisil vähemalt alates 2014. aastast, kui Venemaa ründas esimest korda Ukrainat, hõivas Krimmi ja moodustas kvaasiriiklikud üksused Ida-Ukrainas, nn Luganski ja Donetskis Rahvavabariigi (Tõmtšuk *et al.*, 2016; Müür *et al.*, 2016).

Praeguses julgeolekukeskkonnas võib riiklikult koordineeritud informõjutustegevust pidada sõjapidamise liigiks, mida Venemaa on ulatuslikult rakendanud Ukraina kriisi eskaleerimiseks, toetamaks enda sõjalisi aktsioone (Ramsay & Robertshaw, 2019). Venemaa propaganda on palju panustanud sümboolsetesse kujutluspiltidesse ja kuvandiloomesse (Bernsand & Törnquist-Plewa, 2019; Sazonov, 2020; Sazonov *et al.*, 2021; Ventsel *et al.*, 2021), mis põhinevad suure osas 20. sajandi (ajaloo)narratiividel (Suure Isamaasõja müüt, võitlus fašismiga, nõukogude ajastu jne) ja retrospektiivsetel arusaamadatel julgeolekust, aga samas mõjutavad otseselt ja dramaatiliselt Venemaa naabrite, ennekõike Balti riikide julgeolekut.

Siinses Sõjateadlase erinumbris avaldatud tööd lähtuvad suuresti konstruktivistlikust lähenemisest, mis rõhutab intersubjektiivsete (sageli kokkusobimatute) vaadete koos- ja vastasmõju rahvusvaheliste suhete dünaamikas (Wendt, 1992). Rahvusvaheline poliitika tekib mitmete sotsiaalsete toimijate vastastikku konstitutiivsetest suhetest ja nende ühistest arusaamadest (Kurki, 2022; Nordin *et al.*, 2019; Selg & Ventsel, 2020). Seejuures ei kujunda rahvusvahelist poliitilist olukorda üksnes riiklikud institutsioonid, vaid ka valitsusvälised osalejad ja avalikkus, kelle panus on tunduvalt kasvanud. Selles kontekstis on oluline roll riiklikult koordineeritud strateegilisel kommunikatsioonil ning teavitustööl, mis aitab tugevdada ühiskonna ühtekuuluvust ja ühist väärtusruumi ning suurendada elanike allikakriitilisust ja ohuteadlikkust

muu hulgas vaenulikust infomõjutustegevusest ja teistest inforuumis levivatest hübriidohtudest (nt küberrünnakutest ja desinformatsioonist).

Erinumbri fookus ja eesmärk

Taani infosõja eksperdi Thomas Elkjer Nisseni järgi koosneb infokeskkond kolmest omavahel seotud ja suhtlevast mõõtimest: füüsilisest, informatsioonilisest ning tunnetuslikust. Informatsiooniline dimensioon täpsustab füüsilist mõõdet ning osutab, kus ja kuidas infot kogutakse, töödeldakse, hoitakse, levitatakse ja kaitstakse. Tunnetuslikus dimensioonis edastatakse infot, võetakse seda vastu, reageeritakse sellele ja tegutsetakse selle alusel (Nissen, 2015, lk 24). Tunnetusliku tasandi riiklikult koordineeritud infomõjutustegevus avaldub massiteabevahendites, sotsiaalmeedias, tavakodanike vestlustes ja mujal mittesõjalises keskkonnas. Ebastabiilse poliitilise olukorra ja vaenuliku mõjutustegevuse tõttu on konfliktid ettearvamatamad ja avatud erinevatele tõlgendusvõimalustele. See suurendab üksikisiku ebakindlust ning vastuvõtlikkust valeinfole ja suunatud mõjutustegevusele, mida võimendab veelgi infokanalite paljusus. Kuid just sellelt tunnetuslikult tasandilt võrsuvad inimeste reaktsioonid ja otsused, mida sõnumite väljastajad oma inforelvadega mõjutada soovivad.

Selle erinumbri fookus on peamiselt Ukraina sõja tunnetuslikul aspektil ning keskendutakse ennekõike Venemaa ja Ukraina strateegilisele kommunikatsioonile, sealhulgas erinevatele infomõjutustegevustele. Tõsi, tunnetusliku dimensiooni paremaks mõtestamiseks ja kontekstitundlikumaks analüüsiks on vaja tähelepanu pöörata ka USA ja Euroopa Liidu strateegilise kommunikatsiooni sõnumitele, mistõttu ühel või teisel viisil kajastuvad ka nende seisukohad siinsetes artiklites.

Kuna otsene relvakonflikt Venemaa ja Ukraina vahel algas juba 2014. aastal Krimmi annekteerimisega, puudutatakse osas artiklites tausta paremaks tutvustamiseks ka toona alanud perioodi, kuigi põhirõhk on aastatel 2022–2025. Kremli ajaloonarratiivid ei tekkinud viimaste aastate jooksul, vaid on olnud püsivalt esil juba Putini võimuloleku esimestest aastatest saadik, kui võidu narratiivist hakkas kujunema üks tänapäevase Venemaa poliitilist kogukonda loovatest alusmüütidest. Sellisel viisil ajaliselt piiritletuna pakub Ukraina sõda unikaalset võimalust uurida nii sõjalise konflikti ettevalmistamist kui ka selle representeerimist inforuumis. Seejuures muutub oluliseks, milliste narratiividega erinevad osapooled sõjaeelset pingeolukorda (de)legitimeerisid ning

millised olid nende ideoloogilis-kultuurilised lähtekohad. Kuna sõda kui erakordne sündmus vajab auditooriumi ettevalmistamist, saab tähtsaks see, kuidas toimus „sõja normaliseerimine“ ehk auditooriumi „harjumine“ võimaliku agressiooniaktiga.

Paljudele neile teemadele ja küsimustele on pühendatud ka siinne erinumber, mis on ilmunud Kaitseväe Akadeemia ja Tartu Ülikooli koostööprojekti „Strateegiline kommunikatsioon Ukraina sõja kontekstis – õppetunnid Eestile“ ning Eesti Teadusagentuuri PRG 1716 „Relatsiooniline lähenemine strateegilistele ajaloo narratiividele“ toetusel.

Ajakirja erinumbri avab Tartu Ülikooli poliitika ja sotsioseemiootika professori **Andreas Ventseli** artikkel „Natsidest vennasrahvas – afektiivne tähendusloome Venemaa strateegilistes ajaloonarratiivides“, milles uuritakse Venemaa strateegiliste ajaloonarratiivide kasutamist infomõjutustegevuse vahendina. Tuginedes strateegiliste narratiivide käsitlusele ja kultuuripsühholoogilisele vaatele, analüüsitakse, kuidas emotsionaalselt laetud ajalootõlgenduste kaudu kujundatakse arusaamu Nõukogude minevikust ning kuidas Kremli ametlikus diskursuses põimuvad ukrainlaste kui natside ja vennasrahva kohta loodud vastandlikud narratiivid, mida kasutatakse avaliku arvamuse suunamiseks ja sõjaliseks mobiliseerimiseks.

Mariupoli Ülikooli politoloogia ja rahvusvaheliste suhete kaasprofessor ning Kaitseväe Akadeemia ja Helsingi Ülikooli külalisteadur **Sergii Pakhomenko** analüüsib artiklis „Mis tähtsust on ajalool? Ajaloopoliitika, narratiivid ja mälu julgeolekustamine Vene-Ukraina sõjas“ Venemaa ajalookäsitlust kolmelt positsioonilt: 1) tänapäeva Vene režiimi ideoloogia; 2) Ukraina ja tema omariikluse tõlgendamine; 3) üldised ajaloopoliitika suunad Venemaa poolt Ukrainas ajutiselt okupeeritud aladel. Autor kasutab julgeolekustamise teooriat eesmärgiga selgitada ja mõista loogikat, mille järgi Kreml julgeolekustab oma versiooni ajaloost ning millega Venemaa õigustab täiemahulist sissetungi Ukrainasse. Sergii Pakhomenko näitab oma artiklis, et Kreml kuulutab, et Venemaa ajalugu ja identiteet on ohus, ning levitab seda narratiivi ulatusliku võrgustikuga, mis hõlmab meediat ja riigi-, haridus- ja kultuuriasutusi. Samal ajal kasutatakse ajalugu aktiivselt Venemaa riigisiseste eesmärkide saavutamiseks.

Kaitseväe Akadeemia juhtivteadurite **Igor Kopõtini** ja **Vladimir Sazonovi** artiklis „Sõjaajalugu kui ideoloogiline relv: teoreetilised diskussioonid sõjaajaloo kasutamisest Venemaa Föderatsiooni relvajõududes 1990.–2000. aastatel“ analüüsitakse Venemaa vaatepunkti muutusi sõjaajaloo kui ideoloogilise vahendi kasutamise seoses. Ajakirja Vojennaja Mõsl veergudel 1990. aastatest

kuni 2000. aastate keskpaigani peetud aruteludes jõuti järeldusele, et sõjaliseks võimsuseks on vaja rahvuslikku ja sõjalist ideoloogiat. Vene riigi- ja sõjaline ideoloogia pidi põhinema Venemaa „kuulsusrikkal“ (sõja)ajalool ja rahva seas valitseval meelsusel, tugevdama Vene armee võitlusvaimu ning looma kindla aluse patriotismile. Sõjaideoloogiale seati strateegilised ülesanded: saada maailma avalik arvamus enda poolele, tihedalt kokku liita nn Clausewitzi kolmainsus oma riigis ja purustada seesama kolmainsus vaenlase riigis.

Artiklis „Kuidas Kreml püüab sotsiaalmeedias õigustada Ukraina vallutamist“ analüüsivad professor **Andreas Ventsel**, Tartu Ülikooli semiootika kaasprofessor **Mari-Liis Madisson** ning Tartu Ülikooli kommunikatsiooni-uuringute kaasprofessor **Sten Hansson** strateegiliste narratiivide, diskursuseanalüüsi ja semiootilise lähenemise kaudu, kuidas Kreml on püüdnud legitimeerida oma illegaalset sõda Ukraina vastu. Venemaa välisministeeriumi ingliskeelse Twitteri konto esimese sõja-aasta postituste analüüs näitab, et sotsiaalmeedias kombineeritakse mitme strateegilise eesmärgi saavutamiseks autoriteedile viitamist, moraalseid väärtusi ja hirmuretoorikat.

Artiklis „Kremli kõrgete ametnike sõnavõttudes esinevate Venemaa propagandanarratiivide ajaloolised, filosoofilised ja ideoloogilised juured“ käsitlevad juhtivteadur **Vladimir Sazonov** ja Tartu Ülikooli tõlkeõpetuse ja -uuringute osakonna juhataja **Sirje Kupp-Sazonov** nn Vene maailma ja Euraasia kontseptsiooni arengut ning seda, kuidas see kajastub Vene infomõjutustegevuses. Kreml välispoliitika ideoloogilised alused ühendavad endas elemente vanast Moskooviast (sh „Moskva kui kolmas Rooma“), krahv Uvarovi ametlikust natsionalismi teooriast, slavofiilsusest, eurasianismist ning vene filosoofide ja ideoloogide paremäärmuslikest ideedest (nt Ivan Iljin ja Aleksandr Dugin). Artiklis uuritakse, kuidas ja milliste rõhuasetustega on Kreml neid oma mõjutusoperatsioonides kasutanud.

Kiievi Riikliku Lennundusülikooli professor **Yevhen Mahda** arutleb artiklis „Vene propaganda nõrgad kohad: nende tuvastamine ja vastumeetmed“ selle üle, et Vene-Ukraina sõjast on saanud rahvusvaheliste suhete ümberkujunemises väga oluline tegur ning et Venemaa agressioon ei piirdu ainult sõjalise sissetungiga Ukrainasse, vaid kujutab endast ka sihitud mõjutustegevust Ukraina ja teiste riikide rahva vastu. Yevhen Mahda näitab, et kõiges selles on kesksel kohal arusaamine, et Vene propaganda on juba olemuslikult rahvusvaheline.

Tartu Ülikooli doktorant **Liia Vihmand-Veebel** ja Balti Kaitsekolledži lektor **Viljar Veebel** arutavad artiklis „Venemaa ja lääne heidutusteemalise dialoogi keeleline aspekt: kas ja kuidas mõistavad venelased heidutuse

tähendust?“ raskuste üle, mis tekivad mõistete tõlkimisel ühest kultuurist teise. Autorid osutavad, et vene käsitluses hõlmab mõiste *сдерживание* lääne-riikide strateegilises mõtlemises kolme eraldiseisvat mõistet, millele vastavad ingliskeelsed terminid *deterrence*, *containment* ja *compellence*. Lähtudes sõna etümoloogiast ja ajaloolisest taustast pakuvad nad, et *сдерживание* kõige sobivam vaste oleks *containment* ('ohjeldamine').

Kogumiku lõpetab juhtivteadur **Igor Kopõtini** põhjalik raamatuarvustus pealkirjaga „Ajaloolise revisionismi ja revanšismi ideoloogia: millest kirjutatakse Medinski õpikutes?“, mis käsitleb Venemaa Föderatsiooni presidendi abi Vladimir Medinski koostatud kaht „Maailma ajaloo“ ja kaht „Venemaa ajaloo“ õpikut 10. ja 11. klassile. Seejuures väärrib mainimist asjaolu, et Medinski on Vladimir Putini ideoloog, kes töötas 21. maist 2012 kuni 21. jaanuarini 2020 Venemaa kultuuriministrina. Ligi 1500 leheküljel kujutatakse Medinski õpikutes ajalugu ideoloogilise instrumendina, mille eesmärk ei ole pakkuda mitmekülgselt ja kriitilist ajalootõlgendust, vaid kujundada normatiivset ja riigitruud maailmapilti. Õpikute keskne narratiiv põhineb Venemaa moraalsel vastandamisel Läänele, Suure Isamaasõja absolutiseerimisel ning Venemaa esitamisel ajaloolise suurriigi ja õigustatud kaitsja rollis, samal ajal kui pluralismi, rahvuslikku enesemääramist ja liberalismi esitatakse reaalse ohuna Venemaale. Sellisena toimivad õpikud mälupoliitilise ja propagandistliku projektina, mis legitimeerib noore põlvkonna seas autoritaarset valitsemismudelit, agressiivset välispoliitikat ja militariseeritud mõtteviisi.

Kirjandus

- Bernsand, N., & Törnquist-Plewa, B. (eds.). (2019). *Cultural and Political Imaginaries in Putin's Russia*. Brill.
- Kurki, M. (2022). Relational revolution and relationality in IR: New conversations. *Review of International Studies*, 48(5), 821–836. <https://doi.org/10.1017/S0260210521000127>
- Müür, K., Mölder, H., Sazonov, V., & Pruulmann-Vengerfeldt, P. (2016). Russian information operations against the Ukrainian state and defence forces: April–December 2014 in online-news. *Journal on Baltic Security*, 2(1), 28–71.
- Nissen, T. E. (2015). *Sotsiaalmeedia kasutamine relvasüsteemina. Tänapäeva konfliktide omadused* (K. Tamm, tlk). Tallinna Raamatutrükikoda.

- Nordin, A. M., Smith, G. M., Bunskoek, R., Huang, C.-C., Hwang, Y., Jackson, P. T., Kavalski, E., Ling, L. H. M., Martindale, L., Nakamura, M., Nexon, D., Premack, L., Qin, Y., Shih, C., Tyfield, D., Williams, E., & Zalewski, M. (2019). Towards global relational theorizing: A dialogue between Sinophone and Anglophone scholarship on relationalism. *Cambridge Review of International Affairs*, 32, 570–581. <https://doi.org/10.1080/09557571.2019.1643978>
- Ramsay, G., & Robertshaw, S. (2019). *Weaponising News: RT, Sputnik and Targeted Disinformation*. The Policy Institute, King's College London.
- Sazonov, V. (2020). Case study: Estonia. Molotov-Ribbentrop pact, World War II and Soviet legacy. *Falsification of History as a Tool of Influence* (pp. 18–29). NATO STRATCOM COE.
- Sazonov, V., Pakhomenko, S., & Kopytin, I. (2021). Between history and propaganda: Estonia and Latvia in Russian historical narratives. H. Mölder, V. Sazonov, A. Chochia, & T. Kerikmäe (eds.), *The Russian Federation in Global Information Warfare. Influence Operations in Europe and Its Neighbourhood* (pp. 397–423). Springer Nature.
- Selg, P., & Ventsel, A. (2020). *Introducing Relational Political Analysis: Political Semiotics as a Theory and Method*. Palgrave Macmillan.
- Tõmtšuk et al. 2016 = Тымчук, Д., Карин, Ю., Машовец, К., & Гусаров, В. (2016). *Вторжение в Украину: Хроника российской агрессии*. Брайт Стар Паблшинг.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. *International Organization*, 46(2), 391–425.
- Ventsel, A., Hansson, S., Madisson, M.-L., & Sazonov, V. (2021). Discourse of fear in strategic narratives: The case of Russia's Zapad war games. *Media, War & Conflict*, 14(1), 21–39.

NATSIDEST VENNASRAHVAS – AFEKTIIVNE TÄHENDUSLOOME VENEMAA STRATEEGILISTES AJALOONARRATIIVIDES

Andreas Ventsel

BROTHERLY NATION, THE NAZIS – ACTIVE MEANING-MAKING IN RUSSIA'S STRATEGIC HISTORICAL NARRATIVES

Abstract. In 2005, Vladimir Putin called the dissolution of the Soviet Union “the greatest geopolitical catastrophe of the 20th century”. Was it his estimation of a historical event or a guideline for policy-making? Historical interpretations have always played a major part in the formation of national identities but they are also a means to justify (geo)political objectives, form international alliances, and shape the public opinion internally and abroad. Russian propaganda is trying to create and spread a symbolic understanding about the significance of the Soviet Union in the 20th century based on political agendas. To shape the interpretations of the auditorium, Russia uses textual strategies in describing historical events with the purpose of arousing emotional reactions rooted in people’s cultural memory. In my attempt to conceptualise the emotionally charged strategic historical narratives of Russia, I use the semiotic approach to cultural psychology to reveal the concurrent presence of two contradictory narratives, i.e. Ukrainians the Nazis and Ukrainians as a brotherly nation, and Russia’s use of such narratives as a justification for mobilising its people.

Võtmesõnad: strateegiline kommunikatsioon, „Ukraina kui natsiriik“, auditooriumi mobiliseerimine, semiootiline kultuuripsühholoogia, afektiivne semioos

Keywords: strategic communication, “Ukraine as a Nazi state”, audience mobilization, semiotic cultural psychology, affective semiosis.

1. Sissejuhatus

Ajaloonarratiivid mängivad olulist rolli riikide identiteedi ja poliitika kujundamisel. Samu ajaloolisi sündmusi käsitletakse sageli erinevas võtmes ning Teise maailmasõja erinevate ametlike ja omavahel vastandlike narratiivide kontekstis on käibele tulnud isegi Euroopa mälusõja metafoor (Mälksoo,

2012; Kattago, 2012; Tamm, 2012)¹. Leidub mitmeid uurimistöid ajaloo poliitiseerimise kohta Venemaal (Mälksoo, 2012, 2015; Bergmane, 2018), sealhulgas Venemaa ametlike ajaloonarratiivide kohta, mis mõeldud nii sise- kui välisauditooriumile (Pakhomenko, 2022; Sazonov *et al.*, 2021; Galai, 2019; Ventsel, 2024; Edele, 2017), samuti on mitmeid akadeemilisi töid mälu-uuringute (Mink & Neumayer, 2013; Fedor *et al.*, 2017) ja propagandauuringute (Vázquez Liñán, 2010) perspektiivist. Siinne artikkel vaatleb Venemaa riiklikult koordineeritud mäluoliitikat ja ajaloo kasutamist strateegiliste narratiivide ja semiootilise kultuurisühholoogia raamistikus.

Erinevalt teistest rahvusvaheliste suhete konstruktivistlikest lähenemistest tähtsustab strateegiliste narratiivide raamistik (digitaalse) meediakommunikatsiooni rolli rahvusvaheliste suhete analüüsis. Seetõttu ei keskenduta siin üksnes riiklike strateegiadokumentide analüüsile, vaid ka sellele, kuidas meedias ringlevate narratiivide kaudu kujundatakse riiklikku identiteeti, arusaamist rahvusvahelisest korrast ja konkreetsetest käimasolevatest poliitilistest meetmetest (Miskimmon *et al.*, 2017, lk 7). Strateegilisi narratiive kasutavad riigid enda poliitiliste eesmärkide õigustamisel, rahvusvaheliste liitude loomisel ning nii sise- kui välisauditooriumi avaliku arvamuse kujundamisel. Samuti rakendatakse neid välisriikides ühiskondlike lõhede võimendamiseks, uute konfliktide tekitamiseks ja sihtauditooriumi polariseerimiseks (Madisson & Ventsel, 2021). Strateegiliste narratiivide üks peamisi funktsioone on raamistada konfliktide minevikku, olevikku ja tulevikku (Miskimmon *et al.*, 2013, lk 3).

Seega hõlmab strateegiline loojutustamine olulisi aspekte riigi identiteedikäsitluses, sealhulgas ajalootõlgenduses. Artiklis otsin vastust, miks üks või teine 20. sajandit puudutav ajaloonarratiiv on saanud olulise koha Venemaa Föderatsiooni strateegilises kommunikatsioonis, milliseid strateegilisi eesmärke soovitakse nende abil saavutada ning kuidas afektiivne tähendusloome aitaks seletada narratiivide valikut. Strateegiliste narratiivide uurijad Alister Miskimmon ja Ben O'Loughlin (2019, lk 274) rõhutavad, et narratiivide emotsionaalset aspekti tuleb tänapäeva meediaökoloogia kontekstis üha

---

¹ Autori soovil kasutatakse artiklis tekstisisest viitamist (APA). Artikli pikem ingliskeelne versioon „Navigating Emotions: The Role of Affective Strategies in Russian History Narratives“ rõhuasetusega sõja premedieerimisele Venemaa Föderatsiooni strateegilistes narratiivides ilmus kogumikus „Power of Emotions: On the Affective Constitution of Political Struggle. Multidisciplinary Approach“. (Ventsel, 2025) Uurimistööd on finantseerinud Eesti Teadusagentuur grandiga PRG 1716 „Relatsiooniline lähenemine strateegilistele ajaloonarratiividele“ ja koostööprojekti SHVFI23109 „Strateegiline kommunikatsioon Ukraina sõja kontekstis: õppetunnid Eestile“ kaudu.

rohkem arvestada, kuna toimijate tunded moodustavad olulise osa loo maailmast ning neil on oluline roll tõlgendajate olukorra tajumise ja käitumisega seotud otsuste kujundamisel. Emotsioonide jagamine ja afektiivse kooskõlgemise väljendamine sotsiaalmeedias on iseäranis tõenäoline kriiside, katastroofide ja konfliktide ajal ehk puhkudel, kui sotsiaalmeediat kasutatakse kollektiivse mure ja ärrituse väljendamiseks (Papacharissi, 2015). Kuigi on mõningaid töid, kus on analüüsitud emotsioonide tähtsust rahvusvaheliste suhete kujundamisel (Moisi, 2009; Bleiker, 2012; Hutchison, 2016, Koschut *et al.*, 2017; Clément & Sangar, 2018), on afektiivse tähenduse loomise mehhanisme strateegiliste narratiivide kontekstis akadeemiliselt veel vähe uuritud (Miskimon *et al.*, 2017, lk 317, vt ka Madisson & Ventsel, 2021, Ventsel *et al.*, 2021).

Artikli teine kontseptuaalne nurgakivi on semiootiline kultuuripsühholoogia (Valsiner, 2021), mis aitab valgust heita afektiivse tähendusloome strateegilis-kommunikatiivsetele eesmärkidele. Artiklis osutan, kuidas pidev ohu ja ebastabiilsuse diskursiivne presenteerimine loob soodsa pinnase afektiivse semioosi käivitamiseks ning kuidas selle abil esitatakse lihtsaid ja polariseeruvaid lahendusi konfliktidega kaasneva tajutava ebastabiilsuse ületamiseks. See on aga üheks võimalikuks seletuseks, kuidas Venemaa ametlikus ajalookäsitluses eksisteerivad kõrvuti mineviku võitude (võit fašismi üle Teises maailmasõjas) ja kaotuste (Nõukogude Liidu lagunemine) narratiivid. Mõlema narratiivi ülesanne on käivitada afektiivne semioos, mis on ühtlasi eeldus auditooriumi kontrollimiseks ja juhtimiseks.

Järgnev teoreetiline käsitlus jaguneb nelja suuremasse peatükki. Konteksti mõistmiseks tutvustatakse esiteks lühidalt Kremli koordineeritud ajalooliitikat, keskendudes peamiselt Vladimir Putini valitsemisaja praktikatele. Seejärel avan uurimuse eesmärkidest lähtuvad poliitilise ajaloo mõisted, millele järgneb afektiivse tähendusloome mehhanismi selgitamine strateegilise kommunikatsiooni raamistikus. Neljandaks selgitan kultuuripsühholoogiliselt siinse käsitluse üht peamist küsimust ehk kuidas kasutatakse vastandlike võidu ja kaotuse narratiive auditooriumi Ukraina sõjaks ettevalmistamiseks ja mobiliseerimiseks.

2. Venemaa poliitiline ajalugu: „minevik on tulevik“

Pärast Nõukogude impeeriumi lagunemist leidis Venemaa end taas rahvusriigi loomise algfaasis. Kommunistliku narratiivi, mis põhines veendumusel, et kommunism esindab ajaloolise klassivõitluse lõpp-punkti, avalik

kõrvaleheitmine võimendas kultuurilist šokki, mis Vene ühiskonda Nõukogude impeeriumi lagunemisega tabas (Yurchak, 2006). Ideoloogilise aluse kadumist võimendas kaotus geopoliitilisel tasandil. Riik, mis moodustas varem maakera maismaa pindalast ligi kuuendiku, leidis ennast olukorrast, kus kommunistliku võimu ajal allutatud alad, 15 liiduvabariiki, moodustasid iseseisvad riigid ning impeeriumi pindala vähenes ligikaudu veerandi võrra (22,4 miljonilt ruutkilomeetrilt 17,1 miljoni ruutkilomeetrini).

Uue riikliku moodustise – Venemaa Föderatsiooni – maailmakaardile ilmumine 1991. aastal tekitas ühtlasi poliitilise vajaduse ühiskonna sidususe loomise järele. See sundis uusi liidreid otsima varasemast rahvuslikust ajaloost „sobivaid minevikusündmusi“, et kujundada poliitiliste eesmärkidega sidusaid narratiive (Boym, 2001, lk 59; Moeller, 2003; Torbakov, 2011, lk 215). Pisut utreeritult väljendudes, kümnendipikkusele segaduseperioodile järgnes uuel sajandil Putini algatatud pikem ühiskonna ja riigiaparaadi konsolideerumise periood, mis pärast 2022. aastal alanud täiemahulist Ukraina ründamist muutus veelgi jõulisemaks. Putini juhtimisel on riik osavalt navigeerinud nii hiljutises kommunistlikus kui ka varasemas, Tsaari-Venemaa ajaloos, ning selle riiklikult koordineeritud ja kontrollitud mälupoliitika üheks eesmärgiks on olnud rahvusliku uhkuse taaselustamine, kus riigi minevikku jäänud rahvusvahelist positsiooni seatakse eeskujuks praegusele Venemaa sise- ja välispoliitikale. Niisuguse, esmapilgul raskesti ühildatavate ajaloosündmuste kollaaži kokkumonteerimine ei tähenda möödahiilimist narratiivist, kus Nõukogude perioodi kujutatakse Venemaa ajaloo osana, nagu oli iseloomulik 1990. aastate vene mälupoliitikale. Üks levinud narratiiv kujutab Tsaari-Venemaa ja sellele järgnenud Nõukogude perioodi kui „loomulikke“ ajajärke Venemaa ajaloo tsüklilises arengus, mis võimaldab taasühendada mõlema ajajärgu positiivsed ja negatiivsed minevikusündmused ning mälestused rahvusliku ühtekuuluvuse narratiivi (Wijermars, 2019, lk 34). Putini otsus võtta Venemaa Föderatsiooni ametlikuks sümboliks Tsaari-Venemaa kahepealine kotkas ja riigihümnina taastada nõukogudeaegne hümn (säilitades meloodia, kuid uuendades sõnad) on selle poliitika ehk üks ilmekamaid näiteid. Mõnede autorite arvates leevendab see venemaalaste ärevust, mis tuleneb Nõukogude ajastu tajumisest ajaloolise arengu katkestusena. Sellisena moodustavad eelrevolutsioonilised ning nõukogude aja mälestused ja nende valikuline esitus tegelikult lahutamatu osa sellest, kuidas kaasaegne Venemaa püüab leppida oma lähiminevikuga (Brouwer, 2016; Wijermars, 2019, lk 35).

Ametlik mälupoliitika muutus kvalitatiivselt aastatel 2007 kuni 2010. Neil aastatel hakkas Venemaa riiklik poliitika sihipäraselt hāgustama riigivenelase

ja etnilise venelase identiteetide vahelisi piire. Sisepoliitiliselt muutus kodanikuidentiteet selgemalt venekeelseks ning vene keele, kultuuri ja traditsioonilised (õigeusu) väärtused tõsteti selle riiklikult loodava identiteedi keskmesse (Blakkisrud, 2016, lk 267). Välispoliitiliselt hakati aga välja töötama Vene maailma (*rusiski mir*) kontseptsiooni, mille juuri võime näha juba sajandeid tagasi käibele tulnud terminite *vene idee*, *vene hing* jt juures (Laruelle, 2015). Selle eesmärgiks on liita venekeelseid kogukondi postsovetlikes riikides, luues niimoodi tugeva vene mõjuga kultuurilise, ideoloogilise, sotsiaalse, poliitilise ja informatsioonilise sfääri, mida võib rakendada teiste riikide stabiilsuse ohustamiseks (van Herpen, 2015).

Erilise koha Venemaa ametlikus ajaloos on saavutanud Teise maailmasõjaga seostuv müüdi loome Venemaa kui Nõukogude Liidu järglase vaatenurgast. Selle keskmes on (üle)rõhutatult oma panus natsismi üle saavutatud võitu ja sõjajärgse Euroopa poliitilise ruumi loomisse (Mälksoo, 2009, lk 666; Kirschenbaum, 2010). Putini juhtimisel on taastatud nõukogude ajal alustatud traditsioon tähistada võidupüha 9. mail (päeval, mil Saksamaa tingimusteta kapituleerus liitlastele), korraldades sel päeval suuri sõjaväeparaade. Võidupüha tähistamisega ei meenutata Venemaal lihtsalt tohutut Nõukogude Liidu sõjalist ja ohvriterohket panust liitlaste võitu, vaid samavõrra luuakse sellega riiklikku enesekuvandit Venemaast kui sõjalisest supervõimust. Mõne autori arvates kasutatakse Teise maailmasõjaga seotud ajalootõlgendust Venemaa püüdluste õigustamiseks, et mängida juhtivamat rolli praeguse Euroopa julgeoleku- ja poliitiliste süsteemide kujundamisel (Zhurzhenko, 2015; Siddi, 2017). Selles kontekstis tuleb mõista ka Putini tõdemust Nõukogude Liidu kokkuvarisemisest kui „XX sajandi suurimast geopoliitilisest katastroofist“ (Putin, 2005). Venemaa eesmärk on taastada oma rahvusvaheline staatus ja prestiiž, mis kaotati Nõukogude supervõimu lõpuga. Loomulikult polnud niisugune narratiiv ainuvõimalik. Nõukogude Liidu lagunemise kirjeldamine ja kogemine mingisuguse koletu lüüasaamisena ei olnud kindlasti ette määratud, sest leidis ka palju teisi konkureerivaid narratiive. Ühe järgi oli see rahvarevolutsioon, kuulsusrikas hetk vene ja teiste rahvaste ajaloos, sest neil õnnestus võtta võim vihatud türanlikult režiimilt (Judin & Ljutiva, 2023).

Samas on Putini 2005. aasta paljutsiteeritud kõne üks aspekt jäänud suuresti tähelepanuta. Pean siinkohal silmas sõna *katastroof* negatiivset varjundit ning seda, kuidas niisugust emotsionaalset kaotust saab kasutada sihipäraselt, poliitilist kogukonda loovas funktsioonis. Avalikkuses hakati seda koondumisprotsessi kujundama narratiiviga, mille järgi moodustab enamik venelasi üleriigilise „kaotajate kogukonna“, mida ühendab äratundmine Nõukogude

Liidu kokkuvarisemisega kaasnenud „geopoliitilisest katastroofist“ (Shinar, 2018, lk 4). Käsitledes valdavaid ebakindluse ja rahvusliku alaväärsuse tundeid (Oushakine, 2009) ning võimendades nostalgiat nii Nõukogude ajastu kui ka Tsaari-Venemaa mineviku suhtes, kasutas Putini režiim nutikalt ajalooliste sümbolite jõudu uue narratiivi loomisel (Wijermars, 2019, lk 7). Kaotuse ja ilmajaätuse rõhutamine samal ajal Teise maailmasõja võidu ülistamisega on Venemaa ametliku ajalookäsitluse ühe mündi kaks külge, mis üksteist täiendavad. Osutusi sellele võib ohtrasti leida erinevatest diskursustest, alates Vene poliitilise eliidi sõnavõttudest kuni uute ajalooõpikuteni, kusjuures Putini lause kahekümnenda sajandi suurimast geopoliitilisest katastroofist on üks õpiku avalausetest (Medinski & Torkunov, 2023). Järgnevas peatükis analüüsingi seda ajalookäsitluse topelfunktsiooni poliitilise mälu raamistikus ning sean eesmärgiks näidata, kuidas kaotuse ja võidu samaaegne rõhutamine Kremli ajaloonarratiivides teenib strateegilisi eesmärke.

3. Poliitiline mälu poliitilise kogukonna kujundajana

Kultuurisemiootik Boriss Uspenski sõnul ilmneb minevik alati olevikust vahendatult – nii individuaalsetes või kollektiivsetes mäluilminguis, mis kodeeritakse vastavalt kultuuris levivatele (enese)kirjeldusmudelitele, kui ka objektiivsete faktide kaudu, mida seletatakse retrospektiivselt kui minevikusündmuste tulemit (Uspenski, 2013, lk 42). See on oleviku ja mineviku omavaheline mäng, milles minevik kangastub oleviku aktuaalsete sündmuste perspektiivist, mis ühtlasi määrab ajaloo protsessi suuna (ajaloo kulu) (Uspenski, 2013, lk 41).

3.1. Poliitilise mälu konstrueeritus

Artiklis keskendun ennekõike ajaloomälule, mida riiklikult sihipäraselt koordineeritakse ning mida siinkohal nimetan poliitiliseks mäluks (Assmann, 2021) või rahvuslikuks mäluks (Nora, 1992). Poliitilistel eesmärkidel ajaloole osutamisel on sümboolne eesmärk ning seetõttu pole siin keskmes mitte niivõrd ajalugu, kuivõrd mälu ja mälupoliitika. Parafraaseerides vene päritolu ajaloolast ja kultuuriteoreetikut Alexander Etkindi, pole siin küsimus ajalootõlgenduste kehtivuses, vaid selle olulisuses (Etkind, 2017, lk vii).

Poliitilise mäluga haakub kultuurilise mälu kontseptsioon, mida ei saa

lahutada tekstides, piltides ja kolmemõõtmelistes artefaktides väljenduvast mitmekesisusest (Assmann, 2021, lk 73). Samuti ei ole see täpne mineviku peegeldus ega ka ajaloolise uurimistöö tulemus. Vastupidi kultuurilise mälu heterogeensusele iseloomustab poliitilist mälu püsivus ja unifitseeritus, mis saavutatakse radikaalse sisulise ühendamise ja rituaalide kollektiivse korrata-vuse kaudu (samas). Nagu kirjutab prantsuse ajaloolane ja mälu-uuriija Pierre Nora, siis poliitiliselt konstrueeritud rahvuslik mälu levib peamiselt poliitiliste liidrite ametlike kõnede ja mälestusürituste kaudu mälupaikades (pr *lieux de mémoire*), mis võivad olla nii ajaloolised kui ka pseudoajaloolised kohad (monumendid, ehitised, lahinguväljad jne) ja mis meenutavad sihipäraselt valitud sündmusi rahvuslikus mälus (Nora, 1992, lk 7). See ei välista teiste, ametlikest institutsioonidest erinevate toimijate rolli rahvusliku mälu kujundamisel. Üksikisikute ja teiste rühmade mälud eksisteerivad kõrvuti ametlike mälestustega ja mõjutavad neid sageli (Sivan & Winter, 1999, lk 30). Siiski mängivad poliitilised liidrid tavaliselt peamist rolli rahvusliku mälu loomisel ja ametlike ajaloonarratiivide levitamisel, sest tänu oma institutsionaalsele positsioonile ja lihtsamale ligipääsule massimeediale omavad nad avalikku autoriteeti ja mõjutamise ressursse (Siddi, 2017, lk 467).

Prantsuse mõtleja Ernest Renan oli üks esimesi, kes hakkas rääkima rahvusest kui ühise kogemuse kaudu loodud kogukonnast, mida hoiab koos ajalookogemuste taas läbielamine. Rahvused muudavad teatud ajaloolised kogemused nende töötlemise, tõlgendamise ja omaksvõtmise viiside kaudu „müütideks“, millega nad seovad „autohüpnootilise mõju, muutes need monumentide, mälestusmärkide ja paikade abil kohal olevaks“ (Renan, 2002). Sarnaselt Renaniga rõhutab Ameerika retoorikateoreetik Michael C. McGee (1975) avaliku kommunikatsiooni rolli kollektiivse identiteedi kujunemisel. Tema järgi tuleb *rahvust* (ingl *the nation*) või *rahvast* pidada ennekõike avaliku diskursuse konstruktsiooniks, mis legitimeerib kollektiivsed fantaasiad. Need kollektiivses mälus olevad fantaasiad, ähmased iidsed igatsused (ingl *old longings*) transformeeritakse poliitilisteks müütideks, mis aktualiseerivad auditoriumi ootused tegutsemiseks (McGee, 1975, lk 239). Seejuures ei talu poliitiliselt vormitud mälu mitmetähenduslikkust, vaid taandab sündmused müütlisteks arhetüüpideks (Assmann, 2021, lk 49). Niisugust möödunud sündmuste totaalsust saab üheksainsaks pildiks kokku panna ainult eeldusel, et jäetakse alles üksnes nende kronoloogiline ja ruumiline skeem (Halbwachs, 1992). Tõsi, pillk autoritaarsete režiimide konstrueeritud avalikku ajaloodiskursusesse näitab ilmekalt, et ka ruumiline ja kronoloogiline faktilisus taandub poliitilise vajaduse praktika ees.

3.2. Võit ja kaotus – poliitilise mälu tuum

Saksa mälu teoreetiku Aleida Assmanni sõnul muutuvad niisuguses „kokku pressitud“ kollektiivses poliitilises mälus mentaalsed pildid ikoonideks ja jutustused müütideks, mille olulisemaks tunnuseks on nende veenmisjõud ja afektiivne mõjuvus. Müüt on varustatud püsiva tähendusega, mis hoiab ühiskonna möödanikku olevikulisena ja ammutab sellest tuleviku jaoks orienteerumisejõudu (Assmann, 2021, lk 49–50). Poliitilised avaldused, riiklikud sümboolid ja pühad on sellise müüdi loome kõige silmatorkavamad vormid, kuid sõltuvalt riigi tsentraliseerituse astmest võib riigipoolne kontroll mälu praktika üle ulatuda kõigisse ühiskonna valdkondadesse: haridusse, akadeemilisse uurimistöösse, muuseuminäituste korraldamisse, aga ka ajakirjandusse, televisiooni ja kinosse (Wijermars, 2019). Seejuures hõlmab poliitilise mälu koosseisu kindlustamine alati ka selle vastandit, väljaarvamist, kõrvaleheitmist ja hävitamist, mistõttu on unustamine alati sihipärane kultuuriline strateegia (Assmann, 2021, lk 65–66). See võib väljenduda käskudes ja keeldudes. Näiteks piiritlevad Venemaal Teise maailmasõja avalikku diskursust 2020. aasta põhiseaduse muudatused, mis keelavad „rahva kangelaslikkuse tähtsuse vähendamise“ kujutamise ning 2014. ja 2020. aasta muudatused Venemaa kriminaalkodeksis, mis kriminaliseerivad teadlikult valeinfo avaliku levitamise Nõukogude Liidu tegevuse kohta Teise maailmasõja ajal (Mälksoo, 2022, lk 8).

Assmanni osutus poliitiliste müütide identiteeti kujundavast funktsioonist on ka siinse artikli üks uurimisprobleeme. Järgnevalt vaatlen, millist strateegilist eesmärki kannab Venemaa poliitiline mälu, mis ühendab endas nii võidu heroiseerimise kui ka kaotusvalu narratiivid. Siinkohal on taas sobilik osutada Renanile, kelle järgi on lein rahvusliku mälestusena olulisem kui võidurõõm, sest see paneb rahva peale kohustused, see sunnib neid ühiselt pingutama (Renan, 2002). Assmann täpsustab Renani seisukohta:

.../ kui võitjate triumf jääb minevikku, siis kaotajate mälestus alati tulevikku, see töötab alati mineviku sündmuste töötlemisel tugevamini. Sellistel juhtudel säilitatakse mälestust osaks saanud kannatusest ja ebaõiglusest, et forsseerida välise surve all kogukonna kokkuhoidmist, legitimeerida nõudeid ja mobiliseerida vastupanule. (Assmann, 2021, lk 82)

Venemaa kontekstis ja seoses Putini tõlgendusega Nõukogude Liidu kokkuvõtteisest kui 20. sajandi suurimast katastroofist saab oluliseks poliitilise mälu teine aspekt: kaotajate perspektiivist lähtuv mälu strateegia on pigem

suunatud eneseülistusele ja müüdiloomele (Assmann, 2021, lk 89). Rahvusliku alanduse kogemusele vastatakse seega fantastilise ümbertõlgendamise arsenaliga: spirituaalse või moraalse ülendamise alternatiiviga, katarsisliku puhastumise või uue au müüdiga, patuoina müüdi või äraandmise ja reetmise legendiga (Assmann, 2021, lk 89). Just seda näeme Venemaal, kus iga-suguse ühiskondliku ebastabiilsuse või kataklüsmi, olgu see siis 1825. aasta dekabristide ülestõus, 1905. aasta revolutsioon, 1991. aasta Nõukogude Liidu kokkuvarisemine, hilisemast ajast aga aatomialveelaeva Kursk uppumine või Beslani terrorirünnak 2004. aastal, mille taustana nähti välisjõudude salajasi mahhinatsioonid ning harvem – või kas üldse – enesekriitilist pilguheitu riiklikule poliitikale. See kordab ennast erinevatel aegadel ja asjaoludel, kuid alusmehhanism jääb samaks: välised jõud koos kodumaiste reeturitega tegutsuvad Venemaa põlvili surumise ja hävitamise nimel. Säärase pahatahtliku eesmärgi täitmiseks genereerivad välisjõud kunstlikult seda, mida postsovetlikel 1990ndatel hakati nimetama *bespredel'*iks (vn *бесчеловечность*) – olukorras, kus poliitiline, rahaline või kriminaalne võimur saab karistamatult tegutseda. Liberaaldemokraatlikud väärtused, seksuaalvähemuste õigused jne on kõik *bespredel'*i ilmingud, mis n-ö puhast vene vaimu rikub (Ventsel *et al.*, 2023).

Järgnevalt püüan leida seletuse, miks nii Teise maailmasõja võidu heroiseerimine kui Nõukogude Liidu lagunemisega kaasnev kaotusvalu kultiveerimine täidavad kultuuripsühholoogiliselt sarnast poliitilist kogukonda loovat funktsiooni. Niisuguste vastandlike narratiivide afektiivsete toimetehhanismide läbivalgustamine aitab mõista, kuidas on strateegiline mõjutamine Venemaal tänapäeval üles ehitatud, ning aitab leida paremaid strateegiaid tulevikus, et sellele vastu seista.

4. Afektiivne tähendusloome ja Venemaa strateegiline kultuur

Nagu eespool märgitud, on artikli lähtekohaks idee ajaloost kui diskursiivsest konstruktsioonist, kus ajaloosündmuste identiteeti kujundav funktsioon avaldub ühe või teise sündmuse tähenduses ühiskonnaliikmetele. Seejuures on oluline silmas pida, et kultuuril ega diskursusel pole agentsust, niisamuti ei ole üks või teine diskursus olemuslikult afektiivne, vaid kultuur ja diskursus võivad mõjuda inimesele afektiivselt. See tähendab, et afekt on tihedalt seotud tähendusloomega kultuuris.

4.1. Ajaloonarratiivide hierarhia ja emotsionaalne laetus

Semiootiline kultuuripsühholoogia käsitleb afekti tähendusloome (semioosi) põhivormina, mis käivitab edasised tõlgendused. „Sel põhjusel tuleks afekti käsitleda pigem protsessi kui seisundina – afektiivse semioosina“ (Salvatore & Freda, 2011, lk 122). See tähendab, et „[a]fekt (afektiivsed nähtused) on määratletud kui üldine kirjeldav termin, mis hõlmab nii tundeid (nt halva enesetunde tunne on ebameeldivuse afektiivse seisundi personaalne kogemus) kui ka emotsioone („hirm“ sellisel kujul, nagu neid väljendatakse, tunnetatakse ja kirjeldatakse keeleliste terminite abil)“ (Valsiner, 2007). Need on kollektiivselt jagatud ja kollektiivselt konstrueeritud. Tunded on olemuslikult mitmetähenduslikud, samas kui emotsioonid on diskreetsed (punktlaadsed) kategooriad, mis on ligipääsetavad sildistamise, diskursiivsete operatsioonide ja abstraherimise/üldistamise kaudu. See protsess on „eristatud, artikleeritud ja hierarhiliselt integreeritud“ (Branco & Valsiner, 2010, lk 243). See tähendab ühtlasi, et ükski ajaloosündmus iseenesest afektiivset tähendusloomet ei käivita, vaid selle potentsiaal emotsionaalselt teatud inimrühmale mõju avaldada sõltub selle positsioonist rühma väärtuste hierarhias. Järgnevalt otsingi vastust küsimusele, kuidas rühma väärtuste hierarhia moodustub ja kuivõrd on võimalik seda sihipäraselt kujundada.

Kultuuripsühholoog Jaan Valsineri sõnul omandavad asjad neile omistatud tähendustele toetudes väärtuse – üldistatud tähenduse, mis võimaldab asjade omavahelist võrdlemist ning kommunikeerimist. Näiteks kujutab igasugune sotsiaalne või moraalne norm endast stabiliseerunud ja pikaks perioodiks fikseeritud üldistatud tähendust, millest saab inimese mõtlemise, tunnete ja tegutsemise ankurdaja ning suunaja (Valsiner, 2021, lk 158). Psühholoogiliste nähtuste (normid, väljakujunenud reeglid jne) moraalne olemus on kodeeritud erinevatesse kultuuriliselt hierarhiseeritud märgisüsteemidesse (Valsiner, 2021, lk 241), ka eespool osutatud ajaloo „õiget“ tõlgendust fikseerivad reeglid on just üks niisugune riiklikult kontrollitava ja loodava märgisüsteemi hierarhia kujundamise näide. Oluline on siinkohal rõhutada, et märgisüsteemide funktsioon on alati tulevikule suunatud nii nende vahetu mõju poolest (muuta järgmine vahetu tulevik uueks olevikuks) kui ka üldise hoiaku tähenduses, et olla valmis sarnasteks olukordadeks mingil määramatul tulevikuhetkel (Valsiner, 2021, lk 139). Ajaloodiskursuses on märkide vahendusel (nt paraadid, TV-saadet) minevikusündmuste meenutamine alati „tulla võiva“ teenistuses – selle kommunikeerimine on üha ettepoole suunatud ja tulevikueesmärkide teenistuses.

Ajalookäsitlused on olemuselt üks hierarhiliselt organiseeritud märgisüsteem ning nagu eespool öeldud, on just ametlikud, „oma“ grupiidentiteedi seisukohast olulised ajaloonarratiivid selles märgisüsteemide hierarhias ehk kultuuris domineerivamal positsioonil. Sellest lähtuvalt on julgeoleku-uuringute kultuuriliselt orienteeritud käibel mõiste *strateegiline kultuur*. Ameerika rahvusvaheliste suhete uurija John Glenni järgi saab strateegilist kultuuri kirjeldada kui „ühiste veendumuste ja eelduste kogumit, mis tulenevad ühistest kogemustest ja aktsepteeritud jutustustest (nii suulistest kui ka kirjalikest), mis kujundavad kollektiivset identiteeti ja mingi sotsiaalse rühma suhteid teiste rühmadega ning mis mõjutab turvalisuse saavutamiseks valitud eesmärke ja vahendeid“ (Glenn, 2009, lk 530). See tähendab, et strateegiline kultuur on hierarhiliselt organiseeritud ning dominantsetes diskussioonis on enamasti institutsionaliseeritud (nt ajalooõpikud – *Autori märkus*) ning seetõttu on neid raskem ümber sõnastada ja muuta (Bertramsen *et al.*, 1991; Wæver, 2005). Strateegilise kultuuri teooria üks peamisi eeldusi on, et erinevates strateegilistes kultuurides sotsialiseerunud eliit teeb võrreldavatele olukordadele reageerimisel erinevaid valikuid ning need erinevused on tingitud ühiskondlikult ja kultuuriliselt määratletud eeldustest (nt kollektiivsed mälestused ajaloolistest sündmustest) selle kohta, mis on riigi huvides ja mis on riiklikud ohud. Seejuures tuleb rõhutada, et poliitilise eliidi liikmed ei ole üksnes valitseva strateegilise kultuuri levitajad, vaid tänu ressurssidele (nii poliitilisele, majanduslikule kui ka ligipääsu tõttu meediale) suudavad nad konkreetseid narratiive kohandada ja teatud määral eesmärgipäraselt kujundada (Götz & Staun, 2022, lk 482–483).

Mitmed autorid on toonud Venemaa strateegilise kultuuri tuumana välja tajutava haavatavuse välisrännakutele. See põhineb neljal omavahel tihedalt seotud narratiivil. Esimese keskmes on Venemaa haavatavus tänu tema hiiglaslikule territooriumile, mis teeb piiride kaitsmise keeruliseks (Götz & Staun, 2022; Covington, 2016; Vitkovskiy, 1992). See haavatavuse tunne süveneb veelgi teise jutustuse kaudu, mille keskmes on ajaloo jooksul toimunud arvukad sissetungid Venemaale, mis on jätnud Venemaa (välis)poliitilisele mõtteviisile püsiva jälje. Kolmas lugu toob esile sügava ebakindlustunde Lääne suhtes, millega Venemaa on silmitsi seisnud. Sellele aitavad kaasa ajaloo meenutused Napoleoni (1803–1815) või Hitleri-Saksamaa sõjakäigust (1941–1945). Neljas narratiiv rõhutab sisemiste ja välise ohtude seotust. Julgeoleku uuringutega tegelevad teadlased Elias Götz ja Jørgen Staun on osutanud, et tajutud oht ei piirdu ainult Lääne püüdlusega muuta režiimi Venemaal, vaid ka Lääne väidetava taktikaga kukutada Venemaa-sõbralikke valitsusi postsovetlikes

naaberriikides (nt 2014 aastal Ukrainas) (Götz & Staun, 2022, lk 484–485). Seetõttu on lähiajaloo toimunud „värvilised revolutsioonid“ Gruusias (2003), Ukrainas (2014) ja Kõrgõzstanis (2005) ja nende võimalik toimumine Venemaal jõudnud ka julgeolekuga seotud aruteludesse Venemaal (German, 2020; Poulsen & Staun, 2021, lk 81–83).

Eespool toodud üldised strateegilise kultuuri tunnused on ühel või teisel moel seotud kultuurilise ettekujutusega sündmustest Venemaa ajaloos, mistõttu on neid hõlpsam integreerida ka tänapäevaste ajaloonarratiividega. Venemaa strateegilise kultuuri tunnused (haavatavus väljastpoolt, sisemise ja välise ohu seotus ja selle terav tunnetus) on konkreetsemate strateegiliste narratiivide ülesehitamiseks vajalik kultuuriline kontekst, mille sihipärane kasutamine teeb võimalikuks afektiivse tähendusloome aktiveerimise diskursuses ja auditooriumi otsustusprotsesside suunamise.

4.2. Afekti esilekutsumine mobiliseerivas funktsioonis

Kirjeldanud kultuurilise märgikihistuse rolli strateegilises kommunikatsioonis, avan järgnevalt afektiivse semioosi funktsioone ning näitan, kuidas oleks võimalik antud raamistikus seletada ajaloonarratiivide afektiseerimist. Afektiivne semioos väljendab intuiitivset äratundmist, et mõned strateegilises jutustuses kasutatud elemendid või märgid (viited konkreetsetele ajaloosündmustele, tekstikatked, visuaalid jms) on äärmiselt olulised ning kutsuvad auditooriumis esile emotsionaalse reaktsiooni ja esmase – kas positiivse või negatiivse – identifitseerimise tunde. Sellised emotsionaalselt kõnetavad diskursused põhinevad ligikaudsetel ja umbmäärastel suhetel. Need käivitavad afektiivse semioosi, suunates auditooriumi looma erinevate alajutustuste ja süžeeolüüside vahelisi assotsiativseid seoseid (Madisson & Ventsel, 2021).

Valsineri järgi saame semioosi kujutada liikumisena esmasest füsioloogilisest käivitamisest (millegi tajumisest) selle subjektiivse kogemuseni ning tunnete eristamiseni. See oleks semioosi 1. tasand. Seal edasi liigub semioos tunnete nimelisele kategoriseerimisele, millele järgneb üldistamine, mis oleks semioosi 2. ja 3. tasand ja 4. tasandi hüperüldistamine (Valsiner, 2021). Inimsemioos kasutab erinevaid märke (ikoone, indekseid ja sümboleid) ning tegevusi liikumaks semioosis üldistamise, lõpuks ka hüperüldistamise suunas. Hüperüldistamine (või ka üleüldistamine) on afekti tasand, mis ei vaja nimeitamist ning väljendub inimese isiklikus ja täielikus kõrgemale eesmärgile

pühendumise olekus. Hüperüldistamine valdab meie tähendusloomet, kus eristused (märkide leidmine) on kadunud või raskendatud. Seda protsessi võib vaadelda ka kui liikumist eristusi tegevvalt argumentatsioonilt üha suureneva abstraktsuse ja üldistuse suunas. Nii on ajaloolaste diskursus, mis tugineb eristuste esitamisele ja nähtuste omavaheliste suhete argumenteerimisele, vähem üldistav ning polariseeriv kui ajalugu oma strateegilistel eesmärkidel esitavate poliitikute retoorika, kus – nagu varem osutatud – ei ole küsimus ajaloolises tões, vaid selle poliitilises kasulikkuses ja auditooriumi mobiliseerimises.

Poliitilise mälu kui kollektiivse tähendusloome kontekstis on huvipakkuv ennekõike üldistamise ja hüperüldistamise afektiivne tasand, kuna see on määrav auditooriumi otsustusprotsesside strateegilisel kujundamisel. Nagu märgib Valsiner, hakkab märgiloo sotsiaalne tugevnemine üldistuse astmel suunama sügavalt isiklikku ja ennustamatut hüperüldistatud afektiivse tasandi semioosi. See tähendab ühtlasi, et tugevdades sotsiaalset kontrolli üldistusprotsessis, saab võimalikuks käivitada mehhanismid, millel on potentsiaali suunata auditooriumi tähendusloomet ja otsustusprotsesse sotsiaalselt soovitatava suunas (Valsiner, 2021, lk 152). Seega peaksid kõik strateegilised jõupingutused (veenmine, propaganda), mis suudavad tegusid käivitada, looma semioosi üldistusprotsessis (st semioosi 2. ja veelgi rohkem 3. tasandil) teatud kontrollitud märgikasutuse, mis hakkab suunama afektiivse hüperüldistuse 4. tasandil inimeste tegutsemist ja otsustusprotsesse. Selle protsessi näiteks võib tuua patriootlikud arutlused sõjast, mille kaudu muudetakse muus mõttes afektiivne isiklik hüperüldistatud taust (sõjaga kaasnev hirmu- ja ärevusetunne) „ratsionaalselt mõistetavaks“ ehk sõda legitimeerivaks, mille tagajärjel inimesed kaitsevad (ja ründavad) kindlameelselt erinevaid ideoloogilisi ja religioosseid seisukohti (Valsiner, 2021, lk 151). Venemaa kontekstis on seda ajalooõpikutes kujutatud kui välist ohtu ning poliitikute kõnedes võimendatud pidevalt kui Läänest tulenevat ohudiskursust.

Samas on see protsess vastastikune, hüperüldistatud afektiivne tasand hakkab kujundama üldistuse tasandi eksplitsiitset märgilist väljendatud seisukohti ning neid tähendusloome protsesse suunama (Valsiner & De Luca Picione, 2017). See ilmneb näiteks sõdurite lahingusse mineku korral, kus sõnu pole vaja ning tegevust juhivad täielikult totaalne semiootiline väli, mis ei vaja nimetamist, vaid tegutsemist: et mitte ise surra, tuleb vastane ilmtingimata enne hävitada. Kui sotsiaalne suunamine on edukas, siis sõdur ennem sureb, kui deserteerub lahinguväljalt (viimane on samuti afektiivne reaktsioon eksistentsiaalsele ohule).

Kuna märgihierarhia kontrollib inimese tegutsemist, saab tähenduse (mis on tingitud sellest hierarhiast) pidurdamise ja ümbersuunamise/mineku küsimus paljudel juhtudel praktiliseks probleemiks (Valsiner, 2021, lk 142). Ühtlasi on see strateegilise kommunikatsiooni üks sihtmärkidest, kuna selle abil on võimalik luua tähendusloome tingimused, millega auditooriumi tõlgendusradu suunata. Valsineri järgi tekib märgihierarhia laienemisel üldistamise suunas meie tähendusloome süsteemis ühel kindlal hetkel kvalitatiivne katkestus – „hüpe“ afektiivselt hüperüldistatud tähendushierarhias –, mis korraldab käesoleva kogemuse ümber, andes sellele kvalitatiivselt uue värvingu (Valsiner, 2021, lk 143). Selline üldistatud hüpe inimese tähendussüsteemis on igasuguse sihipärase moraalse sotsialiseerimise märklaud. Juhul kui niisugune hüpe teoks saab, muudab see tähenduslooja kogu tähendusvälja, tõkestades uut, äsja ümbermõtestatud tähendussüsteemi varasemate tähenduste sekku-mise eest. Niisugune kogemuse kitsenemine viib uute tõlgenduste leiutamiseni, mis põhinevad antud kitsendusel. Naabri pilk võib muutuda „kurjaks silmaks“ või „vaenlase impeeriumi“ heaks luuramiseks (Valsiner, 2021, lk 143). Poliitiliselt radikaalsed tõekspidamised ja fundamentalistlikud meeleheiteaktid tekivad kõik niisuguste kitsenduste raames (Valsiner, 2021, lk 143).

Semiootilise kultuuripsühholoogia käsitlus afektiivse semioosi hüperüldistatud loogikast võimaldab meil seletada, kuidas Venemaa poliitilises diskursuses eksisteerivad kõrvuti nii narratiiv ukrainlastest kui vennasrahvast kui ka narratiiv ukrainlastest kui fašistidest ja Ukrainast kui natsiriigist. Seda saab vaadelda kui sõjaks ettevalmistamise kahe teineteist täiendava strateegiana, mis toimib ühiskondlikku ebakindlust kultiveerides ja sellele lihtsaid lahendusi pakkudes.

5. Auditooriumi mobiliseerimine Ukraina invasiooniks

Ebakindlus on seisund, kus inimene kaotab oma võime tulevikku ennustada. Järgmisena vaatlen Venemaa ametlikku ajalookäsitlust Ukraina sõja kontekstis kui teatavat sõjaks ettevalmistavat strateegilis-kommunikatiivset tegevust, kus afektiivsel semioosil on oluline roll auditooriumi tõlgenduste kujundamisel. Selle mehhanism tugineb teadliku ebakindluse fooni loomisel (hüperüldistatud tasand), mis ühelt poolt toitub vene strateegilise kultuuri eripärast ning mida võimendatakse Nõukogude Liidu kollapsiga kaasnenud meeleolude kultiveerimisega, teiselt poolt aga mobiliseeritakse auditooriumit ebakindlust ületama revanšistlike sõjaliste aktsioonidega. Lähtudes poliitilise eliidi rollist

avalike ajaloonarratiivide kujundamisel, toon järgnevalt illustreerivaid näiteid peamiselt võimaladvikusse kuuluvatelt Venemaa poliitikutelt ning osutan sealhulgas varasematele Venemaa avaliku diskursuse analüüsidele.

5.1. Patriotismi ja sõjaretoorika

Nagu juba artikli alguses sai välja toodud, on võidu narratiivist kujunenud „Putini režiimi alusmüüt“ (Koposov, 2018, lk 134; vt ka Vázquez Liñán, 2010, lk 169) ja antifaašistlik ideoloogia (Stone, 2014, lk 34). Igat katset seada küsimärgi alla „kanoniseeritud“ sündmuste versioon Nõukogude Liidu rollist Teises maailmasõjas mõistetakse hukka kui „jumalateotust“. Venemaa Föderatsiooni praegune rahvusliku julgeoleku strateegia kirjeldab katseid „läbi vaadata Venemaa roll ajaloos“ kui ohtu riigi „kultuurilisele julgeolekule“ (Стратегия национальной безопасности, 2021).

Teise maailmasõja võiduoreooli rõhutamisega on kaasnenum sõjaretoorika esiletõus avalikus diskursuses. Rootsi rahvusvaheliste suhete instituudi analüütik Aleksandr Golts väidab oma raamatus „Military reform and militarism in Russia“, et Venemaa militarism tugevnes pärast 1990. aastaid ja riigi poliitiline eliit on seda Putini režiimi ajal teadlikult edendanud. Putini ajal kujunenud eliit on loonud militariseeritud tsentraliseeritud režiimi koos laialt levinud salajasuse kultuuriga (Golts, 2019). Seejuures peab mitu autorit Vene sõjalis-strateegilist kultuuri Vene strateegilise kultuuri osaks ning nende vahel ei ole selget eraldusjoont (Poulsen & Staun, 2021).

Kõige ilmekamalt ilmneb Venemaa militaristlik kultuur patriotismi mõiste tähenduses. Mitme autori arvates on patriotism *de facto* Venemaa riigi uus valitsev ideoloogia (Lipatnikov & Grigorev, 2017, lk 52). Eesmärgi tugevdada Venemaa patriotismi ja arendada patriotistlikku kasvatust võime leida kõikidest Venemaa sõjalistest doktriinidest (1993, 2000, 2010 ja 2014) (Poulsen & Staun, 2021, lk 151, vt ka Golubev, 2007), mis on alates 1993. aastast relvajõudude tegevust suunanud, aga samuti riiklikest tegevuskavadest „Venemaa Föderatsiooni kodanike patriotlikust haridusest“ (2001–2005, 2006–2010, 2011–2015 ja 2016–2020) (Lipatnikov & Grigorev, 2017, lk 52; Golts, 2019). Patriotismi kirjeldamiseks kasutatud sõnad on varieerunud, kuid selle sõnumi eesmärgid pole muutunud: see kirjeldab tahet ette võtta sõjalist tegevust, mille eesmärk on viia ellu Venemaa Föderatsiooni poliitilisi eesmärke ning mida Ljubljana haridusuuringute vanemteadur Zdanko Kodolja on tabavalt kokku võtnud valmisolekuna riigi nimel „surra ja tappa“ (Kodolja, 2011,

lk 128). Patriotismi edendamiseks on erinevad Venemaa valitsused ellu viinud riiklikke tegevuskavasid, mis sõjaeelset ajal hõlmasid rohkem kui 100 algatust, sisaldades sõjaajaloo raamatute väljaandmist ja konverentse teemal „muuseumipedagoogika ja patriootlik haridus“, ettekirjutusi ohvitseride ballide, laulu- ja filmifestivalide korraldamisele, aga samuti laste ja noorte võistluste, noortelaagrite, sõjaliste spordiürituste, e-spordi võistluste (nt mäng „World of Tanks“) organiseerimist ja ajakirjanike kursusi ja töötubasid filmide ning intervjuude läbiviimiseks Teise maailmasõja veteranidega (Hansen, 2021, lk 157). Nagu kirjutab Taani militaarajaloolane Flemming Hansen, on Venemaa relvajõudude idealiseerimine – nii eelrevolutsiooniliste, Nõukogude kui ka tänapäevaste relvajõudude – muutunud nähtavamaks alates poliitilise eliidi kõnedest kuni mälestuspoliitika ja popkultuurini ning ilmneb selgemini kooliõpikute ja lasteaiahariduse sisus (Hansen, 2021, lk 145, vt ka Kopõtin & Sazonov, 2023).

Niisuguse riiklikult edendatava patriotismi juured on avalikkuses laialt levinud narratiivis, mis on tagasiviidav Venemaa strateegilise kultuurini ning mis väljendub kartuses, et põhilised Vene moraalinormid ja elukorraldus on tugeva surve all, muu hulgas Lääne peetavate infooperatsioonide tõttu. Viiteid sellele ohustenaariumile leiame nii popkultuurist, Venemaa sõjalisest doktriinist kui ka poliitilise eliidi kõnedest (Putin, 2022a, 2022b). Venemaa Föderatsiooni Julgeolekunõukogu sekretär Nikolai Patrušev andis 2020. aasta juunis ajakirjale *Argumentõ i Faktõ* (vn *Аргументы и факты*) intervjuu, kus Putini siseringi kuuluv kaasvõitleja osutab, et USA välisministeerium, mitmed Ameerika kodanikuühiskonna vabaühendused ning George Sorose Avatud Ühiskonna Instituut toetavad Venemaa riiklust õonestavat tegevust, õhutamaks natsionalistlikke ja separatistlikke meeleolusid: „Plaanitakse samme infosurve intensiivistamiseks Venemaa vastu, et hävitada Vene vaimsed, moraalsed, kultuurilised ja ajaloolised väärtused, mis moodustavad meie riikluse alused, et hävitada meie riigi kodanike seas ülevenemaalise identiteedi tunnet. Nende peaesmärgid on lõhestada Vene ühiskonda, suruda peale neile kasulikke väärtusi ja arengumudeleid ning manipuleerida avaliku teadvusega“ (Tseplyaev, 2020).

Venemaa Föderatsiooni patriotismi kujundavate õppeprogrammide, mis näevad ette nii ideoloogilist harimist (uued ajalooõpikud, filmifestivalid jne) kui ka ühistegevusi patriotismi edendamiseks (osavõtt paraadidest, kohtumised veteranidega, sõjalised spordiüritused jne), strateegiline siht on kontrollida alumiste tasandite tähendusloomet ning suunata seda sihipäraselt üldisema semioosi tasandi suunas. Selle riiklikult koordineeritud tegevuse poliitiliseks eesmärgiks on Venemaa ja Lääne vahelise vastasseisu süvendamine

auditooriumis. Poliitikute edendatav diskursus aga viib selle polariseerumise äärmuseni, kus keskel kohal on ohu võimendamine venelaste identiteedile – nii füüsilisele (Venemaa häving) kui vaimsele (vene väärtuste kadumine). Strateegilise kommunikatsiooni vaatepunktist peaks see aktiveerima afektiivse tasandi semioosi, mis võimaldab auditooriumi reaktsioone kanaliseerida poolt/vastu raamistikus. Seejuures oli Nikolai Patrušev ka üks võtmefiguuridest, kes kooskõlastas Venemaa uue julgeolekustrateegia koostamist, mis võeti vastu 2021. aastal ja milles lubati kasutada jõumeetodeid väljaspool Venemaa piire, kui sealne tegevus kujutab ohtu Venemaa Föderatsiooni suveräänsusele. Kusjuures just seda dokumenti võib pidada Kremli perspektiivist Ukraina invasiooni õiguslikuks aluseks (Matthews, 2023, lk 153).

5.2. Ukrainlased: natsidest vennasrahvas

Kremli loodud Teise maailmasõja ja Ukraina kui natsiriigi narratiivid leidsid oma kõige mõjuvama praktilise rakenduse Ukraina-vastases laimukampaanias, mis käivitati 2013. aasta lõpus ning mis eelnes Venemaa Föderatsiooni relvastatud rünnakule Ukrainale ja Krimmi okupeerimisele 2014. aastal. Selle eesmärk oli diskrediteerida rahvaülestõusu Ukrainas ja õigustada Vene sõjalist vastust Ukraina Euroopa püüdlustele.

Sõjasõnavara emotsionaalne jõud taaselustati just sel ajal: euroopameelseid ja Kremli-meelse presidendi Viktor Janukovitši kukutanud ukrainlasi hakati Venemaa poliitilise eliidi ja meedia poolt kõige sagedamini nimetama „fašistideks“ või „natsideks“ (Yablokov, 2018) ning neid süüdistati väidetavas „antisemitismis“ ja „pogrommide“ taaselustamises. Viimased süüdistused olid ennekõike mõeldud kandma tugevamat propagandajõudu rahvusvahelisel areenil (Domańska, 2019, lk 6), et diskrediteerida Lääne suunas liikuvaid Ukraina poliitilisi jõude. Euroopa Liitu ja Ameerika Ühendriike süüdistati omakorda Ukraina natsismi („banderismi“) „taaselustamise“ toetamises ning nende väidetavas katses organiseerida järjekordne „värviline revolutsioon“, seekord „fašistlik“, eesmärgiga destabiliseerida Venemaad (Domańska, 2019, lk 7; vt ka Borenstein, 2019). Väidetavad NATO plaanid paigutada oma laevad ja raketid Krimmi esitati veel ühe põhjusena Venemaa ennetavaks sõjaliseks rünnakuks Ukraina vastu. Inglise rahvusvaheliste suhete uurijad Stephen Hutchings ja Joanna Szostek (2015) jõudsid Vene meediauuringus tulemuseni, et Ameerika-vastased narratiivid oli peamine teema Ukraina konflikti kajastamisel erinevates Vene telekanalites. „Viies kolonn“, „rahvuse

reeturid“ ja „Ukraina fašistid“ said uudislugudes kujutatud Venemaa-vastaste aktsioonide peategelasteks. Konflikti algusest kuni 2016. aasta lõpuni, kui olukord Venemaal oli võimude arvates kontrolli alla saadud, oli valdav tunne, et riiki ümbritsevad vaenlased (Yablokov, 2015). Krimmi okupeerimisest kuni Ukraina sõja järgmise faasini 2022. aasta 24. veebruaril ning sellele järgnenud perioodil on Ukraina-suunalised fašismi- ja natsismisüüdistused olnud kasvutrendis ning päädisid Putini kõnes, mis juhatas sisse „sõjalise erioperatsiooni“ alguse (Putin, 2022a, 2022b).

Niisuguse püsiva hirmufooni ja ebakindluse tunde taasloomine tugineb eespool osutatud Venemaa strateegilise kultuuri peamiste narratiivide võimendamisele. Selle üks strateegilisi eesmärke on aktiveerida afektiivse semioosi domineerimine auditooriumi otsustusprotsessides, kuna kultuuri- psühholoogia üks keskseid väiteid on, et afektiivse semioosi aktiveerimine suurendab ennustava järelduse tõenäosust (Salvatore *et al.*, 2023). See tähendab, et Kremli strateegilis-kommunikatiivse tegevuse üks eesmärke on võimendada auditooriumis välise ohu (NATO, ennekõike USA julgeolekuohu, uusfašism jne) võimalikkust ning ühes sellega tuleviku ennustamatust ja ebakindlust afektiivsel hüperülidistuse tasandil. Sellises hirmuatmosfääris hakkab hüperülidistuse afektiivne tasand suunama auditooriumi tähendusloomet ja tulevasi otsustusprotsesse semioosi madalamatel astmetel. Mida äärmuslikum on emotsionaalne pingestatus, seda enam sunnib sellega toimetuleku vajadus looma lihtsustatud seletust kriisiolukorrale. Niisugune seletus taastab kiiresti tasakaalu (Salvatore *et al.*, 2023), kanaliseerib ja maandab hirmu ning taandab konfliktilahenduse dihhotoomsele alternatiivile (Salvatore *et al.*, 2023), mis hakkab kujundama tulevaste sündmuste mõistmist (Valsiner, 2014; Valsiner & De Luca Picione, 2017). Samal ajal üleüldise ohutunde suurendamisega taaselustatakse konkreetsete üldistustasandi nimedega (banderalane, fašist, natsism jne) auditooriumi kultuurimälu traumaatilised kogemused Teisest maailmasõjast. Need vaenlase diskursiivsed nimed aitavad kanaliseerida üleüldist hirmutunnet ning võimaldavad „ratsionaliseerida“ afektiivse tasandi ebakindlust, mis ühtlasi loob eeldused saavutamaks kontrolli auditooriumi otsustusprotsesside ja meelsuse kujundamisel.

Teisalt näeme Venemaa poliitilise eliidi keskel ja meedias ringlemas teist suurt narratiivide kompleksi, mis propageerib Moskva nägemust „Vene maailmast“ ja vene identiteedist. See kontseptsioon kujutab endist Nõukogude Liitu üheainsa vene keele ja kultuuri universumina, mis on tugevdatud ühise ajaloolise kogemusega, sealhulgas relvavendlusega Suures Isamaasõjas (Domańska, 2019, lk 7). Putini valitsemisajal on kasvanud Nõukogude pärandi

rehabiliteerimine ja punaimpeeriumi ajaloo positiivsete aspektide rõhutamine (Mälksoo, 2022, lk 6) ning üha enam on Kremli retoorika läbi põimunud etnopolitiiliste ja ajalooliste argumentidega.

Ukraina kontekstis on selle tendentsi ehk kõige tuntum näide Putini 2021. aastal ilmunud traktaat „Venelaste ja ukrainlaste ajaloolisest ühtsusest“ (Putin, 2021), kus ta rõhutas Kiievi rolli „kõigi Venemaa linnade emana“. Valikuliselt oma narratiivi ajaloo- ja kultuurilisi sündmusi noppides ning neile oma tõlgenduse andes jõudis Putin essee lõpus tulevikku suunatud järeldusele: „Koos oleme me alati olnud ning jä ä m e (autori rõhutus) palju tugevamaks ja edukamaks. Sest me oleme üks rahvas.“

Ühise kultuurilise, kuid ennekõike poliitilise ajaloo kontekstis on eriti oluline, kuidas Venemaa poliitiline diskursus näeb Ukraina eksistentsi iseiseisva riigina. Venemaa perspektiivist ei ole Ukraina riiklus loomulik nähtus, vaid kujunenud läbi ajaloo veidrate keerdkäikude. Esimesed Ukraina riiklust küsimärgi alla seadvad noodid tekkisid juba pärast Vladimir Putini märkusi 2008. aasta NATO tippkohtumisel Bukarestis, kus ta rääkis Ukraina riikluse ja territooriumi ajaloost (Kasianov, 2018). Seal väitis ta, et Ukraina riik on omamoodi ebaloomulik nähtus, mille territoorium on moodustatud teiste riikide maade jagamise teel (Putin, 2008 Kasianovi 2018 kaudu). Vahetult enne täiemahulist invasiooni Ukrainasse 2022. aasta veebruaris täpsustas ta oma seisukohta: „Tegelikult, nagu ma juba mainisin, on Nõukogude Ukraina bolševike poliitika tulemus ja seda võib õigustatult nimetada 'Vladimir Lenini Ukrainaks.' Tema oli selle looja ja arhitekt.“ (Putin, 2021) Sarnaseid diskursiivseid mustreid leiame ka tema 2022. aastal alanud sõja aegsetest kõnedest, kuid veelgi äärmuslikumal kujul. Putin (2022b) väitis näiteks, et „Venemaaga külgnevates territooriumides, mis on meie ajalooline maa, kujuneb välja vaenulik 'anti-Venemaa'“. Järgmises lõigus rõhutas ta eksistentsiaalset ohtu, milles venemaalased asuvad: „Meie riigile on see elu ja surma küsimus, meie ajaloolise tuleviku küsimus rahvana. /.../ See pole mitte ainult väga reaalne oht meie huvidele, vaid ka meie riigi olemasolule ja suveräänsusele.“ Taoline ajalookäsitlus peegeldub ka mujal. Nii selgus 2022. aastal valminud Vene riigiasutuste Twitteri-kommunikatsiooni analüüsis, et ligikaudu 75% säutsudest käsitlesid Ukrainat ja paljude säutsude sisu oli Ukraina riigi suveräänse staatuse küsitavaks seadmine (Thompson & Graham, 2022). Samuti esitavad Ukraina kuulumist „Vene maailma“ nii ajalooõpikud (Medinski & Torkunov, 2023) kui ka popkultuur, näiteks teleseriaalides („Katarina II“) jm.

Niisugune nostalgiline ühtekuuluvust rõhutav diskursus heidab valgust 2005. aastal Putini öeldule, et Nõukogude Liidu kokkuvarisemine on 20. sajandi

suurim katastroof. Ühelt poolt loob ukrainlaste kui vennasrahva müüt, mis hõlmab endas Tsaari-Venemaa ja Nõukogude Liidu ühise ja kuulsusrikka mineviku rõhutamist, semioosi üldistuse tasandil tingimused, et aktiveerida afektiivne semioos hüperüldistuse tasandil, kuna ühtlasi osutatakse selle ühise mineviku *kaotsimine*kule – Nõukogude Liidu lagunemisega kaasnenud impeeriumi kadumisega seotud negatiivsele kogemusele.

Venemaa imperialistliku ja militaristliku mineviku ülistamine ning selle identiteedipoliitika võimatus ilma Ukraina anastamiseta („ilma Ukrainata pole Venemaa impeerium“) kujutab vene rahvuslikku identiteeti püsivalt poolikuna ning ohustatuna. Seejuures, mida suuremal määral võimendatakse Teise maailmasõjaga kaasnevat võiduoreooli ning venelaste ja ukrainlaste ühtekuuluvust, seda suuremal määral võimendatakse auditooriumis tunnet, et „20. sajandi suurima katastroofiga“ kaasnes venelaste (imperialistliku) *identiteedi katkestus* ehk *oht inimese minapildile*. Mitmed autorid on märkinud, et afektiivne mõõde on iseäranis tugev teemade puhul, mis kõnetavad publiku negatiivseid tundeid, eriti kui need kattuvad õnnetunde kaotusega (Ahmed, 2014), leinaga (Valsiner, 2021) ning „hirmude ja ärevusega tuleviku suhtes“ (Grusin, 2010, lk 46). Assmanni sõnul aitab just kaotusele rõhumine forsseerida välise surve all „kogukonna kokkuhoidmist, legitimeerida nõudeid ja mobiliseerida vastupanule“ (Assmann, 2021, lk 82).

Teiselt pool aga toimib narratiiv Ukrainast kui natsiriigist Teise maailmasõja narratiivi keskmes oleva natsismivastase võitluse jätkuna ning legitimeerib siseauditooriumi jaoks Venemaa sõda Ukraina vastu. Erinevate narratiivi fragmentide (sihipäraselt valitud ajaloosündmuste ja nende tõlgenduste) vahendusel toimub kollektiivse afekti konstrueerimine, mille eesmärgiks on varasemate märgihierarhiate reorganiseerimine. Võidu korral Ukraina sõjas võimaldab see ühtlasi ületada vene identiteedikatkestuse, taastades selle oma imperialistlikus terviklikkuses.

Kuna emotsionaalselt juhitud tähendusloomel on kalduvus kujundada polariseeruvaid tõlgendusradu, siis teeb see võimalikuks kahe, esmapilgul vastandliku narratiivi „rahumeelse“ koostoimimise ühiskondlikus diskursuses. Sõltuvalt kontekstist ja Kremli poliitilistest eesmärkidest saavad ukrainlased olla ühtaegu nii venelaste ajaloolised ja kultuurilised vennad kui ka fašistid ja natsid, kes tuleb hävitada. Niisugune diskursiivne väli on üles ehitatud afektiivse semioosi domineerimisel, mis peaks käivitama tõlgendusmustri, kus vastuolud diskursuses taandatakse ning komplekssete sotsiaalpoliitiliste teemade arutelud asendatakse emotsionaalsete reaktsioonidega, mis on vastavalt ühe või teise narratiivi „poolt“ või „vastu“. Üha sõjakam retooriline

õhkkond on seda protsessi võimendanud ning loonud Venemaal soodsad diskursiivsed tingimused Ukraina suuremahuliseks invasiooniks (Götz & Staun, 2022, lk 492).

6. Kokkuvõte

Strateegilise kommunikatsiooni üheks edu võtmeks on auditooriumi vaadete ja ootustega arvestamine ning kursisolemine adressaadi identiteedi seisukohalt tundlike teemadega (Madisson & Ventsel, 2021). Artikli põhieesmärk oli välja selgitada, kuidas Kremli strateegilised narratiivid tuginevad Venemaa strateegilisele kultuurile ning kuidas neid vastavalt vajadusele võimendatakse auditooriumi Ukraina sõjaks ettevalmistamisel. Üheks võimendamise viisiks on ohudiskursuse kultiveerimine, mis käivitab afektiivse semioosi, mis omakorda teeb lihtsamaks auditooriumi tõlgendusradade ning otsustusprotsesside kontrollimise.

Kaotuse ja võidu narratiive, aga samuti narratiive ukrainlastest kui vennasrahvast ja kui natsidest esitatakse tuleviku suhtes ohtusid taasesitades. Selle abil luuakse ebakindluse atmosfääri, mis peaks käivitama afektiivse semioosi tähendusloome hüperüldistatud tasandil. Niisugune sihipäraselt kultiveeritud ebakindlus ületatakse, kasutades kultuurimälus tugeva ideoloogilise laenguga sõnu poliitilises diskursuses eesmärgiga raamistada semioosi üldistatuse tasandi tähendusloomet. Ukrainlaste natsideks ja fašistideks nimetamine annab auditooriumile otsustusprotsesside kujundamisel suuna ning aitab ühiskonda sõjaks ette valmistada ja sellega sõjaajal harjuda. Samal ajal esitletakse avalikus diskursuses aktiivselt ukrainlaste ning venelaste vennasrahva narratiivi ning rõhutatakse Nõukogude Liidu kokkuvarisemisega kaotatud ühist minevikku. See loob avalikkuses afektiivse tausta ukrainlaste positiivseks hõlmamiseks, mis Putini kujutluses peaks pärast edukat sõja lõppu järgnema.

Artikli alguses sai öeldud, et ajaloonarratiivid on sageli tihedalt seotud identiteediga ega allu lihtsale jaotusele tõesteks või vääradeks. Prantsuse semiootik Roland Barthes on väitnud, et ajalooline diskursus koosneb sisulistest üksustest, mis iseenesest ei ole puhtad referendid ega täielikult vormunud diskursused. Just nende sisuelementide teadlik valik (mida kaasata ja mida välja jätta), neile sidusa tähenduse omistamine põhjuslike seoste loomise kaudu ning autori positsiooni varjamine või esiletõstmine on need mehhanismid, mis võimaldavad kujundada tähendusliku ajaloonarratiivi (Barthes, 1989). Selline ajaloo kujutamise protsess on olemuslikult intentsionaalne ja seega

avatud ka manipuleerimisele. Viimase mõistmiseks on vaja kontekstuaalset ja relatsioonilist analüüsi, mis võimaldab välja selgitada, millistel eesmärkidel on ajalugu politiseeritud ning üks või teine ajaloonarratiiv loodud.

Digitaalse kommunikatsiooni tingimustes – eriti arvestades sotsiaalmeedia lubavusi ning digitaalse meediasfääri loogikat (nagu kiirreageerimine, tähelepanumajandus ja viraalsus) – on olukord muutunud veelgi keerukamaks. Sotsiaalmeedias esitatakse ajalugu sageli lihtsustatud, emotsionaalselt laetud vormides, mis kõnetavad tugevalt identiteedi ja kuuluvuse kogemust. Selline e-ajalugu asetab tunde ja emotsiooni faktist ettepoole, muutes mineviku narratiivseks tööriistaks. Nagu Jason Steinhauer on rõhutanud oma käsitluses „History, Disrupted: How Social Media & the World Wide Web Have Changed the Past“ (2021), vahetatakse sotsiaalmeedias levivate ajaloosündmuste käsitlustes nüansirikkus tihti kuuluvustunde vastu, mis teeb sellise jutustamise äärmiselt mõjusaks infomõjutusvahendiks. Niisuguses keskkonnas ei seisne ajalugu enam niivõrd mineviku mõistmises, kuivõrd oleviku identiteetide ja lojaalsuse kinnitamisega.

Arvestades Venemaa strateegilise kommunikatsiooni eripära, tuleb kriitiliselt suhtuda seisukohtadesse, mis näevad Venemaa infovälja deputiniseerimist kerge ülesandena. Afektiivse semioosi domineerimine avalikus diskursuses nõuab teistsugust lähenemist kui lihtsalt ratsionaalsele dialoogile kutsumine. Deputiniseerimine eeldab vene strateegilise kultuuriga arvestamist, samuti afektiseeritud polariseerunud kommunikatsiooni silmas pidamist kontakti (nt mis nimetusi anda) saavutamisel. Kokkuvõtvalt tähendab see mitte keskendumist režiimivahetusele, vaid inforežiimi vahetusele. Tõsi, meie võimuses on vaevalt venemaalaste tähendusmaailma muuta, küll aga arvestada selle tähendusloome eripära oma vastutegevussuundade arendamisel.

Üks võimalik uurimissuund tulevikus võiks olla empiirilise meetodi väljatöötamine, mis võimaldaks strateegiliselt kasutatavat afektiivset semioosi paremini läbi valgustada ning ühtlasi aitaks kaasa efektiivsemate strateegilis-kommunikatiivsete vastutegevuste väljatöötamisele, olgu siis strateegilise kommunikatsiooni valdkonnas või õppematerjalide arendamisel haridussüsteemis.

Kirjandus

- Ahmed, S. (2014). *The Cultural Politics of Emotion*. New York: Routledge.
- Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: C. H. Beck.
- Assmann, A. (2021). *Mineviku pikk vari. Mäletamiskultuuri ja ajaloo poliitika*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Barthes, R. (1989). Discourse of history. R. Barthes, *The Rustle of Language* (pp. 127–140). Hill and Wang: New York.
- Bergman, U. (2018). L'élargissement de l'Otan: un débat historiographique. *Revue d'Histoire Diplomatique*, 132(1), 47–59.
- Bertramsen, R. B., Thomsen, J. P. F., & Torfing, J. (1991). *State, Economy and Society*. London: Unwin Hyman.
- Blakkisrud, H. (2016). Blurring the Boundary between Civic and Ethnic: The Kremlin's New Approach to National Identity under Putin's Third Term. P. Kolstø & H. Blakkisrud (eds.), *The New Russian Nationalism: Imperialism, Ethnicity and Authoritarianism 2000–15* (pp. 249–274). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bleiker, R. (2012). *Aesthetics and world politics*. Palgrave MacMillan.
- Borenstein, E. (2019). *Plots against Russia: Conspiracy and Fantasy after Socialism*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Boym, S. (2001). *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
- Branco, A., & Valsiner, J. (2010). Towards Cultural Psychology of Affective Processes: Semiotic Regulation of Dynamic Fields. *Estudios de Psicología*, 31(3), 243–251. <https://doi.org/10.1174/021093910793154411>
- Brouwer, S. (2016). From Empire to Smuta and Back. The Mythopoetics of Cyclical History in Russian Film and TV-Documentaries. S. Brouwer, *Contested Interpretations of the Past in Polish, Russian, and Ukrainian Film* (pp. 123–142). Leiden: Brill Rodopi.
- Clément, M., & Sangar, E. (eds.). (2018). *Researching Emotions in International Relations: Methodological perspectives on the emotional turn*. New York: Palgrave Macmillan.
- Covington, S. R. (2016). *The culture of strategic thought behind Russia's modern approaches to warfare*. Cambridge: Harvard Kennedy School.
- Domańska, M. (2019). The myth of the Great Patriotic War as a tool of the Kremlin's great power policy. *OSW Commentary*, December 31. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2019-12-31/myth-great-patriotic-war-a-tool-kremlins-great-power-policy> (23.02.2024)

- Edele, M. (2017). Fighting Russia's History Wars: Vladimir Putin and the Codification of World War II. *History and Memory*, 29(2), 90–124.
- Etkind, A. (2017). Foreword. J. Fedor, M. Kangaspuro, J. Lassila, & T. Zhurzhenko (eds.), *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus* (pp. v–xi). *Palgrave Macmillan Memory Studies*. Palgrave Macmillan: Springer International Publishing.
- Fedor, J., Kangaspuro, M., Lassila, J., & Zhurzhenko, T. (eds.) (2017). *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*. *Palgrave Macmillan Memory Studies*. New York: Palgrave Macmillan.
- Galai, Y. (2019). The transnational mythscape of the Second World War. *Memory Studies*, 15(4), 1–16. <https://doi.org/10.1177/1750698019863>
- German, T. (2020). Harnessing protest potential: Russian strategic culture and the colored revolutions. *Contemporary Security Policy*, 41(4), 541–563. <https://doi.org/10.1080/13523260.2020.1757251>
- Glenn, J. (2009). Realism versus Strategic Culture: Competition and Collaboration? *International Studies Review*, 11(3), 523–551. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2486.2009.00872.x>
- Golts, A. (2019). *Military Reform and Militarism in Russia*. Washington, D.C., USA: The Jamestown Foundation.
- Golubev 2007 = Голубев, А. Ю. (2007). К вопросу о патриотическом воспитании в России и её Вооружённых Силах. *Военная мысль*, 2, 47–56.
- Grusin, R. (2010). *Premediation: Affect and mediality after 9/11*. Palgrave Macmillan.
- Götz, E., & Staun, J. (2022). Why Russia attacked Ukraine: Strategic culture and radicalized narratives. *Contemporary Security Policy*, 43(3), 482–497. <https://doi.org/10.1080/13523260.2022.2082633>
- Hansen, F. S. (2021). Militarism and Patriotism in Russia – the Culture behind Russian Combat Power. N. Poulsen & J. Staun (eds.), *Russia's Military Might. A Portrait of its Armed Forces* (pp. 145–172). Copenhagen: Djøf Publishing.
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- van Herpen, M. H. (2015). *Putin's Propaganda Machine*. Lanham: The Rowman & Littlefield Publishing Group.
- Hutchings, S., & Szostek, J. (2015). Dominant Narratives in Russian Political and Media Discourse during the Ukraine Crisis. A. Pikulicka-Wilcewska, & R. Sakwa (eds.), *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*. E-International Relations Publishing. <http://www.e-ir>.

- info/2015/04/28/dominant-narratives-in-russian-political-and-media-discourse-during-the-crisis/
- Hutchison, E. (2016). *Affective Communities in World Politics: Collective Emotions After Trauma*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Judin, G., & Ljutiva, M. (2023). Vene emotsioonide eripärad: vimme, hirm, lootus. Intervjuu Grigori Judiniga. *Vikerkaar*, 3. <https://www.vikerkaar.ee/archives/29493> (23.04.2024)
- Kasianov, G. V. (2018). Russia and Ukraine: Forever Apart? The Two Countries at Loggerheads over “Common Past”. *Russia in Global Affairs*, 16(3), 174–189.
- Kattago, S. (2012). *Memory and Representation in Contemporary Europe: The Persistence of the Past*. Farnham: Ashgate.
- Kirschenbaum, L. A. (2010). Nothing is forgotten. Individual memory and the myth of the Great Patriotic War. F. Biess & R. G. Moeller (eds.), *Histories of the Aftermath: The Legacies of World War II* (pp. 67–82). New York: Berghahn Books.
- Kodelja, Z. (2011). Is Education for Patriotism morally Required, Permitted or Unacceptable? *Studies in Philosophy and Education*, 30, 127–140. <https://doi.org/10.1007/s11217-011-9233-z>
- Koposov, N. (2018). *Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the past in Europe and Russia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kopõtin, I., & Sazonov, V. (2023). The Russian Military’s Use of History to Create a Post-Soviet Identity: The Development of Conceptual Understandings from the 1990s to the Mid-2000s. *The Journal of Slavic Military Studies*, 36(4), 410–434. <https://doi.org/10.1080/13518046.2023.2299079>
- Koschut, S., Hall, T., Wolf, R., Solomon, T., Hutchison, E., & Bleiker, R. (2017). Discourse and Emotions in International Relations. *International Studies Review*, 19(3), 481–508. <https://doi.org/10.1093/isr/vix033>
- Laruelle, M. (2015). *The “Russian World”: Russia’s soft power and geopolitical imagination*. Washington: Center on Global Interests.
- Lipatnikov & Grigorev 2017 = Липатников, А. & Григорьев, В. (2017). О научных подходах к формированию государственной политики в области патриотического воспитания молодежи. *Военная мысль*, 8, 46–58.
- Lo, B. (2015). *Russia and the new world disorder*. London: Brookings Institution Press.
- Madisson, M-L., & Ventsel, A. (2021). *Strategic Conspiracy Narratives: A Semiotic Approach*. London: Routledge.

- Matthews, O. (2023). *Häving. Lugu Putini sõja telgitagustest*. Tallinn: Kava Kirjastus.
- McGee, M. C. (1975). In search of 'the people': A rhetorical alternative. *Quarterly Journal of Speech*, 61(3), 235–249. <https://doi.org/10.1080/00335637509383289>
- Medinski & Torkunov 2023 = Мединский, В. Р., & Торкунов, А. В. (2023). История России. 1945 год – начало XXI века. 11 класс. *Базовый уровень. Учебник*. ФГОС.
- Mink, G., & Neumayer, L. (eds.). (2013). *History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe: memory Games*. New York: Palgrave Macmillan.
- Miskimmon, A., O'Loughlin, B., & Roselle, L. (2013). *Strategic Narratives, Communication Power and the New World Order*. New York: Routledge.
- Miskimmon, A., O'Loughlin, B., & Roselle, L. (2017). Introduction. A. Miskimmon, B. O'Loughlin, L. Roselle (eds.), *Forging the World: Strategic Narratives and International Relations* (pp. 1–22). Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Miskimmon, A., & O'Loughlin, B. (2019). Narratives of the EU in Israel/Palestine: narrative "stickiness" and the formation of expectations. *European Security*, 28(3), 268–283. <https://doi.org/10.1080/09662839.2019.1648258>
- Moeller, R. (2003). Sinking ships, the lost Heimat and Broken Taboos: Günter Grass and the politics of memory in contemporary Germany. *Contemporary European History*, 12(2), 147–181. <https://doi.org/10.1017/S0960777303001139>
- Moisi, D. (2009). *The Geopolitics of Emotions: How Culture of Fear, Humiliation, and Hope Are Reshaping the World*. Random House.
- Mälksoo, M. (2009). The memory politics of becoming European. The East European subalterns and the collective memory of Europe. *European Journal of International Relations*, 15(4), 653–680. <https://doi.org/10.1177/1354066109345049>
- Mälksoo, M. (2012). Nesting orientalisms at war: World War II and the 'memory war' in Eastern Europe. T. Barkawi & K. Stanski (eds.), *Orientalism and War* (pp. 177–195). New York: Columbia University Press.
- Mälksoo, M. (2015). Memory must be defended: Beyond the politics of mnemonical security. *Security Dialogue*, 46(3), 221–237. <https://doi.org/10.1177/0967010614552549>
- Mälksoo, M. (2022). The Postcolonial Moment in Russia's War Against Ukraine. *Journal of Genocide Research*, 25(3–4), 471–481. <https://doi.org/10.1080/14623528.2022.2074947>

- Nora, P. (1992). *Realms of memory. The construction of the French past*. New York: Columbia University Press.
- Oushakine, S. (2009). *The Patriotism of Despair. Nation, War, and Loss in Russia*. Ithaca: Cornell University Press.
- Pakhomenko, S. (2022). Geschichte als “Waffe”? Russlands Instrumentalisierung der Erinnerungskultur im Zuge des Angriffskrieges gegen die Ukraine. *Ukraine-Analysen*, 270, 2–5. <https://doi.org/10.31205/UA.270.01>
- Papacharissi, Z. (2015). *Affective publics: Sentiment, technology, and politics*. New York: Oxford University Press.
- Poulsen, N. B., & Staun, J. M. (eds.) (2021). *Russia's Military Might. A Portrait of its Armed Forces*. Copenhagen: Djøf Publishing.
- Putin, V. (2005). Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation, April 25. Official Internet Resources of the President of Russia. http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2005/04/25/2031_type70029type82912_87086.shtml (23.02.2024)
- Putin, V. (2008). Vystuplenie Vladimira Putina na samite NATO, Bukharest, 4 aprelya [Address of Vladimir Putin at NATO Summit in Bucharest, 4 April]. UNIAN. <https://www.unian.net/politics/110868-vyistuplenievladimira-putina-na-sammite-nato-buharest-4-aprelya-2008-goda.html> (23.02.2024)
- Putin, V. (2021). On the Historical Unity of Russians and Ukrainians, December 7. *Official Internet Resources of the President of Russia*. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> (23.02.2024)
- Putin, V. (2022a). Address by the President of the Russian Federation, February 21. *Official Internet Resources of the President of Russia*. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67828> (23.02.2024)
- Putin, V. (2022b). Address by the President of the Russian Federation, February 24. *Official Internet Resources of the President of Russia*. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843> (23.02.2024)
- Renan, E. (2002). Mis on rahvus? *Vikerkaar*, 2(3), 95–108.
- Sazonov, V., Pakhomenko, S., & Kopõtin, I. (2021). Between History and Propaganda: Estonia and Latvia in Russian Historical Narratives. H. Mölder, V. Sazonov, T. Kerikmäe & A. Chochia (eds.), *The Russian Federation in the Global Information Warfare. Influence Operations in Europe and Its Neighbourhood* (pp. 397–423). Springer Nature.
- Salvatore, S., & Freda, M. (2011). Affect, Unconscious and Sensemaking. A Psychodynamic, Semiotic and Dialogic Model. *New Ideas in Psychology*, 29(2), 119–135. <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2010.06.001>

- Salvatore, S., Mannarini, T., Gennaro, A., Celia, G., De Dominicis, S., De Luca Picione, R., & Rocchi, G. (2023). The Affective Regulation of Uncertainty: The Semiotic Dimensionality Model (SDM). *Social Sciences*, 12(4), 217. <https://doi.org/10.3390/socsci12040217>
- Shinar, C. (2018). Conspiracy Narratives in Russian Politics: From Stalin to Putin. *European Review*, 26(4), 648–660. <https://doi.org/10.1017/S1062798718000376>
- Siddi, M. (2017). The Ukraine crisis and European memory politics of the Second World War. *European Politics and Society*, 18(4), 465–479. <https://doi.org/10.1080/23745118.2016.1261435>
- Sivan, E., & Winter, J. (1999). Setting the framework. E. Sivan & J. Winter (eds.), *War and remembrance in the twentieth century* (pp. 6–39). Cambridge: Cambridge University Press.
- Steinhauer, J. (2021). *History, Disrupted: How Social Media and the World Wide Web Have Changed the Past*. New York: Palgrave Macmillan.
- Stone, D. (2014). *Goodbye to All That? The Story of Europe since 1945*. Oxford: Oxford University Press.
- Zhurzhenko, T. (2015). Russia's never-ending war against "fascism". Memory politics in the Russian-Ukrainian conflict. IWM. <https://www.iwm.at/transit-online/russias-never-ending-war-against-fascism-memory-politics-in-the-russian> (23.04.2024)
- Tamm, M. (2012). Conflicting Communities of Memory: War Monuments and Monument Wars in Contemporary Estonia. R. Vetik (ed.), *Nation-Building in the Context of Post-Communist Transformation and Globalization: The Case of Estonia* (pp. 43–72). Frankfurt am Main et al.: Peter Lang Verlag.
- Thompson, J., & Graham, T. (2022). Russian Government Accounts Are Using a Twitter Loophole to Spread Disinformation. *The Conversation*, March 15. <http://theconversation.com/russian-government-accounts-are-using-a-twitter-loophole-to-spread-disinformation-178001> (14.04.2024)
- Torbakov, I. (2011). History, memory and national identity: Understanding the politics of history and memory wars in post-Soviet lands. *Demokrati-zatsiya*, 19(3), 209–232.
- Tseplyaev 2020 = Цепляев, В. (2020, 10. juuni). Кукловодство к действию. Николай Патрушев – о методах «цветных революций». *Аргументы и факты*. https://aif.ru/society/safety/kuklovodstvo_k_deystviyu_nikolay_patrushev_o_metodah_cvetnyh_revoljuciy (14.04.2024)
- Uspenski, B. (2013). *Vene kultuuri jõujooni. Valik artikleid*. Tartu: Ilmamaa.

- Valsiner, J. (2007). *Culture in Minds and Societies: Foundations of Cultural Psychology*. New Delhi: Sage Publications India.
- Valsiner, J. (2014). *An Invitation to Cultural Psychology*. New Delhi: Sage Publications India.
- Valsiner, J. (2021). *Teejuht kultuuripsühholoogiasse*. Kallas, T., Mällo, T. (tlk). Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Valsiner, J., & De Luca Picione, R. (2017). The dynamic regulation of affective processes through semiotic mediation. *Rivista internazionale di Filosofia e Psicologia* 8(1), 80–109. <https://doi.org/10.4453/rifp.2017.0006>
- Vázquez Liñán, M. (2010). History as a propaganda tool in Putin's Russia. *Communist and Post-Communist Studies*, 43(2), 167–178. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2010.03.001>
- Ventsel, A. (2024). Semiotic approach of strategic narrative: The news discourse of Russia's coronavirus aid to Italy. *Semiotica*, 256, 71–101. <https://doi.org/10.1515/sem-2022-0020>
- Ventsel, A. (2025). Navigating Emotions. The Role of Affective Strategies in Russian History Narratives. A. Ventsel, P. Selg (eds.), *Power of Emotions: On the Affective Constitution of Political Struggle. Multidisciplinary approach* (pp. 211–233). Springer.
- Ventsel, A., Hansson, S., Madisson, M-L., & Sazonov, V. (2021). Discourse of fear in strategic narratives: The case of Russia's Zapad war games. *Media, War & Conflict*, 14(1), 21–39. <https://doi.org/10.1177/1750635219856>
- Ventsel, A., Madisson, M-L., & Lotman, M. (2023). *Varjatud märgid ja salaühingud. Vandenõuteooriate tähendusmaailm*. Vaba akadeemia raamatukogu. Tallinn: Postimees Kirjastus.
- Vitkovskiy, A. I. (1992). Principles of employing the Russian armed forces. *Military Thought*, 2. <https://dlib.eastview.com/search/simple/doc?pager.offset=59&id=400581&hl=vulnerable> (14.04.2024)
- Wæver, O. (2005). Analysing French and German Discourses on State, Nation, and Europe. D. Howarth, & J. Torfing (eds.), *Discourse Theory in European Politics* (pp. 33–67). London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230523364_2
- Wijermars, M. (2019). *Memory Politics in Contemporary Russia Television, cinema and the state*. Routledge: London. <https://doi.org/10.4324/9781351007207>
- Yablokov, I. (2015). Conspiracy theories as a Russian public diplomacy tool: The case of Russia Today (RT). *Politics*, 35(3–4), 301–315. <https://doi.org/10.1111/1467-9256.12097>

- Yablokov, I. (2018). *Fortress Russia: Conspiracy Theories in the Post-Soviet World*. Cambridge: Polity.
- Yurchak, A. (2006). *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton: Princeton University Press.
- Стратегия национальной безопасности Российской Федерации. (2021). https://mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/1784948/ (23.04.2024)

ANDREAS VENTSEL, PhD

Tartu Ülikooli semiootika instituudi poliitika- ja sotsiosemiootika professor

MIS TÄHTSUST ON AJALOOL? AJALOOPOLIITIKA, NARRATIIVID JA MÄLU JULGEOLEKUSTAMINE VENE-UKRAINA SÕJAS

Sergii Pakhomenko

DOES HISTORY MATTER? HISTORY POLITICS, NARRATIVES AND THE SECURITISATION OF MEMORY IN THE RUSSO-UKRAINIAN WAR

Abstract. The Russo-Ukrainian war has one noteworthy detail – the Kremlin’s appeal to history and so-called historical justice to explain its actions. Considering such a notable “historical” background of modern Russian geopolitics, the author of this article¹ considered the use of history in three aspects: (1) the ideology of the modern Russian regime; (2) the interpretation of Ukraine and Ukrainian statehood; (3) the general directions of history politics in the temporarily occupied territories. The author refers to securitisation theory to explain and conceptualise the algorithm by which the Kremlin’s version of history is securitised and subsequently used by the Russian Federation to justify the large-scale invasion of Ukraine. Russian model of memory securitisation exhibits several distinct features. First, within this framework, Ukraine’s politics of history – including decommunisation and reinterpretation of the Soviet legacy – is consistently framed as a security threat aimed at undermining the “historical unity” of Russians and Ukrainians and discrediting the shared past. Second, it entails the production of legitimacy – aggression is presented as a necessary act of self-defence and a means of protecting “historical justice”, while “historical arguments” are employed via propaganda to replace the principles of international law. Third, it involves identity construction – the narrative of “unity” between Russians and Ukrainians is used to justify the imposition of Russian identity on occupied

---

1 Artikkel on valminud Läti teadusnõukoja alus- ja rakendusuringute projekti „Riia Vabaduse väljaku taaskujutamine“ („Re-storying the Victory Square in Riga“, ReVi, Izp-2023/1-0237), Kaitseväe Akadeemia projekti O-006 „Strateegiline kommunikatsioon Ukraina sõja kontekstis: õppetunnid Eestile“ ja Eesti välisministeeriumi projekti PROF4 „Venemaa ajaloolised ja poliitilised narratiivid Kremlī mõjutustegevuses suunatud Lääne (sh Eesti) ja Ukraina sihtauditoomiumile Vene-Ukraina sõja kontekstis“ toel ning Helsingi Ülikooli Aleksandri instituudi külalisstipendiumi programmi raames. Artikli ingliskeelne versioon ilmus 2025. aastal kogumikus „Russian Influence Operations and the War in Ukraine“ (Pakhomenko, S. (2025). Does history matter? Historical politics, narratives and the securitisation of memory in the Russo-Ukrainian war. V. Sazonov *et al.* (toim.), *Russian Influence Operations and the War in Ukraine*. Springer, 3–24). Artikli on autori loal tõlkinud eesti keelde Raili Lass.

Ukrainian territories. Thus, what unfolds is not only a physical occupation but also a cultural and symbolic one.

Võtmesõnad: ajaloonarratiiv, ajaloomälu, ajaloopoliitika, julgeolekustamine, Venemaa, Ukraina, okupeeritud alad

Keywords: historical narrative, historical memory, history politics, securitisation, Russia, Ukraine, occupied territories

1. Sissejuhatus

Ajalugu, müüdid ja narratiivid on peamised vahendid, millega riik loob endale kindlat identiteeti, eriti rahvusriigiks kujunemise käigus (sotsiaalselt tähenduslik ühine minevik on semantiline konstruktsioon, millega vormitakse olevikku ja tulevast poliitilist strateegiat). Vene-Ukraina sõda on meile näidanud, et ajalooliste ja nostalgiliste lugude välja käimine on välispoliitiline meede, millega Venemaa kujundab endale sobivat rahvusvahelist korda. Agressiooni ideoloogiline raamistamine hõlmab lisaks ajaloopoliitikale poliitajaloolise vägivalla kasutamist, et saavutada soovitud poliitilisi eesmärke. Putin õigustas neid eesmärke „pooltõdedel, väljamõeldistel ja valedel eeldustel“ põhineva narratiiviga Venemaa ja Ukraina ühise mineviku kohta ning süüdistas samal ajal ukrainlasi fašismis ja natsismis (Andrejsons, 2022; Bakke *et al.*, 2023).

See, kuidas Kreml kasutab päevapoliitikas ajaloonarratiive, viitab Venemaa valitseja kinnisideele, kusjuures Putini vastuolulisi vaateid ajaloole võib näha ka tema meelevaldsetest ajalootõlgendustest ning lugematutest kõnedest vene noortele, välisriikide juhtidele ja ajakirjanikele (Putin, 2021). Läti ajakirjanik Kristaps Andrejsons, kes analüüsis Putini kõnet Ukrainas alanud täiemahulise sissetungi eelõhtul, täheldas, et Putin on oma valitsemisaja jooksul kulutanud palju aega ja energiat ajaloo saamisele enda kontrolli alla, sest niimoodi loob ta diskursiivset reaalsust, milles Venemaa praegune vägevus tuleneb möödunud hiilgeajast ja kannatustest (Andrejsons, 2022), ning seetõttu on venelastel õigus nõuda kohalike ja üleilmsete olude muutmist. Arvatavasti on Nõukogude Liidu lagunemine, mis on Putini sõnul 20. sajandi suurim geopoliitiline katastroof (Associated Press, 2005), tekitanud temas teatava kompleksi ja soovi kontrollida lisaks olevikule minevikku ja seekaudu tulevikku. Sellepärast reageeris Putin nii valuliselt ka Euroopa Parlamendi 19. septembri 2019. aasta resolutsioonile „Euroopa ajaloomälu tähtsus Euroopa tulevikule“, mille järgi vastutab Teise maailmasõja puhkemise eest lisaks Natsi-Saksamaale Nõukogude Liit (Euroopa Parlament, 2019). Putin

kritiseeris nimetatud resolutsiooni 11. detsembril 2019 peetud Pobeda ehk Võidu korralduskomitee istungil, kus ta nimetas dokumendi autorite seisukohta „andestamatuks valeks, millel pole reaalsusega mingit seost“ (Putin, 2019). Ajaloolise revisionismi ja ajaloo „ümbekirjutamise“ süüdistused ehk nii-öelda mälusõda on saanud nii Vene-Ukraina suhetes kui ka paljudes muudes poliitilistes jagelustes märgiliseks nähtuseks (Sazonov, 2020). Putin avaldas 2020. aastal ajakirjas *The National Interest* Teist maailmasõda käsitleva artikli, milles kirjutab: „Ajalooline revisionism, mille ilminguid võib praegu täheldada läänemaailmas iseäranis seoses Teise maailmasõja ja selle tulemustega, on ohtlik, sest selline asi moonutab eriti jälgil ja küünilisel moel rahumeelse arengu põhimõtteid, mis pandi paika Jalta ja San Francisco konverentsil 1945. aastal.“ (Putin, 2020).

Järelikult on ajaloo- ja kollektiivne mälu Putini Venemaa vaatest riikliku julgeoleku jaoks võtmetähtsusega ning ajalugu on nii julgeoleku kui ka ohu osana ühtaegu kindla poliitika ajamise vahend ja subjekt, s.t ajaloopoliitika.

Siinse artikli eesmärk on analüüsida selliste ajaloonarratiivide (eriti mineviku müütide ja tõlgenduste) strateegilist kasutust, millega Venemaal õigustatakse agressiooni Ukrainas ja samas esitatakse Ukraina iseseisvust ohuna Venemaa julgeolekule. Esmalt selgitan, miks uurin ajaloo instrumentaliseerimist ja ajaloomälu julgeolekustamist konstruktivistlikus raamistikus, ning näitan, millist rolli täidab ajalugu Kremli sise- ja välispoliitika elluviimisel. Kasutan näidete toomiseks Venemaa mäluoliitikat, eriti ühtse ametliku narratiivi ja sellega sobiva ajalookäsitluse loomist, ning näitan, kuidas Venemaa julgeolekustab ajaloomälu ennekõike Suure Isamaasõja keskse müüdi kaudu. Uurin, kuidas propaganda muudab spetsiifilise ajalootõlgenduse Venemaa riikliku julgeoleku osaks. Seejärel vaatan, milline on Ukraina koht Venemaa ajaloonarratiivis ja kuidas Ukraina suveräänsuse eitamine on muutunud agressiooni ideoloogiliseks õigustamiseks. Viimaks näitan, kuidas Venemaa surub oma narratiivi peale Ukraina okupeeritud aladel.

2. Uurimuse teoreetiline ja kontseptuaalne raamistik

Ajaloopoliitika hõlmab tegevusi, mille puhul kasutavad võimul olevad poliitilised jõud riigi administratiivseid, ideoloogilisi ja rahalisi vahendeid, et juurutada ühiskonnas kindlat ajaloosündmuste tõlgendust. Üldiselt käsitlen ajalugu siinkohal tööriistana, millega levitatakse ja kinnistatakse sotsiaalpoliitiliste väärtuste süsteemi, et niimoodi rahva meelsust kujundada.

Ajaloopoliitikal on kolm funktsiooni: 1) sümboolne (sünnimusele omistatakse tähtsus), 2) tõlgenduslik (sündmust tõlgendatakse praeguse poliitika vajaduste järgi) ja 3) identifitseeriv (selle mõju rahvusliku identiteedi loomisele) (Національний інститут стратегічних досліджень, 2015; Zaszkilniak, 2018).

Vene-Ukraina sõjaga seoses täidab Venemaa sise- ja välisjulgeoleku võtmerolli just ajaloopoliitika. Sellega maalitakse pilti ohust, mis omakorda õigustab ekstreemsete meetmete võtmist. Kui soovime põhjalikumalt mõista, kuidas kasutab Venemaa ajalugu oma poliitikas üldiselt ja Ukraina-vastases sõjas konkreetselt, võime järgida konstruktivistlikku lähenemist kriitiliste julgeoleku-uuringute raamistikus ja eriti pidada silmas Kopenhaageni koolkonna seisukohti. Selle käsitluse põhjal pole julgeolek mitte objektiivne seisund, vaid sotsiaalne konstruktsioon. Toimija – tavaliselt riik – omistab valitud probleemile eksistentsiaalse ohu staatuse ja õigustab niimoodi erakorraliste meetmete rakendamist, vaadates mööda tavapäraest poliitilistest protseduuridest. Selles raamistikus ei ole oht olemas mitte reaalsuses, vaid see luuakse narratiiviga, s.t kindla diskursusega, milles julgeolek konstrueeritakse mineviku kujuteldavate (mütologiseeritud) piltide ja tajutud ohu kaudu. Kopenhaageni koolkond laiendas ka riikliku julgeoleku klassikalist tähendust, kui viis fookuse sõjalistelt ja riiklikelt ohtudelt laiemasse sotsiaalsesse ja kultuurilisse konteksti. Niimoodi hakkab julgeolek tähendama ühiskonna võimet säilitada oma identiteet, väärtused ja sotsiaalne sidusus. Järelikult tõuseb esiplaanile ka sektoriülene julgeolekukäsitlus, mis hõlmab viit omavahel seotud sektorit: sõjanduslikku, poliitilist, majanduslikku, ühiskondlikku ja keskkondlikku sektorit. Siinses uurimuses on peamine fookus julgeoleku sotsiaalpoliitilisel mõõtmel, eriti identiteedi, ideoloogia, ajaloopoliitika ja ajaloomälu julgeolekustamisel. Need kategooriad on poliitilise diskursuse subjektid ja ühiskondliku meelsuse kujundamise (või lõhkumise) vahendid. Venemaa jaoks on nende kategooriate julgeolekustamine kriitilise tähtsusega, et mobiliseerida ühiskonda ja õigustada välispoliitilisi otsuseid. Barry Buzani definitsiooni järgi on julgeolek „riigi ja ühiskonna võime säilitada oma sõltumatu identiteet ja toimiv tervikkus“ (Buzan, 1991). Sellest seisukohast vaadates ei ole ajaloopoliitikal mitte ainult sümboolne, vaid ka strateegiline tähtsus.

Venemaa Föderatsiooni sotsiaalse julgeoleku uuringutes torkab eriti silma grupiidentiteet nii etnilise, piirkondliku, kultuurilise kui ka religioosse mitmekesisuse kontekstis. Siin võib rakendada Paul Roe poolt sotsiaalse julgeolekuga seoses esile toodud kolme dilemmat, millega seisavad silmitsi etnilised ja üldiselt võetuna ka sotsiaalsed grupid: terav, püsiv ja nõrk dilemma

(Roe, 2005). Minu arvates saab sama tüpoloogiat kasutada ka suuremate sotsiaalsete gruppide, näiteks rahva puhul.

Kui laiendada sama käsitlust Venemaa poliitilise identiteedi kujundamisele, võib märgata nihet kesketes küsimustes. Pärast Nõukogude Liidu lagunemist, kui Vene kodanikud otsisid sotsiaalsete muutuste tuules ja separatismi hirmus uut identiteeti, hakati liidu lagunemist käsitlema ohtlikuna ja isegi oma identiteedi kaotusena. Seega oli sotsiaalse julgeoleku dilemma pidevalt esiplaanil.

Pärast esimesi samme autoritaarse režiimi tugevdamise suunas ja režiimi poolt patriootliku tegevuskava vastuvõtmist (sealjuures sai keskseks sõjas saadud võidu kultus, sest venelased pidasid võitu omariikluse säilitamise ja riigi püsijäämise huvides vältimatuks) võib rääkida nõrgast sotsiaalse julgeoleku dilemmast.

Kui „ajaloolise“ käsitlusega hakati õigustama Venemaa välispoliitilisi ambitsioone ja seda täiendati propagandaga naaberriikide „valede“ ja „revisioonistlike“ ajalootõlgenduste kohta, hakkas Vene ühiskond käsitlema neid n-ö tõlgendusi ohuna oma identiteedile ja julgeolekule (Kutšuk, 2020). Selle tagajärjel muutus ühiskonna suur julgeolekudilemma taas aktuaalseks ja sellega kaasnesid võimude teatavad teod. Just selline suur julgeolekudilemma panigi paika Venemaa Ukraina-vastase agressiooni eksistentsiaalse olemuse, eriti pärast täiemahulise sissetungi algust 2022. aastal („äärmuslikud teod“) ja Putini väidet, et „Ukraina sõda on ühtlasi eksistentsiaalne lahing Läänega, mis on vajalik Venemaa elujõulisuse ja vene inimeste jaoks“ (Faulconbridge, 2023).

Kuningliku kaitseuringute instituudi (RUSI) teadur Emily Ferris, kes uurib Vene võimunarratiive seoses Ukraina ja agressiooniga, selgitab eelnimetatud kummalist asjaolu sellega, et õigustamaks võitlust Ukrainas valitseva „natsismi“ vastu, kujutab Venemaa Teist maailmasõda (ehk venelaste tõlgenduses Suurt Isamaasõda), selles saavutatud võitu ja Venemaa panust sellesse võitu propagandistliku prisma kaudu. Venemaa käsitleb sõjategevust Ukrainas ühe osana konfliktist globaliseerunud lääneriikidega, kes üritavad hävitada ajaloolist tõde, traditsioonilisi väärtushinnanguid ja Venemaa suveräänsust. Ferrise (2022) järeldused Vene-Ukraina sõja eksistentsiaalse olemuse kohta langevad kokku järjest eskaleeruva raske julgeolekudilemma definitsiooniga: „Ukraina sõda on muutunud Venemaa jaoks eksistentsiaalseks kriisiks. Venemaa kõrgem juhtkond räägib lausa apokalüptilises võtmes Venemaa püsijäämist ähvardavast ohust ja messiaanlikust missioonist, milles Ukraina täidab ainult üht osa, kui vaadata laiemat pilti.“ Kremli narratiiviga ei tekitata mitte ainult vastasseisu Venemaa ja Lääne vahel, vaid omistatakse Venemaale ka messiaanliku eelväe roll selle ühtse tsivilisatsiooni kaitsel, mis

praegu kannatab rünnaku käes, mille käigus ajaloomälu tõlgendatakse ümber nii, et Venemaast jäetakse agressori mulje. Enam ei ole küsimus selles, millised Ukraina alad oleks Venemaa valmis loovutama. Küsimus on hoopis vene rahvusliku identiteedi täielikus ümbermõtestamises (Ferris, 2022).

Säärase „eksistentsiaalse ohu“ ja suuresti propaganda najal loodud julgeoleku tõlgendamiseks on asjakohane kasutada Kopenhaageni koolkonna konstruktivistlikku ja subjektivistlikku käsitlust. Selles koolkonnas mõistetakse julgeolekut intellektuaalse konstruktsioonina, mis on sööbinud ühiskonna teadvusesse. See tähendab, et julgeolekuohtu võib defineerida subjektiivse taju kaudu, arusaamade ja tõlgenduste kaudu, mida levitavad poliitikud ja teised julgeoleku valdkonnas tegutsejad, kes otseselt mõjutavad otsustusprotsesse, lähtudes kollektiivse mälu raamistikus eelkõige just ajaloost saadud kogemustest. Järelikult tajume midagi ohuna mitte sellepärast, et tegu on tõelise ohuga, vaid sellepärast, et seda esitatakse meile ohuna. Siinjuures ei loo ainult poliitikud oma väidetega subjektiivset ohtu, vaid see võib tekkida avalikust arvamusest ja levida üldise hoiakuna. Avalikku arvamust kujundab aga paljude tegurite koosmõju ja üks neist on kollektiivne mälu.

Seega, kui ühiskond tajub võimalikku ohtu, hakatakse julgeoleku referentobjekti (siin kontekstis ajaloomälu) julgeolekustama. Ühest küljest on julgeolekustamine analüütiline raamistik, mis arendati välja julgeoleku-uuringute valdkonnas, teisest küljest aga hõlmab julgeolekustamine praktilisi meetmeid, mida erinevad toimijad kasutavad võitluses eksistentsiaalsete ohtudega, mis omakorda ähvardavad väärtusi, s.t referentobjekte, ennekõike identiteeti. Kopenhaageni koolkonna järgi põhineb julgeolekustamine „kõneaktil“ (Wæver, 1995), s.t kellegi väitel, et mingi julgeoleku referentobjekt (ühiskonna puhul näiteks ajalugu, mälu, identiteet või keel) on ohus. See on julgeolekustamise esimene etapp. Kui kõneaktiga on fikseeritud referentobjekt ja oht, tuleb järgmise sammuna rahvast selle olemasolus veenda ning seejärel langetada vajalikud poliitilised ja õiguslikud otsused.

Elizaveta Gaufmani hinnangul koosneb julgeolekustamine neljast etapist: 1) valitsus (või muu julgeolekustav toimija, kes on võimul) sõnastab eksistentsiaalse ohunarratiivi; 2) meedia kordab või tõlgendab seda (see etapp võib ka vahele jääda); 3) valitsus astub vajalikud sammud („poliitilised sammud“), et ohuga tegeleda; 4) need sammud kinnitavad ohunarratiivi olemasolu ja käivitavad uue julgeolekustamise tsükli. Julgeolekustamiseks on hädavajalikud järgmised komponendid: julgeolekustamise subjekt(id), referentobjekt, tekitatud oht ja publik, kes võtab selle ohu omaks (Gaufman, 2017).

Julgeolekustamise protsessi võtmelement on rahva veenmine. Inimesed peavad aru saama, et oht ähvardab nende olemust, s.t ontoloogilist julgeolekut, „kindlus[t], mis on enamikul inimestel oma identiteedi kestvusesse ning välise sotsiaalse ja materiaalse keskkonna püsivasse toimimisse“ (Giddens, 1990).

Seda mõtet arendas edasi Maria Mälksoo (2015), kes eristas riiklikus julgeolekus kahte tasandit: julgeolek kui ellujäämine („füüsilise“ riigi, s.t territooriumi, inimeste ja institutsioonide kaitse) ja julgeolek kui olemus (idee, s.t riigi biograafilise enesekirjelduse, mh ajaloomälu kaitse). Inimesed võtavad julgeolekustamise omaks, kui tunnetavad ohtu enda ontoloogilisele julgeolekule ja eelkõige rahvuslikule identiteedile (Mälksoo, 2015).

Venemaa agressioon Ukraina vastu on klassikaline näide mälu julgeolekustamisest, nagu seda kirjeldas Gaufman. Esmalt kuulutatakse välja oht Venemaa ajaloole, mida kaitsevad riigisisised õigusaktid (Ukrainas võideldakse kommunismiga, hinnatakse ümber Teise maailmasõja tulemusi ja lausa „ülistatakse“ natsismi). Siis hakatakse propaganda abil avalikkust veenma ohu olemasolus. Seejärel eemaldatakse oht (siin kontekstis: Ukrainale tungitakse otseselt kallale) ning nimetatakse seda ajaloolise tõe ja õigluse taastamiseks.

Julgeolek eeldab juba olemuslikult enesemääramise protsessis *oma* (turvalise) ja *võõra* (tundmatu ja ohtliku) eristamist. *Võõras* (tundmatu) mängib ohu realiseerumises võtmerolli. Sellepärast ongi *oma* ja *võõra* vastandamine enesemääramise protsessi keskne osa ja julgeolekustamise lähtealus. See eeldab *oma* ja *võõra* vastasseisu ja võimalust, et *võõras* paigutub seaduse raamidest väljapoole. Gaufman rõhutas, et samal ajal, kui *võõras* kuulutatakse ohtlikuks, luuakse temast isikustatud, diskursiivselt piiritletud ja visuaalse kujuga vaenlane. Kollektiivne mälu mängib *võõra* kuju loomisel väga suurt rolli, sest selles on juba olemas ajalooliste vaenlaste kujutised, stereotüübid ja terviklikud narratiivid (Gaufman, 2017).

Abstraktset ohtu on palju lihtsam kujutada, kui see seostub kindla isiku või grupiga (isikustamine) ja kui see ähvardab rahva ellujäämist (eksistentiaalsus). Parima tulemuse saavutamiseks peab loodud oht haakuma varasemate ohtudega meie teadvuses (ajalugu ja kollektiivne mälu) ning jõudma rahvani valitsuse tasandilt (Gaufman, 2017). Venemaa narratiivi, mille kohaselt eitatakse Ukraina kui eraldi riigi olemasolu, esitatakse ajalooliselt objektiivsena ja sellesse on „orgaaniliselt“ põimitud kujutis natsionalistlikest vaenlastest („natsidest“, nt Bandera ja Ukraina Rahvuslaste Organisatsioon Teise maailmasõja ajal ning Aasovi brigaad tänapäeval), kes eitavad „objektiivset tõe“ ehk üleüldse tõe ja õiglust ning kaitsevad „väljamõeldud“ riiki, kus valitseb „natsionalistlik/natslik režiim“.

Vaatame nüüd ühte konkreetsemat protsessi, mille käigus ajaloomälu järjest ja süvendatult julgeolekustatakse.

1. Venemaa Föderatsiooni jaoks kuulutatakse eksistentsiaalseks ohuks see, et Teise maailmasõja tähendust ja Nõukogude Liidu rolli selles mõtestatakse ümber. Ümbermõtestamise vastukaaluks täiendatakse Suure Isamaasõja nõukogudelikku narratiivi ja see muudetakse konkreetsemaks imperialistlike teemadega, eriti Ukraina omariikluse eitamisega.
2. Suure Isamaasõja kultusest tuletatakse tänapäeva vaenlase kujutis, mis luuakse stabiilsest ja pikaajalisest natsismi ja natsionalismi raamistikust, millest pärit tugevalt negatiivne konnotatsioon kantakse üle ukrainlastele.
3. Uuendatud narratiive levitatakse ja kinnistatakse meedia, hariduse, kunsti ja muude vahenditega.
4. Võetakse vastu mäluseadused, millega kriminaliseeritakse ajalooliste sündmuste ja nende kohta levinud avaliku arvamuse „vale“ tõlgendamine.
5. Teatakse, et Venemaale on vastuvõetamatu Ukraina kommunismi vastu võitlemise poliitika, ja Venemaa nimetab seda üheks Ukraina-vastase agressiooni põhjuseks, muutes niimoodi omakorda Teise maailmasõja ajaloo narratiivi.

Viktor Aprõštšenko sõnul on julgeoleku tähenduse ja kollektiivse mälu konstruktivistlik piiritlemine peamine eeldus nende omavaheliseks seostamiseks ja vastastikuse mõju selgitamiseks (Apryshchenko, 2018). Selline julgeolekustamine, millega tegelevad valitsused ja rahvusvahelised organisatsioonid *mina* ja *teiste* binaarse vastandamise loogika alusel, põhineb samas pigem mälu diskursusel, mitte tegelikel poliitilistel ja sotsiaalsetel oludel. Ukraina „isehakanud“ rahvuse, ukrainlaste ja venelaste ühtsuse ning Ukraina natsismi diskursused eeldavad iseenesest, et julgeolekut tõlgendatakse nii, et Venemaa jaoks seisneb peamine oht iseseisva Ukraina olemasolus.

Mälunarratiivid on julgeolekustamise strateegiate alus ja vastupidi – julgeolekustamine materialiseerub ametnike, riigi esindajate, kultuuritegelaste ja teiste kasutatud narratiivide süsteemina. Vastuolulistest narratiividest tulenevad konfliktid loovad hea pinnase uuteks sammudeks, et julgeolekustamisega jätkata (Apryshchenko, 2018). Narratiivid, mis loovad järjestikustest ajaloolistest sündmustest tervikliku pildi, on nii historiograafias kui ka poliitilises diskursuses peamine vahend mineviku kujutamiseks (Malinova, 2018).

Poola ajaloolase Jerzy Topolski järgi moodustavad üksikud sündmused (millest igauks on eraldi narratiiv) ühe suure narratiivi sirgjoonelise kulgemise

ja neid saab omavahel seostada kolmel tasandil: 1) info, nagu seda edastatakse ajaloolaste vaatest, 2) retoorika, s.t rahva veenmine semantilise struktuuri usutavuses, ja 3) „poliitika“ ehk „teoreetilised ja ideoloogilised alused“, mis moodustuvad narratiivi autorite väärtustest ja suhtumisest (Topolski, 1999). Kõik see kokku moodustab ajaloopoliitika. Erinevalt professionaalsest historiograafiast töötab „mälopoliitika“ (ehk ajaloopoliitika) lihtsustatud narratiividega, mis taandavad keerukad ja isegi vastukäivad ajaloolised protsessid lihtsasti mõistetavateks ja emotsionaalselt laetud skeemideks. Narratiivid muudavad selgeks piirid *omade* ja *võõraste* vahel ning täidavad aja ja ruumi kultuurilise ja ajaloolise kontekstiga – sedasi käibki ühe kogukonna sisemise ruumi julgeolekustamine (Aprõštšenko, 2016).

Järelikult on postmodernistlike julgeolekuteooriate järgi võtmetähtsus just riigi ja selle kogukondade identiteedil ning julgeolekustamise puhul on see oluline referentobjekt. Identiteedi põhiosa on ajaloomälu, mis muutub seega eraldiseisvaks julgeolekustamise objektiks, ning julgeolekustamise protsess ise kujutab endast ajaloopoliitika „füüsilist vormi“. Selline raamistik selgitab julgeoleku ja turvalisuse eksistentsiaalset olemust ning praktilisi samme (poliitikat), mida astutakse nende saavutamiseks ja säilitamiseks.

3. Kremli režiimi ajaloopoliitika: mütologiseeritud mineviku mälu julgeolekustamine oleviku õigustamiseks ja tuleviku kujundamiseks

Detsembris 2014 pidas Putin Venemaa parlamendi ees kõne ja kuulutas, et Krimmi annekteerimine sai võimalikuks, sest venelased on oma „õppetunnid saanud“ ning kasvanud viimaks „tõeliselt iseseisva ja tugeva riigi targaks ja ühtseks rahvaks“, kes mõistab riiklike huvide tähendust ja tähtsust „uue aastatuhande vankumatul ja kindlal Isamaal“. Putini sõnul ei olnud Krimm mitte lihtsalt „annekteeritud“ territoorium, vaid strateegilise tähtsusega sümbol – spirituaalne läte, millest „luuakse mitmekesine, kuid monoliitne vene rahvas ja tsentraliseeritud Vene riik. Oli see ju ometi Krimmis, iidse Hersonis, mida Vene kroonikates nimetatakse Korsuniks, kus ristiti Vladimir Püha ja ristiusustati kogu Venemaa“ (Putin, 2014). Kui Kremli režiim okupeeris Krimmi poolsaare ja lülitas selle Venemaa Föderatsiooni koosseisu, leiti keerulisele julgeolekudilemmale praktiline lahendus: Ukraina Euroopaga liitumise probleem julgeolekustati ning paigutati kõige tähtsamate asjaolude hulka Vene riigi ja rahva püsijäämises. Kreml tõlgendas Euromaidanit ja Väärrikuse

revolutsiooni kui lääneriikidest inspireeritud riigipöört territooriumil, mis peaks ajaloolises ja tsivilisatsioonilises mõttes kuuluma ainult Venemaa mõjusfääri. Ukraina omariikluse kui eksistentsiaalse ohu kõrvaldamiseks ja Läänele oma kindlameelsuse demonstreerimiseks kasutati „Krimmi“ ja „Uus-Vene“ projekti. Neid põhjendati ideoloogiliselt järgmiste ajalooliste teguritega: „lahutatud rahvuste“ kontseptsiooniga, „ajaloolise õigluse“ taastamisega ja tegelikult ka nõukogudejärgse kättemaksuga, mis hõlmab Venemaa kujutamist meelevaldsete piiridega lõhutud „Vene maailma“ ühendajana (Національний інститут стратегічних досліджень, 2015).

Selline julgeolekustamine hoiab tänapäeva Venemaa silmis alles tema enda legitiimsust ning kasvatab väliste ohtude kiuste patriotismi vaimu ja ühtsust, et säilitada imperialistlikke vaateid ja tänapäeva Vene ühiskonna omapära ning levitada neid aktiivselt Ukraina ajutiselt okupeeritud aladel.

Seetõttu ongi Vene impeeriumi / Nõukogude Liidu / Venemaa narratiiv ennekõike ajaloonarratiiv sõdadest, mida täidavad lood üllastest julgustükkidest ja ülevatest võitudest. Vene ideoloogide väitel annavad sellised ohverdused Venemaale õiguse asendada rahvusvaheline õigus nii-öelda ajaloolise õiglusega ning need õigustavad agressiooni ja okupatsiooni.

Ajaloo ei saanud Venemaa valitsejate poliitiline tööriist alles hiljuti, seoses käimasoleva Ukraina sõjaga. Ajalugu on juba kaua olnud üks tähtsaimaid tööriistu Kremli režiimi ülesehitamises eri tasanditel, eriti ideoloogia vallas. Putini ideoloogia, selle narratiivid ja müüdid on siiski praeguseks kaugelt ületanud kõikide eelmiste režiimide oma ega mahu enam traditsioonilistesse raamidesse. Probleem on selles, et Putini eklektiline ideoloogia hõlmab vastandlikke ja ajaloolises mõttes isegi omavahel vaenulikke maailmavaateid: kommunismi ja õigeusk, panslavismi ja eurasiaanlust, jõulist šovinismi ja „rahvaste sõprust“, kusjuures domineeriv on see maailmavaade, mis sobib parasjagu kõige paremini taktikalise eesmärgiga. Säärase ideoloogilise kameeleoni läbivate elementidena paistavad silma konservatiivsed ideed ja väärtused. Hoolikalt kaitstud traditsioonilisel ühiskonnal põhinevad konservatiivsed režiimid kasutavad ära ajalugu, et narratiivide ja müütide kaudu vormida ajaloo traditsioon. Sellise ideoloogilise traditsiooni keskmes on järgmine valem: ajalugu, ajalooline narratiiv, ajaloopoliitika. Selle abil viiakse ellu riiklikku strateegiat ja taktikat.

Venemaa ametlik ajaloomudel toimib kõiki ühendava sümbolina: vene kolmikrahvas Vene impeeriumis; „nõukogude perekond“, mida Nõukogude Liidus sidus kokku „rahvaste sõprus“ vanema venna Venemaa juhtimisel; ning põline Vene riiklus, mille ajalugu tänapäeva Venemaal ulatub tuhande

aasta taha. Vladimir Putini ajal otsustati kasutada apologetilist narratiivi, milles „tuhandaastase“ võimsa riigi ajaloo eri epohhid ühinevad ühtseks ja uueks üllaks tervikuks. Tegu on tsüklilise spiraaliga, milles Vene impeeriumi ja Nõukogude Liidu kogemused viimaks ühendatakse. See, et need omavahel ei klapi, pole mingi takistus – vastupidi, mõlema ajastu imperialistlik olemus vormib neist ühtse terviku ning aitab luua „harmooniliselt arenenud ja sotsiaalselt vastutustundlikke indiviide, kes järgivad Venemaa Föderatsiooni rahvaste vaimseid ja moraalseid väärtuseid ning ajaloolisi ja rahvuslikke kultuuritraditsioone“ (Malinova, 2016).

Ajalootraditsiooni keskel asub müüt sõjalisest õitsengust ja võitudest, sest impeeriumid üritavad tavaliselt oma territooriumit lõputult laiendada. Järelikult on abstraktne müüt koos konkreetse suure võiduga tugisammas, ajaloonarratiivi ühendav lugu, ja seega tänapäeva Venemaa identiteedi põhielement. Suure võidu kultus Venemaa mälu poliitikas on teema, mida võiks eraldi uurida. Olga Malinova sõnul on Venemaa oma identiteedi loomisel määranud suure võidu mälu poliitika keskmesse, sest see on riigi ajaloos enam-vähem ainuke sündmus, mis täidab julgeolekustamise vaatest kõiki „poliitilise sobivuse“ nõudeid. Seda söövitatakse rahva teadvusesse erisuguste „kõneaktidega“ ning suur võit on ulatusliku mälu infrastruktuuri loomisega (mälu paigad) hakanud kandma hulka sümboolseid tähendusi, mille kaudu eristatakse *oma* (head) *võõrast* (halvast) (Malinova, 2016).

Nikolai Koposovi järgi annab sõjas saavutatud võit fašismi üle Venemaa-le enda arvates õiguse vabastada (vallutatud) territooriume, mis omakorda õigustab edasist territoriaalset laienemist või vähemalt nende riikide üle oma mõjujõu taastamist. Suure Isamaasõja suure võidu müüdil on järgmised funktsioonid:

- 1) näidata ajalugu Venemaa enda huvides ohverdusena, sest suure võidu narratiiv 1) rõhutab, millist hinda pidi Venemaa võidu eest maksma, kusjuures säärane ohver kustutab edaspidi kõik Venemaa patud, ükskõik mida ta ka ei teeks, 2) muudab sõjamälestused peamiseks vormiks, millesse leina ja vägivalda kogemused valada – nii tekib ühtlasi „kaitsev müüt“, mis hägustab mälestusi Stalini repressioonidest;
- 2) tagada tänu võidule ja selle nimel tehtud ohverdustele rahva ja riigi ühtsus, mis peaks eeldatavasti tähendama, et riik ei saa kasutada rahva vastu vägivalda. Kui riik alati ei kohelnud oma inimesi õiglaselt, siis oli see vajalik natsismi võitmiseks. Niimoodi põhjendatakse ka Stalini režiimi repressioone ja kuritegusid – need jäävad suure võidu varju. Võit saavutati ainult tänu rahva ja valitsuse ühtsusele;

- 3) õigustada vajadust tugeva valitsuse, relvajõudude ja luureteenistuse järele, sest demokraatlikud lääneriigid on nõrgad. Nad ei oleks saanud ilma Nõukogude Liiduta Hitlerit võita;
- 4) näidata, et nõukogude ja Venemaa välispoliitika ainus eesmärk on rahu;
- 5) õigustada agressiivseid läänevastaseid seisukohti ja samal ajal lääneriikidega sidemete taastamist. Sidemete taastamine puudutab muidugi ainult tugevaid riike, kelle hulka kuulub loomulikult ka Venemaa (Koposov, 2017).

Sellise semantilise konstruktsiooniga kaasnevad teatavad riskid. Loomuliku põlvkondade vahetuse tagajärjel muutub kollektiivne mälu kultuurimäluks. Kollektiivse ja kultuurimälu erinevusi selgitanud Jan Assmann on öelnud, et kultuurimälu põhineb kindlatel minevikusündmustel. Minevikku kui sellist ei säilitata, vaid seda kantakse edasi sümbolite kaudu. Kultuurimälus kaob müüdi ja ajaloo vahe (Assmann, 2008). Kuna selliseid kindlaid sündmuseid on järjest vähem (üldiselt arvatakse, et 2010. aasta võiduparaad oli viimane veteranide paraad), võib sümbolite kahanev tähtsus vähendada ka Venemaa identiteedi tugistruktuuri väärtust. Sellepärast peabki andma suure võidu müüdile uue tähenduse – on vaja „värsket verd“, et päästa maailm tänapäeva „natside“ ja „fašistide“ ehk ukrainlaste käest. Seetõttu on nüüdisaegne tõlgendus võidu müüdist üsna paindlik. Suure Isamaasõja müüt kantakse üle Vene-Ukraina sõjale: okupeeritud Donetski linnas meelevaldselt tegutsevad sõjalised jõugud muudetakse Ukraina iseseisvuspäeval (24. august 2015) „miilitsaks“; korraldatakse Ukraina sõjavangide „paraad“; vangistatud Ukraina sõdurid peavad läbima julma „häbi marsi“ Donetski peatänaval, saateks publiku agressiivsed ja solvavad hüüded nagu Punase väljaku võiduparaadil 1945. aastal («Марш полонених» у Донецьку – воєнний злочин?, 2014); Vene-Ukraina sõja ja Suure Isamaasõja „veteranid ja kangelased“ sulatatakse ühte, neile ehitatakse ühiseid memoriaale (Savur-Mohõla); enne 9. maid riputatakse ajutiselt okupeeritud aladele plakateid kirjaga „Me võitsime 1943. aastal ja võidame ka nüüd“.

Niimoodi moodustub tohutu mütoloogiline katus, mille alla kogunevad inimesed, keda ühendavad traditsioonid-müüdid, sümbolid, rituaalid (Georgi lint², paraadid, Surematu polk³) ja memoriaalid. Suure võidu sümbol on

² Georgi lint on Vene armee sümbol. 2014. aastast saadik on Georgi lindi kandmine muutunud teatud postsovetlikes riikides, nt Ukrainas ja Baltimaades, väga vastuoluliseks, sest seda seostatakse venemeelsuse ja separatistlike seisukohtadega. See tendents on süvenenud pärast 2022. aastal alanud Venemaa sissetungi Ukrainasse, kus seda sümbolit on seostatud Vene natsionalismi ja militarismiga.

³ Surematu polk tähendab suurt rahvakogunemist Venemaal igal aastal 9. mail võidupüha pidustuste ajal.

aegumatu, sest see on sööbinud masside teadvusesse. Selle intensiivne poliitiline kasutamine on tänapäeva Venemaa identiteedi sõlmpunkt, mis ühendab kaks sõda ja kaks ajastut üheks julgeolekustatud „tsivilisatsiooniliseks tervikuks“.

Suure võidu müüt selgitab ja õigustab „ebamugavaid“ ajaloolisi teemasid ja otsib neile sobivat kohta tänapäeva reaalsuses. Üks märkimisväärne näide on restaliniseerimine. Stalini kuju rehabiliteeritakse nii otseselt kui ka kaudselt, et niimoodi legitimeerida praegust Putini režiimi ja demokraatia kärpimist. „Mälestused nõukogude õudustest panevad inimesi kahtlema, kas riigil ikka on alati õigus, ja see on Venemaa võimude jaoks ebamugav, eriti pärast sissetungi Ukrainasse,“ selgitab projekti „Viimane aadress“ aktivist Oksana Matijevskaja, miks kaovad üle Venemaa stalinistlike repressioonide ohvrite mälestusmärgid (Hvindadze, 2023). Ühtlasi kasutatakse otseseid analooge ajaloost: kui Venemaa valitsus oli tugev ja võimas, siis riik õitses; kui Venemaa valitsus oli nõrk ja demokraatlik, siis riik kaotas. Selle all mõeldakse Gorbatšovi perestroikat ja „säravaid 90ndaid“, s.t Venemaa kaotust külmas sõjas. Sellepärast tõstabki tänapäeva Venemaa pjedestaalile jöhkramad endisaja valitsejad ja maadevallutajad: Ivan Julma, Peeter Suure, Katariina Suure ja Stalini. Ajaloolistest kangelastest propagandistlike piltide loomine on tihedasti seotud praeguste poliitiliste, eriti välispoliitiliste teemadega. Vürst Aleksander Nevski sümboliseerib võitu kollektiivse Lääne üle. Ivan Julm sai jagu riigisisest opositsioonist, reeturitest ja Moskva suurvürstiriigi laienemise vastastest. Peeter I pani aluse impeeriumile ja algatas selle laiendamise, eriti Baltimaade arvel. Neid sümboleid kasutas sobilikul ajal Stalini otsesel korraldusel ka nõukogude propaganda. Meenutagem kas või filme „Aleksander Nevski“ ja „Ivan Julm“. Praegune Kremli ajaloo-propaganda on need kujutised taaselustanud ja lisanud kangelaste pjedestaalile ka nende looja Stalini.

Säärane sümboolne rehabiliteerimine näitab, et Kremli ajaloo-politiika jätkab n-ö stalinlikku trendi, mis on, nagu eespool mainitud, pärast täiemahulist sissetungi Ukrainasse süvenenud. Sellega seoses julgeolekustab Venemaa Stalini rolli Teises maailmasõjas. Intervjuus Tucker Carlsonile ütles Putin, kes tahtis Stalinit positiivsest küljest näidata, et Poola oli Saksamaa rünnakus ise süüdi, sest poolakad ei loobunud Danzigist ja „sundisid“ Hitlerit võitlusesse (Интервью Такеру Карлсону, 2024). Siit on näha otsene paralleel Ukrainaga, kes ilmselt sundis Venemaad „enesekaitseks“ ennetavaid meetmeid (agressiooni) rakendama.

Kremli ajaloo-politiika teine eesmärk on taastada Venemaa staatus võimsa ülemaailmse jõuna. Ajalugu kuulub Putini välispolitiika doktriini juurde. Selle doktriini eesmärk on lühidalt öeldes õigustada „ajaloolise õigluse“ argumendiga

sellise maailmakorra loomist, mis annab riikidele otsustusõiguse ajalooliselt nende mõjusfääri kuulunud piirkondades. Pole juhus, et 2008. aastal NATO Bukaresti tippkohtumisel peetud kõnes rõhutas Putin, et Ukrainas puuduvad pika ajaloo traditsioonid, sest riigi praegused piirid pandi paika Lenini, Stalini ja Hruštšovi „kingitud“ aladega (Putin, 2008). See oli esimene *a priori* argument. Alles hiljem täiendas ta seda kaudsete argumentidega, mis puudutasid Venemaa Föderatsiooni julgeolekut ja Venemaad kui „ümberpiiratud kindlust“.

Putini ja tema kaaskonna maailmavaate järgi on suure globaalse jõu staatus taastamine tihedalt seotud vajadusega luua Nõukogude Liit 2.0, mida tuleb teha ilma sotsialismita ja koos „juhitud demokraatiaga“, s.t rakendub varjatud diktatuur ja taastatakse „ajalooline Vene mõjusfäär“. Esimest korda ütles Putin selle välja 2005. aastal, kui kuulutas, et „Nõukogude Liidu lagunemine oli kõige suurem geopoliitiline katastroof“. Sama joont jätkas ta, kui väitis, et „Venemaal pole piire“, „Venemaa lõpeb seal, kus lõpeb vene keel“ jne. Siit kumab läbi soov taastada impeerium, kus Nõukogude Liiduga seostub ainult nostalgia ja igasugune vaenulikkus on suunatud väljapoole (Meduza, 2023), mis kokku moodustavad vene kodanike ja valitsejate isaliku „sotsiaalse kokkuleppe“ superstruktuuri.

Ajalugu sai Venemaa sise- ja välispoliitikas järjest suurema rolli ning selle loogilise jätkuna võeti vastu hulk erinevaid mäluseaduseid, mille kohaselt on keelatud väärtõlgendustega väänata Venemaa ja maailma ajalugu, eriti mälestust Suurest Isamaasõjast kui eraldiseisvast kaitsealusest objektist⁴.

Huvitaval kombel imiteerib Venemaa oma julgeolekustamise protsessis Euroopa mäluseaduseid ja kasutab neid sõjavastaste seisukohtade mahasurumiseks. Natside kuritegudega seoses jäljendatakse näiteks Lääne-Euroopas holokausti eitamist keelavaid seadusi. Venemaa Föderatsiooni kriminaalkoodeksi kohaselt on keelatud natsismi rehabiliteerida, aga sama paragrahvi alusel mõistetakse süüdi igaüks, kes väidab, et Stalini juhitud Nõukogude Liit jagas vastutust Molotovi-Ribbentropi paktist alguse saanud Teise maailmasõja vallandamise eest. Sama „ajalooseaduse“ alusel mõistetakse süüdi inimesed, kes mõistavad hukka Venemaa sõja Ukrainas, kuna selle äraspidise loogika järgi võitleb Venemaa Ukrainas „natside“ vastu. Praeguse nn sõjalise

---

⁴ Võidu korralduskomitee kohtumisel ütles Putin, et mineviku väärtõlgendused on ohtlikud olevikule ja veel enam tulevikule. Putini sõnul on lääneriikide püüded müüte levitada ja väärtuseid hävitada nende katse Venemaa suveräänsust kõigutada. Vastusena hakkab Venemaa agressiivsemalt võitlema oma ajaloomälu tugevdamise eest (Заседание оргкомитета «Победа», 2022; Ведомости, 2022).

erioperatsiooni ametlik eesmärk on Ukraina denatsifitseerida. Kui inimene on praeguse sõja vastu, toetab ja õigustab ta natsismi ning järelikult võib teda kriminaalkoodeksi alusel karistada. Seega nimetatud „ajalooseadus“ mitte ainult ei muuda seaduslikuks agressiooni teise suveräänse riigi vastu, vaid kujundab ka atmosfääri, milles valitsevad paranoia, hirm ja tundmus, et Venemaa on ümberpiiratud kindlus (Andrii Nekoliak, 2023).

Kokkuvõtvalt on ajaloo rõhutamine kuulunud viimasel 15 aastal kindlalt Kremli režiimi ümberkujundamise juurde. Venemaa agressioon Ukraina vastu on selle muutuse haripunkt.

4. „Kunstliku riigi“ narratiiv kui sõja ja okupatsiooni tööriist

Vene-Ukraina sõja eksistentsiaalset olemust annavad hästi edasi Ukraina roll ja koht Kremli ajaloonarratiivis ja seeläbi ka ajaloopoliitikas. Nagu täheldas Zbigniew Brzezinski teoses „Suur malelaud“ („The Grand Chessboard“, 1997), ei saa Venemaa ilma Ukrainata olla Euraasia impeerium, ning paistab, et Putin ja tema kaaskond ei salgagi seda. Ukraina püüdlused kinnistada riiklikke traditsioone, et integreeruda Euroopaga ja pääseda „Vene maailma“ mõjusfäärist, õhnestavad Venemaa kui tuhandeaastase jõu ajaloolist vundamenti ja seavad kahtluse alla kogu „Vene tsivilisatsiooni“ olemasolu. Seetõttu ei tunnistatagi Vene ajaloonarratiivis Ukrainat iseseisva riigina. Täpsemalt öeldes esineb Ukraina Vene riigi ajaloolises raamistikus impeeriumi osana. Kremli ja isiklikult Putini ajaloopoliitika eesmärk on välja töötada ja kinnistada rahva teadvuses riiklik ajaloo kontseptsioon, milles riik on keskne kujund tuhandeaastasest traditsioonist. Seetõttu monopoliseeritakse Kiievi-Vene pärandit (Venemaa nimetab omaaegset vürstiriiki sageli Vana-Vene riigiks) ja öeldakse, et Ukraina võlgneb lühikese omariikluse ainult kommunistidele (Leninile ja Stalinile), rõhutamaks veelgi selle negatiivset konnotatsiooni. „Igaüks teab, et Nõukogude võim lõi Nõukogude Ukraina. Ja enne seda ei olnud maailmas üldse Ukrainat,“ on Putin kuulutanud erinevates sõnavõttudes (Lenta.ru, 2023). Vene riigi legitimeerimine põhineb väitel, et Kiievi-Vene ainus õiguslik järglane oli keskaja Venemaa. Ajalooliste näidete tõlgendamise varal üritatakse tõestada müüti Kiievi-Vene-aegsest ühestainsast iidsest vene rahvusest, mis hiljem jagunes venelasteks, ukrainlasteks ja valgevenelasteks. Esitatakse ka sama väite imperialistlikku versiooni, s.t olemas on „vene kolmikrahvas“, mis koosneb suurvenelastest, väikevenelastest ja valgevenelastest. Sama käsitust selgitatakse etümoloogiliselt, et tõestada 1) seost sõnade

русский ('venelane, vene-') ja *Русь* (nimetuses *Киевская Русь*, 'Kiiev-Vene') vahel, s.t venelaste esmasüüdi Kiievi-Vene ajaloos ning nende eesõigust pida toonast iidset kultuuri- ja riigipärandit enda omaks, 2) „Ukraina“ perifeerset olemust, mis „kinnitab“ ukrainlaste kultuurilist, ajaloolist ja poliitilist teisejärgulisust (Національний інститут стратегічних досліджень, 2015; Інтерв'ю Такеру Карлсону, 2024).

Samas vaimus väidetakse, et Venemaale kuuluvad kõik ajaloolised entiteedid, mida Ukraina võib üritada enda omaks tunnistada. Üks iseloomulik näide on Kiievi suurvürsti Vladimir Püha monumendi avamine Moskva kesklinnas 2016. aastal. Putin, kes avamisel osales, nimetas vürst Vladimirit „venelaste silmapaistvaks esiisaks“ ja „Vene riigi vaimseks loojaks“ (Исторична правда, 2016).

Ukrainat puudutava ajaloolise narratiivi põhiidee on tühistada Ukraina puhtalt riigikesksete käsitluste järgi, sest Vene ajaloo-propaganda vaatest peab riigil olema kaugemaleulatuv omariikluse traditsioon. Selle vaimu põhjal ei olnud Ukraina eraldi riik, vaid osa Vene impeeriumist; järelikult ei olnud Ukrainat olemas. Vene kodanike ajaloo-põhine maailmavaade kujunes välja, toetudes just säärasele keskele arusaamale Venemaa ametlikus historiograafias (selle järgi on alates 18. sajandist olnud olemas ühtne Vene impeerium, kus Ukrainat peeti Venemaa osaks ja ukrainlasi nimetati väikevenelasteks).

Venemaa nüüdisaegne Ukraina-narratiiv esitati kontsentreeritud kujul Putini artiklis „Venelaste ja ukrainlaste ajaloolisest ühtsusest“ (Putin, 2021), milles toodi välja järgmised kategoorilised väited:

- 1) Ukrainal puuduvad riiklikud traditsioonid;
- 2) juba ainuüksi idee Ukraina riigist on kunstlik, selle peale tulid 20. sajandi alguses kas poolakad või austerlased. Tänapäeval toetavad seda kunstliku ideed lääneriigid, kes kasutavad seda Venemaa antipoodina. Ukraina pole kaugemaleulatuvate juurtega iseseisev riik, vaid ajutine moodustus, mis tekkis väliste mõjurite najal. Venemaa narratiivi loogika põhineb ainult asjaolul, et Ukrainal puudub riigina ajalooline legitiimsus, ning järelikult on see kunstlik moodustus;
- 3) Ukraina riigipiirid on ebaõiglaselt paika pandud. Putini sõnul andsid Lenin ja bolševikud tänapäeva Ukrainale „algsele Venemaale kuulunud“ territooriumi ehk Donbassi ning Aasovi mere ja Musta mere rannikuala. Niimoodi on põhjendatud Venemaa territoriaalsed nõudmised Ukraina vastu ja strateegilised ambitsioonid taastada oma mõju endistel nõukogude aladel. Selle loogika järgi on Venemaal „ajalooline õigus“ aladele, mis

kuulusid kunagi Vene impeeriumile ja Nõukogude Liidule, ning Moskva tegevus nende alade annekteerimiseks on väidetavalt põhjendatud sellega, et taastatakse ajalooline õigus.

Putini artikli (ja teiste sarnaste ajalooalaste üllitiste) äraspidine loogika on selge: ühelt poolt kritiseerib Putin Leninit ja kommuniste, sest nad „andsid Nõukogude Ukrainale ära Venemaa alad“; teisest küljest aga ülistab Putin kommunistlikku Nõukogude Liitu, soovib seda taastada ja nimetab Ukraina kommunismivastast võitlust praeguse nn sõjalise erioperatsiooni üheks põhjuseks. Sama moonutatud loogika tuleb esile selles, et praegust Ukraina valitsust nimetatakse „režiimiks“ ja pealegi veel „natsistlikuks“. Natside ja fašistide üle Teises maailmasõjas (Suures Isamaasõjas) saavutatud ajalooline suur võit, mis sai Vene narratiivis ja ideoloogias teoks tänu „suurele vene rahvale“, kujutab endast üldjoontes indulgentsi, mille järgi võib 1) pidada „fašistik“ iseenesest igäüht, kes pole venelane, ja 2) „päästa“ maailma „fašistide“ käest, mis annab Venemaale õiguse meelevaldselt tõlgendada geopoliitilist „õiglust“. Järelikult on Suure Isamaasõja narratiiv tihedalt seotud sõjalise erioperatsiooni müüdiga kellegi „vabastamise“ kohta. Samadel alustel toimub maailma vabastamine fašismist/natsismist ja Venemaa „ajalooliste alade“ vabastamine Ukraina „natsionalistliku natsirežiimi“ käest. Sissetungi Ukrainasse esitatakse „Ukraina fašismi vastase“ võitlusena, Venemaal 1941.–1945. aastal olnud missiooni kordusena. Selle narratiivi kinnistamises on keskne roll lekseemil *natsism* (*fašism*), aga seda ei kasutata tavapärasel tähenduses, vaid vene-päraselt täiendatud tähenduses – *natsism* tähendab üldiselt kõike, mis on venevastane. Venemeelsed venelased ei saa olemuslikult olla fašistid, sest just nemad võitsid natse, ja *nats* on *venelase* vastand. Kui alavääristavaid sõnu kasutatakse korduvalt eri vormides ja formaadis (kirjalikult ja audiovisuaalselt) koos „vabastamise“ sümbolitega, „natsismi“ võrdsustamisega „natsionalismiga“, „ukronatsismiga“ jms, kujundab see inimeste alateadvuses kindla raamistiku. See on tüüpiline propagandistlik meetod, mida seostatakse neuro-lingvistilise programmeerimisega.

Sama narratiivi teine eesmärk on kuulutada õigusvastaseks igasugune Ukraina vastupanu ja vabadusliikumine: sellistele nähtustele pannakse külge „natsismi“ silt ning tekitatakse *venelaste* ja *natside* binaarne eristus, mille raames igasugust vastuseisu Venemaa sissetungile nimetatakse automaatselt natsismiks/fašismiks. Niimoodi muutub termini *natsism* kasutamine Vene vaates psühholoogilise manipuleerimise vahendiks, mis õigustab veelgi enam Venemaa eesmärke ja halvustab vastast.

Kui Ukraina natsionalismi seostatakse pidevalt „natsismiga“, aitab see isoleerida Ukrainat teistest riikidest. Ukrainat kujutatakse režiimina, mida ei tasu kellelgi toetada, ja niimoodi üritatakse ka sealset konflikti isoleerida. Kui Venemaa nimetab Ukraina valitsust „natsistlikuks režiimiks“, on Moskva eesmärk vähendada nii Ukraina valitsuse legitiimsust kui ka selle soovi olla suveräänne.

Säärane ajaloonarratiividega manipuleerimine „natsismi“ ja „vabastamise“ sildi all õigustab veelgi sissetungi ja üritab jätta muljet, et Venemaa sõjaline tegevus pole agressioon, vaid vajalik samm oma ajaloo- ja kultuuripärandi kaitseks. Niimoodi proovitakse suurendada ka vene kodanike toetust sõjale, eriti kui rõhutakse rahva kollektiivses mälus püsivale Nõukogude Liidu võidule Natsi-Saksamaa üle, muutes selle tööriistaks tänapäeva geopolitiiliste eesmärkide täitmisel.

Seetõttu täidabki suure võidu müüt ajutiselt okupeeritud aladel jätkuvalt kõikehõlmavat rolli, mis avaldub teatavate seoste kaudu. See müüt:

- 1) legitimeerib agressiooni, sest lisab sellele messiaanliku „vabastamise“ sildi ja nimetab seda esivanemate alustatud ürituse jätkamiseks;
- 2) kujutab vaenlast „Ukraina natsidena“ ja lükkab süü sõjakuritegude eest just nende õlule: „Aasovi natsid hävitasid Mariupoli linna infrastruktuuri ja üritasid hävitada kogu linna mälestust, aga linnaelanikud ei soovinud unustada oma ajalugu lihtsalt selleks, et olla meele järgi Kiievi valitsejatele ja lääneriikide feodaalidele“ (Dolgova, 2022);
- 3) loob ohvri kujutise, kusjuures selles segunevad nii Suure Isamaasõja kui ka tänapäeva konfliktide ohvrid (agressor muutub hoopis ohvriks)⁵;
- 4) loob uue rahvusteülese identiteedi, mida kannavad ajatu natsismi/fašismi abstraktsed võitjad.

Tegelikkuses levitab Venemaa oma ametlikku ajaloonarratiivi ja hävitab Ukraina ajaloonarratiivi (ajaloopoliitikat), kasutades selleks end ammu tõestanud ja jätkuvalt toimivaid nõukogude ja Vene meetodeid, mida võiks käsitleda lausa eraldiseisvas uurimuses. Siin artiklis iseloomustan neid vaid üldjoontes.

Peamine narratiiv, millega õigustatakse sissetungi ja okupeerimist, on „vabastamise“ narratiiv. Seda raamistab terve mälestamise kombestik ja rituaalide

---

⁵ 15. novembril 2022 allkirjastas Putin määruse, millega anti Mariupolile silmapaistvate sõjaliste teenetega linna staatus mitte ainult Suure Isamaasõja, vaid ka käesoleva „erioperatsiooni“ eest (Rodin, 2022).

süsteem, mis rõhutab „sõjalise erioperatsiooni“ seost Suure Isamaasõjaga ja põimib need üheks suureks ajatuks müüdiks. Näitena võib nimetada medali „Mariupoli vabastamise eest“, mille stilistika ja sümbolism viitavad Teise maailmasõja ajal välja antud sarnastele autasudele.

„Vabastamise“ metanarratiiv hõlmab tervet rida eraldi narratiive, mille konkreetsemad tähendused on tuletatud „vabastamise“ ideoloogilistest elementidest. Vabastamine tähendab mälu poliitika kontekstis seda, et kustutatakse kõik „vaenulikud“ mälestused ehk teisisõnu kaotatakse ära igasugused Ukraina identiteedi ilmingud nii ajalooõpetusest kui ka avalikust ruumist.

Venemaa Föderatsiooni haridusministeerium pingutab kõvasti, et sundida ajutiselt okupeeritud alade õppeasutusi ühtsesse haridusruumi. Venemaa haridusministri sõnul järgis 2022. õppeaasta lõpuks Donetski ja Luhanski oblasti ajutiselt okupeeritud aladel umbes 1000 õppeasutust Venemaa haridusstandardeid. 2022/23. õppeaasta alguseks oli Venemaalt toodud nende lastite koolide raamatukogudesse 3,5 miljonit raamatut. Selleks, et jätkata õpetamist täielikult venemeelsete õppekavade järgi, läbis üle viie tuhande kohaliku õpetaja ja koolide juhtivtöötaja Venemaal vastava täienduskoolituse (Министерства просвещения России, 2022).

Venemaa haridussüsteemi põhieesmärk on kujundada maailmavaadet, mille kohaselt pole Ukraina riiki olemas. Seetõttu on Venemaa õppekavades kasvatatud ajalootundide arvu (Vjatrovõtš, 2022). Ukraina Riikliku Teaduste Akadeemia Ukraina ajaloo instituudi vanemteadur ja 2014. aastani Donetski Riiklikus Ülikoolis õppejõuna töötanud Ksenija Kuzina on öelnud, et seda näitlikustab nn Donetski Rahvavabariigi (DRV) „uue ajaloo“ loomine. DRV esimene ajalooõpik ilmus 2015. aastal. Selles jutustati „rahvavabariigi“ iidsest ajaloost. Geograafiliselt kattis „ajalugu“ kogu Donetski oblasti ala, sh Bahmuti ja Mariupoli linna, mis polnud tol hetkel okupeeritud. Õpikud ilmusid okupatsiooni esimesel aastal ja kajastasid teatud Ukraina ajaloo etappe, aga märgatavalt nihestunud vaatepunktist. Näiteks ukrainlaste jaoks äärmiselt traagilisi sündmusi 1932.–33. aastal ehk holodomori nimetatakse õpikus „näljahädaks“; pärast 1991. aastat kujutatakse DRV ajalugu „Donbassi inimete“ võitlusena enesemääramisõiguse eest; rõhutatakse Donbassi seotust Venemaaga ja räägitakse Nõukogude Liidu lagunemisest kui katastroofist; Donetski okupeerimist venelaste poolt 2014. aastal nimetatakse lihtsalt Ukraina „kodusõjaks“; „Donbassi rahvamiilitsa“ sidemed Venemaaga jäävad tähelepanuta. Selle „kodusõja“ põhjusteks on õpiku autorite arvates „donbassofoobia“, „Kiievi režiimi“ vaenulik ideoloogia ning Donbassi elanike soovimatus järgida sääraseid põhimõtteid ja arusaamu, mis „ei sobi eluga kokku“.

Moskvale ei piisanud aga isegi sedavõrd ustavast tõlgendusest. 2022. aastal kontrollis Venemaa Föderatsiooni haridusministeerium DRV õpikuid ja leidis, et need ei vasta nõuetele (Konstantinova, 2024; Kuzina, 2024). Haridusministri esimene asetäitja Bugajev teatas: „Need õpikud, mida seal [Donetski Rahvavabariigis ja Luhanski Rahvavabariigis] kasutatakse, me analüüsisime üle 300 õpiku sisu, /.../ see pani mu ihukarvad püsti tõusma. Peaaegu kõik tuleb ühiskonnaõpetuses, ajaloos, geograafias ja paljudes teistes ainetes ümber teha“ (РИА Новости, 2022).

Ajalooõpetajatele, kes töötavad okupatsiooni ajal edasi, korraldatakse ulatuslikke metodoloogia seminare ja praktikume, et viia nende tegevus vastavusse Vene ajaloohariduse nõuetele ja et anda neile teatavaid ideoloogilisi suuniseid, mille eesmärk on kaotada koolidest „Bandera ajalugu“ (Pakhomenko, 2022).

Ajutiselt okupeeritud alade raamatukogudest hävitatakse Ukraina ajalugu käsitlevaid aime- ja ilukirjandusteoseid, mille sisu ei toeta Venemaa narratiivi. Enim on venelaste tähelepanu pälvinud need teosed, milles käsitletakse Ukraina rahutusi ja võitlust iseseisvuse eest – säärast kirjandust nimetatakse „ekstremistlikuks“ (Первомайськ.Інфо, 2022).

Ajaloo märkimisväärset rolli okupeeritud alade ideoloogilisel „ümbertegevusel“ on näha ka sellest, kuidas kinnistatakse Vene ajaloonarratiivi ametlikes õppeasutustes, ülikoolides ja samuti laiemas avalikus kommunikatsioonis.

12. augustil 2022 peeti Venemaa ajalooeltsi esimehe Sergei Narõškini korraldusel seltsi juhatusel koosolek, mille käigus otsustati luua seltsi kohalikud harud Zaporizžjas ja Mariupolis. Augustiks 2022 olid „Venemaa ajalooeltsi kohalikud harud avatud ning edukalt tegutsemas Venemaa Föderatsiooni 54 haldusüksuses, kaasa arvatud Donetski ja Luhanski Rahvavabariigis“ (Российское историческое общество, 2022). Seltsi jaoks kuulusid 2024. aastal prioriteetsete projektide ja teemade hulka üritused, mida kavandati juba 20. juunil 2022: „Donbassi Vene kevade alguse 10. aastapäeva“ ning „Krimmi ja Sevastopoli Venemaaga taasühinemise 10. aastapäeva“ tähistamine (Российское историческое общество, s.a.).

Märtsis 2023 Moskvast korraldatud info-, psühholoogilise ja kognitiivse tehnoloogia foorumil esitati üleskutse teha süsteemset ja sihispärast tööd Venemaa ajaloonarratiivi kinnistamiseks n-ö taasvenestamise eesmärgil ning kasutada selleks omalaadset ajaloolastest moodustatavat „maabumisüksust“: „Me peame taasvenestamise tõsiselt ette võtma, eriti „vabastatud“ aladel. See peaks olema kogu riigi jaoks esmatähtis. Ajaloolased, kes soovivad minna „separatistide okupeeritud“ piirkonda, on võrdväärset relvajõududega. Me vajame ajaloolaste „dessanti““ (Бизнес online, 2023).

Sümboolse ruumi ja mälestamisega seotud kombestik ilmestab hästi Vene propaganda narratiive kogu nende eklektilisuses ning hõlmab kohanimede ja avaliku ruumi uuesti kommunistlikuks muutmist (taas võetakse kasutusele asulate, tänavate ja väljakute nõukogudeaegsed nimed ning jälle pannakse püsti Lenini ja teiste kommunismiaegsete tegelaste monumendid), millele lisaks on hakatud okupeeritud alasid mainima Vene ajaloolistes müütides ja kangelaslugudes, millel pole nende piirkondade minevikuga mingit seost. Näiteks võib tuua Aleksander Nevski monumendi püstitamise Mariupoli keskväljakule, kusjuures monument oli eelnevalt „Peterburis pühitsetud“ ja selle alusele kinnitati Vaskratsaniku hobuseraua koopia (Жук, 2022).

Ajaloopoliitika, mis seisneb ajutiselt okupeeritud aladel sümboolse ja vaimse ajaloolise maastiku muutmises ja asendamises, on seega Kremli jaoks vahend, millega luuakse omaenda reaalsust, mida üritatakse laiendada kõvasti kaugemale Venemaa rahvusvaheliselt tunnustatud piiridest.

5. Kokkuvõte

Kremli režiim kasutab Vene-Ukraina sõjas aktiivselt nii traditsioonilisi relvi kui ka laia valikut mittetraditsioonilisi vahendeid, mille hulgas paistavad eriti silma ajaloo- ja mälupoliitika. Selles kontekstis saab kollektiivsest mälestusest julgeolekustamise objekt, mis muudetakse riikliku julgeoleku osaks. Ajalugu käsitletakse kergestihaavatava valdkonnana, mida tuleb kaitsta „vaenulike tõlgenduste“ eest, ja samas kasutatakse ajalugu tööriistana, et legitimeerida poliitilisi otsuseid, sealhulgas sõjalist agressiooni. Julgeolekustamisega tegelev Kreml kuulutab, et Venemaa ajalugu ja identiteet on ohus, ning levitab seda narratiivi ulatusliku võrgustiku abil, mis hõlmab meediat ja riigi-, haridus- ja kultuuriasutusi. Need kujundavad ühtset ideoloogilist diskursust, milles ajaloomälu kaitsmine on võrdsustatud kogu riigi kaitsmisega. Selle narratiivi raames kujutab Venemaa ennast nii ohvri kui ka vabastajana ning põhjendab agressiooni „ajaloolise õigluse“ taastamise ja müütilise „natsismi“ vastu võitlemisega. Samal ajal kasutatakse ajalugu aktiivselt riigisiseste eesmärkide saavutamiseks. Ajalugu on tööriist rahvusliku ühtsuse loomiseks multietnilises riigis, sest aitab luua pilti sidusast „vene rahvast“, kellel on ühine ajalugu ja saatus. Vene impeeriumi ja nõukogude aja ülistamine, võidu kultus ja restaliniseerimine aitavad võimudel avaliku arvamusega manipuleerida, veenda rahvast valitseva režiimi legitiimsuses ja suruda maha vastupanu. Seda toetab

ka nn ümberpiiratud kindluse mõttemall, mille järgi tembeldatakse kõik teistsugused seisukohad vaenulikuks ja ohtlikuks.

Venemaa mälu julgeolekustamise mudelit iseloomustab Ukrainaga seoses mitu märkimisväärset omadust. Esiteks kujutatakse Ukraina ajaloopoliitikat (sh kommunismi alt vabanemist ja nõukogude pärandi ümbermõtestamist) selle mudeli raamistikus pidevalt julgeolekuohuna, sest see õõnestab venelaste ja ukrainlaste „ajaloolist ühtsust“ ning alavääristab nende ühist minevikku. Teiseks tekitatakse seeläbi legitiimsust: agressiivsust esitatakse vajaliku enesekaitsena ja „ajaloolise õigluse“ kaitsmise vahendina, samas kui „ajaloolised argumendid“ rakendatakse propaganda teenistusse, et nendega asendada rahvusvahelise õiguse põhimõtted. Kolmandaks luuakse selle abil identiteeti – venelaste ja ukrainlaste „ühtsuse“ narratiiviga õigustatakse vene identiteedi pealesurumist Ukraina okupeeritud aladele. Järelikult ei ole tegu ainult füüsilise, vaid ka kultuurilise ja sümboolse okupatsiooniga.

See kõik seab ohtu teised asjassepuutuvad riigid, sest nad võivad toimuvale reageerida nii sobival kui ka sobimatul moel. Selle mõjul algab vaimne võidurelvastumine, mille käigus provokaator meelitab vastased oma mänguväljakule, paneb pideva eskaleerimise abil paika lahingureglid, kaotab ära piiri ohvri ja agressori vahel ning leiutab igasugu ettekäändeid „enesekaitseks“, mis on tegelikkuses agressioon ja okupatsioon.

Venemaa poliitikas ei kuulu ajaloomälu lihtsalt agressiooni juurde, vaid on selle keskne element. Minevik muudetakse tööriistaks, millega sõda mitte ainult ei õigustata ideoloogiliselt, vaid ka otseselt õõnestatakse Ukraina omariiklust, identiteeti ja agentsust. Niimoodi muudetakse ajalugu relvaks, mis on vormilt küll sümboolne, aga mille kasutamise tagajärjed on tõelised ja destruktiivsed.

Kirjandus

- Andrejsons, K. (2022, 22. veebruar). Putin's speech laid out a dark vision of Russian history. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2022/02/22/putin-speech-ukraine-war-history-russia/>
- Andrii Nekoliak: *“The politics of memory laws can be intense”* [intervjuu]. (2023, 16. oktoober). Asser Institute. <https://www.asser.nl/news/interview-andrii-nekoliak-the-politics-of-memory-laws-can-be-intense/>
- Aprõštšenko 2016 = Апрыщєнко, В. (2016). Память как безопасность. *Новое прошлое*, 3, 86–108.

- Apryshchenko, V. (2018). Memory as security: Images of the past in 2014 national referenda in Europe. V. Strukov & V. Apryshchenko (toim.), *Memory and Securitization in Contemporary Europe* (lk 23–50). Palgrave Macmillan.
- Assmann, J. (2008) Communicative and cultural memory. A. Erll & A. Nünning (toim.), *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook* (lk 109–118). Walter de Gruyter.
- Associated Press. (2005, 25. aprill). Putin: Soviet collapse a 'genuine tragedy'. *NBC News*. <https://www.nbcnews.com/id/wbna7632057>
- Bakke, K. M., Rickard, K., & O'Loughlin, J. (2023). Perceptions of the past in the post-Soviet space. *Post-Soviet Affairs*, 39(4), 223–256.
- Brzezinski, Z. (1997). *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostategic Imperatives*. Basic Books.
- Buzan, B. (1991). *People, States, and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. Harvester Wheatsheaf.
- Dolgova 2022 = Долгова, О. (2022, 22. august). Историческая память Мариуполя будет спасена. *Odna Rodina*. <https://1rodina.ru/article/istoricheskaya-pamyat-mariupolya-budet-spasena>
- Euroopa Parlament. (2019, 19. september). *Euroopa Parlamendi 19. septembri 2019. aasta resolutsioon, millega rõhutatakse Euroopa ajaloomu tähtsust Euroopa tulevikule (2019/2819(RSP))*. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0021_ET.html
- Faulconbridge, G. (2023, 26. veebruar). Putin casts war as a battle for Russia's survival. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/europe/putin-russia-must-take-into-account-nato-nuclear-capability-state-tv-2023-02-26/>
- Ferris, E. (2022, 27. juuli). How Russia's narratives on Ukraine reflect its existential crisis. *The Royal United Services Institute*. <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/how-russias-narratives-ukraine-reflect-its-existential-crisis>
- Gaufman, E. (2017). *Security Threats and Public Perception: Digital Russia and the Ukraine Crisis*. Palgrave Macmillan.
- Giddens, A. (1990). *Consequences of Modernity*. Stanford University Press.
- Hvindadze 2023 = Гвіндадзе, С. (2023, 15. november). «Люди хотят бачити пам'ятник Сталіну». Чому в Росії зникають меморіали жертвам репресій. *BBC NEWS Україна*. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c0d2rz2e0veo>
- Konstantinova 2024 = Константинова, М. (2024, 18. aprill). Историк: Для Москвы даже «история ДНР» слишком украинская. *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/ru/doneckij-istorik-dla-moskvy-daze-istoria-dnr-sliskom-ukrainskaa/a-68851218>

- Koposov, N. (2017). Memory laws in Putin's Russia. N. Koposov (toim.), *Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia* (lk 238–299). Cambridge University Press.
- Kutšuk 2020 = Кучук, А. (2020, 28. jaanuar). Историческая политика как один из ключевых факторов в отношениях между Россией и Польшей. *Московское молодежное отделение РОП*. <https://russiancouncil.ru/blogs/mosmolrop/istoricheskaya-politika-kak-odin-iz-klyuchevykh-faktorov-v-otnosheniya/>
- Kuzina 2024 = Кузина, К. (2024, 12. aprill). Фейкові тексти: підручники з історії «ДНР». *Україна Модерна*. <https://uamoderna.com/war/fejkovy-teksty-pidruchnyky-z-istoriyi-dnr/>
- Lenta.ru. (2023, 23. mai). Путин заявил об отсутствии Украины в истории до появления СССР. *Lenta.ru*. <https://lenta.ru/news/2023/05/23/sozdaniee/>
- Malinova 2016 = Малинова, О. (2016, 6. mai). Память о войне: как великая Победа стала «нашим всем» и чем это грозит. *RBC-TV*. <https://www.rbc.ru/opinions/society/06/05/2016/572b1b209a794723991b17bb>
- Malinova 2018 = Малинова, О. (2018). Политика памяти как область символической политики. А. Миллер & Д. Ефременко (toim.), *Методологические проблемы изучения политики памяти* (lk 27–53). Нестор-История.
- Meduza. (2023, 5. jaanuar). Когда война только началась, многие объясняли ее российским ресентиментом. *Meduza*. <https://meduza.io/feature/2023/01/05/kogda-voyna-tolko-nachalas-mnogie-ob-yasnyali-ee-rossiyskim-resentimentom-a-chto-eto-voobsche-takoe>
- Mälksoo, M. (2015). 'Memory must be defended': Beyond the politics of mnemonic security. *Security Dialogue*, 46(3), 221–237.
- Pakhomenko, S. (2022). Geschichte als «Waffe»? Russlands Instrumentalisierung der Erinnerungskultur im Zuge des Angriffskrieges gegen die Ukraine. *Ukraine-Analysen*, 270, 2–5.
- Putin, V. (2008, 18. aprill). Text of Putin's speech at NATO Summit (Bucharest, April 2, 2008). *Unian Information Agency*. <https://www.unian.info/world/111033-text-of-putin-s-speech-at-nato-summit-bucharest-april-2-2008.html>
- Putin 2014 = Путин, В. (2014, 4. detsember). Послание Президента Федеральному Собранию. *Kremlin.ru*. <http://kremlin.ru/events/president/news/47173>

- Putin 2019 = Путин, В. (2019, 11. detsember). Заседание Российского организационного комитета «Победа». *Kremlin.ru*. <http://kremlin.ru/events/president/news/62293>
- Putin, V. (2020, 18. juuni). The real lessons of the 75th anniversary of World War II. *The National Interest*. <https://nationalinterest.org/feature/vladimir-putin-real-lessons-75th-anniversary-world-war-ii-162982>
- Putin, V. (2021, 12. juuli). On the historical unity of Russians and Ukrainians. *Kremlin.ru*. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>
- Rodin 2022 = Родин, И. (2022, 15. november). Мариуполь признан городом воинской славы. *Независимая газета*. https://www.ng.ru/politics/2022-11-15/1_8590_mariupol.html
- Roe, P. (2005). *Ethnic Violence and the Societal Security Dilemma*. Routledge.
- Sazonov, V. (2020). Case study: Estonia, Molotov-Ribbentrop Pact, World War II and Soviet legacy. I. Juurvee *et al.*, *Falsification of History as a Tool of Influence* (lk 18–29). NATO STRATCOM COE.
- Topolski, J. (1999). The role of logic and aesthetics in constructing narrative wholes in historiography. *History & Theory*, 38(2), 198–210.
- Vjatrovõtš 2022 = В'ятрович, В. (2022, 31. august). Підручник історії у війні за майбутнє. *LB.ua*. https://lb.ua/blog/volodymyr_viatrovych/527956_pidruchnik_istorii_viyni_maybutnie.html
- Wæver, O. (1995). Securitization and desecuritization. R. D. Lipschutz (toim.), *On Security* (lk 46–86). Columbia University Press.
- Zaszkilniak, L. (2018). Теоретичні проблеми сучасної історичної політики в Україні. *Res Historica*, 46, 365–381.
- Бизнес online. (2023, 13. märts). «Россия должна предложить не мировую революцию, а мировой бунт!». *Бизнес online*. <https://www.business-gazeta.ru/article/586475>
- Ведомости. (2022, 16. aprill). Путин подписал закон о штрафах за отождествление ролей СССР и нацистской Германии. *Vedomosti.ru*. <https://www.vedomosti.ru/society/news/2022/04/16/918407-otozhdestvlenie-rolei-sssr>
- Жук, Т. (2022, 19. oktoober). Спроба стерти пам'ять нації. Як окупанти в Маріуполі знищують частки історії України. *Східний Варіант*. <https://v-variant.com.ua/article/okupanty-v-mariupoli-znyshchuiut-istoriiu/>
- Заседание оргкомитета «Победа». (2022, 15. november). *Kremlin.ru*. <https://special.kremlin.ru/events/president/transcripts/69836>
- Интервью Такеру Карлсону. (2024, 9. jaanuar). *Kremlin.ru*. <https://kremlin.ru/events/president/news/73411>

- Исторична правда. (2016, 5. november). У центрі Москви встановили пам'ятник Володимиру Великому. *Исторична правда*. <https://www.istpravda.com.ua/short/581e5221abbe8/>
- «Марш полонених» у Донецьку – воєнний злочин? (2014, 25. august). *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/26549472.html>
- Министерства просвещения России. (2022, 8. juuli). *Более 5 тысяч учителей из ДНР и ЛНР прошли повышение квалификации в России*. <https://edu.gov.ru/press/5455/boleee-5-tysyach-uchiteley-iz-dnr-i-lnr-proshli-povyshenie-kvalifikacii-v-rossii/>
- Національний інститут стратегічних досліджень. (2015, 13. mai). *Інтерпретації історії у політиці Російської Федерації як загроза національній безпеці України. Аналітична записка*. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/interpretacii-istorii-u-politici-rosiyskoi-federacii-yak>
- Первомайськ.Інфо. (2022, 24. märts). Російські окупанти почали боротьбу з книгами, бібліотеками, пам'ятками культури. *Первомайськ. Інфо*. <http://www.pervomaisk.info/?p=18686>
- РИА Новости (2022, 5. mai). В Мариуполе появился памятник бабушке, вышедшей к боевикам с флагом СССР. <https://ria.ru/20220505/babushka-1786898211.html>
- Российское историческое общество. (2022, 12. august). *Отделения Российского исторического общества откроются в Запорожской области и Мариуполе*. *HistoryRussia.org*. <https://historyrussia.org/sobytiya/otdeleniya-rossijskogo-istoricheskogo-obshchestva-otkroyutsya-v-melitopole-i-mariupole.html>
- Российское историческое общество. (s.a.). *Наши приоритеты*. *HistoryRussia.org*. Vaadatud 20. juunil 2022 aadressil <https://historyrussia.org/proekty/nashi-prioritety.html>

SERGII PAKHOMENKO, PhD

Läti Ülikooli majandus- ja sotsiaalteaduste valdkonna vanemteadur, Mariupoli Riikliku Ülikooli politoloogia ja rahvusvaheliste suhete osakonna kaasprofessor ning Kaitseväe Akadeemia ja Helsingi Ülikooli Aleksandri instituudi külalisteadur

SÕJAAJALUGU KUI IDEOLOOGILINE RELV: TEOREETILISED DISKUSSIONID SÕJAAJALOO KASUTAMISEST VENEMAA FÖDERATSIOONI RELVAJÕUDUDES 1990.–2000. AASTATEL

Igor Kopõtin, Vladimir Sazonov

THEORETICAL DISCUSSIONS ABOUT THE ARMED FORCES OF THE RUSSIAN FEDERATION USING MILITARY HISTORY AS AN IDEOLOGICAL WEAPON IN THE 1990S AND 2000S

Abstract. The objective of this article¹ is to show the evolution of Russia's view of using military history as an ideological tool from the 1990s to mid-2000s. Russia instrumentalised its military history using the example of past authoritarian/totalitarian countries to mobilise the country for war against the enemy, i.e. the West. Russia has always used military history as a tool to raise patriotism among the Russian nation and armed forces. When Putin became president, the Headquarters of the Russian Army gained mental and material support and started to use military history more as a tool to shape public opinion in Russia and abroad (mainly the West).

Võtmesõnad: Venemaa, sõjavägi, ajalugu, nõukogudejärgne identiteet, kontseptuaalne, arusaamad, areng

Keywords: Russia, military, history, post-Soviet identity, conceptual, understanding, evolution

1. Sissejuhatus

Enne Venemaa täiemahulist sõjalist sissetungi Ukrainasse 24. veebruaril 2022 avaldas Venemaa Föderatsiooni president Vladimir Putin mitu ajalooteemalist artiklit, milles pani üsna suurt rõhku sõjaajaloole. Näiteks 2020. aastal

---

¹ Artikli ingliskeelne versioon ilmus 2024. aastal ajakirjas *The Journal of Slavic Military Studies* (Kopõtin, I., & Sazonov, V. (2024). The Russian military's use of history to create a Post-Soviet identity: The development of conceptual understandings from the 1990s to the mid-2000s. *The Journal of Slavic Military Studies*, 36(4), 410–434. <https://doi.org/10.1080/13518046.2023.2299079>). Artikkel valmis Kaitseväe Akadeemia projekti O-006 „Strateegiline kommunikatsioon Ukraina sõja kontekstis: õppetunnid Eestile“ toel.

esitas Putin oma nägemuse ja arusaama Teisest maailmasõjast ning Molotovi-Ribbentropi paktist artiklis, mis ilmus Ameerika Ühendriikides rahvusvaeheliste suhete ajakirjas *The National Interest*², millel on konservatiivne maine (Putin, 2020; Putin publishes essay on 'real lessons' of WWII, 2020). Selles artiklis ta jätkas ja arendas edasi Kremli tuntud propagandistlikke narratiive, rõhutades seda, mida erinevad Kremli-meelsed väljaanded, ajaloolased ning arvamusiidrid olid varem korduvalt öelnud.

Putin kasutas oma tõlgendust ajaloost³, et õigustada Nõukogude Liidu sõjalist agressiooni minevikus, samuti Venemaa sõjalist agressiooni Ukraina vastu (Putin, 2020; Обращение Президента Российской Федерации от 21 февраля 2022 года, 2022). Venemaa president on varemgi mitu korda rääkinud sõjaajaloost. Muu hulgas on Putini toetusel loodud mõjukas Venemaa Sõjaajaloo Selts (RVIO)⁴, mis tegeleb aktiivselt Venemaa riiklike seisukohtade levitamise ja sõjaajaloo kohta. Maailm (eriti Lääs) on seni pööranud palju tähelepanu Venemaa infosõjapidamisele (vt nt Ramsay & Robertshaw, 2019; Mölder & Sazonov, 2018; Darczewska, 2015; Franke, 2015; Mölder & Sazonov, 2020) ja muudele mõjutustegevuse vormidele (Juurvee, 2018), kuid selle kontseptuaalsed juured ja arengulugu on jäänud mõnevõrra varju. Seetõttu on siinse artikli uurimisküsimus püstitatud järgmiselt: kuidas kujunesid välja Venemaa arusaamad sõjaajaloo kui ideoloogiavahendi kasutamisest (vt nt Vázquez Liñán, 2010; Pakhomenko *et al.*, 2018) ning millisena nägid vene sõjateoreetikud selles kontekstis sõjaajaloo rolli? Siinkohal jäetakse vaatluse alt välja sõjaajaloo akadeemiline panus ning tähtsus Venemaa sõjateaduses ja -teoorias.

Artiklis kasutatud peamised allikad on alates 1918. aastast Venemaal kaitseministeeriumi välja antud sõjateoreetiline ajakiri *Vojennaja Mõsl* ja erinevad sõjaajalookäsitlused, näiteks on analüüsitud vene sõjateoreetiku armeekindral Mahmut Garejevi teoseid (Gareev, 1988, 1998; Garejev, 2008, 2014; Sliptšenko & Garejev, 2005).

---

² Ameerika neokonservatismi rajaja Irving Kristol juhtis algselt mitu aastakümnet ajakirja *The National Interest*. Umbes 2005. aasta paiku tekkis ajakirja kaastöölise ja toimetajate vahel lõhe, mis ühtlasi tähistas veelahet Ameerika konservatismis ja välispoliitikas. Dimitri K. Simesi juhtimisel tihenesid ajakirja ja sellega seotud mõttekoja sidemed Venemaaga.

³ Venemaa ajaloo kasutamise kohta mõjutus- ja propagandavahendina vt Sazonov *et al.*, 2021; Sazonov *et al.*, 2025.

⁴ Tõenäoliselt oli RVIO (vn *Российское военно-историческое общество*, <https://rvio.ru>) eeskujuks tsaariaegne Keiserlik Vene Sõjaajaloo Selts (IRVIO, vn *Императорское Российское военно-историческое общество*). IRVIO loodi 1907. aastal Vene kindralstaabi akadeemia juures, et teha avalikku propagandat ja teadusuuringuid (Žilin, 1982, lk 67).

Artiklis käsitletav periood (1990ndatest 2008. aastani) on oluline, sest pärast Nõukogude Liidu lagunemist kujundati Venemaal 1990. aastatel ümber nii võim kui ka avalik elu. Sellega kaasnes Vene sõjaväe reform (Barabanov, 2010; Baranets, 2008; Golts, 2004) koos relvajõudude uute väljendusvormide ning teoreetilise põhjenduse otsinguga. 2000. aastate keskpaigaks loetakse artiklis aastaid 2007–2008, Vladimir Putini teise presidentuuri (2004–2008) lõppu, mil keskvoim kinnistus ja Venemaa sõjalist doktriini uuendati⁵, ning just siis (veebruaris 2007) pidas Putin ka tuntud kõne Müncheni julgeolekukonverentsil, kus ta esimest korda avalikult kritiseeris Läänt, USA-d ja unipolaarset maailmasüsteemi (Putin, 2007). Artiklis käsitletavat ajastut võib iseloomustada sisepoliitilise stabiliseerumisega (Person, 2017).

Seda perioodi on Lääne historiograafias üsna vähe uuritud, kuid sellele on siiski pühendatud mitu uurimust, mis käsitlevad sõjaajalugu kui distsipliini vene sõjateaduses ja -teoorias.⁶

2. Vene sõjateadus ristteel⁷

1990. aastate alguses käis Venemaa Föderatsiooni sõjandusajakirjade Vojennaja Mõsl ja Krasnaja Zvezda veergudel märkimisväärne diskussioon sõjateaduse ja vene sõjakunsti teooria sisu, struktuuri ning edasise võimaliku arengu üle. Selle arutelu käigus kujunes välja kaks leeri. Esimeses leeris olid sõjateaduse doktor kindrallieutenant Vladimir Solovjov, polkovnik Aleksei Dremkov ja professor kindralmajor Mihhail Bortšev. Nende vastasleeri kuulusid armeekindral Mahmut Garejev, professor kindralmajor Stepan Tjuškevitš jt. Diskussioonis osalesid veel mitmed vene sõjateadlased. Mõlemad leerid aga mõistsid, et vene sõjateadus oli 1990. aastate alguses jõudnud ummikseisu, mis oli tingitud muutustest riigikorras, ühiskonnas ja rahvusvahelisel

---

⁵ Uus doktriin avaldati 2010. aastal, kui Dmitri Medvedev oli Venemaa Föderatsiooni president (2008–2012) ja Putin peaminister (vt Военная доктрина Российской Федерации, 2010).

⁶ Varasema, Nõukogude perioodi kohta vt nt Reddel, 1990; Venemaa armee ja selle murede kohta vt nt Baev, 1996; Main, 2016.

⁷ Vene sõjateadlaste dilemma pärast 1991. aastat oli järgmine: nende jaoks ei olnud võimalik edasi minna koos demokraatiaga ega olnud võimalik jätkata ka marksismi-leninismiga, sest see ideoloogia oli ennast ammendanud. Nende arvates jäi neil vaid üle valida kolmas tee – rahvusliku ideoloogia ülesehitamine.

areenil, mida mõjutas Nõukogude Liidu ja nõukogude süsteemi kokkuvarisemine 1991. aastal. Ainus erimeelsus seisnes selles, kas sõjauuringud peaksid keskenduma ainult sõjapidamisele või sõja uurimisele laiemalt. Mõned väitsid, et sõjauuringute objekti tuleks laiendada, et hõlmata sõjaga seotud poliitilisi, sotsioloogilisi ning majanduslikke aspekte⁸. Tuntud nõukogude ning vene sõjateoretikut Mahmut Garejevit⁹ peeti dogmaatikuks, kes mõistis sõjateadust ainult selle kitsas tähenduses (Solovjov & Dremkov, 1994; Bortšev, 1994)¹⁰.

Garejev ja tema toetajad, kelle arvates oli esmane ülesanne uurida just sõjapidamist, nõustusid kriitikutega, et vene sõjateadus ja sõjateooria peab arvestama Lääne ja teiste tsivilisatsioonide sõjaajaloo kogemustega, aga seejuures ei tohi kaotada oma rahvuslikku vaimu (Tjuškevitš, 1996, lk 66)¹¹.

Mõnes mõttes võib Garejevit ja tema toetajaid pidada rahvuslikuks koolkonnaks, mis on analoogne vastava koolkonnaga vene sõjateaduses enne 1917. aastat. Nende ideede peamine tunnusjoon oli vene rahvusliku eripära rõhutamine sõjakunstis, ehkki Garejev ja tema mõttekaaslased ei teinud seda nii radikaalselt kui tsaaririigi rahvuslaste koolkond. Kuigi objektiivselt võib tsaariaja rahvuslaste mõju vene sõjakunsti teooriale pidada pigem tagurlikuks, vaadeldi nende tegevust Nõukogude Liidus 1970. ja 1980. aastatel väga positiivselt (Žilin, 1982, lk 4–6). See oli ilmselt seotud Nõukogude Liidu ja lääneriikide vastasseisuga, mis jäi aktuaalseks ka 1990.–2000. aastatel, kui Venemaa otsis väljapääsu oma maailmavaatelistest kriisist.

Kuidas kujunes Venemaal arusaam sõjalisest ideoloogiast ning sõjaajaloo rollist selles? 1990. aastate alguses oli Venemaal sõjauuringutes üheks keskseks

---

⁸ Arutelu selle üle, kas sõjateooria ja eriti sõjaväeline haridus peaks keskenduma sõjalis-tehnilisele (taktikalisele) poolele või vaatlema sõda laiemalt (strateegiliselt), ulatub Vene traditsioonis Nikolai kindralstaabi akadeemia aegadesse (vt nt Steinberg, 2010, lk 190). See ei ole Venemaa jaoks ainulaadne probleem, vaid puudutab kõiki riike ja algab Clausewitzi dilemmast, kas sõda on kunst või käsitöö. Venemaal on saanud traditsiooniks käsitleda seda küsimust pärast iga kataklüsmi või revolutsiooni (vt nt Bald *et al.*, 1985).

⁹ Armeekindral Mahmut Garejev (1923–2019) oli Teise maailmasõja veteran ning mitme tuntud sõjaajalooaamatu ja sõjateoreetilise käsitluse autor. Garejev oli ka Nõukogude Liidu relvajõudude peastaabi ülema asetäitja ning kuni surmani Venemaa sõjateaduste akadeemia president.

¹⁰ Garejevi hinnangul tuginesid tema oponendid Stalini kontseptsioonile sõjateadusest ja sõjakunstist. Selle arusaama järgi pidi sõjateadus arvestama sõja poliitilist ja majanduslikku külge, aga Garejev arvas, et sõjateadus peaks keskenduma ainult sõjapidamisele (vt Garejev, 2008, lk 99–107).

¹¹ Rahvusliku idee otsimisest vene sõjateoorias vt Pintner, 1986.

probleemiks vajadus muuta oma filosoofilisi ja maailmavaatelisi lähtealuseid, et „marksistlik-leninlikust klassiideoloogilisest tegelikkusest edasi liikuda uude tsivilisatsioonilis-kultuurilisse ja geopoliitilisse tegelikkusesse“. See tähendas eelkõige seda, et teoreetilises lähenemises riigikaitse ettevalmistamisele tuli arvestada Venemaa geopoliitilise positsiooniga Euroopa ja Aasia tsivilisatsiooni piiril ning seega ka eurasiaanluse, vene sõjateooria ja rahvusliku patriotismiga (Šahhov, 1996, lk 45)¹².

Uute lähtealuste leiutamisel oli vaja mitte ainult loobuda marksistlik-leninlikust teooriast, vaid ka võtta sellest teatud põhimõtted ning täiendada neid mõningate ideedega Tsaari-Venemaa ajast ja esimese laine vene emigratsiooni kultuurilisest ja poliitilisest pärandist. Seda ajendas ka vastuseis Venemaa läänestumisele ja nn oma tee või vene idee rõhutamine. See ei tähendanud Lääne sõjakogemuste eiramist, vaid neist õppimist. Küsimus rahvusliku ja sõjalise ideoloogia vajalikkusest sai väga oluliseks arutelus Venemaa relvajõudude reformi ja sõjateaduse arengusuundade üle. 2000. aastate alguseks oli debatis jõutud muu hulgas seisukohale, et ideoloogia peaks olema Venemaa sõjaväelaste kasvatuses kesksel kohal. Arvestades pluralismi, mis kaasnes 1990. aastatel ühiskonna ja riigi demokratiseerimisega, loobus Vene riik (k.a Vene relvajõud) esialgu täielikult ideoloogiast. Venemaa presidendi Boriss Jeltsini reformide ja riigi sotsiaalmajandusliku allakäigu taustal tekkis sõjaväes vaimne vaakum, mis põhjustas sõjaväelastes väsimust ja pani nad mõtlema tuleviku üle. Selle tagajärjel kujunes Vene armees välja teoreetiline seisukoht, mille järgi oli endiselt vaja välja töötada rahvuslik ideoloogia, nn uus vene idee, et sõjaväelased oleksid võitlusvaimu poolest sõjaks ette valmistatud. See ideoloogia pidi pakkuma alust sõjalisele kasvatusel ja sulandama sõdurid ühtsemaks organisatsiooniks. Seda ideoloogiat mõisteti riigi poliitika teoreetilise baasina, sisuliselt oli tegu ideoloogiliste, poliitiliste, moraalse, majanduslike ja usuliste väärtuste süsteemiga, mida pidi jagama suurem osa ühiskonnast (Zelenkov, 2001).

Vene sõjaväe juhid uskusid, et pärast reformi tugevdab ideoloogia uusi Vene relvajõude, kasvatab sõdurite võitlusvaimu ja täidab vaimse tühimiku, mis oli Nõukogude Liidu kokkuvarisemise järel tekkinud nii Vene armees kui ka üldiselt kogu riigis. Ideoloogia pidi lähtuma rahva mentaliteedist ja võtma arvesse mitmeid olulisi tegureid, sealhulgas vene rahvuslikke väärtusi ja huve, rahvusriigi enesekuvandit, patriotismi, religioosseid väärtusi, vene

---

¹² Patriotismi kohta vt Bõkov, 2010; eurasiaanluse kohta vt Savitski, 1931.

keelt ning arusaama, et Venemaa on olnud ja on praegugi deržaava (Zelenkov, 2001).

Sõjaideoloogia pidi muu hulgas tuginema Vene armee „kuulsale minevikule“, vastandudes Läänele läbi sõjaajaloo, mis hõlmab näiteks 1242. aasta Jäälahingut¹³, Kulikovo lahingut 1380. aastal, Liivi sõda (1558–1583), Vene-Poola sõda (1609–1618)¹⁴, Borodino lahingut 1812. aastal Isamaasõjas, Krimmi sõda (1853–1856), Suurt Isamaasõda (1941–1945)¹⁵ ja muid relvakonflikte.¹⁶ Seega võib järeldada, et just (sõja)ajalugu pidi saama ideoloogiliste komponentide sidusaks elemendiks. Vene rahvuslikke väärtusi ja huve ei tuletatud ainult geopoliitikast, vaid ka ajaloolisest kogemusest. Patriotism pidi põhine- ma ideologiseeritud ajaloolistel narratiividel.

Arutelu jätkus ka järgnenud aastatel. 2004. aastal põhjendas kindralmajor Stepan Tjuškevitš Venemaa sõjaideoloogia vajalikkust sellega, et niisuguse ideoloogia peamine ülesanne on ühendada rahvas, relvajõud ja riigi poliitiline juhtkond (nn Clausewitzi kolmainsus) riigikaitseks ja sõjapidamiseks. Sõjaline ideoloogia kui ideede ja vaadete süsteem pidi õigustama ühelt poolt relvajõudude moodustamist konkreetsel ajahetkel välja kujunenud geopoliitilises olukorras ning teiselt poolt jõu kasutamist relvakonfliktis, s.t riigipoolset sõjapidamist. Kindralmajori arvates pidi sõjaideoloogia muu hulgas põhinema sõjaajaloolistel kogemustel, eriti just Suurel Isamaasõjal (Tjuškevitš, 2004).

Aruteluga Venemaa sõjalise ideoloogia vajalikkuse üle liitus 2004. aastal õhujõudude kindrallleitnant professor Vladimir Serebrjannikov, kes toetas nii

---

¹³ Tuntud ka kui Peipsi järve lahing, mis toimus 5. aprillil 1242.

¹⁴ Ajalooliste sündmuste ja narratiivide instrumentaliseerimist näitlikustab tõsiasi, et Venemaal kehtestati rahvusliku ühtsuse päev, millega mälestatakse Moskva vabastamist Poola vallutajatest 1612. aastal. Seda sündmust kasutatakse eelkõige Venemaa siseauditooriumi ideoloogiliseks ja propagandistlikuks mõjutamiseks.

¹⁵ Vene sõjaajaloo narratiivis eristatakse Saksa-Nõukogude vahelist sõjategevust 1941.–1945. aastal Teisest maailmasõjast. Kui Lääne ajaloo historiograafias on tegemist Teise maailmasõja idarindega, siis Venemaal Suure Isamaasõjaga. Esimest korda kasutas seda nimetust Jossif Stalin 3. juulil 1941 peetud kõnes (Stalin, 1946, lk 13–14) ja seda tiražeeris nõukogude ajaleht Pravda. Seda terminit tarvitati ideoloogilise mobiliseerimise vahendina, et ühendada nõukogude ühiskond, anda sõjale suur patriootiline tähendus ning lisada see riigi iseseisvuse eest võitlemise ajaloolise traditsiooni. Selle terminiga viidatakse teadlikult 1812. aasta Isamaasõjale ning see on leidnud laialdast ideoloogilist kasutust tänapäeva Venemaal (Tšubarjan, 2010, lk 18–21).

¹⁶ Vene tsivilisatsiooni vastasseisu teoorias võib ära tunda Nikolai Danilevski filosoofilisi ideid (vt Danilevski, 2013).

Tjuškevitši kui ka teiste varem sõna võtnud autorite seisukohti. Analüüsinud Venemaa lähiajalugu ning USA strateegilisi dokumente ja sõjalisi kogemusi, jõudis ta sarnaselt Tjuškevitšiga järeldusele, et Venemaa vajab ühtset sõjalist ideoloogiat, et paremini integreerida valitsust, sõjaväge ja rahvast hõlmavat Clausewitzi kolmainust. Serebrjannikov leidis, et sõjaline ideoloogia on seisukohtade, ideede ja normide süsteem, mis väljendab riigi suhtumist sõja ja rahu, relvastatud vägivalda, relvajõudude ning riikliku ja ülemaailmse julgeoleku probleemidesse. Sõjaideoloogia pidi väljenduma mitte ainult doktriinis, põhiseaduses, kontseptsioonides, reeglites ja riigimeeste kõnedes, vaid ka sõjaväe kasvatustöös ja väljaõppes (Serebrjannikov, 2004, lk 2–3).

On märkimisväärne, et Serebrjannikovi hinnangul kuulus sõjaline ideoloogia riiklike ning sõjaliste sümbolite arsenalis näiteks hümnid ja laiemalt sõjaväemuusika, vapi, sõjaliste eraldusmärkide, väeüksuste lahingulippude, teenetemärkide, sõjaväevormi eripärade ja muuga. Samuti pidas ta sõjalist ideoloogiat sõjaväe ideoloogiaks. Serebrjannikovi arvates väljendasid sümbolid kollektiivset kuuluvust ühiskondlik-poliitiliste väärtuste ja sõjaväelise elu normide süsteemi. Sõjaideoloogiat pidid tema hinnangul tugevdama muu hulgas teoreetilised kontseptsioonid, kirjandus ja kunst (Serebrjannikov, 2004, lk 3)¹⁷.

Serebrjannikovi väitel olid Venemaal kõik nimetatud atribuudid olemas, kuid puudus tegelik, toimiv sõjaideoloogia, mis neid ühendaks. Nagu paljud Venemaa sõjateoreetikud, kirjeldas ta 1990ndaid Nõukogude Liidu lagunemise järgsete kriisiaastatena, sest mindi üle ühelt režiimilt teisele. Tema arvates oli selle perioodi (sõjaline) ideoloogia Venemaa riigi ning armee ajaloos mittesüsteemne sümbioos vanadest ja uutest, revolutsioonilistest ja konservatiivsetest, rahvuslikest ja välismaistest ideedest. Seetõttu kujutas sõjaline ideoloogia sel ajal endast nõrgalt seotud sõjalis-ideoloogiliste kontseptsioonide segu. See sisaldas üksteist välistavaid liberaalseid ja konservatiivseid ideid, modernsest USA-st, Tsaari-Venemaalt ja Nõukogude Liidust laenatud ideoloogilisi konstruktsioone, õigeusu kiriku seisukohti ning arusaamu, mida olid pooldanud valgete hulka kuulunud vene emigrandid (Serebrjannikov, 2004, lk 5).

---

¹⁷ Sarnaseid seisukohti pooldas J. F. C. Fuller, kes arendas edasi Arnold Toynbee ja Herbert Spenceri argumente inimloomuse ja vägivalda kohta. Fuller juhtis tähelepanu inimese instinktiivsele loomusele ja erinevatele impulssidele, mis ajendavad inimest tegutsema. Ta jagas ümbritseva keskkonna siseringiks (ingl *in-group*) ja sellest väljapoole jäänuteks (ingl *out-group*), mis võimaldab sõduril vallandada sõjas oma viha kõigi vastu, kes ei kuulu tema hõimu, rühma, partei või rahva hulka (vt Fuller, 1964, lk 34–36, 38–43).

Tuleb öelda, et vene sõjateoreetikute arvates pidi Venemaa sõjaideoloogia konstrueerimisel arvestama USA kogemust, aga selles tuli lähtuda eelkõige Venemaa riiklikest huvidest. Uus sõjaline ideoloogia pidi pakkuma ühtset lähenemisviisi riigikaitsele Venemaa ühiskonna pluralistlikes tingimustes, ühendades riigi, armee ja rahva sõjaliste eesmärkide saavutamiseks. Demokraatlikus riigis ja ühiskonnas võib tunduda, et seda on raske saavutada, sest selline lähenemine eeldaks ühiskonna huvide allutamist sõjaväele ja pluralismi asemel üksmeelt. Seda on aga võimalik saavutada ühiselt loodud riigi- ja sõjaideoloogia levitamisega propaganda kaudu. Sellega seoses võib meenutada USA politoloogi Samuel P. Huntingtoni väidet, et sõjavägi on hierarhiline bürokraatlik organisatsioon (siinkohal järgis ta Max Weberi käsitlust, vt Weber, 2002, lk 97–98), mille toimimist hõlbustab autoritaarne või totalitaarne riigikord ja ühiskonnakorraldus (Huntington, 2013, lk 92–93).

Tundub, et Venemaa sõjateoreetikute mõtted on rakendunud praktikasse Vladimir Putini algatatud protsesside tulemusena, et tugevdada Venemaa riiki ja ühiskonda autoritaarsete põhimõtete alusel.

Tuginedes Lääne sõjateooriale, eriti Clausewitzile, eristas Serebrjannikov (2004, lk 9) sõjalise ideoloogia kolme strateegilist ülesannet järgmiselt:

- ühendada oma riigis võim, armee ja rahvas;
- purustada vastase nn Clausewitz'i kolmainsus;
- saada maailma avalik arvamus enda poolele.

Järelikult ei arvatud, et sõjalisel ideoloogial on ainult strateegiline funktsioon, vaid ka selline mõju, mis on suunatud nii oma rahva kui ka vaenlase vastu. Kui ideoloogia ning poliitika pidid ühendama oma riigis valitsuse, sõjaväe ning rahva, et ühtne tugev sõjavägi suudaks tagada strateegilise edu, siis vaenlase purustamiseks tuli see kolmainsus ideoloogia abil lõhkuda. Selleks pidi süsteemne propaganda õõnestama vaenulikus riigis rahva ja armee usaldust võimu vastu, ergutama sisemisi vastuolusid, nõrgestama moraali, kaitsetaht ja võidu usku, veenma vastaspoolt Venemaa üleolekus ning sundima teda lõpetama relvastatud vastupanu.

Ideoloogiline võit lisab Serebrjannikovi sõnul sõjalisele ja poliitilisele võidule kindlus- ja jätkuvustunde, samas kui ideoloogiline lüüasaamine võib osutuda ebameeldivaks ja ohtlikuks isegi sõjalise edu korral, sest sellisel juhul võib võitlust pidada lõputuks (nagu see oli näiteks Iraagi või Afganistani sõjas). Ideoloogiline lüüasaamine on sõjalisest, poliitilisest ning majanduslikust lüüasaamisest raskem ja pikaajalisem, sest rahva usaldust hüljatud ideoloogia vastu on palju raskem taastada kui majandust või poliitilist olukorda.

Seetõttu võib ideoloogilist tegurit pidada otsustavaks strateegiliste eesmärkide saavutamisel tuleviku sõjapidamises, kuna sõjalistel operatsioonidel saab siis olema ainult toetav roll. Otsustavaks jõuks lahingus on ja jääb moodsalt relvastatud inimene, mistõttu ei saa alahinnata sõduri meelsust, mida kujundab ideoloogia (Serebrjannikov, 2004, lk 11). Ideoloogia annab samuti infosõjale sisu ja moodustab selle tuuma (Shiraev & Mölder, 2020; Ventsel *et al.*, 2021). See on väga oluline, sest üks sõja strateegilisi eesmärke on suruda oma tahe vaenlasele peale, kusjuures Sun Zi ajastul peeti ülimalt võiduks just lahinguta võitu¹⁸.

Veel 1991. aastal kirjutas kindral Mahmut Garejev, et Venemaa Föderatsiooni relvajõudude jaoks vajaliku ideoloogia väljatöötamisel tuleb lähtuda filosoofilistest alustest (sh Nikolai Berdjajevist (1946) ja Vene valgete ideoloogist Ivan Iljinist¹⁹), aga mingil määral ka marksistlikust dialektikast. Garejevi arvates ei olnud mõtet marksistlikku lähenemist sõjateadusest täielikult välja juurida. Marksismi dogmadest tuli loobuda, kuid marksistlik dialektika pidi rikastuma vene filosoofide ja ajaloolaste teoreetiliste töekspidamiste arvel. Garejev mainis lisaks Berdjajevile ja Iljinile eri ajastutel tegutsenud ajaloolasi: Lev Gumiljovi, Nikolai Karamzini, Vassili Kljutševskit ja Sergei Solovjovi (Garejev, 2008, lk 9). Nende teaduslikest töödest valis Garejev peamiselt ideid, mis olid seotud Venemaa unikaalse arenguteega ja mingil määral ka Läänest eristumise või isegi Läänele vastandumisega. Selle laia filosoofilise baasi eesmärk oli ilmselt saada loodavale uuele ideoloogiale Venemaa ühiskonna laiem toetus.

3. Infosõda

Juba 2003. aastal nägid mõned vene autorid ette, et psühholoogilistel infooperatsioonidel saab olema oluline roll tuleviku sõja olemuse määramisel (Garejev, 2003)²⁰. Peeti vajalikuks massimeedia kaudu informatsiooniliselt mõjutada vaenuliku riigi elanikke, et toda riiki õõnestada ning ühiskond

---

¹⁸ Sun Zi (544–496 eKr) oli Hiina väejuht, strateeg ja filosoof.

¹⁹ Ivan Iljin (1883–1954) oli slavofiilidele lähedane vene filosoof, kellest sai emigratsioonis valgete ideoloog. Ta tegutses aktiivselt kommunismi vastu ja oli tuntud ka oma paremäärmuslike vaadete poolest (vt nt Iljin, 1928, 1933).

²⁰ Garejev jõudis toona järeldusele, et moodsas sõjapidamises on kogu relvastatud võitlus põimunud infosõjaga.

halvata. Infosõja pidamiseks tuli kehtestada kontroll oma riigi meedia üle, mis hilisematel aastatel Putini juhtimisel enamjaolt saavutati. Välisriikides asuvate sihtrühmade psühholoogiline mõjutamine info abil on osa sõda ette valmistavast etapist, millele peavad järgnema relvajõudude sõjalised operatsioonid. Koos majandus-, luure- ning õhu- ja kosmoseoperatsioonidega peaksid psühholoogilised infooperatsioonid ettevalmistavas faasis mõjutama vastast sellisel määral, et sõja strateegilised eesmärgid saavutatakse juba enne sõjaliste operatsioonide alustamist (Bogdanov, 2003). 2022. aasta veebruaris oli näha, et Venemaa armee selline lähenemine ebaõnnestus, majandus-, luure- ja psühholoogiliste infooperatsioonide mõju sõja ettevalmistavas faasis oli üle hinnatud, mistõttu ei suudetud sihtrühma seas (peamiselt Ukrainas) saavutada oodatud mõju.

2000. aastate alguses pidasid Venemaa sõjateoreetikud infosõda²¹ tuleviku sõja oluliseks komponendiks (Garejev, 2003). Nad nimetasid selle eesmärgiks vaenlase riigi, ühiskonna ja üksikisikute julgeoleku aluste õõnestamist ning sõjalises vallas täieliku informatsioonilise üleoleku saavutamist vaenlase üle. See tuli saavutada eelkõige mittesõjaliste meetmete abil, isegi rahuajal (Kazarin, 2002, lk 17–18). Võib väita, et infosõjaoperatsioonid hõlmavad ka vaenlase riigi õõnestamist minevikusündmuste või ajaloo süstemaatilise (väär)tõlgendamise kaudu.

Vene sõjateoreetilise mõtte areng näitab – ja seda kinnitab ka kindral Valeri Gerassimovi tuntud artikkel (2013)²² –, et kui venelased olid näinud Lääne mõju tulemusel Nõukogude Liidu ja Jugoslaavia lagunemist, värvilist revolutsiooni Ukrainas ja Gruusias, Araabia kevadega seotud sündmusi Liibüas, Egiptuses ja teistes riikides, hakkasid nad mõtlema mittesõjaliste vahendite kasutamisele, et saavutada oma sõjalisi eesmäärke. Kindral Gerassimov rõhutas mittesõjaliste meetmete ja vahendite rolli, sh informatsioonilist vastasseisu:

²¹ Venemaa arusaama infosõjast on selgitanud Keir Giles (2016). Ta rõhutab, et Venemaa arvates ei piirdu infosõda sõjaaegse tegevusega ega ka konflikti algfaasiga, kui enne sõjategevuse algust kogutakse lahinguruumi kohta infot. See tähendab hoopiski pidevat tegevust, mis ei sõltu sellest, millistes suhetes vastasega ollakse (erinevalt teistest vastasseisu vormidest ja meetoditest ollakse rahuajal pidevalt informatsioonilises vastasseisus). Kindralstaabi sõjaväeakadeemia infoturbe põhiterminite sõnastikus on *infosõja* (вн *информационная война*) kirjes selgesti eristatud Venemaa määratlust (mis on lai ega piirdu sõjaajaga) ja Lääne määratlust (mis hõlmab sõjaaegseid piiratud taktikalisi infooperatsioone). Infosõda käib Venemaa arvates pidevalt kaasas riigi uudiste ja päevakajaliste sündmuste kajastamisega (Giles, 2016, lk 4).

²² Nn Gerassimovi doktriini kohta vt nt Galeotti 2018a, 2018b; Sazonov & Sägi, 2022.

Ja sõja reeglid ise on oluliselt muutunud. On kasvanud mittesõjaliste meetodite roll poliitiliste ja strateegiliste eesmärkide saavutamisel, mis paljude juhtumite puhul on tõhususes oluliselt ületanud relvade jõudu. Vastasseisus kasutatavate meetodite rõhuasetus nihkub poliitiliste, majanduslike, informatsiooniliste, humanitaarsete ja teiste mittesõjaliste meetodite poole, mida realiseeritakse rahva protesteerimispotentsiaali kaasamisega. Kõike seda täiendatakse varjatud sõjaliste meetmetega, sh informatsioonilise mõjutustegevuse ja erioperatsioonide toega. Avalikult kasutatakse jõudu sageli rahuvalve²³ ja kriisireguleerimise ettekäändel ainult mingil etapil, enamjaolt konfliktis lõpliku edu saavutamiseks.²⁴

Vene sõjateoreetikud on Lääne tsivilisatsiooni sõjalisele kogemusele tuginedes märkinud, et infosõja eesmärk on suruda vaenlasele peale oma väärtused. Lisaks surutakse infosõja abil müütide levitamise kaudu vaenlasele peale oma hinnangud oleviku ja mineviku kohta. Tõe ja vale vahelist piiri hägustatakse, külvatakse kahtlusi ja demoraliseeritakse sihtriigi elanikkonda. Vene teoreetikute sõnul peaksid infosõja sõnumid ja narratiivid sisaldama retoorikat USA vastu, seadma kahtluse alla demokraatia väärtused ja näitama Venemaa arengu erilist teed²⁵ (vn *особый путь*) alternatiivina riigi ja ühiskonna demokraatlikule arengule Lääne mudeli järgi. Seejuures tuleb rõhutada Vene armee kollektiivse võitlusvaimu tähtsust ning vajadust seda sihipäraselt kasvatada patriotismi ja Lääne tsivilisatsiooniga vastandumise kaudu (Tšeban, 2003).

Samal ajal väidab üks ajakirja Vojennaja Mõsl autoritest, et Venemaa tegevus infosõjas on oma olemuselt kaitsev, sest Venemaa on Lääne intensiivse kultuurilis-informatsioonilise rünnaku all. See rünnak on väidetavalt suunatud intellektuaalide ning noorte vastu, kelle hoiakuid ja mõtteviisi mõjutatakse audio- ja videotoodangu kaudu. Väidetavalt on lääneriigid käivitanud tugevad infovood, et psühholoogiliselt mõjutada Venemaa elanikke ning manipuleerida ühiskonna mõttemaailmaga. Seda tehakse selleks, et rebida Venemaa eliit ja noored eemale oma rahvuslikest juurtest, patriotismist ja traditsioonilistest väärtustest ning arendada neis huvi Lääne demokraatia, poliitilise vabaduse ja heaolu vastu (Avanessova, 2006).

---

²³ Siinkohal peetakse silmas eelkõige erinevate osapoolte vahelist psühholoogilist ja informatsioonilist sõda, milleks kasutatakse massikommunikatsioonivahendeid (lisaks erioperaatortele). Venekeelse mõiste *информационное противоборство*, mida Venemaa ametlikult kasutab, sõnasõnaline tõlge on 'informatsiooniline vastuvõitlemine'.

²⁴ Vene keelest tõlkinud Vladimir Sazonov ja Jaanus Sägi (2022, lk 136–137).

²⁵ Seda terminit kasutatakse Venemaal sageli propagandistlikel eesmärkidel, vt nt Ševtšenko, 2022.

Mitmed vene sõjateoreetikud pöörasid tähelepanu informatsioonilise mõjutustegevuse rollile, eriti tegi seda Garejev, kes oli tähtsa venekeelse teadusajakirja Informatsionnoje Voino teadusnõukogu esimees ja rõhutas pidevalt info osatähtsust moodsas sõjapidamises. Ta kinnitas 2003. aastal, et „kaudsed tegevused, mis on seotud vastase poliitilise, majandusliku ja (võitlustahte) psühholoogilise mõjutamisega, valeinfo meetmetega ja sise-mise õõnestamisega, on alati mänginud suurt rolli“, ning järeldas, et tänapäevases sõjapidamises on kogu relvastatud võitlus põimunud infosõjaga (Garejev, 2003). Garejev on sageli väitnud, et tänapäeval tuleb sõda pidada mitte ainult sõjaliste vahenditega, vaid ka küberneetiliste, info- ja muude vahenditega (Nersisjan, 2015). Kaks aastat pärast Gerassimovi artikli avaldamist 2013. aastal tuli Garejev välja mõttega, et oluline on arendada uusi vahendeid, mis on seotud pehme jõuga²⁶ – see tähendab, et sõda tuleks pidada mitte ainult sõjaliste, vaid ka küberneetiliste, informatsiooniliste jt vahenditega (Garejev, 2015).

Garejevi sõnul on mõttekas alustada sõda suurte majanduslike sanktsioonide, infooperatsioonide ja muude mittesõjaliste vahenditega (Garejev, 2015). Nagu näha, rakendati neid põhimõtteid praktikas Venemaa hübriidmeetmetes Ukraina vastu 2014. aastal nii Krimmis, mille Venemaa okupeeris ja annekteeris, Ida-Ukraina aladel kui ka alates 24. veebruarist 2022 Ukraina vastu algatatud laiaulatuslikus sõjas.

On väga tõenäoline, et kindral Gerassimovi seisukohti tulevase Vene-Ukraina sõja olemuse kohta on mõjutanud tuntud sõjateoreetik kindralmajor Vladimir Sliptšenko, kes kirjutas oma karjääri lõpus mittekontaktsest sõjakunstist ja infomõjutustegevusest. Ta pidas sõda keeruliseks sotsiaalpoliitiliseks nähtuseks, mis hõlmab erinevaid konflikti vorme. Lisaks sõjapidamise sõjalistele, poliitilistele, diplomaatilistele, informatsioonilistele ning majanduslikele vormidele rõhutas Sliptšenko võrdselt ideoloogilise sõjapidamise tähtsust (Sliptšenko, 2002, lk 11, 209). Sarnaselt Martin van Creveldiga (1991) nägi Sliptšenko ette nn kontaktsõdade leviku vähenemist 21. sajandil, kusjuures konfliktid võtavad tulevikus üha enam politseioperatsioonide kuju (Sliptšenko, 2002, lk 26). Nagu Creveld mõjutas Läänt, mõjutas Sliptšenko arusaam tuleviku sõjapidamisest Venemaad keskendumas sõjalises ettevalmistuses sõja eesmärkide saavutamiseks üha enam mittesõjalistele (sh ideoloogilistele) meetmetele. See võis viia Venemaa kindralstaabi valearvestuseni

---

²⁶ Mõiste *pehme võim* (ingl *soft power*) kohta vt Oxford English Dictionary (*s.a.*); Nye, 2021.

Ukrainas, kus sõda võttis kontaktsõja kuju, kuna mittesõjaliste meetmete rakendamine ei andnud oodatud tulemusi.

4. Armeekindral Mahmut Garejevi sõjaajaloo käsitus

Kindral Garejevi määratluse kohaselt on sõjaajalugu sõjateaduse oluline komponent, mis rikastab sõjateadust mineviku analüüsi kaudu ja aitab avastada sõjateaduse seaduspärasid (Garejev, 2008, lk 15). Garejev mõistis seda väga selgelt ja osutas probleemile, et 2000. aastate alguseks oli Venemaa sõjakoolides ja -akadeemias sõjaajaloo õpetamise kvaliteet halvenenud ja maht drastiliselt vähenenud. Ta pidas vajalikuks mahu suurendamist ja kvaliteedi parandamist, kusjuures sellise reformi jaoks tuli taastada sõja ja sõjakunsti ajaloo tegelevad teaduskonnad ning sõjamuuseumid (Garejev, lk 62). Lisaks oma panusele sõjateadusse ja doktriiniarendusse on sõjaajalool oluline roll Venemaa Föderatsiooni relvajõudude personali koolitamises ja üldisemalt võetuna ka ideoloogias.

Laias laastus võib Garejevi ideid sõjaajaloo kohta rühmitada järgmiselt:

- kontseptuaalsed arusaamad sellest, millised võivad olla sõjaajaloo praktilised väljundid (need arusaamad põhinevad muu hulgas filosoofilistel alustel);
- üldine suhtumine nõukogude minevikku;
- Stalini roll (sõja)ajaloos;
- Nõukogude Liidu roll Teises maailmasõjas;
- narratiiv Suure Isamaasõja võidust ja võitlusest nn ajaloo võltsijate vastu.

Venemaa ajalugu käsitledes mõistis Garejev hukka ajaloolaste nõukogude perioodi vastase kriitika, mis levis glasnosti ajal 1980ndate teises pooles ja pärast Nõukogude Liidu lagunemist 1991. aastal. Garejev väitis, et nõukogude aega ei ole õige täielikult maha kanda, sest toona ei olnud kõik halb. Negatiivsed hinnangud nõukogude minevikule olid tekitanud vaimse vaakumi, mis tuli Garejevi arvates asendada uue rahvusliku ideoloogiaga (Garejev, 2008, lk 17). Järelikult võib väita, et Garejev jagas eelnimetatud vene sõjateoreetikute arvamust, et rahvuslik ja sõjaline ideoloogia on vajalik.

On märkimisväärne, et Garejev käsitles sõjaajaloo tähendust ja funktsiooni palju laiemalt, kui seda tehakse sõjateaduses. Ta pidas eriti tähtsaks Suure Isamaasõja (1941–1945) võitudest jutustamist, et noori isamaaliselt kasvata. Vastav õpetus pidi algama juba koolis, et valmistada noori ideoloogiliselt

ette kutseliseks tööks. Sõjaajaloo kaudu pidid noored ära õppima Venemaa sõjalised väärtused, saama selgeks, et nende rahva ja relvajõudude minevik on kangelaslik, ning mõistma, et Venemaa sõjaajaloo ja eriti Suure Isamaasõja võltsimisega tuleb võidelda. Patriotlike ajalooõpikute, ajalooraamatute ja mängufilmide abil tuli sõjaajaloo narratiive tugevdada. Õpikud, uurimused, raamatud, mängufilmid ja muud teosed, mis ei vastanud patriotilisele ajalookäsitlusele või olid selle suhtes kriitilised, tuli Garejevi arvates hukka mõista, sest need olid patriotismile, rahva moraalile ja sõduritele kahjulikud. Sõjaajalugu ei tulnud sõjakoolides ja -akadeemiates õpetada ja arutada siiski mitte propaganda eesmärgil, vaid selleks, et sõjalistele küsimustele lähenetaks kriitiliselt, mis parandaks sõjaväelise hariduse kvaliteeti (Garejev, 2008, lk 21–22).

Näiteks Suure Isamaasõja puhul, mida Garejev pidas Venemaa sõjaajaloo tähtsaimaks sündmuseks, ei tohiks kõiki asju esitada ainult positiivselt, sest muidu poleks võimalik sellest kogemusest õppida (Garejev, 2008, lk 75–77). See väide kehtis aga ainult sõjaajaloo „tehnilise“ käsitlemise puhul, s.t üksnes sõjalise strateegia, operatsioonide elluviimise ja taktikaliste küsimuste õppimisel ning üksnes Venemaa relvajõududes. Garejev esitas kokkuvõtlikult oma arusaama sõjaajaloo teaduslikust ja ideoloogilisest tähtsusest ning kasutas seda tehes näitena Suure Isamaasõja ajalugu: 1945. aasta võit oli ülim saavutus, kuid siiski tuli mõista sõja õppetunde (Garejev, lk 73–74). Garejev kaitses võidu narratiivi, sest tema arvates oli võit tõepoolest suur; Nõukogude Liidu võitlus fašismi ja militarismi vastu ning teiste rahvaste vabastamine töid Vene relvadele au ja hiilgust. Garejev ei näinud probleemi selles, et Nõukogude Liit oli ise totalitaarne ja militaristlik riik. Ta väitis, et Venemaa ei peaks tundma piinlikkust ega häbi oma nõukogude mineviku pärast ega peaks sarnaselt sakslastega kahetsema ja kogu maailma ees kollektiivselt oma ajaloo pärast vabandama (Garejev, lk 79).²⁷

Nõukogude ajaloost rääkides leidis Garejev, et enamlaste võimuletulek 1917. aasta oktoobris oli tõeline revolutsioon ja selle mõju Venemaale pigem positiivne. Bolševikud vabastasid töölised ja talupojad eksploateerimisest, andsid neile vabaduse ja palju hüvesid ning revolutsioon soodustas Venemaa moderniseerimist. Garejev kasutas oma seisukoha põhjendamiseks ka väidet, et paljud Venemaa valgete juhid loobusid juba 1920. aastatel võitlusest ja toetasid Nõukogude Liitu Teise maailmasõja ajal (Garejev, 2008, lk 30). Lisaks väitis ta, et Vene kodusõja ajal olid punased need, kes kaitsesid Venemaa

---

²⁷ Garejevi võidu narratiivi tõlgenduse kohta vt nt Garejev, 2014, lk 30–34.

territoriaalset terviklikkust, samas kui valged, hoolimata oma loosungist, mille järgi nad võitlesid „suure, ühtse ja jagamatu Venemaa eest“, pooldasid hoopiski Venemaa jagamist välisvaenlaste vahel (Garejev, lk 70–71).

Tegelikult võib Garejevi seisukohtades näha jälgi natsionaalbolševistlikest arusaamadest, kusjuures seegi mõttevool kasvas välja valgete vene emigrantide veendumustest. Osaliselt jagab natsionaalbolševistlikke seisukohti ka tuntud kaasaegne vene filosoof Aleksandr Dugin (2004, 2009, 2014), aga erinevalt natsionaalbolševikest pidas Garejev siiski oluliseks, et sõjaajaloos kui teaduses loobutaks „kindlalt ja ilma kahetsuseta“ stalinismist (Garejev, 2008, lk 38). Samas käsitles Garejev Stalinit ka positiivselt: Stalin ei olnud oma riigi vaenlane ja tegi otsuseid riigi hüvanguks. Garejevi sõnul oli Stalini tugevaks küljeks muu hulgas see, et ta tundis hästi poliitikat, s.t oskas sõjalise strateegia allutada poliitikale ning lõimis strateegia oskuslikult poliitika ja majandusega. Stalini puhul tuli aga Garejevi arvates negatiivseks pidada dogmaatilisust, usaldamatust, soovi kontrollida kõiki ja kõike, juhtimise tsentraliseerimist, ründava tegevuse puuduste ülehindamist ja massilisi repressioone (Garejev, lk 105–106). Lõppkokkuvõttes suutis Stalin Garejevi hinnangul siiski mobiliseerida riigi ja rahva otsustavaks võiduks Suures Isamaasõjas ning see kaalus üles diktaatori puudused (Garejev, lk 62). Siinkohal võib tõmmata paralleele Venemaal kirjutatava „ühise ajalooõpikuga“, milles rõhutatakse, et Stalin oli oma aja kohta „tõhus juht“ (Сталин – великий менеджер, или учебник истории МГУ, 2010). Kui viia see kokku Garejevi ja teiste vene sõjandus-ekspertide seisukohtadega, nagu eespool kirjeldatud, võib väita, et Venemaa ajaloo ühine tõlgendamine ja käsitlemine isamaalises vaimus teenib noorte harimises sõjalist eesmärki: see tugevdab ühiskonna ideoloogilist alust ja tekitab vihkamist välisvaenlase vastu.

5. Suure Isamaasõja tähtsus ja võidu narratiiv

Garejev pidas Suurt Isamaasõda Venemaa sõjaajaloo keskseks sündmuseks, mille puhul oli oluline, et riik ja sõjavägi kehtestaksid Sõjaajaloo Instituudi toel tõlgendamismonopoli, mille mõju pidi levima mitte ainult relvajõududes, vaid ka ühiskonnas. Sõjaajaloo õpetamine ja uurimine pidi ühelt poolt lähtuma objektiivsusest ja kriitikast, et teha vajalikke järeldusi armee arendamiseks. Teisest küljest tuli sõjaajalugu kasutada sõjalis-patriootiliseks kasvatuseks, rõhutades vene sõjakunsti ainulaadsust ja rahvusliku sõjaajaloo kangelaslikkust (Garejev, 2008, lk 57).

2006. aastal pidas Garejev loengu Suure Isamaasõja tähtsusest Venemaa sõjaajaloos. Toetudes omakorda Putini 2001. aasta teesidele, väitis Garejev, et Suure Isamaasõja ajalugu tuleb kindlalt kaitsta ajaloo võltsijate vastu.²⁸ Suure Isamaasõja ajaloo tõlgendamises tõi Garejev välja järgmised problemaatilised küsimused: Molotovi-Ribbentropi pakt ja Nõukogude Liidu roll sõja alustamises; väide, et Saksamaa alustas ennetavalt sõda Nõukogude Liidu vastu (Garejev, 2008, lk 416–447)²⁹; marssal Georgi Žukovi ja teiste sõjaliste juhtide roll; Vene kollaborantide tegevus ja arv; sõjas hukkunute arv ja võidu hind; punaarmeeleaste sooritatud vargused ja vägivald vabastatud aladel; rinnete tähtsus. Garejevi arvates oli idarinne läänerindest tähtsam ning lääneliitlaste roll oli Teises maailmasõjas pigem toetav kui otsustav (Garejev, 2008, lk 73–74). Viimast seisukohta toetavad ka teised autorid ajakirjas Vojennaja Mõsl. Näiteks kirjutas 2003. aastal Sõjaajaloo Instituudi juhtivteadlane Oleg Rahmanin, kes oli 11-kõiteline kogumiku „Teise maailmasõja ajalugu“ kaasautor, et idarinne oli Teises maailmasõjas kõige tähtsam rinne, sest seal saavutati otsustav võit Saksamaa üle (Rahmanin, 2003, lk 47). Sama mõtet kordas polkovnik Aleksandr Orlov, kes töötas samuti Sõjaajaloo Instituudis (Orlov, 2004). Kõik teistsugused arvamused Teise maailmasõja kohta häbimärgistatakse ja neid käsitletakse ajaloo võltsimisena, mille eesmärk on kahjustada Venemaa mainet. Niisuguste võltsijate vastu peetakse ideoloogilist võitlust ajalookirjanduse, massimeedia ja kogu kultuurisfääri kaudu. Garejev oli

²⁸ Garejev on ka esitanud küsimuse, kas Lääne ajaloolased võltsivad ajalugu. Näiteks on ta öelnud: „Meie riigi juhtkond peaks eelkõige tõstatama küsimuse ka teiste riikide poliitikute seas: „Kas see on hea või halb, et me võitsime fašismi Teises maailmasõjas?“ Lisaks tuleks koostada uus mitmekõiteline Suure Isamaasõja ajalugu, mis annaks õpikute autoritele ja teadlastele juhi-seid. Samuti on vaja tõhustada veteranide ja teiste kodanike ühendusi, et nad võtaksid nendes küsimustes õige ja põhimõttelise seisukoha.“ (Velikovski, 2008). Garejev tegeles Suure Isamaasõja ajalooküsimuste ja -probleemidega ning osales aktiivselt mitmetes Venemaal toimunud ajalooalastes aruteludes, mis keskendusid sõjaajaloo võltsimisele. Tema arvates püüdis Lääne ajaloolaste kogukond vaidlustada Nõukogude Liidu võitu fašismi üle ja see oli osa suurest Läänepoolsest propagandakampaaniast, mis oli suunatud Venemaa vastu (Garejev, 2008, lk 38).

²⁹ Garejev arutles 2008. a põhjalikult küsimuse üle, kas Nõukogude Liit valmistas ette ennetavat lööki Saksamaa vastu. Ta lükkas enamjaolt tagasi näiteks Viktor Suvorovi ja Mark Solonini esitatud argumendid. Garejev ja teised nn ennetava löögi teesi vastu võidelnud autorid püüdsid tõestada, et Punaarmee ei olnud valmis ei kaitseks ega rünnakuks (seda seisukohta jagab ka David Glantz) ning et nõukogude vägesid koondati massiliselt piiri äärde ainult selleks, et piiri äärde koondatud Saksa vägede agressiooni korral olla valmis vasturünnakuks, kuid mitte mingil juhul Saksamaa vallutamiseks. Nõnda püüti näidata, et Nõukogude Liidul ei olnud agressiivseid plaane oma naabrite vastu. Selles arutelus osalesid ka endised Ida-Saksamaa relvajõudude ohvitserid (vt nt Harms, 2004).

arvamusel, et tekib nn ultraliberaalse ajaloo nihilismi oht, kui diskrediteerida Suure Isamaasõja ajalugu ja näidata Nõukogude Liidu kuritegelikkuse olemust. Seepärast astus Garejev ise võitlusesse ajaloo võltsijate vastu. Ta nimetas revisionistideks teiste seas endist GRU ohvitseri Viktor Suvorovit (kelle tegelik nimi on Vladimir Rezun), ajakirjanik Mark Soloninit, vene ajaloolast Boriss Sokolovi ning isegi sõjaajaloolast kolonel David Glantzi, kes on põhjalikult uurinud Suurt Isamaasõda ja tuginenud oma uuringutes ka Venemaa arhiividokumentidele (Garejev, 2008, lk 75–77). Garejevi väitel võis pidada isegi terveid riike (nt Poolat ja Baltimaad) ajaloo revideerijateks (Garejev, 2014, lk 32).

Praegu kasutab vene ajalooteadus ideoloogiat, et minevikusündmusi ideoloogiliselt tõlgendada. Muu hulgas eelistatakse ideologiseeritud, massidele suunatud vene sõjaajaloolistes tekstides akadeemilise lähenemise asemel vastandamist. Selle asemel, et keskenduda ühe konkreetse sündmuse arutamisele ning analüüsile, viidatakse mõnele teisele sündmusele. Lihtsustatult võib seda seletada järgmise kontseptuaalse skeemiga: Molotovi-Ribbentropi pakti vastandatakse 1938. aasta Müncheneri konverentsile (Balti riikide kontekstis 1939. aasta Saksa-Eesti ja Saksa-Läti mittekallaletungipaktile); Vene kollaborantide tegevust Teises maailmasõjas vastandatakse Lääne kollaborantide omale; sõjas saadud suuri kaotusi õigustatakse suure võidu saavutamiseks, mille käigus vaenlane peaaegu täielikult hävitati (Garejev, 2008, lk 55)³⁰.

Nagu juba mainitud, tegeles Garejev Venemaa sõjaajaloo, eriti 1990. aastatel Venemaal ilmunud teose „Teise maailmasõja ajalugu“ kriitikaga (Garejev, 2008, lk 40). Ühes 2006. aastal peetud ettekandes tegi Garejev järgmised ettepanekud Suure Isamaasõja ajaloo käsitlemiseks:

- tsentraliseerida sõjaajalooalane töö riigiasutustes ning edendada ajaloolaste, ajakirjanike, kultuuritegelaste ja veteranide organiseerumist;
- moodustada töökomisjon ametliku ajaloo väljatöötamiseks;

---

³⁰ Võrdluseks võib tuua Oleg Airapetovi sisult tendentsliku raamatu (2020). Selles käsitletakse Molotovi-Ribbentropi pakti Nõukogude Liidu sunnitud poliitilise sammuna, sest lääneliitlased ei olnud suutnud Nõukogude Liiduga kokku leppida ja Stalinil oli vaja võidu saavutamiseks aega. Koostöö lääneliitlastega 1941. aastal oli Airapetovi arvates Müncheneri konverentsi tõttu mõttetu (vt Airapetov, 2020, lk 499–511). Muu hulgas kordab Airapetov nõukogudeaegset klišeed, et Nõukogude Liit oli ümbritsetud vaenulikest riikidest, kelle hulka kuulusid ka Baltimaad. Ta õigustab nõukogude agressiooni riigi kaitse-eesmärgile viidates, s.t Poola jagamine ning agressioon Balti riikide ja Soome vastu olid vajalikud selleks, et parandada Nõukogude Liidu strateegilist olukorda ning taas ühendada Ukraina ja Valgevene rahvas (Airapetov, lk 561–563). See viimane väide näib olevat otse nõukogude propagandast üle võetud.

- kirjutada uued ajalooõpikud ühise kontseptsiooni järgi ja loobuda kriitilistest õpikutest;
- rahastada ja levitada riigi ning sõjaväe seisukohalt korrektset kirjandust Suure Isamaasõja ja Venemaa ajaloo kohta nii kodu- kui ka välismaal (Garejev, 2008, lk 79–83).

Garejevi programmi punktid peegeldavad suundumust ajalugu ideologiseerida, millega Venemaa riigivõim parasjagu süsteemselt ka tegeleb. Kui Garejevi ettepanekud ellu viia, on neil potentsiaali muuta ajalugu infosõja vahendiks või täpsemalt öeldes ideoloogiliseks relvaks. Selle relva tõhusust näitavad muu hulgas Venemaa hübriidoperatsioonid Krimmi annekteerimise ajal 2014. aastal (Garejev, 2014, lk 34). Garejevi artikli põhjal võib täpsemalt järeldada, et Venemaa oli edukas tänu pehmele jõule: tänu infosõjale ning Krimmi elanike, Ukraina armee ja mereväe ideoloogilisele töötlemisele. Selle tulemusel suutis Venemaa lagundada vastase moraali ja surus maha tema vastupanuvõime. See näib kinnitavat nn Gerassimovi doktriini edukust ja võib olla üks põhjusi, miks otsustati 2022. aastal Ukrainas alustada täiemahulist sõda.

Garejevi ja tema mõttekaaslaste seisukohad (sõja)ajaloo propageerimise vallas langevad suuresti kokku Putini ideedega. Pealegi jagas Garejev ise paljusid Putini tõekspidamisi, näiteks seda, et Nõukogude Liit varises kokku „Lääne partnerite“ kasutatud pehme jõu tõttu ja et see oli 20. sajandi suurim geopoliitiline katastroof (Garejev, 2014, lk 32). Lisaks leiab sarnaseid seisukohti mitmetest Venemaa ametlikku poliitikat toetavate ajaloolaste ning ajakirjanike teostest, mis käsitlevad Teist maailmasõda ja Balti riikide ajalugu (Garejev, lk 30–34).

6. Sõjaajalugu ja patriotism

Nagu eespool selgitati, omistavad vene sõjateoreetikud sõjaajaloole haridusliku funktsiooni. Nende arvates on selle funktsiooni üheks tugisambaks sõjaliste traditsioonide, väeüksuste ajaloo ja sõjaliste sümbolite väärtustamine, säilitamine ja arendamine. Selleks peetakse oluliseks julgustada ohvitsere uurima oma üksuse ajalugu ning kasutada ja pidada isikkoosseisu isamaalises kasvatuses oluliseks lippe ja sõjaväe orkestreid (s.t vastavat sõjaväelist muusikat).

Isamaaline kasvatus peab levima mitte ainult relvajõududes, vaid kogu ühiskonnas ning eelkõige üldhariduskoolides (Golubev, 2007). Golubev

toetus vene emigrantide hulka kuulunud valgekaartlasest sõjaajaloolase Anton Kersnovski tööle ja jõudis järeldusele, et sõjalist kommunikatsiooni tuleb tõhustada ning seda tuleb koos meediaga kasutada avaliku arvamuse suunamiseks, kujundades nende abil positiivset suhtumist relvajõududesse ja sõja eesmärkidesse. Selleks tuli Golubevi hinnangul kasutada ka teatrit, kino, haridusasutusi ja kirikut. Hariduse ja kiriku kaudu tuli luua ja levitada kultuslikku suhtumist kangelastesse, kelle ennastsalgav elu oleks noortele eeskujuks (Golubev, lk 54–56).

Vene sõjateadlane kindralmajor Vladimir Zolotarjov, kes oli Garejeviga üsna sarnasel seisukohal, ei pidanud sõjaajalugu mitte sõjateaduse põhianeks, vaid iseseisvaks, sõjateadusega võrdväärseks distsipliiniks. Zolotarjovi sõnul oli sõjaajalugu tähtis, kuna selle põhjal tehakse kindlaks sõjapidamise seaduspärad ning kuna sellel on täita oma roll maailmavaate kujundamises ja sõjalises kasvatuses. Tema arvates oli Venemaa olnud sõdades moraali poolest alati vaenlasest üle. Ta kinnitas, et Venemaa sõjaline minevik on nii pikk ja mitmekülgne, et sellele võib toetuda ka 2004. aastal Venemaa vaimse tuuma, „rahvusliku idee“ loomisel (Zolotarjov, 2004, lk 28, 36).

Kuigi Zolotarjov pidas sõjaajaloo peamiseks ülesandeks sõjapidamises kehtivate seaduspärade väljaselgitamist, tegi ta kindlaks veel mitu sõjaajaloo funktsiooni – metodoloogilise, ideoloogilise ja kasvatusliku –, millest kaks on seotud sõjalise ideoloogiaga. Sõjaajaloo ideoloogiline funktsioon seisneb muu hulgas selles, et Venemaa peetavast sõjast tuleb kujundada õige arusaam, ning kasvatuslik funktsioon selles, et venelasi tuleb kasvatada isamaalises vaimus ja võitluses vaenlasega tuleb nende moraali tugevdada sõjaliste näidetega. Ka Zolotarjov pidas Suurt Isamaasõda oluliseks teemavaldkonnaks, mis avaldub sõjaajaloo kasvatuslikus funktsioonis (Zolotarjov, 2004, lk 31). Nagu teised vene sõjateoreetikud, käsitles Zolotarjov 1990. aastaid Venemaa ajaloos ülemineku- ja kriisiperioodina. Ta pidas tähtsaks sõjaajaloo uurimise intensiivistamist, et tuua relvajõude ja ühiskonda üksteisele lähemale ühtse terviku moodustamiseks ning võidelda Venemaa sõjaajaloo võltsimise vastu. Zolotarjovi artikkel viib järeldusele, et Venemaa sõjaajaloo narratiivide populariseerimises peavad märkimisväärset rolli täitma kultuur ja meedia (Tjuškevitš, 2004).

Ka teised autorid on pidanud sõjaajalugu oluliseks, et süvendada sõdurites patriotismi. Selle suurendamiseks tuli nende arvates arendada vene rahvuslikku ideoloogiat, luua väärtuspõhine haridussüsteem ja parandada kogu elanikkonna sõjalis-patriootilist kasvatust. Esmatähtsaks ülesandeks peeti vajadust arendada Venemaa sõjalisi traditsioone ning toetada kangelaslikku

ja patriootlikku narratiivi hariduses, kultuuris ja kunstis. Abitegevuste hulka pidid kuuluma kaitseõpetuse sisseviimine koolidesse, üldise sõjaväekohustuse kehtestamine ning propaganda tegemine õigeusu kiriku kaudu. Samas mõisteti selgelt, et propaganda ei mõju, kui sõduril on kõht tühi. Seega tuli koos isamaalise kasvatuse alustamisega pakkuda sõduritele suuremat materiaalselt ja sotsiaalselt toetust. Loodeti, et see muudab sõjaväeteenistuse atraktiivsemaks. Viimase asjana peeti vajalikuks välja töötada ulatuslik riiklik sõjalis-patriootilise kasvatuse süsteem, mis oli suunatud igas vanuses kodanikele, koolieelikutest eakateni (Kisseljov & Šimanovski, 2005).

Eraldi pakub huvi see, mismoodi vene sõjateoretikud määratlevad riigi sõjalist võimsust (vn *военная мощь*) ja seostavad seda isamaalise kasvatusega. See mõiste tähendab koosvõetult kõiki riigi materiaalseid ja vaimseid vahendeid, võimeid (potentsiaali) ja relvajõude, mida riik saab kasutada riigikaitstes. Seega on ühiskonna moraalil ja poliitilisel seisundil, elanike kaitsetahtel ja sõdurite psühholoogilisel ettevalmistusel täita võrdne roll sõjalise võimsuse erinevate näitajatega, näiteks sõjatööstuse, sõjatehnoloogia, sõjateooria ja muuga. Eriti on rõhutatud inimeste vaimse või hingelise tugevuse tähtsust (Kirillov, 2005). Neid nn pehmeid näitajaid kujundab riigi ideoloogia, mille ühe tugisamba moodustavad (sõja)ajaloolised narratiivid.

Sõjalise võimsuse üle peetud arutelus tunnistati, et inimfaktor on sõjapidamises tähtsam materiaalsest, sest võivad nende riikide relvajõud, milles antakse relvade asemel juhtrolli inimestele.³¹ Pidades silmas Venemaal esinevaid noorte sotsiaalseid, tervise- ning haridusprobleeme, järeldati, et need mõjutavad relvajõudude isikkoosseisu kvaliteeti. Selles arutelus osalejad olid vastu läänestumisele, patsifismile ja liberaalsest maailmavaatest tulevale individualismile ning seadsid kahtluse alla seisukoha, et materiaalsed väärtused on vaimsetest tähtsamad. Samuti mõistsid nad hukka patriotismi deformatsiooni, mis nende hinnangul iseloomustas Venemaad 1990. aastatel. Sellest lähtuvalt peeti õigeaks lahendada see probleem riigi ja relvajõudude tasandil: tuli luua riiklik sõjaline ideoloogia, parandada Venemaa elanike ja sõjaväe elutingimusi ning süsteemselt süvendada patriotismi. Selleks tuli

---

³¹ Moraali vastandamine sõjatehnoloogiale on olnud viimase 150 aasta jooksul Venemaal sõjalises mõttes üheks keskseks tähelepanu pälvinud probleemiks. See probleemi püstitus pärineb vene sõjateoretikult ja väejuhilt kindral Mihhail Dragomirovilt, kes omakorda tõlgendas väejuht Aleksandr Suvorovi mõtteid. Nii lähtutigi Vene armees kasvatuslikust printsibiist, mille järgi keskenduti sõduri vaimu tugevusele ja kartmatusele lahingus. Arvestades Venemaa sõjatehnika pidevat mahajäämust Lääne omast, on vene sõjateoorias järjekindlalt peetud tähtsamaks just võitlusvaimu (vt Menning, 1986, lk 83, 86; Judin, 2020, lk 302–303).

asuda tegutsema kolme valdkonna – riigi sotsiaalpoliitika, majanduse ja hariduse – vahendeid ellu rakendades (Kirillov, 2006).

Nõukogude sõjateooria klassik Aleksandr Svetšin ütles 1927. aastal, et ajalugu ei ole „elutu monument, vaid relv olevikus kasutamiseks, võti, mis võimaldab mõistmist“ (tsiteeritud Kippi 1992, lk 35 järgi). Tema mõtet tõlgendati Venemaal 2000. aastatel nii, et iga põlvkond peab maksku mis maksab ise looma endale ajaloo. See tähendab, et oma ajaloolistest juurtest ei tohi loobuda, sest see oleks julgeolekuoht. Venemaa ajalugu ehk ajaloolist narratiivi tuleb hoopiski kaitsta, sest ajalugu on relv ideoloogilises võitluses. Oma narratiivi kaitseks tuleb otsustavalt võidelda ajaloo võltsimise vastu ja seda peavad tegema riiklikud struktuurid, kes peavad välistama Venemaa ajaloo väära tõlgendamise võimaluse. Huvitaval kombel oli Venemaa sõjaajaloo traditsioonide kaitsmine kindral Garejevi jaoks nii oluline, et ta pidas vajalikuks selle kaasamist ühtse sõjalise doktriini loomisesse (Garejev, 2007, lk 8).

Patriotismi tuli sõjaväes kasvatada ajaloo, eriti Suure Isamaasõja toel. Juba enne sõjaväeteenistust tuli tagada kõikehõlmav patriootlik kasvatus, mille eesmärk oli hoida põlvkondlikku järjepidevust ning õpetada eneseohverdust, kollektivismi ja vaenlase vihkamist (Borissenko, 2006). Patriotismist pidi saada oluline alus sotsiaalsele ühtsusele, millest lähtudes oli võimalik välja kujundada rahvuslik idee ning isegi lahendada majanduslikud, sotsiaalpoliitilised, õiguslikud ja muud probleemid (Rahmanin, 2003, lk 53–54).

Kiriku rolli sõjalises kasvatuses ei saa mingil juhul alahinnata. Vene õigeusu kirikut nimetati 2000. aastatel ajakirja Vojennaja Mõsl veergudel tähtsaks institutsiooniks, mille tegevus on suunatud relvajõudude võitlusvaimu hoidmisele. Usulised väärtushinnangud on ajaloo ja traditsioonidega läbi põimunud ning neid peetakse Venemaa hariduses oluliseks. 2007. aastal arutati Venemaal sõjalisi küsimusi käsitlevas ajakirjanduses selle üle, kas luua Vene armees vaimulik teenistus. Selle arutelu käigus rõhutati muu hulgas seisukohta, et ka vaimulikkond (kusjuures mitte ainult õigeusu vaimulikud) peab toetama sõdurite isamaalist kasvatust ja aitama võidelda Vene armees varem levinud distsiplinaarsete kuritarvituste vastu. Vaimulike kasutamine armees oli selgelt seotud ajaloolise traditsiooniga, mis selgitas ka nende praktilist vajalikkust (Golubev, 2007).

7. Kokkuvõte

Pärast Nõukogude Liidu, nõukogude bloki ja süsteemi lagunemist 1991. aastal sattusid Vene riik ja armee sügavasse kriisi. See oli eelkõige vaimne kriis, sest riigikord oli muutunud ning hüljati vana nõukogude ideoloogia, mis oli õigustanud relvajõudude kasutamist. Vene armee kindralid, kes olid suures osas konservatiivsed ja Venemaa demokraatlike muutuste vastu tõrksad, pakkusid alates 1990. aastatest välja uusi ideid, et säilitada Venemaa sõjalist võimsust ja seda teoreetiliselt põhjendada. Ajakirja Vojennaja Mõsl veergudel 1990. ja 2000. aastatel peetud aruteludes jõuti järeldusele, et selleks on vaja rahvuslikku ja sõjalist ideoloogiat. Vene riigi- ja sõjaline ideoloogia pidi põhinema Venemaa „kuulsusrikkal“ (sõja)ajalool ja rahva seas valitseval meelsusel. Muu hulgas pidi ideoloogia tugevdama Vene armee võitlusvaimu ja looma kindla aluse patriotismile. Sõjaideoloogiale seati strateegilised ülesanded: saada maailma avalik arvamus enda poolele, tihedalt kokku liita nn Clausewitzi kolmainsus oma riigis ja purustada seesama kolmainsus vaenlase riigis.

Järelikult võib öelda, et vene teoretikute arvates täidab ideoloogia mõjutustegevuse sisuga. Lisaks ei ole ideoloogia mõeldud ainult oma riigi, vaid ka välisriikide, nende sõjaväe ja ühiskonna mõjutamiseks, kusjuures ideoloogia sisu hõlmab ka (sõja)ajalugu.

Huvitaval kombel olid vene kindralid uue nn vene idee loomisel valmis toetuma nii nõukogudemeelsete kui ka valgete kogemustele ja ideoloogilistele alustele, mis omal ajal üksteist välistasid. Seetõttu võib praeguses Kremli poliitikas näha jälgi eurasiaanlusest ja natsionaalbolševismist, kuigi need kaks mõttevoolu kujunesid algselt välja emigratsioonis ja eristusid kaasaegsetest tõlgendustest Venemaal. Vene riigi- ja sõjaideoloogia loomisel lähtuti järgmistest põhimõtetest: vastanduda Ameerika Ühendriikidele ja läänestumisele, pidada oma riiki deržaavaks ning propageerida kollektiivsust, konservatiivsust ja traditsionalismi ehk liberaalsusevastast maailmavaadet³². Sõjaajaloo roll oli konkreetsemalt suunatud relvajõudude ja rahva patriootlikule kasvatusel, et neid omavahel vaimselt kokku liita. Vladimir Putini võimuletulekuga sai Venemaa kindralstaap vajalikku vaimset ja materiaalselt toetust ning alles siis hakati üha enam mõtlema sellele, kuidas kasutada

---

³² Vene kindralite ja kõrgemate ohvitseride mõtetes on paljuski äratuntavad 19. sajandi mõjuka vene filosoofi ja slavofiili Nikolai Danilevski seisukohad Vene ja Lääne tsivilisatsiooni vastasseisust (vt lähemalt Danilevski, 2013).

sõjaajalugu seisukohtade mõjutamiseks ja avaliku arvamuse kujundamiseks sise- ja välismaal.

Vene sõjaajaloo konstrueeritud narratiiv koosneb tähtsamate sündmuste jadast, mis algab keskajal (sh Jäälahing 1242. a, Kulikovo lahing 1380. a) ja ulatub tänapäeva (Nõukogude Liidu – Afganistani sõda 1979–1989, Tšetšeenia sõjad 1994–2009) (Simunovic, 1998, lk 63–95), kuid narratiivi keskmes on Suur Isamaasõda (täpsemalt müüt sellest sõjast). Ajaloolises narratiivis kasutatakse paljusid vanu nõukogudeaegseid klišeesid, ehkki vanasti puudutati praeguseid võtmeküsimusi ainult pealiskaudselt, aga tänapäeval tõlgendatakse neid vastavalt väljakujunenud poliitilistele (ideoloogilistele) põhimõtetele. Suure Isamaasõjaga seoses käsitletakse laia teemade ringi ja pööratakse tähelepanu erinevatele asjaoludele 20. sajandi teisel veerandil, näiteks väidetele, et Nõukogude Liit täitis 1930. aastate lõpus Euroopas rahuvalvaja rolli ja Teises maailmasõjas juhtrolli. Selle sõja võitu peetakse Venemaa sõjaajaloo ülimald saavutuseks. Võidu narratiiv on ideoloogiliselt konstrueeritud, see kõlab sageli üsna agressiivselt ning seda kasutatakse muu hulgas informatsioonilises mõjutustegevuses ja hübriidsõja relvana lääneriikide vastu.

Kahtlemata on sõjaajalugu Venemaal eelkõige sõjateaduse oluline alamdistsipliin, mida kasutatakse sõjateooria ning sõjakunsti arendamiseks, kuid sellel on riigi sees patriotismi kasvatamisel samuti märkimisväärne tähtsus. Haridusliku eesmärgi saavutamiseks esitatakse Venemaa sõjaajalugu lihtsustatud kujul, tuues esile ainult selle võidukad episoodid ja teatavate isikute kangelasteod. Muu hulgas seostatakse sõjaajaloo narratiivi Vene armee võitlusvõimega, nimelt sõdurite võitlustahte kaudu.

Vene sõjateoreetikute sõnul tuleb sõjaajaloo narratiive ja sõjalisi traditsioone kaitsta. Selleks tembeldatakse teisitimõtlejad ajaloo võltsijateks, kelle seisukohti kritiseeritakse. Venemaa sõjaajaloo narratiive levitatakse massimeedia (televisioon, raadio, ajalehed, veebiväljaanded), sotsiaalmeedia, kultuuri ja kunsti abil, et mõjutada avalikku arvamust nii kodus kui ka välismaal. Sisuliselt käsitletakse Venemaal sõjaajalugu vaenlase vastu kasutatava ideoloogilise relvana, sest (sõja)ajalugu loob infosõjale sobiva konteksti. Ajalugu on Venemaal käes ideoloogiline relv, millega mõjutatakse kodu- ja välismaist auditooriumi, et kujundada avalikku arvamust nii Venemaal kui ka Läänes. Selles mõttes suhtutakse sõjaajalukku Läänest erinevalt, kuna ajalugu on Venemaal palju rohkem instrumentaliseeritud: kiputakse panema

rohkem rõhku ajaloosündmuste strateegilisele ja poliitilisele kasulikkusele, eriti kui need on seotud sõjapidamisega³³.

Selleks peetakse vajalikuks mitte ainult luua positiivne pilt Venemaast ja selle minevikust, vaid ka õigustada Venemaa praegust sise- ja välispoliitikat ning relvajõudude kasutamist. Igal juhul peavad Venemaa sõjateoreetikud ülimaks võiduks seda, kui vaenlane alistub ilma lahinguta. Seega kasutatakse sõjaajalugu ka Vene sõjaväes, et tugevdada seal ühtset ideoloogiat, ning riik rakendab ideoloogilist indoktrinatsiooni, et tõsta vene idee taga olevat sõjalist moraali ja lüüa vaenlast vaimselt.

Kirjandus

- Airapetov 2020 = Айрапетов, О. (2020). *Внешняя политика Советской России и СССР в 1920–1939 годах и истоки Второй мировой войны*. Родина.
- Avanessova 2006 = Аванесова, Г. (2006). Военная деятельность: культурологический анализ. *Военная мысль*, 4, 54–61.
- Baev, P. K. (1996). *The Russian Army in a Time of Troubles*. International Peace Research Institute, SAGE Publications Ltd.
- Bald, D., Bald-Gerlich, G., & Ambros, E. (eds.). (1985). *Tradition und Reform im militärischen Bildungswesen. Von der preußischen Allgemeinen Kriegsschule zur Führungsakademie der Bundeswehr. Eine Dokumentation 1810–1985*. Nomos Verlagsgesellschaft.
- Barabanov 2010 = Барабанов, М. (ред.) (2010). *Новая армия России*. Центр анализа стратегий и технологий.
- Baranets 2008 = Баранец, В. (2008, 2 декабря). Что ждёт российскую армию после военной реформы. *Комсомольская правда*.

³³ Võrdluseks võib välja tuua, et USA-s ja Ühendkuningriigis õpitakse sõjaajalugu peamiselt sõjaväelise hariduse raames. Siiski tunnistatakse, et sõjaajalugu võib olla vastuvõtlik kuritarvitamisele propagandistlikel ja ideoloogilistel eesmärkidel, sh patriotismi arendamiseks. USA armee sõjaajaloo kuritarvitamise näiteid on toodud USA armee sõjaajaloo käsiraamatus, eriti Natsi-Saksamaa, fašistliku Itaalia ja kommunistlike riikide kontekstis külma sõja päevil (vt Jessup & Coakley, 1988, lk 16, 27). Lisaks on sõjaväe eesmärk anda sellele distsipliinile praktiline väärtus, mida on keeruline saavutada. Sellele vaatamata leitakse, et sõjaajalugu pakub suuniseid elukutselistele sõjaväelastele (Howard, 1981). Saksamaa Liitvabariigis kasutatakse sõjaajalugu sõdurite kui sõjaväevormis kodanike kasvatamiseks, et juurutada demokraatlikke väärtusi sõjaväelises organisatsioonis (nn *Innere Führung*'i kontseptsioon) (Echternkamp, 2020).

- Berdžajev 1946 = Бердяев, Н. (1946). *Русская идея: основные проблемы русской мысли XIX века и начала XX века*. YMCA-Press.
- Bogdanov 2003 = Богданов, С. (2003). Вероятный облик вооружённой борьбы будущего. *Военная мысль*, 12, 2–7.
- Borissenko 2006 = Борисенко, А. (2006). Морально-психологическое обеспечение боевых действий: история и современность. *Военная мысль*, 8, 64–75.
- Bortšev 1994 = Борчев, М. (1994). О теории военного искусства. *Военная мысль*, 9, 41–49.
- Bõkov 2010 = Быков, А. (2010). Патриотизм как явление социальной теории и практики в истории России. А. Быков & В. Лутовинов (ред.), *Российский патриотизм: Истоки, содержание, воспитание в современных условиях* (с. 9–55). Планета.
- Creveld, van M. (1991). *Transformation of War: The Most Radical Reinterpretation of Armed Conflict Since Clausewitz*. The Free Press.
- Danilevski, N. (2013). *Venemaa ja Euroopa* (J. Isotamm, tlk). Ilmamaa.
- Darczewska, J. (2015, May). The devil is in the details: Information warfare in the light of Russia's military doctrine. *Point of View*, 50. Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia.
- Dugin 2004 = Дугин, А. (2004). *Философия войны*. Вече.
- Dugin 2009 = Дугин, А. (2009). *Четвёртая политическая теория*. Амфора.
- Dugin 2014 = Дугин, А. (2014). *Евразийский реванш России*. Алгоритм.
- Echternkamp, J. (2020). Millist minevikku sõdur vajab? Sõjaajalugu, ajaloo-haridus ja demokraatlik eetika tänapäeva Saksamaal. *Eesti sõjaajaloo aastaraamat*, 10, 106–120.
- Franke, U. (2015). *War by Non-military Means: Understanding Russian Information Warfare*. Totalförsvarets forskningsinstitut.
- Fuller, J. F. C. (1964). *Die entartete Kunst Krieg zu führen* (Herbert Rolf Schmitz, Übers.). Verlag Wissenschaft und Politik.
- Galeotti, M. (2018a). The mythical 'Gerasimov doctrine' and the language of threat. *Critical Studies on Security*, 7(2), 157–161.
- Galeotti, M. (2018b, March 5). I'm sorry for creating the 'Gerasimov doctrine'. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2018/03/05/im-sorry-for-creating-the-gerasimov-doctrine/>
- Gareev, M. A. (1988). M. V. Frunze, *Military Theorist*. Pergamon-Brassey's.
- Gareev, M. (1998). *If War Comes Tomorrow? The Contours of Future Armed Conflict*. Routledge.

- Garejev 2003 = Гареев, М. (2003). К каким угрозам и войнам должна быть готова Россия. *Отечественные записки*, 3(12). <https://strana-oz.ru/2003/3/k-kakim-ugrozam-i-voynam-dolzha-byt-gotova-rossiya>
- Garejev 2007 = Гареев, М. (2007). Структура и основное содержание новой военной доктрины России. *Военная мысль*, 3.
- Garejev 2008 = Гареев, М. (ред.) (2008). *Сражения на военно-историческом фронте*. Инсан.
- Garejev 2014 = Гареев, М. (2014). Великая Победа и современные интересы международной безопасности. *Военно-исторический журнал*, 9, 30–34.
- Garejev 2015 = Гареев, М. (2015, 12 май). Война без срока давности. Опыт Великой Отечественной помог в возвращении Крыма. *Военно-промышленный курьер*. <https://vpk-news.ru/articles/25172>
- Gerassimov 2013 = Герасимов, В. (2013, 27 февраль). Ценность науки в предвидении. Новые вызовы требуют переосмыслить формы и способы ведения боевых действий. *Военно-промышленный курьер*. https://vpk.name/news/85159_cennost_nauki_v_predvi_denii.html
- Giles, K. (2016, November). Handbook of Russian information warfare. *Fellowship Monograph*, 9. NATO Defense College. <https://www.ndc.nato.int/download/handbook-of-russian-information-warfare-by-keir-giles/>
- Golts, A. (2004). Military reform in Russia and the global war against terrorism. *The Journal of Slavic Military Studies*, 17(1), 29–41.
- Golubev 2007 = Голубев, А. (2007). К вопросу о патриотическом воспитании в России и её Вооружённых Силах. *Военная мысль*, 2, 47–56.
- Harms 2004 = Хармс, К. (2004). О военной доктрине Красной армии накануне Великой Отечественной войны: мифы и факты. *Военная мысль*, 6, 73–80.
- Howard, M. (1981). The use and abuse of military history. *Parameters*, 11(1), 9–14.
- Huntington, S. P. (2013). Sõdur ja riik. Tsiviil-militaarsuhete teooria ja poliitika (M. Elings & E. Kohandi, tlk). Hea Lugu.
- Ijjin 1928 = Ильин, И. (1928). О русском фашизмѣ. *Русский Колокол. Журнал волевой идеи*, 3, 54–64.
- Ijjin 1933 = Ильин, И. (1933, 17 май). Национал-социализм. Новый дух. *Возрождение*. http://www.odinblago.ru/filosofiya/ilin/ilin_i_nacional_sociali
- Jessup, J. E., & Coakley, R. W. (1988). *A Guide to the Study and Use of Military History*. Centre of Military History, United States Army.

- Judin 2020 = Юдин, С. (2020). *Генерал М. И. Драгомиров (1830–1905): военный мыслитель и практик* [кандидатская диссертация]. Московский Государственный Университет.
- Juurvee, I. (2018). Venemaa eriteenistuste rollist informatsioonilises mõjutustegevuses: mis on teada, mida on alust arvata ja mida võib oletada? *Sõjateadlane*, 8, 86–102.
- Kazarin 2002 = Казарин, П. (2002). Характер войны как категория военной науки. *Военная мысль*, 6, 15–18.
- Kipp, J. W. (1992). General-Major A. A. Svechin and modern warfare: Military history and military theory. K. D. Lee (ed.), *Aleksandr A. Svechin. Strategy* (pp. 23–60). East View Publications.
- Kirillov 2005 = Кириллов, В. (2005). Военная мощь государства: сущность, структура, проблемы. *Военная мысль*, 9, 2–12.
- Kirillov 2006 = Кириллов, В. (2006). Человеческий фактор как основополагающий элемент военной мощи государства. *Военная мысль*, 4, 17–24.
- Kisseljov & Šimanovski 2005 = Киселёв, Е., & Шимановский, М. (2005). Духовно-нравственное обеспечение строительства Вооружённых Сил Российской Федерации: проблемы и пути их решения. *Военная мысль*, 1, 37–40.
- Main, S. J. (2016). 'You cannot generate ideas by orders': The continuing importance of studying Soviet military history – G. S. Isserson and Russia's current geo-political stance. *The Journal of Slavic Military Studies*, 29(1), 48–72. <https://doi.org/10.1080/13518046.2016.1129866>
- Menning, B. W. (1986). Train hard, fight easy: The legacy of A. V. Suvorov and his 'art of victory'. *Air University Review*, 38(1), 79–88.
- Mölder, H., & Sazonov, V. (2018). Information warfare as the Hobbesian concept of modern times – The principles, techniques, and tools of Russian information operations in the Donbass. *The Journal of Slavic Military Studies*, 31(3), 308–328. <https://doi.org/10.1080/13518046.2018.1487204>
- Mölder, H., & Sazonov, V. (2020). Kremlin information campaign in the Baltic states during the COVID-19 pandemic escalation of spring 2020. *Modern Management Review*, 27(4), 83–97. <https://doi.org/10.7862/rz.2020.mmr.30>
- Nersisjan 2015 = Нерсисян, Л. (2015, 6 февраль). Махмут Гареев: Важно готовить весь народ к защите Отечества и возродить идею Отечества. *Regnum*. <https://regnum.ru/news/polit/1895775.html>

- Nye, J. S. (2021). Soft power: The evolution of a concept. *Journal of Political Power*, 14(1), 196–208.
- Orlov 2004 = Орлов, А. (2004). Второй фронт: коалиционная стратегия. *Военная мысль*, 5, 29–35.
- Oxford English Dictionary (s.a.). Soft power. Oxford English Dictionary. <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=Soft+power> (11.10.2025)
- Pakhomenko, S., Tryma, K., & Francis, J. A. (2018). The Russian–Ukrainian war in Donbas: Historical memory as an instrument of information warfare. S. Sayapin & E. Tsybulenko (eds.), *The Use of Force against Ukraine and International Law. Jus Ad Bellum, Jus In Bello, Jus Post Bellum* (pp. 297–312). Springer.
- Person, R. (2017). Balance of threat: The domestic insecurity of Vladimir Putin. *Journal of Eurasian Studies*, 8(1), 44–59. <https://doi.org/10.1016/j.euras.2016.11.001>
- Pintner, W. (1986). Russian military thought: The Western model and the shadow of Suvorov. P. Paret (ed.), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age* (pp. 354–375). Princeton University Press.
- Putin, V. (2007, February 10). *Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy*. Kremlin.ru. <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>
- Putin, V. (2020, June 18). The real lessons of the 75th anniversary of World War II. *The National Interest*. <https://nationalinterest.org/feature/vladimir-putin-real-lessons-75th-anniversary-world-war-ii-162982>
- Putin publishes essay on ‘real lessons’ of WWII. (2020, June 18). *The Moscow Times*. <https://www.themoscowtimes.com/2020/06/18/putin-publishes-essay-on-real-lessons-of-wwii-a70623>
- Rahmanin 2003 = Рахманин, О. (2003). О международных аспектах сражения на Курской дуге. *Военная мысль*, 7, 46–54.
- Ramsay, G., & Robertshaw, S. (2019). *Weaponising News: RT, Sputnik and Targeted Disinformation*. King’s College.
- Reddel, C. W. (ed.) (1990). *Transformation in Russian and Soviet Military History: Proceedings of the Twelfth Military History Symposium, USAF Academy, 1986*. USAF Department of History, United States Air Force Academy. <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA173451.pdf>
- Savitski 1931 = Савицкий, П. (1931). *В борьбе за Евразийство*. Париж.
- Sazonov, V., Mölder, H., Śliwa, Z., Pakhomenko, S., & Ploom, I. (eds.). (2025). *Russian Influence Operations and the War in Ukraine: Hybrid Warfare and Disinformation Campaigns*. Springer Nature.

- Sazonov, V., Pakhomenko, S., & Kopõtin, I. (2021). Between history and propaganda: Estonia and Latvia in Russian historical narratives. H. Mölder, V. Sazonov, T. Kerikmäe & A. Chochia (eds.), *The Russian Federation in Global Information Warfare. Influence Operations in Europe and Its Neighbourhood* (pp. 397–423). Springer.
- Sazonov, V., & Sägi, J. (2022). Gerassimovi „doktriini“ kommenteeritud tõlge: sõjalises ja hübriidsõja kontekstis. *Turvalisuskompass*, 2, 133–164.
- Serebrjannikov 2004 = Серебрянников, В. (2004). Военная идеология государства. *Военная мысль*, 12, 2–11.
- Shirayev, E., & Mölder, H. (2020, August 31). Global knowledge warfare: Using strategic imagination to harness uncertainty and fear. *The Cipher Brief*. <https://www.thecipherbrief.com/global-knowledge-warfare-using-strategic-imagination-to-harness-uncertainty-and-fear>
- Simunovic, P. (1998). The Russian military in Chechnya – A case study of morale in war. *The Journal of Slavic Military Studies*, 11(1), 63–95.
- Sliptšenko 2002 = Слипченко, В. (2002). *Войны шестого поколения. Оружие и военное искусство будущего*. Вече.
- Sliptšenko & Garejev 2005 = Слипченко, В., & Гареев, М. (2005). *Будущая война*. Объединённое гуманитарное издательство.
- Solovjov & Dremkov 1994 = Соловьёв, В., & Дремков, А. (1994). Ещё раз о предмете и структуре военной науки. *Военная мысль*, 9, 34–40.
- Stalin 1946 = Сталин, И. В. (1946). *О Великой Отечественной войне Советского Союза*. Госполитиздат.
- Steinberg, J. W. (2010). *All the Tsar's Men. Russia's General Staff and the Fate of the Empire, 1898–1914*. Johns Hopkins University Press.
- Šahhov 1996 = Шахов, М. (1996). Мировоззренческие и методологические ориентиры развития военно-научного знания. *Военная мысль*, 1, 41–46.
- Ševtšenko 2022 = Шевченко, В. (2022). Особый путь развития России: миф или реальность? *Проблемы цивилизационного развития*, 2, 43–69.
- Tjuškevič 1996 = Тюшкевич, С. (1996). Актуальные проблемы развития военной науки. *Военная мысль*, 4, 64–70.
- Tjuškevič 2004 = Тюшкевич, С. (2004). Военная идеология: вопросы формирования. *Военная мысль*, 9, 36–45.
- Tšeban 2003 = Чебан, В. (2003). Духовный фактор в войнах будущего: проблемы формирования. *Военная мысль*, 7, 34–37.
- Tšubarjan 2010 = Чубарьян, А. О. (2010). *Великая Отечественная война: истоки, характер, итоги*. Наука.

- Vázquez Liñán, M. (2010). History as a propaganda tool in Putin's Russia. *Communist and Post-Communist Studies*, 43(2), 167–178. <https://www.jstor.org/stable/48609753>
- Velikovski 2008 = Великовский, Ф. (2008, 8 май). 7 вопросов Махмуту Гарееву, генералу армии. *Русский репортёр*, 17(47). https://web.archive.org/web/20080512234713/http://www.expert.ru/printissues/russian_reporter/2008/17/interview_gareev/
- Ventsel, A., Hansson, S., Madisson, M.-L., & Sazonov, V. (2021). Discourse of fear in strategic narratives: The case of Russia's Zapad war games. *Media, War & Conflict*, 14(1), 21–39. <https://doi.org/10.1177/1750635219856552>
- Weber, M. (2002). *Võimu ja religiooni sotsioloogiast* (H. Käärik & J. Isotamm, tlk). Vagabund.
- Zelenkov 2001 = Зеленков, М. (2001). Об идеологических основах морально-психологического обеспечения Вооружённых Сил. *Военная мысль*, 4, 47–53.
- Zolotarjov 2004 = Золотарёв, В. (2004). Военная история в современной России. *Военная мысль*, 10, 25–36.
- Žilin 1982 = Жилин, П. (1982). *Русская военная мысль. Конец XIX – начало XX вв.* Наука.
- Военная доктрина Российской Федерации* (2010, 5 февраль). Kremlin.ru. <http://www.kremlin.ru/supplement/461>
- Обращение Президента Российской Федерации от 21 февраля 2022 года* (2022, 21 февраль). Kremlin.ru. <http://kremlin.ru/events/president/news/67828>
- Сталин – великий менеджер, или учебник истории МГУ.* (2010, 8 сентября). РИА Новости. <https://ria.ru/20100908/273522924.html>

IGOR KOPŌTIN, PhD

Kaitseväe Akadeemia strateegia ja innovatsiooni õppetooli juhtivteadur

VLADIMIR SAZONOV, PhD

Kaitseväe Akadeemia rakendusuuringute osakonna juhtivteadur ja Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi Vana-Lähis-Ida uuringute kaasprofessor

KUIDAS KREML PÜÜAB SOTSIAALMEEDIAS ÕIGUSTADA UKRAINA VALLUTAMIST

Andreas Ventsel, Mari-Liis Madisson, Sten Hansson

THE KREMLIN'S JUSTIFICATIONS ON SOCIAL MEDIA ABOUT SEIZING UKRAINE

Abstract. In this article, we combine the concept of strategic narratives, discourse analysis, and semiotic approach to understand the Kremlin's justifications about the illegal seizing of Ukraine. An analysis of the posts made by the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation on their official English-language Twitter account during the first year of the war helps to explain the complexities of legitimising military aggression on social media (e.g. combining rhetorical references to authority, moral values, and fear) that concurrently serve several strategic purposes.¹

Võttesõnad: Twitter, (de)legitimeerimine, Vene-Ukraina sõda, semiootiline lähene-mine strateegilisele narratiivile

Keywords: Twitter, (de)legitimization, the Russo-Ukrainian War, semiotic approach to strategic narratives

1. Sissejuhatus

2022. aasta veebruaris algas Venemaa Föderatsiooni täiemahuline sõjaline sissetung Ukrainasse, mida enamik ÜRO liikmesriike on tunnistanud ühe riigi agressiooniaktiks teise vastu. Venemaa küll nimetas taolist tegevust „sõjaliseks erioperatsiooniks“ (вн специальная военная операция), kuid oli ilmne, et sellise ühemõtteliselt hukka mõistetud agressiooni alustamine vajab rahvusvahelisele üldsusele selgitamist ja õigustamist.

Üks võimalus niisuguste õigustamisstrateegiate uurimiseks on kasutada rahvusvaheliste suhete ja julgeoleku uuringutest pärit strateegilise narratiivi

---

¹ Autorite soovil kasutatakse artiklis tekstisest viitamist (APA). Uurimistööd on finantseerinud Eesti Teadusagentuur grandi PRG 1716 „Relatsiooniline lähenemine strateegilistele ajaloonarratiividele“ ja koostööprojekti SHVFI23109 „Strateegiline kommunikatsioon Ukraina sõja kontekstis: õppetunnid Eestile“ kaudu.

kontseptsiooni. Selle all peetakse silmas lugusid, mille abil riiklikud või mitte-riiklikud toimijad (nt parteid) soovivad panna vastaspoolt tegutsema endale sobilikus suunas. Seejuures on strateegilistel narratiividel ka legitimeerimise funktsioon: need lood õigustavad konkreetseid poliitilisi meetmeid, identiteete ja arusaamu maailmakorrast (Miskimmon *et al.*, 2017). Mitmed uurijad on osutanud, et strateegilistel narratiividel on Venemaa Föderatsiooni jaoks tähtis roll nii riikliku identiteedi kujundamisel, sisemise ühtsuse edendamisel kui lääneriikide kriitika vaidlustamisel (Hinck *et al.*, 2018; Wagnsson & Lundström, 2022; Fridrichová, 2023). Samas on vähe strateegilistele narratiividele keskenduvaid akadeemilisi töid, mis pööraks tähelepanu konkreetsete diskursiivsete legitimeerimisstrateegiate tuvastamisele ja keelekasutuse analüüsimisele, st tähenduse loomise mikrotasandile ja seda eriti sotsiaalmeedia suhtluse kontekstis.

Artikli teoreetilis-metodoloogiline uuenduslikkus seisneb kahes aspektis. Esiteks ühendame strateegiliste narratiivide lähenemise (Miskimmon & O'Loughlin, 2017; Miskimmon *et al.*, 2017) diskursuseanalüüsis välja arendatud legitimeerimisalase uurimisraamistikuga (van Leeuwen, 2007; Reyes, 2011; Hansson & Page, 2023). See võimaldab meil uurida, kuidas strateegilisi lugusid toestatakse konkreetsete legitimeerimisstrateegiate abil, mis toimivad strateegiliste narratiivide mikrotasandi „ehituskividenä“. Meie juhtumiuuring käsitleb Venemaa välisministeeriumi ametliku Twitteri konto kaudu levitatud Kremli strateegilisi narratiive, millega püüti õigustada Venemaa sõjalist agressiooni Ukraina vastu.

Teiseks võimaldab meie loodud uuenduslik lähenemisviis uurida lühipostitusi erinevatel sotsiaalmeediaplatformidel. Siinses artiklis rakendame Madissoni ja Ventseli (2021, 2022) välja töötatud ning Ventseli (2024) edasi arendatud semiootilist lähenemist strateegiliste narratiivide analüüsile, mis tugineb Umberto Eco (Eco, 2005) *mudellugeja* ning *mudelautori* kontseptsioonidele. Meie uurimus keskendub diskursuse tasandilt tuvastatavatele tekstistrateegiatele ning selgitab, kuidas Venemaa Föderatsioon on Twitteris strateegilisi sõnumeid kujundanud. Neid uurides saame paremini hoomata Kremli loodud mudellugejat ehk sihtauditooriumi ja mudelautorit ehk Kremli avalikus diplomaatias presenteeritud enesekuvandit. Artikkel aitab nüansirikalt mõista Venemaa strateegilist kommunikatsiooni, mis on suunatud (inglisekeelsele) rahvusvahelisele auditooriumile, ning avab strateegiliste narratiivide ja õigustamisvõtete sobitamist sotsiaalmeediasse.

2. Strateegilised narratiivid ja sotsiaalmeediasäutsud

Strateegilisi narratiive levitatakse laiemale auditooriumile erinevate meedia-kanalite kaudu. See hõlmab traditsioonilisi kanaleid nagu trükimeedia, televisioon ja raadio, aga samuti digitaalseid platvorme, näiteks sotsiaalmeedia ja veebipõhised uudisteportaalid (Roselle *et al.*, 2014; O'Loughlin *et al.*, 2017). Eriti sotsiaalmeedia tagab nende narratiivide kiire ja globaalse levitamise, võimaldades ühtlasi nii riiklikel kui ka mitteriiklikel toimijatel avaliku arvamusega suhestuda ja selle mõjutamises kaasa rääkida (Miskimmon & O'Loughlin, 2017). Sotsiaalmeedia lubavused nagu jagamine, meeldivaks märkimine, reaktsioonid ja uuesti postitamine soodustavad nende narratiivide kiiret levikut ja emotsionaalset kumuleerumist, võimaldades publikul ise nende strateegiliste lugude kujundamises osaleda ning seostada neid oma arusaamade ja tunnetega (Madisson & Ventsel, 2021).

Twitteris (mille nimi muudeti ametlikult X-iks 23. juulil 2023) on postitustele ehk säutsudele seatud 280-tähemärgiline piirang. Kuid see ei tähenda, et sellel platvormil ei saaks rääkida lugusid: narratiivsus kujuneb postituste voogudest, mis koondavad mitmeid säutse, ning seal esitatavatest korduvatest sündmustest ja tegelastest. Üks lühike säuts ei saa küll edastada keerukat lugu, kuid säutsud võivad olulisel määral panustada strateegiliste eesmärkidega seotud narratiivipädevuse kujundamisse. Strateegiliste säutsude tähendus võimendub, kui need on seotud varasemate ja järgnevate postitustega, tekitades sihtauditooriumis seoseid ja lugusid, mis aitavad konteksti sügavamalt mõista (Moral, 2023a). Varasemad Twitterile keskenduvad strateegiliste narratiivide alased tööd on uurinud Euroopa Liidu keskkonnapoliitikat (Bain & Chaban, 2017), kommunikatsiooni COVID-19 pandeemia kontekstis (Moral, 2023b) ja militaarsfääri sõnumeid tsiviilühiskonnale (Sguazzini & Mazziotti di Celso, 2024).

Venemaa president Vladimir Putin on kutsunud Vene suursaadikuid üles kasutama digitehnoloogiaid kui võimsaid vahendeid välispoliitikas (Adesina, 2017). Et see üleskutse ei ole jäänud tagajärjeta, osutavad mitmed uurinud, mille järgi käsitles ligikaudu 75% Venemaa valitsuse Twitteri-säutsudest 2022. aastal Ukrainat ning sageli levitati seal väärinfot, milles seati kahtluse alla Ukraina suveräänsus ja toodi esile väidetavaid sõjakuritegusid teistes riikides (Thompson & Graham, 2022; vt ka Maschmeyer *et al.*, 2023; Wahlstrom *et al.*, 2022). Mitmetes uurimistöodes (Danziger & Schreiber, 2021; Papageorgiou & Vieira, 2021; Manor & Pamment, 2022; Buziashvili & Le Roux, 2021; Manor, 2021; Crilley *et al.*, 2022) on käsitletud laiemalt Venemaa strateegilisi

narratiive sotsiaalmeedias, pakkudes seega väärtuslikku ülevaadet Venemaa sotsiaalmeediastrateegiatest ja valgustades Putini poliitika rakendamist.

3. Teoreetilis-metodoloogiline raamistik: legitimeerimisstrateegiate ja strateegiliste narratiivide tuvastamine säutsusuhtluses

3.1. Legitimeerimisstrateegiad

Strateegiliste narratiivide abil püüavad poliitilised toimijad kujundada ühist tähendust rahvusvahelise poliitika mineviku, oleviku ja tuleviku kohta, et mõjutada nii kodumaiste kui ka rahvusvaheliste toimijate käitumist endale sobilikus suunas (Miskimmon *et al.*, 2017, lk 6). Strateegilisi narratiive võib kasutada näiteks kellegi hirmutamiseks (Ventsel *et al.*, 2021) või süüdistamiseks (Hansson *et al.*, 2023), kuid nagu sissejuhatuses osutatud, on strateegilistel narratiividel rohkem või vähem eksplitsiitselt ka poliitilise toimija positsiooni legitimeeriv funktsioon.

Legitimeerimist on määratletud vastusena väljendatud või väljendamata küsimusele „miks?“ seoses mõne (potentsiaalselt) probleemse sotsiaalse tegevusega (van Leeuwen, 2007). Kriitilises diskursuseanalüüsis on välja toodud mitmesuguseid legitimeerimisstrateegiaid, näiteks viited kellegi (nt valitseja) või millegi (nt reeglite) autoriteedile, kõnealuse tegevuse eesmärkidele või tagajärgedele või moraalsele väärtustele (van Leeuwen, 2007; Hansson & Page, 2022, 2023). Seejuures saab legitimeerimisstrateegiaid kasutada ka sotsiaalse tegevuse delegitimeerimiseks, see tähendab selleks, et selgitada, miks mõnda tegevust ei peaks sooritama (Ross & Rivers, 2017; Simonsen, 2019). Näiteks Venemaa Ukrainasse sissetungimise kontekstis võib eeldada, et Kreml püüab legitimeerida omaenda ja delegitimeerida Ukraina ning lääneriikide (NATO ja Euroopa Liidu) tegevust. Sellest tulenevalt võiksid Venemaa (de)-legitimeerimisdiskursuste aluseks olevad „miks?“-küsimused olla sõnastatud järgmiselt: „Miks Venemaa peab vallutama Ukraina?“ ja „Miks Ukraina ja tema liitlased ei tohiks Venemaa sissetungile vastu seista?“.

Tabelis on esitatud näited diskursuseanalüüsi erinevatest käsitlustest pärit tüüpilistest legitimeerimisstrateegiatest (van Leeuwen, 2007; Reyes, 2011; Hansson & Page, 2023). Peamiselt sõltuvad legitimeerimised sellest, kellele või millele nad viitavad, et õigustada probleemset sotsiaalset tegevust.

Näiteks isiklikule autoriteedile viitavate legitimeerimiste puhul on vastus küsimusele „miks tegevus X peab toimuma?“ – „sest [autoriteet] ütleb nii“.

Tabel. Legitimeerimisstrateegiad [van Leeuwen, 2007; Reyes, 2011; Hansson & Page, 2023].

Kellele/millele appelleeritakse	Legitimeerimise üldine struktuur [st vastus küsimusele, miks teatud tegevust tuleb teha]
Personaalne autoriteet	‘sest [autoriteetne tegelane] ütleb nii’
Kollektiivne autoriteet	‘sest [autoriteetne organisatsioon/institutsioon] ütleb nii’
Reeglid/dokumendid	‘sest [kokkulepe, seadus, eelnõu, paber, tehing, skeem, leping, plaan] ütleb nii’
Eesmärgid/tulemused	ma teen x, et teha [või olla, või omada] y; ma saavutan y tegemise [või olemise, või omamise] x-i tegemise kaudu; x-i tegemine aitab saavutada y olemist [või tegemist, või omamist]; x [võimaldab, aitab, lihtsustab] y tegemist
‘Rahva tahe’	‘sest rahvas tahab nii’
Ajaline surve	x tuleb teha ‘enne, kui on liiga hilja’ või sellepärast, et ‘on aeg’
Traditsioon	‘sest see on traditsioon’
Moraalsed väärtused	‘sest see on [moraalselt] hea/halb’
Hirm	‘sest see on oht’
Altruism	‘et aidata teisi inimesi’
Mütopoiees	‘sest moraalilood või hoiatavad lood ütlevad nii’
Hüpoteetiline tulevik	‘et vältida sama probleemi kordumist tulevikus’

3.2. Mudellugeja/mudelautor strateegiliste narratiivide säutsuanalüüsi tööriistana

Strateegiliste narratiivide mõjusel rajaneb eelkõige looelementide sihipärasel kordamisel, hõlmates erinevaid meediume ja suhtluskontekste. Lühikestel säutsudel puudub enamasti tavapärase strateegilisele narratiivile omane struktuur, mahupiirangute tõttu ei saa seal detailselt välja joonistada sündmuste üksikasju, rääkimata tegutsejate identiteedi või laiema geopoliitilise visiooni põhjalikust avamisest. Siinse artikli siht on pakkuda välja semiootiline lähenemine strateegilistele narratiividele, mis kasutab Eco mudellugeja/mudelautori kontseptsioone säutsudes ilmnevate konkreetsete tekstistrateegiate uurimiseks. See võimaldab uurida, milliseid tekstistrateegiaid säutsudes kasutatakse, et suunata

sihtauditooriumi tõlgendama neid osana suurematest strateegilistest narratiividest, aidates seeläbi selgitada säutsude peamisi eesmärke.

Strateegiline kommunikatsioon eeldab sihtauditooriumi tundmist. Eco väidab, et teksti loomine on strateegiline akt, mis eeldab lugeja võimalike tõlgenduste etteaimamist (Eco, 2005, lk 61). See hõlmab mudellugeja (konstrueeritud lugeja, mis kehastab pädevust, mida on vaja teksti tõlgendamiseks vastavalt strateegilise loo autori kavatsustele) ja mudelautori (tekstistrateegiate kogum, mida strateegilise loo autor kasutab eesmärgiga kujundada auditooriumi ettekujutust autori avalikust kuvandist) konstrueerimist, et suunata sihtauditooriumi tõlgendama sõnumit loojale sobilikult. Mudellugeja on seega sõnumi looja ettekujutus oma sihtauditooriumist ehk osast kogu potentsiaalsest auditooriumist ning tõhus kommunikatsioon eeldab, et sihtauditooriumi sõnumi tõlgendus vastab selle loomise kavatsustele ja strateegilistele eesmärkidele.

Eco väidab, et mittenarratiivsed tekstid võivad muutuda narratiivideks, kui neis peituvad narratiivivõimalused aktualiseeritakse (Eco, 2005, lk 78). Sellest vaatenurgast muutuvad säutsudes esinevad „mitteöeldud“ elemendid, st need, mida pole selgesõnaliselt väljendatud, sõnumi sisu aktualiseerimise seisukohalt määravaks, viies auditooriumi hüpoteeside kujundamiseni sõnumi tähenduse kohta. Selleks, et säuts suudaks tõhusalt haarata sihtrühma, on oluline, et jälgijatel oleks piisav narratiivne pädevus ehk mudellugeja pädevus. Madissoni ja Ventseli järgi hõlmab see narratiivis esitatud sündmuste, narratiivi peamise konflikti ning kaasatud osapoolte mõistmist ja äratundmist (Madisson & Ventsel, 2022, lk 448). Selline kompetents kujuneb sihtrühma seas järk-järgult läbi järjepideva kokkupuute konkreetse strateegilise autori sõnumitega. See narratiivse pädevuse areng toimub sammhaaval, ning strateegilised säutsud, mis kirjeldavad sündmusi, muutuvad nendega pidevalt kokku puutuva publiku jaoks arusaadavamaks ja loomulikumaks. Säutsude mõju tugevneb, kui neid seostatakse varasemate ja järgnevatte säutsudega, luues seoseid üldisemate narratiividega, mis süvendavad sihtauditooriumi kontekstuaalset arusaamist (Moral, 2023a).

Arvestades korduvust kui strateegiliste narratiivide üht peamist tunnust (Zhabotynska & Velivchenko, 2019, lk 361), võib säutsudes spetsiifiliste teemade ja tekstistrateegiate pidevat ja korduvat kasutamist käsitleda strateegilise valikuna, mis on teadlikult suunatud sõnumi looja geopoliitiliste eesmärkide toetamisele. Kremli strateegiline kommunikatsioon integreerib need korduvad elemendid mudellugeja ja mudelautori konstrueerimise protsessi. Niisugused narratiivse pädevuse elemendid võivad hõlmata järgmist: *baassõnavara*,

näiteks konkreetsete osaliste ja sündmuste nimed; *ideoloogilised viited*, mis raamivad konflikti teatud ideoloogiate kontekstis (nt traditsionalism, kolonialism, liberalism); *konflikti põhisündmuste stsenaariumid*, mis kujutavad tegelaste ja nende tegevuste omadusi (nt võitlus domineerimise vastu, enesekaitse); ning *intertekstuaalsed* ja *retoorilised viited*, sealhulgas allusioonid, tsitaadid, metafoorid ja palju muud (Eco, 2005, lk 86; Madisson & Ventsel, 2021, lk 27–29).

4. Materjal ja meetod

Juhtumiuuringu jaoks kasutasime *rtweet* R-tarkvarapaketti, mille abil kogusime postitusi Venemaa välisministeeriumi ametlikult ingliskeelselt Twitteri kontolt https://twitter.com/mfa_russia. Enam kui 600 000 jälgijaga on see üks Venemaa valitsuse peamisi ametlikke sotsiaalmeediakanaleid oma narratiivide rahvusvaheliseks levitamiseks. Andmete kogumise tulemusena saime andmestiku, mis sisaldab 3250 Twitteri postitust, mis avaldati 12 kuu jooksul alates 24. veebruarist 2022, mil Venemaa alustas täiemahulist sissetungi Ukrainasse. Andmestik hõlmab nii ministeeriumi originaalpostitusi (säutse) kui ka teisi postitusi, mida ministeerium on jaganud oma profiilil.

Analüüsi jaoks valisime andmestikust välja 300 säutsu, mis olid pärinud kõige rohkem kasutajate tähelepanu, mida kinnitas suurim „meeldimiste“ arv. Uurimistöös lähtusime seisukohast, et sihtrühma jaoks muutub legitimeerimine/delegitimeerimine veenvaks, kui see haakub sihtauditooriumi narratiivse pädevusega, mis on kujunenud Venemaa Föderatsiooni varasemate strateegiliste narratiivide kaudu. Twitteri-säutsudes esinevate strateegiliste narratiivide tuvastamiseks tähistasid kolm kodeerijat süstemaatiliselt andmestikus kõik viited osalistele ja sündmustele, mis puudutasid Venemaa agressiooni Ukraina vastu ning võrdlesid neid varasemas kirjanduses kirjeldatud Venemaa strateegiliste narratiividega. Need narratiivid käsitlevad konkreetseid poliitilisi meetmeid (nt NATO liitlaste reaktsioonid Venemaa sissetungile Ukrainasse), identiteete (nt „meie“ ja „nema“) või üldist „maailmakorda“.

Selleks, et hõlbustada nende säutsude analüüsi, mis kehastavad konkreetseid õigustamisstrateegiaid strateegiliste narratiivide kontekstis, täiendasime oma teoreetilist raamistikku, kaasates Umberto Eco lähenemise. Selles analüüsi etapis tuvastasime säutsudes kõige sagedamini esinenud narratiivse pädevuse elemendid: baassõnavara, stsenaariumid, ideoloogilised viited, intertekstuaalsed ja retoorilised võtted. Korduvate tekstistrateegiate tuvastamine võimaldas meil säutsudes hinnata nende kooskõla Venemaa strateegiliste

narratiividega. Tuginesime Venemaa välisministeeriumi Twitteri postituste uurimisel lähilugemise meetodile ning tutvusime akadeemiliste analüüsidega, mis keskenduvad Kremli strateegilistele narratiividele, muu hulgas käimasoleva agressiooniga seotud Venemaa Föderatsiooni strateegilisele kommunikatsioonile. Edasisel analüüsil määratlesime konkreetset legitimeerimistehnikad (loetletud tabelis lk 103), mida kasutati Venemaa Föderatsiooni strateegiliste narratiivide ülesehitamisel. Analüüs hõlmas ainult säutsude verbaalset sisu, lisatud hüperlinke, pilte ja videoid analüüsi ei kaasatud.

Enne konkreetse analüüsi juurde minemist on oluline ära märkida kaks aspekti. Esiteks, analüüsil ilmnis mitmeid säutse, mis viitasid samaaegselt mitmele Venemaa peamisele strateegilisele narratiivile. Näiteks säutsud, kus Venemaa süüdistab avalikult Läänt hegemoonilistes püüdlustes, vihjates samal ajal varjatult („mitteöeldu“) enda mudelautori kuvandile, kes edendab „õiglast“ multipolaarset maailmakorda. Teiseks tulid analüüsil esile sageli korduvad säutsud, mida käsitlesime kaudsete viidetenähtetena Ukraina sõja õigustamisele või mitteõigustamisele. Need säutsud ei sisalda tekstuaalsel tasandil otsest viidet Ukrainale, kuid loovad tõlgendusliku konteksti Venemaa välisministeeriumi ametlikul ingliskeelsel Twitteri kontol. Näiteks säutsud, mis viitavad Teise maailmasõja tähtpäevadele ja Nõukogude Liidu panusele võitluses natsismi vastu. Ukraina sõda puudutavate säutsude kontekstis funktsioneerivad need kui auditooriumi narratiivset pädevust kujundav taust, mille eesmärk on suunata tõlgendama Venemaa-Ukraina sõda kui võitlust natsismi vastu ja mis haakub Kremli propageeritud Ukraina natsiriigi narratiiviga. Selline lähenemine loob konteksti, mis aitab lugejal täita „mitteöeldu“ osi, võimaldades tal kujundada tõlgenduslikke hüpoteese Twitteri lühiformaadis säutsude tähenduse kohta.

5. Analüüsi tulemused: legitimeerimine, delegitimeerimine ja strateegilised narratiivid Venemaa välisministeeriumi säutsudes

Analüüsis keskendusime legitimeerimisstrateegiate kahele üldisemale tüübile, mida Kremli sotsiaalmeediakommunikatsioonis kasutati: (1) õigustused, miks Venemaa peab vallutama Ukraina, ja (2) õigustused, miks Ukraina ja lääneriigid ei peaks Venemaa sissetungile vastu seisma. Mõlemad kategooriad hõlmasid spetsiifilisi tekstistrateegiaid ja strateegilisi narratiive, mis kujutasid vastaseid negatiivses ja Venemaad positiivses valguses.

5.1. Ukraina vallutamise legitimeerimine

Venemaa püüdis vallutussõda õigustada, kujutades Ukrainat oma narratiivides **natsiriigina**. Loo juured ulatuvad Ukraina-vastasesse kampaaniasse, mis algas 2013. aasta lõpus, mil selle narratiivi levitamise eesmärk oli diskrediteerida Ukraina rahvaülestõusu (Maidan) ja õigustada Venemaa sõjalist sekku mist Ukraina idaaladel, samuti takistada Ukraina liikumist Euroopa Liiduga liitumise suunas. Meediauurija Ilja Yablokovi sõnul nimetasid Kreml ja sellega seotud intellektuaalid Ukraina uusi liidreid „ebalegitimeeritud Lääne marionettideks“ ning väitsid, et neil puudub õigus kontrollida Ida-Ukraina mässuliste territooriume (Yablokov, 2018). Kremli kontrollitud meedia tõlgendas tollast Ukraina kriisi Venemaa-vastase sõjategevusena, mille eesmärk oli Putinist vabanemine ja Venemaa jagamine mitmeks USA kontrolli all olevaks nukuriigiks. Ukrainlasi, kes Kremli-meelse presidendi Viktor Janukovõtši kukutasid või läänemeelseid hoiakuid näitasid, nimetati Venemaa poliitilise eliidi ja meedia poolt kõige sagedamini „fašistideks“ või „natsideks“ (McGlynn, 2018; Zavershinskaia, 2024; Yablokov, 2018). Neile heideti ette väidetavat „antisemitismi“ ja „pogrommide“ taaselustamist.

Analüüsitud säutsudes esines korduvalt viiteid Ukrainale kui natsiriigile. Näiteks president Putini säutsud, mis on iseloomulikud Venemaa välisministeeriumi ingliskeelsele Twitteri kontole tervikuna ning mis kasutab peamise legitimeeriva võttena viidet autoriteedile. See tähendab, et sõnumi tõsiseltvõetavus ja mõjuvõim põhinevad autoriteedi (antud juhul presidendi või riigi institutsiooni) positsioonil, mis annab väidetele suurema kaalu ning taotleb usaldusväärset rahvusvahelise auditooriumi seas. Niisugused säutsud algasid reeglina järgmise *hashtag*’iga: President #Putin. Esitame siinkohal näite.

1. *The purpose of this operation is to protect people who, for 8 years now, have been facing genocide perpetrated by the Kiev regime. To this end, we will seek to demilitarise & denazify Ukraine, bring to trial those who perpetrated bloody crimes vs civilians.*² (Putin, 2022a)

---

² Selle operatsiooni eesmärk on kaitsta inimesi, kes on juba kaheksa aastat silmitsi seisnud Kiievi režiimi toime pandud genotsiidiga. Selleks püüame demilitariseerida ja denatsifitseerida Ukraina ning anda kohtu alla need, kes on sooritanud veriseid kuritegusid tsiviilelanike vastu. – *Autorite tõlge*

Baassõnastiku terminite *denatsifitseerimine*, *demilitariseerimine*, *Kiievi režiim*, *genotsiid* eesmärk on luua mudellugeja, kes seob ideoloogilise viite tasandil Ukraina natsiriigi kuvandiga. Mujal säutsudes kohtas ka teisi ideoloogilisi viiteid ukrainlastele kui natsidele: *neonatsid*, *fašistid* jne, millest mõni oli kasutusel juba nõukogude ajal, nt *bandeeralased*. Baassõnastiku alla kuulub ka kronoloogilist järgnevust üles ehitav „juba kaheksa aastat“, mis viitab 2014. aastal alanud sõjategevusele, mil Euroopa-meelsed ukrainlased kukutasid tollase Ukraina presidendi Viktor Janukovõtši ning Venemaa annekteeris Krimmi. Säutsu eesmärk on mudellugeja narratiivset pädevust suunata ja tõlgendust üles ehitada viisil, kus 2022. aasta veebruaris alanud „sõjaline erioperatsioon“ tunduks varasema „natsismivastase võitluse“ jätkuna.

Konflikti peamine tegevusstsenarium kujutab Venemaad õigluse kehtestajana („anda kohtu alla“, „verised kuriteod“) ning rahuliku tsiviilelanikkonna kaitsjana („kaitsta inimesi“). See haakub Kremli propageeritud avaliku enesekuvandiga Venemaast kui mudelautorist, mida toetava strateegilise narratiivi sisu on järgmine: „Venemaa vabastab maailma natsismist ja võitleb natsismi vastu“. Võib julgelt öelda, et Teise maailmasõja võidu narratiivist on kujunenud Venemaa enesekuvandi loomise alus, „Putini režiimi alusmüüt“ (Koposov, 2018, lk 134; vt ka Vázquez Liñán, 2010, lk 169), ja antifašistlik ideoloogia (Stone, 2014, lk 34). Venemaa kui Nõukogude Liidu järglase vaatenurgast on selles (üle)rõhutatud panus natsismi üle saavutatud võidu osas ja sõjajärgse Euroopa poliitilise ruumi loomisel (Mälksoo, 2009, lk 666). Mõne autori arvates kasutatakse Teise maailmasõjaga seotud ajalootõlgendust õigustamiseks Venemaa püüdlusi mängida juhtivamat rolli Euroopa julgeoleku- ja poliitiliste süsteemide kujundamisel (Siddi, 2017). Ka Ukraina täiemahulise invasiooni puhul näeme legitimeerimisstrateegiaid, mis viitavad sellele Kremli ühele peamisele strateegilisele narratiivile.

Niisuguse enesekuvandi loomisest annavad tunnistust säutsud, mille peamine funktsioon on kujundada mudellugeja narratiivset pädevust ja mida nimetame strateegiliste narratiivide tõlgenduskonteksti kujundavateks tekstistrateegiateks. Selle iseloomulikuks näiteks on mitmete tähtpäevade puhul (nt võidupüha 9. mail) erinevate autoriteetide (Zahharova, Lavrov jt) heroiseerivad säutsud, mis Ukraina sõjale otsesid viiteid ei sisaldanud, küll aga rõhutasid Nõukogude Liidu rolli Hitleri-Saksamaa purustamisel.

Legitimeerimisstrateegiate puhul oli enim kasutusel apelleerimine personaalsele autoriteedile (Putin, Lavrov, Zahharova) ning eesmärkidele ja tulemustele, kus oma tegevust näidati kaitsetegevusena ning natsismivastase võitlusena. Viimast võib vaadelda ka apelleerimisena moraalsele väärtusele, kuna

natsismi hukkamõist ei ole üksnes poliitilise ideoloogia hukkamõist, vaid ka moraalne.

5.2. Ukraina liitlaste delegitimeerimine

Kreml'i strateegilised narratiivid meie analüüsitud postitustes käsitlesid sageli Läänt ja selle väidetavat **hegemooniataotlust** ning **koloniaalpoliitikat**. Kuigi tegemist on justkui erinevate narratiividega, analüüsimine neid koos, kuna sageli esinesid need koos ka säutsudes. Lääne hegemooniataotluste ja koloniaalpoliitika eristuse aluseks oli meie tähelepanek, et koloniaaldiskursusele viitavaid termineid oleme Venemaa strateegilise kommunikatsiooni alastes töödes varem kohanud vähe ning et selle diskursuse jõuline esiletõus võib olla seotud Kreml'i sooviga luua uut laadi narratiivse pädevusega mudellugeja. Paistab, et ennekõike peetakse sihtauditooriumina silmas Aafrika ja Lõuna-Ameerika riikide ning India ja Pakistani potentsiaalset publikut. Need on ka piirkonnad, mis ÜRO Ukraina-teemalistel hääletustel on jäänud sageli neutraalsele positsioonile ning mille riiklik ajalugu on seotud varasema Lääne koloniaalpoliitikaga.

Lääne hegemooniataotlustega koloniaalpoliitika narratiivi eeskõnelejaks oli sagedasti president Putin.

2. *President Vladimir #Putin: The West is ready to cross every line to preserve the neo-colonial system. They do not give a damn about the rights of billions of people. We are fighting for a just and free path. The collapse of Western hegemony is irreversible.*³ (Putin, 2022f)

Selle narratiivi baastermin oli Lääs, kuid sageli rõhutati säutsudes USA juhtrolli Lääne hegemooniataotlustes. Nagu öeldud, siis Lääne koloniaalpoliitika narratiiv oli seotud terminitega *hegemoonia*, *unipolaarne süsteem*, *neokolonialism* jne. Ukraina rolli nähti siin teisejärgulisena ning riiki kujutati pigem Lääne koloniaalpoliitika ohvrina (nt „*Putin: They use Ukraine to reinforce their role and positions in the world, to reaffirm their hegemonism.*“).³ Nad kasutavad Ukrainat selleks, et tugevdada oma rolli ja positsioone maailmas ning

---

³ President Vladimir #Putin: „Lääs on valmis ületama iga piiri, et säilitada neokoloniaalne süsteem. Neile ei lähe miljardite inimeste õigused vähimalgi määral korda. Meie võitleme õiglase ja vaba tee eest. Lääne hegemoonia kokkuvarisemine on pöördumatu.“ – *Autorite tõlge*

kinnitada oma hegemooniat' – *Autorite tõlge*) (Putin, 2022d). Mudellugeja eesmärk on suunata sihtauditooriumi tõlgendamata lääneriikide tegevust Ukrainas toetamisel varasema Lääne koloniaalpoliitika ja hegemooniatootluste jätkuna, mis lähtub üksnes oma huvidest ning läheb vastuollu kohalike inimeste enda soovidega („Neile ei lähe miljardite inimeste õigused vähimalgi määral korda“ (vt Putin, 2022f)).

Kaudsete tõlgenduskonteksti loovate säutsudena esinesid näiteks õnnesoovid erinevatele Aafrika riikidele, Indiale, Pakistanile jne, kus tihti sisaldus selge osutus nende riikide koloniaalajaloole ja koloniaalriikidele: peamiselt USA-le ja Suurbritanniale.

Lääne unipolaarse poliitika narratiivile vastandub Venemaa mudelautori kuvand rahuarvastavast riigist, mis väljendub kokkuvõtlikult Putini lauses „Meie võitleme õiglase ja vaba tee eest“ (vt ka Fridman, 2022; Burret, 2020; Manor & Pamment, 2022). Venemaa käsitus koloniaalkorrast ja sellele vastanduvast riiklikust suveräänsusest tuleb esile Putini järgmises säutsus.

3. *President Vladimir Putin: There is no in-between, no intermediate state: either a country is #sovereign, or it is a #colony, no matter what the colonies are called. And a colony has no historical prospects. If a country is not able to make sovereign decisions – it's a colony.*⁴ (Putin, 2022c).

Niisuguse geopoliitilise retoorika aluseks on antagonistliku maailmapildi joonistamine („Vahepealset seisundit ei ole“), kus paigutatakse ühele poole suveräänsed ning teisele poole koloniseerivad riigid. See seletus haakub üldisema Venemaa geopoliitilise mõtlemise eripäraga. Nagu on kirjutanud julgeoleku-uuringute teadurid Elias Götz ja Jørgen Staun, kuulub Venemaa poliitilises sõnavaras tõeline „suveräänsus“ ainult mõnele suurriigile; neil on õigus omada oma mõjusfääri, samas kui väiksemate riikide iseseisvus on läbi-räägitav. Just selles mõttes ähvardab Ukraina läänepoolne suund mitte ainult Venemaa tajutud julgeolekuhuve, vaid ka selle kui suurvõimu enesekuvandit (Götz & Staun, 2022, lk 491). Niisugune rõhuasetus riigikesksusele ja vastandumine ohtlikule vastaspoolele on omane ka Venemaa nägemusele rahvusvahelisest õigusest (Mälksoo, 2015).

---

⁴ President Vladimir Putin: „Vahepealset seisundit ei ole: kas riik on #suveräänne või on ta #koloonia, ükskõik kuidas kolooniaid nimetatakse. Ja koloonial puuduvad ajaloolised väljavaated. Kui riik ei suuda teha suveräänseid otsuseid, on ta koloonia.“ – *Autorite tõlge*

Hegemoonilise koloniaalpoliitika narratiivis kujutati Ukraina taha koon-
dunud Lääne koalitsiooni agressiivset tegevust peamiselt sõjastenaariumi
vahendusel („Lääs on valmis ületama iga piiri“). Retoorilise võttena kasutati
säutsudes ohtrasti analoogiaid Ukraina sõjalise toetamise ja Lääne varasemate
sõjaliste aktsioonide vahel, olgu siis tuumapommi heitmine Jaapanile Teise
maailmasõja lõpupäevil, Vietnami ja Afganistani sõda jne. Järgnev Putini
säuts illustreerib ilmekalt Kremli ettekujutust Lääne „tegelikest“ plaanidest,
eriti seoses Venemaaga.

4. *President #Putin: The goal of the West & certain Western elites is to weaken, divide and ultimately destroy our country. They are saying openly now that in 1991 they managed to split up the Soviet Union and now is the time to do the same to Russia.*⁵ (Putin, 2022g)

Lääne peamise lõppesmärgina püütakse säutsus näidata Venemaa lõplikku
hävitamist („nõrgestada, lõhestada, hävitada“). Teistes säutsudes näidatakse,
et Lääs kasutab selle eesmärgi teenistuses kuritegelikke ja hukkamõistu vääri-
vaid vahendeid: „massimõrvad ja etniline puhastus“, „biolaborid“ jne. Vähem
oluline pole ka osutus, et Lääs jätkab Ukrainas tegevust, mis 1991. aastal
Nõukogude Liidu lõpuga poolikuks jäi. Kuna oma säutsusuhtluses presenteeris
Kreml vastasseisu Ukrainas ennekõike sõjana NATO-ga, peamiselt Ameerika
Ühendriikidega, siis sellises raamistikus on lihtsam süüdistada sõja jätkamises
oma vastaspoolt.

5. *President #Putin: The calls to Ukraine to keep fighting and to abandon any further negotiations prove that the US and NATO do not care for the Ukrainian people's interests. They use Ukraine to reinforce their role and positions in the world, to reaffirm their hegemonism.*⁶ (Putin, 2022d)

Selles Ukrainat ja tema liitlasi delegitimeerivas („ei soovi rahu“, „ei arvesta rah-
va tahtega“) säutsus näeme taas viiteid USA ja NATO hegemooniataotlusele,

---

⁵ President #Putin: „Lääne ja teatud Lääne eliidi eesmärk on nõrgestada, lõhestada ja lõpuks hävitada meie riik. Nad ütlevad nüüd avalikult, et 1991. aastal õnnestus neil lagundada Nõukogude Liit ning nüüd on aeg teha sama Venemaaga.“ – *Autorite tõlge*

⁶ Ukraina üleskutsed jätkata võitlust ja loobuda edasistest läbirääkimistest tõestavad, et USA ja NATO ei hooli Ukraina rahva huvidest. Nad kasutavad Ukrainat selleks, et tugevdada oma rolli ja positsioone maailmas ning kinnistada oma hegemooniat. – *Autorite tõlge*

mis suunab mudellugejat süüdistussäutsu tõlgendama Venemaa strateegilise narratiivi kontekstis.

Mudelautori konstrueerimise strateegiana on 4. säutsus märgiline seal sisalduv viide 1991. aasta Nõukogude Liidu kokkuvarisemisele. Putin (Putin, 2005) on osutanud punaimpeeriumi kollapsile kui kahekümnenda sajandi suurimale ge poliitilisele katastroofile ning sellest on kujunenud üks peamisi narratiive, millega Venemaa oma imperialistlike ambitsioonide realiseerimist õigustab. Sellega viidatakse nii Venemaa alandamisele, Lääne silmakirjalikkusele kui ka Ukraina kuulumisele Venemaa mõjusfääri (vt allpool). Osutusi sellele võib ohtrasti leida erinevatest diskursustest, alates Vene poliitilise eliidi sõnavõttudest kuni Venemaa koduauditooriumile mõeldud uute ajalooõpikuteni (Medinski & Torkunov, 2023).

Venemaa tajub end Lääne poolt ajalooliselt ohustatuna (Götz & Staun, 2022, lk 484–485; Tolz, 2001, lk 70), sestap viitab Kremli avalikult presenteeritud enesekuvand sotsiaalmeediapostitustes sageli enesekaitsele, kuid enamasti asetatakse see kaitsetegevus laiemasse konteksti. Analüüsimine järgnevalt Venemaa presidendi säutsu.

6. *Russia will secure its national interests, as well as the protection of its allies, & take other steps to build a more democratic world where the rights of all peoples & cultural & civilisational diversity are guaranteed.*⁷
(Putin, 2022e)

Kremli mudelautori baasterminid olid *Venemaa, tsivilisatsioon, rahvuslikud huvid ja liitlased*. Oma tegevust kujutas Venemaa ennekõike kaitse- ja õiglase maailmakorra eest võitlemise tegevusstsenaariumite vahendusel, kus „kaitstakse“ „demokraatlikku“ „kultuurilist ja tsivilisatsioonilist mitmekesisust“. Teistes säutsudes iseloomustatakse Venemaa multipolaarse maailmakorra taotlusi veel „tõelise suveräänsuse“, „võrdsete aluste“, „partnerite austamise“ jne eest võitlemisena. Varjatult on nende säutsude taustaks Lääne demokraatia õõnestamine, mis ülal osutatud erinevusi oma hegemooniataotlustes ei arvesta.

Tsivilisatsiooni mõiste on selles säutsus üks olulisemaid, kuna see ideoloogiline viide osutab ühtlasi praeguse Venemaa riikliku ideoloogia tuumale,

⁷ President Vladimir Putin: „Venemaa tagab oma rahvuslikud huvid ning liitlaste kaitse ja astub samme, et luua demokraatlikum maailm, kus on tagatud kõikide rahvaste õigused ning kultuuriline ja tsivilisatsiooniline mitmekesisus.“ – *Autorite tõlge*

milles kujutatakse Venemaad eripärase „tsivilisatsioonina“ (Mälksoo, 2015, lk 243). Selle vaate järgi kujutab Venemaa ennast unikaalse riigi ja rahvana, kes eurooplastest oluliselt erinevad, ning just tänu sellele valitsevat vaid Venemaal õige asjade kord. Enamasti kujutatakse niisugust asjade korda õigeusu nõuetest ja poliitilise juhi tarkusest tulenevana (Ventsel *et al.*, 2023, vt Duncan, 2000).

Ukraina sõja kontekstis on oluline märkida, et eripärase tsivilisatsiooni ideega õigustatakse ka välispoliitilistel eesmärkidel loodud Vene maailma (*russki mir*) kontseptsiooni. Selle eesmärgiks on liita venekeelseid kogukondi postsovetlikes riikides, luues niimoodi tugeva vene mõjuga kultuurilise, ideoloogilise, sotsiaalse, poliitilise ja informatsioonilise sfääri, mida võib rakendada teiste riikide stabiilsuse ohustamiseks (van Herpen, 2015). Ukraina ajaloo-narratiivide puhul rõhutatakse, et venelased (suurvenelased) ja ukrainlased (väikevenelased) on „üks rahvus“ ning Ukraina on osa Vene maailmast, mille ühtsus on kaotsi läinud Nõukogude Liidu kokkuvarisemisega. Käimasoleva sõja kontekstis on selle narratiivi kõige tuntum näide ehk Putini 2021. aastal ilmunud traktaat „Venelaste ja ukrainlaste ajaloolisest ühtsusest“ (Putin, 2021), kus ta rõhutas Kiievi rolli „kõigi Venemaa linnade emana“ ning venelaste ja ukrainlaste ajaloolist kokkukuuluvust: „Koos oleme me alati olnud ja jääme palju tugevamaks ja edukamaks. Sest me oleme üks rahvas“. Venelaste ja ukrainlaste ühtekuuluvust rõhutati korduvalt ka vaadeldud perioodi säutsudes (Putin, Lavrov).

Eelnevaga seotud strateegiline narratiiv Ukraina liitlasi delegitimeerivates säutsudes koondus **russofoobiasüüdistuste** ümber. Koos Teise maailmasõja võidu narratiiviga on russofoobia Vene tänapäevase poliitilise diskursuse üks kesksmaid narratiive, mis on piisavalt laiahaardeline, et hõlmata kõiki Venemaa mineviku, oleviku ja ka tuleviku vaenlasi ajalooülesesse venevastase vihkamise tähendusraamistikku. Russofoobiasüüdistusi on kasutatud nii sise- kui välispoliitilistel eesmärkidel ja ajalooliselt on Kremli võimueliit selle narratiiviga sidunud suure osa Venemaa suhtes negatiivsetest seisukohtadest. Venemaal on russofoobia algeid maailmast otsitud juba Vene riikluse algusest, mil suurvürstid ja esimesed tsaarid (Ivan III, Vassili III ja Ivan Julm) võitlesid hegemoonia pärast poolakate, rootslaste ja leedulastega 15.–16. sajandil ja ka hiljem Romanovite dünastia ajal. Olemuslikku muutust ei toonud ka nõukogude aeg. Tõsi, siis olid antagonistide tähistamiseks kasutusel teised sõnad nagu *klassivaenlane*, *rahvavaenlane*, *nõukogudevastane* ja *antinõukogulik* (Ventsel *et al.*, 2023).

Ukraina sõja kontekstis said russofoobiasüüdistused selgema ja konkreetsema sisu. Analüüsime alljärgnevalt president Putini tsitaati sisaldavat säutsu.

7. *President #Putin: In many Western countries, people are subjected to persecution just because they are originally from Russia. In its attempts to “cancel” Russia, the West tore off its mask of decency and began to act crudely showing its true colours.*⁸ (Putin, 2022b)

Baassõnastiku moodustavad selles narratiivis *lääneriigid*, *Venemaalt pärit inimesed*, teistes säutsudes veel *vene kultuur*, *vene traditsioonid*. Lääneriikide tegevust vaadeldakse kriminaalse ja moraalset hukkamõistu vääriva tegevustsenaariumi valguses (*tagakiusamine*, *tühistamine*). Teistes säutsudes iseloomustati venelaste või vene kultuuri vastaseid tegevusi sõnadega *alandati*, *hävitati*, *rebiti välja*, *toimusid russofoobsed pogrommid ja venelaste otsene diskrimineerimine* jne.

Russofoobia rakendamine sõltub sõnumiga soovitud eesmärkide ja auditooriumi eripäradest ning vastukaaluks termini semantilisele ähmasusele tõuseb olulisemaks selle mõiste emotsionaalne laetus. Kui Venemaal tähendab *russofoob* suurele osale ühiskonnast inimest, kes on ära põlanud kodumaa, vene kultuuri, enamasti ka õigeusklikud väärtused ning ennast Läänele n-ö maha müünud ja seega muutunud amoraalseks, isegi reeturiks, siis riikide-vaheliste suhete kontekstis ja välisauditooriumi jaoks on sel terminil pisut teised aktsendid. Enne täiemahulise Ukraina sõja algust olid russofoobiasüüdistused peamiselt seotud NATO ja Euroopa Liidu laienemisega, mida nähakse otseselt Venemaa-vastase tegevusena ja venelikkuse vihkamise ilminguna (Ramsay & Robertshaw, 2019). Sõjale järgnenud Venemaa-vastased sanktsioonid võimendasid veelgi selle narratiivi esinemist. Kremli-politika vastasuse ülekandmine vene kultuuri kui terviku vastasusele võimaldab Venemaal oma poliitilistele eesmärkidele nii kodu- kui välismaal kergemini poolehoidjaid leida (Darczewska & Żochowski, 2015, lk 20–21). Kultuuriliselt erineva demoniseerimine ei ole Lääne avalikkuses samavõrd tolereeritav kui poliitilise seisukoha kahtluse alla seadmine. Ka Putini säutsus süüdistatakse Läänt vene inimeste tagakiusamises, aga mitte nende poliitiliste (pro-putinlike)

⁸ President #Putin: „Paljudes lääneriikides on inimesed sattunud tagakiusamise ohvriks lihtsalt seetõttu, et nad on pärit Venemaalt. Püüdlustega „tühistada“ Venemaa rebis Lääs maha oma viisakuse maski ja hakkas käituma jöhkralt, näidates oma tõelist palet.“ – *Autorite tõlge*

vaadete pärast. Lääne venevastast tegevust kujutatakse ennekõike kultuurilise vaenamisena.

Niisugust vene kultuurivaenulikkust esitatakse aga omakorda kui märki Lääne neoliberaalsete väärtuste (mis peaks õigupoolest kultuurilisi erinevusi tunnustama) silmakirjalikkusest („viisakuse mask“, „tõeline pale“) ja demokraatia allakäigust. Neid viiteid esineb sagedasti ka teistes russofoobia narratiivi toetavates säutsudes. Järgnevalt esitame russofoobia narratiivi näitena Lääne, ennekõike Euroopa allakäigule osutava säutsu Venemaa Föderatsiooni välisministrilt Sergei Lavrovilt.

8. *FM Sergey #Lavrov: Today, it is a sign of good manners to demonstrate that you are more of a Russophobe than your neighbours. In NATO, it is the US that rules the roost. The EU is being dominated by the alliance. There is no longer any independence in Europe.*⁹ (Lavrov, 2022b)

Lisaks russofoobiasüüdistustele osutatakse säutsus selgele hierarhiale, mida kohtasime ka varasemates säutsuanalüüsid – nimelt et USA valitseb NATO sildi kattevarjus. Säuts aitab kujundada mudellugejat, kelle kaudu suunatakse USA juhitud maailmakorda tõlgendama mitte liitlassuhetena, vaid ennekõike alluvussuhtena, kus Euroopa Liidul tervikuna ega ka selle liikmesriikidel eraldi võetuna pole iseseisvat otsustusvõimet.

Mudelautori tasandil toetab russofoobia narratiiv Kreml'i enesekuvandit Venemaast kui kollektiivse Lääne poolt ohustatud riigist, mille eksistentsi soovitakse kustutada ning mille vastu kogu vene rahvas peaks mobiliseeruma. Niisuguse narratiivi ideoloogiline kese kujutab Venemaad eripärase tsivilisatsioonina ning tegevusstenaariumi tasandil on see seotud enesekaitse ja Venemaa kujutamise „ümberpiiratud kindluse“ metafoori abil. Viimane on oma praeguse poliitilise laetuse saavutanud 2014. aasta Ukraina sündmustest alates, mida Kreml tõlgendas kui lääneriikide katset destabiliseerida Ukraina kaudu Venemaad (Yablokov, 2018) ning mille jätkumist nähakse Ukraina sõjas.

Viimane artiklis analüüsiv strateegiliste narratiivide kompleks hõlmab koondnarratiivi **Lääs on valelik/silmakirjalik**. Selles võib eristada kahte süüdistusliini. Esimene seostub ennekõike Lääne meedia valelikkusega ja poliitilise kallutatusega, teise teravik on aga suunatud Lääne poliitika

---

⁹ Välisminister Sergey #Lavrov: „Tänapäeval on hea märk näidata, et oled rohkem russofoob kui su naabrid. NATO-s juhib kõike USA. Euroopa Liit on allutatud alliansile. Euroopas pole enam mingit iseseisvust.“ – *Autorite tõlge*

silmakirjalikkusele, rõhutades topeltstandardeid suhtumises Venemaasse ja omaenese käitumisse. Kremli rahastatud ingliskeelsed kanalid on pikka aega levitanud narratiivi valelikust, russofoobsest ning manipulatiivsest „anglosaksi meediast“ (Yablokov, 2015, lk 305) ning kahtlemata võis ka uuritud säutsudes täheldada selle strateegilist kordamist. Enne täiemahulise Venemaa Ukraina invasiooni leidis meedias palju kajastamist Steele'i toimikute ja Russiagate'iga seotud temaatika, mida esitati kui näidet Lääne meediaväljaannete paranoilise russofoobia ja politiseerituse kohta (Madisson & Ventsel, 2022). See seisukoht haakub teadlaste viimaste aastate tähelepanekuga, et Venemaa on asunud jõuliselt levitama narratiivi, mille järgi peab Lääs Venemaa vastu agressiivset infosõda (Kragh & Åsberg, 2017, lk 778; Koppel & Hansson, 2022). Kuigi hegemooniat on võimalik saavutada ka veenmise ja „pehme jõu“ meetodil, siis Kremli silmis on see otsese sõjalise sekkumisega võrreldav agressiivse infosõja akt. Nii suguse infosõja eesmärk on Venemaa Föderatsiooni Julgeolekunõukogu sekretäri Nikolai Patruševi sõnul „lõhestada Vene ühiskonda, suruda peale neile kasulikke väärtusi ja arengumudeleid ning manipuleerida avaliku teadvusega“ (Tseplyaev, 2020) ehk siis info abil õõnestada Venemaa traditsioonilist väärtusmaailma ja kehtestada neoliberalistlik hegemoonia.

Ukraina infosõja kontekstis esitame illustreeriva näite välisminister Lavrovilt.

9. *We know the manners and the tricks which are being used by the Western countries to manipulate media. We understood long ago that there was no such thing as an independent Western media. The censorship continues there in a very big way.*¹⁰ (Lavrov, 2022a)

Viidatud säutsus moodustus selle narratiivikompetentsi baassõnastik sõnadest *lääneriigid*, *Lääne meedia* ja *tsensuur*, millele vastandus selgelt „meie“ ehk Venemaa positsioon. Teistes säutsudes iseloomustati Lääne meediat sõnadega *desinformatsioon* ja *valeuudised* ning süüdistati otseselt Butša veresauna lavastamises, Donbassis väidetavalt ukrainlaste korraldatud massimõrvade mahavaikimises jne. Lääne meedia tegutsemisviise kujutati varjamisel ja valetamisel põhinevana. Sellele osutasid sõnad *manipuleerimine*, *viisid ja nipid*, teistes säutsudes *valetama*, *varjama* jne. Mudellugejat peaks suunama

---

¹⁰ Me teame viise ja nippe, mida lääneriigid kasutavad meediaga manipuleerimiseks. Juba ammu oleme mõistnud, et Läänes ei eksisteeri sellist nähtust nagu sõltumatu meedia. Sealne tsensuur jätkub väga suurel viisil. – *Autorite tõlge*

niisugune konstruktsioon suhtuma Lääne meediasse kahtlustavalt, et tegemist pole sõltumatu, vaid poliitilise eliidi huve teeniva institutsiooniga.

Lääne poliitika silmakirjalikkuse kujutamise näitena esitame Venemaa välisministeeriumi kõneisiku Maria Zahharova säutsu.

10. *The United States and its allies are hypocritically trying to feign righteous anger and cynically discussing alleged violation of international law – which they bombed to dust in 1999, repeating this “successful” experience multiple times in the 2000s.*¹¹ (Zahharova, 2022)

Selles säutsus osutati USA ja tema liitlaste silmakirjalikule suhtumisele Venemaa Ukraina-poliitikasse ning viimase näidetena toodi NATO Jugoslaavia pommitamist ja Iraaki tungimist. Mujal säutsudes osutati aga ka väidetavale üheksakümnendatel sõlmitud kokkuleppele USA ja Venemaa vahel, milles lubati viimasele, et NATO idasuunal ei laiene, samuti Nord Stream 2 sabotaažile, Minski lepetest mitte kinnipidamisele, Liibüa ja Afganistani invasioonidele jne. Silmakirjalikkust rõhutav süüdistusstrateegia ongi enamasti seotud *whataboutism*'i retoorikavõttega, kus Venemaa-suunalisi süüdistusi rahvusvahelise õiguse rääges rikkumises pareeritakse väidetega, et Lääs on ise samamoodi käitunud, ning neis säutsudes kujundatakse mudelugeja narratiivne kirjaoskus viisil, mis peaks tühistama Lääne süüdistuste legitiimsuse. Konteksti loovate viidete rollis funktsioneerisid säutsud, kus mainiti Jugoslaavia pommitamist 1999, Kosovo iseseisvumist jne. Sarnasele tendentsile, kus Venemaa osutab Läänele kui lepinguid mitteaustavale partnerile, on juhitud tähelepanu Venemaa rahvusvahelise õiguse diskursuses (Mälksoo, 2015).

Enesekuvandi tasandil positsioneeris Kreml end taolise infosõja ohvrina (Berzina, 2018), kes Lääne riukalike sammude puhul peab kasutusele võtma vastumeetmed (van Herpen, 2016, lk 25). Silmakirjalikkuse narratiivi puhul apelleeris Venemaa rahvusvahelise õiguse kokkulepetele üksnes juhtudel, kui oli vaja Läänt süüdistada nende varasemas rikkumises, mistõttu me siin enesekuvandi jõulist presenteerimist ei tuvastanud, küll aga arendati taolistes postitustes implitsiitselt enesekuvandit Venemaast kui lepinguid austavast partnerist.

---

¹¹ Ameerika Ühendriigid ja nende liitlased püüavad silmakirjalikult teeselda õiglast viha ning arutavad küüniliselt väidetavaid rahvusvahelise õiguse – mille nad purustasid tolmuks 1999. aastal, korrates seda „edukat“ kogemust korduvalt 2000. aastatel – rikkumisi. – *Autorite tõlge*

Delegitimatsiooni strateegiad tuginesid kirjeldatud narratiivides enim personaalsele autoriteedile, samuti moraalsetele väärtustele, hirmule ja dokumentidele. Viimast just ennekõike silmakirjalikkuses süüdistamise strateegia-tes, kuna seal viidati korduvalt oletatavatele kokkulepetele ning USA ja liitlas- te sõjalistele tegevustele, mis olid vastuolus rahvusvahelise õiguse sätetega (nt Iraagis).

6. Arutelu: [de]legitimeerivad narratiivid ja nende auditooriumid

Venemaa strateegilised narratiivid on suunatud nii kodu- kui ka rahvusvaheli- sele publikule ja nende eesmärk on koguda toetust Kremli administratsioonile ning edastada nende ametlikke seisukohti ja poliitilisi vaateid (Szostek, 2016, 2017; Luoma-Aho *et al.*, 2020, lk 16; Zakem *et al.*, 2018; Tolz & Hutchings, 2023), aga ka süvendada lõhesid sihtauditooriumites (Madisson & Ventsel, 2022). Kuigi sise- ja välisauditooriumile suunatud narratiivid säilitavad üldise kooskõla ja vastastikuse toetuse, erinevad need fookuse ja retooriliste võte- te poolest, mis tuleneb ennekõike sihtauditooriumite eripäradest. Järgnevalt püüamegi need erinevused ja sarnasused välja tuua ning neid selgitada.

Analüüsipeatükis osutasime, et Venemaa legitimeerimise/delegitimee- rimise strateegiates kasutati säutsudes sageli viiteid autoriteedile (peamiselt Venemaa presidendile, vähem välisminister Lavrovile ja välisministeeriumi kõneisikule Zahharovale), moraalsetele väärtustele ning hirmule. Kui aseta- me need strateegiad Venemaa peamiste strateegiliste narratiivide konteksti, siis näeme nende vahel üldtunnuste selget kattuvust. Venemaa enesekuvand esitas riiki tugeva liidri (Putin) juhtimisel, kuid samas ka rahumeelse riigina ning Venemaa sõjalist tegevust esitleti puhtalt kaitseiseloomulisena (nt „kait- seme oma rahvast“, „võitlus vaba tee eest“, „Lääs tahab Venemaad lõhestada“, „natsismist vabastamine“).

Mudellugeja baassõnastik kujundati säutsudes viidetega konflikti pea- mistele osapooltele, kelleks olid ennekõike Ameerika Ühendriigid / NATO ja Venemaa. Lääne liitlaste positsiooni kujutati hierarhiliselt, kus Euroopa Liidu ja NATO liikmesriigid olid vasallisõltuvuses USA hegemooniast. Selline peami- se konflikti esitus põhineb enesekaitse ja ebaõigluse vastu võitlemise tegevus- stsenaariumil, mis edendab üht Venemaa peamist süsteeminarratiivi, mille kohaselt võitleb Venemaa „USA ja Lääne maailma unipolaarse hegemoonia“ vastu. Seda võitlust raamiti sageli vastuseisuna „Lääne neokolonialismile“.

Kuigi Ukrainat mainiti samuti kui konflikti osapoolt, kujutati tema rolli teisejärgulisena ning Ukraina puhul oli peamine võitlus raamistatud „Kiievi natsliku režiimi“ vastu. Niisugune strateegia võimaldas esitada selget ja ühemõtetlist moraalset hukkamõistu agressiivse ja kahepalgelisena kujutatud Ameerika Ühendriikide ja kollektiivse Lääne suhtes, kes ohustavat Venemaa julgeolekut (nt „kasutades Ukraina rahvast ära oma küüniliste geopoliitiliste eesmärkide jaoks“, „katsepolügoonidena ohtlike biolaborite jaoks“ ning „purustasid tolmuks rahvusvahelise õiguse“).

Üks selgitus sellele kattuvusele on, et Venemaa strateegilised narratiivid ning kasutatavad legitimeerimis- ja delegitimeerimisstrateegiad tuginevad suurel määral Venemaa poliitilisele kultuurile. Soome sõjateadlaste Martti J. Kari ja Antero Holmila sõnul iseloomustab seda seisukoht, et Venemaa on ümber piiranud vaenulik ja allakäinud Lääs, kelle eesmärk on Vene tsivilisatsiooni ja väärtusmaailma hävitamine. Viimast iseloomustab isevalitseja piiritu võim ja autoriteet, mis tugineb pigem võimu kartusele kui selle austusele. Sellest vaatenurgast on sõda Ukrainas Venemaa jaoks vältimatu, et kaitsta oma eluviisi. Niisuguse Venemaa strateegilise kultuuri lahutamatuks osaks on olnud pikaajaline haavatavuse tunne, põhjustatuna eriti Lääne poolt, ning kus Venemaa nägemuses pole sõda kunagi lõppenud (Kari & Holmila, 2023, vt ka Poulsen & Staun, 2021).

Vene poliitilises kultuuris peetakse Vene seadusandlust rahvusvahelisest õigusest kõrgemal seisvaks (vt ka Mälksoo, 2016). Seda põhjendatakse sageli väitega, et Venemaa moodustab omaette tsivilisatsiooni ning tsivilisatsioonilised traditsioonid ja n-õ seadused moodustavad selle strateegilise kultuuri sisemise tõe, mis on alati sügavam kui rahvusvahelistesse seadustesse ja normidesse kirja pandu. See selgitaks, miks legitimeerimise/delegitimeerimise strateegiad olid suure osas seotud moraalse aspektiga. Suurtele tsivilisatsioonidele kohaselt koondub „Vene maailm“ mingi Suure Idee või Ülesande ümber. Vene riikluse tekkimise ajal oli see seotud ideega Moskvast kui kolmandast Roomast (Duncan, 2000), mille ülemaailmne missioon oli õigeusu levitamine (Yablokov, 2018, lk 2). Kui nõukogude ajal transformeerus see idee kommunistliku maailmarevolutsiooni plaanidesse, siis viimastel aastatel on Putini Venemaa oma üliülesandena markeerinud „uue maailmakorra“ kehtestamist. Venemaa eesmärk on päästa maailm, millele USA on väidetavalt ühepoolset ja ebaõiglaselt oma domineerimise, unipolaarse maailmakorralduse peale surunud. Venemaa esitab seda tajutavat missiooni sageli messiaanlikust ja moraalset üleolekut väljendavast perspektiivist. See messiaanlik geopoliitiline eesmärk kajastub ka 2023. aastal vastu võetud Venemaa välispoliitilises

kontseptsioonis, mille punkt 5 seab otseseks ülesandeks lammutada Lääne juhitav koloniaalne süsteem, kus Venemaa tegutseb „ühe suveräänse keskuse maailma arengus ning täidab ajalooliselt ainulaadset missiooni säilitada globaalne jõudude tasakaal ja ehitada üles mitmepooluseline rahvusvaheline süsteem, tagades tingimused inimkonna rahumeelseks, järkjärguliseks arenguks ühendava ja konstruktiivse tegevuskava alusel“ (Указ об утверждении..., 2023). Venemaa tsivilisatsioonilise äravalituse ja riiklikul tasandil voluntarismi propageerimine lähtub sõja õigustamisel teistsugustelt alustelt kui Lääne reeglitel põhinev õigusdiskursus. Seetõttu on vähetõenäoline, et sellel tasandil oleks dialoog erinevate sõja osapooltega võimalik.

7. Lõpetuseks

Pakkusime artiklis välja kaks metodoloogilist uuendust: näitasime, kuidas analüüsida strateegilistes narratiivides kasutatavaid retoorilisi (de)legitiimeerimisstrateegiaid ning kuidas interpreteerida lühikesi sotsiaalmeediapostitusi strateegiliste narratiivide kontekstis. Kuigi „säutsud“ ei oma enamasti narratiivset struktuuri, toimivad neis esinevad sõnad, tegevusstsenaariumid ja ideoloogilised viited omalaadsete narratiivide käivitavate päästikutena. Mudellugeja ja mudelautori raamistik võimaldab analüüsida, milliseid sihtauditooriume ja mis eesmärgi strateegiline mõjutaja oma kommunikatsioonis saavutada püüab.

Analüüsi empiirilistest tulemustest võib järeldada, et Kremli lääneriike neokolonialismis süüdistav narratiiv oli suunatud ennekõike sihtauditooriumile, kes on ajalooliselt kogunud Lääne koloniaalpoliitikat, ning narratiivi eesmärk on võimendada nende riikide vastuseisu Lääne Ukraina-sõja poliitikale. USA liitlassuhete domineerimisenarratiivi sihtauditoorium võib põhimõtteliselt kõnetada seda osa auditooriumist, kes pole rahul USA juhtrolliga NATO-s ning USA ja Euroopa Liidu vahelistes suhetes, sest eesmärk ongi selle vastuolu suurendamine. Ukraina kui natsiriigi narratiivi eesmärk on vallutussõja asetamine ajaloolisse perspektiivi ning sihtauditooriumina võib eeldada publikut, kelle jaoks Nõukogude Liidu panus Hitleri purustamisel on senini õigustus Venemaaga häid suhteid hoida ning ühtlasi legitimeerida Venemaa agressioon Ukrainas.

Siinses uurimuses keskendusime sotsiaalmeediale. Edasine uurimistöö võiks keskenduda Kremli narratiivide transmeedialise levitamise analüüsile.

Transmeedialises kommunikatsioonis levitab strateegiline toimija loo omavahel seotud osi erinevatel meediaplatvormidel, kusjuures iga osa toetab teisi. Saavutamaks transmeedialise levitamise tulemuslikkust, kasutatakse narratiivide levitamisel arvukalt temaatilisi ristviiteid ja hüperlinke, mis ühendavad sisu erinevate meediaplatvormide vahel (Monaci, 2017). Erinevate narratiivsete elementide sidusust kindlustatakse suuresti läbi emotsionaalsete ja püsivate narratiivielementide, nagu peamine konflikt, võtmetegelased ja taustadetailid, järjepideva kordamise (Madisson & Ventsel, 2021, lk 134). Transmeedia lugude jutustamist peetakse strateegiliste sõnumite levitamisel eriti efektiivseks, kuna see ühendab endas ühtaegu nii informatsioonilise, meelelahutusliku kui ka strateegilise funktsiooni (Stackelberg & Jones, 2014, lk 72). Tulevane uurimistöo võiks heita valgust, kuidas Kremli narratiive erinevatel meediaplatvormidel strateegiliselt levitatakse ja kuidas auditoriumi julgustatakse liikuma teistele platvormidele, ammutamaks lisainfot, ning panustama narratiividesse enda loodud sisuga. Sellised uued teadmised võimaldavad arendada Euroopa ja NATO riikide kodanike kriitilist (sotsiaal)meediapädevust (vt Ventsel *et al.*, 2024), et paremini vastu seista Venemaa pahatahtlikule mõjutustegevusele.

Kirjandus

- Adesina, O. (2017). Foreign policy in an era of digital diplomacy. *Cogent Social Sciences*, 3(1), 169–189. <http://doi.org/10.1080/23311886.2017.1297175>
- Bain, J., Chaban, N. (2017). An emerging EU strategic narrative? Twitter communication during the EU's sustainable energy week. *Comparative European Politics*, 15(1), 135–155. <https://doi.org/10.1057/cep.2016.17>
- Berzina, I. (2018). The Narrative of “Information Warfare against Russia” in Russian Academic Discourse. *Journal of Political Marketing*, 17(2), 161–175.
- Burret, T. (2020). Evaluating Putin's propaganda performance 2000–2018: Stagecraft and statecraft. P. Bains, N. O'Shaughnessy, & N. Snow (eds.), *The SAGE Handbook of Propaganda*. SAGE Publications Ltd.
- Buziashvili, E., & Le Roux, J. (2021). How the Sputnik V Twitter account manipulates information to target Western COVID vaccines. *DFRLab*. <https://medium.com/dfrlab/how-the-sputnik-v-twitter-account-manipulates-information-to-target-western-covid-vaccines-c1a13dac580d> (04.12.2023)

- Crilley, R., Gillespie, M., Vidgen, B., & Willis, A. (2022). Understanding RT's audiences: Exposure not endorsement for Twitter followers of Russian state-sponsored media. *The International Journal of Press/Politics*, 27(1), 220–242. <https://doi.org/10.1177/1940161220980692>
- Danziger, R., & Schreiber, M. (2021). Digital diplomacy: Face management in MFA twitter accounts. *Policy & Internet*, 13(4), 586–605.
- Darczewska, J., & Źochowski, P. (2015). Russophobia in the Kremlin's Strategy: A Weapon of Mass Destruction. *Point of View*, 56. Warsaw: Centre of East European Studies.
- Duncan, P. J. S. (2000). *Russian Messianism: Third Rome, Revolution, Communism and After*. London: Routledge.
- Eco, U. (2005). *Lector in Fabula*. Ploom, Ü. (tlk). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Fridman, O. (2022). From 'Putin the Saviour' to 'Irreplaceable Putin': The Role of the 1990s in the Kremlin's strategic communications. *Defence Strategic Communications*, 10, 153–196. <https://doi.org/10.30966/2018.RIGA.10.4>
- Fridrichová, K. (2023). Mugged by reality: Russia's strategic narratives and the war in Ukraine. *Defence & Security Analysis*, 39, 281–295. <https://doi.org/10.1080/14751798.2023.2201018>
- Götz, E., & Staun, J. (2022). Why Russia attacked Ukraine: Strategic culture and radicalized narratives, *Contemporary Security Policy*, 43(3), 482–497. <https://doi.org/10.1080/13523260.2022.2082633>
- Hansson, S., Madisson, M-L., & Ventsel, A. (2023). Discourses of blame in strategic narratives: The case of Russia's 5G stories. *European Security*, 32(1), 62–84. <https://doi.org/10.1080/09662839.2022.2057188>
- Hansson, S., & Page, R. (2022). Corpus-assisted analysis of legitimation strategies in government social media communication. *Discourse & Communication*, 16(5), 551–571. <https://doi.org/10.1177/17504813221099202>
- Hansson, S., & Page, R. (2023). Legitimation in government social media communication: The case of the Brexit department. *Critical Discourse Studies*, 20(4), 361–378. <https://doi.org/10.1080/17405904.2022.2058971>
- Hinck, R. S., Kluver, R., & Cooley, S. (2018). Russia re-envisioning the world: Strategic narratives in Russian broadcast and news media during 2015. *Russian Journal of Communication*, 10(1), 21–37. <https://doi.org/10.1080/19409419.2017.1421096>
- Kari, M. J., & Holmila, A. (2023). *Miksi Venäjä toimii niin kuin se toimii*. Jyväskylä: Docendo.

- Kragh, M., & Åsberg, S. (2017). Russia's strategy for influence through public diplomacy and active measures: The Swedish case. *Journal of Strategic Studies*, 40(6), 773–816. <https://doi.org/10.1080/01402390.2016.1273830>
- Koposov, N. (2018). *Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the past in Europe and Russia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Koppel, J., & Hansson, S. (2022). How Russia deflects accusations of cyberattacks and disinformation campaigns: An analysis of the rhetorical strategies of RT. *Sõjateadlane. The Estonian Journal of Military Studies*, 19, 108–130. <https://doi.org/10.15157/st.vi19.24137>
- Lavrov, S. (2022a, 18. märts). Foreign Minister Sergey Lavrov's interview with RT, Moscow. *The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation*. https://mid.ru/ru/foreign_policy/news/1805134/?lang=en (23.02.2024)
- Lavrov, S. [@mfa_russia]. (2022b, 22. märts). Ministry of Foreign Affairs of Russia. X (Twitter). https://x.com/mfa_russia/status/1506348972532715529 (23.02.2024)
- Luoma-Aho, V., Tsetsura, K., & Kugappi, A. (2020). Russian strategic communications on the global stage. K. Tsetura & D. Kruckeberg (eds.), *Strategic communication in Russia: Public relations and advertising* (pp. 12–25). London: Routledge.
- Madisson, M-L., & Ventsel, A. (2021). *Strategic Conspiracy Narratives: A Semiotic Approach*. London: Routledge.
- Madisson, M-L., & Ventsel, A. (2022). From strategic depiction of conspiracies to conspiracy theories: RT's and Sputnik's representations of coronavirus infodemic. M. Demata, V. Zorzi, A. Zottola (eds.), *Conspiracy Theory Discourses* (pp. 443–464). Amsterdam: John Benjamins Publisher. <https://doi.org/10.1075/dapsac.98.19mad>
- Manor, I. (2021). The Russians are laughing! The Russians are laughing! How Russian diplomats employ humour in online public diplomacy. *Global Society*, 35(1), 61–83. <https://doi.org/10.1080/13600826.2020.1828299>
- Manor, I., & Pamment, J. (2022). From Gagarin to Sputnik: The role of nostalgia in Russian public diplomacy. *Place Branding and Public Diplomacy*, 18, 44–48. <https://doi.org/10.1057/s41254-021-00233-3>
- Maschmeyer, L., Abrahams, A., Pomerantsev, P., & Yermolenko, V. (2023). Donetsk don't tell – 'hybrid war' in Ukraine and the limits of social media influence operations. *Journal of Information Technology & Politics*, 22, 49–64. <https://doi.org/10.1080/19331681.2023.2211969>

- McGlynn, J. (2018). Historical Framing of the Ukraine Crisis through the Great Patriotic War: Performativity, Cultural Consciousness and Shared Remembering. *Memory Studies*, 13(6), 1058–1080. <https://doi.org/10.1177/1750698018800740>
- Medinski & Torkunov 2023 = Мединский, В., & Торкунов, А. (2023). *История России. 1945 год – начало XXI века. 11 класс. Базовый уровень. Учебник*. ФГОС.
- Miskimmon, A., & O’Loughlin, B. (2017). Russia’s narratives of global order: Great power legacies in a polycentric world. *Politics and Governance*, 5(3), 111–120. <https://doi.org/10.17645/pag.v5i3.1017>
- Miskimmon, A., O’Loughlin, B., & Roselle, L. (2017). *Forging the world: Strategic narratives and international relations*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Monaci, S. (2017). Explaining the Islamic State’s Online Media Strategy: A Transmedia Approach. *International Journal of Communication*, 11, 2842–2860.
- Moral, P. (2023a). A tale of heroes and villains: Russia’s strategic narratives on Twitter during the COVID-19 pandemic. *Journal of Information Technology & Politics*, 21, 146–165. <https://doi.org/10.1080/19331681.2023.2182862>
- Moral, P. (2023b). Restoring reputation through digital diplomacy: The European Union’s strategic narratives on Twitter during the COVID-19 pandemic. *Communication & Society*, 36(2), 241–269.
- Mälksoo, L. (2015). *Russian Approaches to International Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Mälksoo, M. (2009). The memory politics of becoming European. The East European subalterns and the collective memory of Europe. *European Journal of International Relations*, 15(4). <https://doi.org/10.1177/1354066109345049>
- O’Loughlin, B., Miskimmon, A., & Roselle, L. (2017). Strategic narratives: Methods and ethics. A. Miskimmon, B. O’Loughlin & L. Roselle (eds.), *Forging the World: Strategic Narratives and International Relations* (pp. 23–55). Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Parmelee, J. H., & Bichard, S. (2012). *Politics and the Twitter Revolution: How Tweets Influence the Relationship between Political Leaders and the Public*. Lanham: Lexington Books.
- Papageorgiou, M. M., & Vieira, A. (2021). A friend in need? The Sino-Russian relationship under the coronavirus crisis in twitter: A Russian perspective. *East Asia*, 38(3), 225–247. <https://doi.org/10.1007/s12140-021-09361-2>

- Poulsen, N. B., & Staun, J. M. (eds.) (2021). *Russia's military might: A portrait of its armed forces*. Copenhagen: Djøf Publishing.
- Putin, V. (2005, 25. aprill). Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation. *Official Internet Resources of the President of Russia*. http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2005/04/25/2031_type70029ty-pe82912_87086.shtml (23.02.2024)
- Putin, V. (2021, 12. juuli). On the Historical Unity of Russians and Ukrainians. *Official Internet Resources of the President of Russia*. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> (23.02.2024)
- Putin, V. [@mfa_russia] (2022a, 24. veebruar). Ministry of Foreign Affairs of Russia. X (Twitter). https://x.com/mfa_russia/status/1496867272740114434
- Putin V. [@mfa_russia]. (2022b, 20. märts). Ministry of Foreign Affairs of Russia. X (Twitter). https://x.com/mfa_russia/status/1505540584580296707 (23.02.2024).
- Putin V. [@mfa_russia]. (2022c, 9. juuni). Ministry of Foreign Affairs of Russia. X (Twitter). https://x.com/mfa_russia/status/1534978070293139456 (23.02.2024).
- Putin, V. [@mfa_russia]. (2022d, 30. juuni). Ministry of Foreign Affairs of Russia. X (Twitter). <https://x.com/i/web/status/1542554733449285635> (23.02.2024).
- Putin, V. [@mfa_russia]. (2022e, 17. august). Ministry of Foreign Affairs of Russia. X (Twitter). https://x.com/mfa_russia/status/1559687813079113728
- Putin V. [@mfa_russia]. (2022 f, 21. september). Ministry of Foreign Affairs of Russia. X (Twitter). https://x.com/mfa_russia/status/1572520292857282561 (23.02.2024).
- Putin V. [@mfa_russia]. (2022g, 7. oktoober). Ministry of Foreign Affairs of Russia. X (Twitter). https://x.com/mfa_russia/status/1578292471536455680 (23.02.2024).
- Ramsay, G., & Robertshaw, S. (2019). *Weaponising news RT, Sputnik and targeted disinformation*. King's College London Centre for the Study of Media, Communication & Power. <https://www.kcl.ac.uk/policy-institute/assets/weaponising-news.pdf> (17.05.2024)
- Reyes, A. (2011). Strategies of legitimization in political discourse: From words to actions. *Discourse & Society*, 22(6), 781–807. <https://doi.org/10.1177/09579265114199>
- Roselle, L., Miskimmon, A., & O'Loughlin, B. (2014). Strategic Narrative: A New Means to Understand Soft Power. *Media, War and Conflict*, 7(1), 70–84. <https://doi.org/10.1177/17506352135166>

- Ross, A. S., & Rivers, D. J. (2017). Digital cultures of political participation: Internet memes and the discursive delegitimization of the 2016 US Presidential candidates. *Discourse, Context & Media*, 16, 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.dcm.2017.01.001>
- Siddi, M. (2017). The Ukraine crisis and European memory politics of the Second World War, *European Politics and Society*, 18(4), 465–479. <https://doi.org/10.1080/23745118.2016.1261435>
- Simonsen, S. (2019). Discursive legitimization strategies: The evolving legitimation of war in Israeli public diplomacy. *Discourse & Society*, 30(5), 503–520. doi.org/10.1177/0957926519855786
- Sguazzini, M., & Mazziotti di Celso, M. (2024). Unveiling military strategic narratives on social media: A civil–military relations perspective, *European Security*, 34, 294–323. <https://doi.org/10.1080/09662839.2024.2418844>
- Stackelberg, P., & Jones, R. (2014). Tales of our tomorrows: Transmedia storytelling and communicating about the future. *Journal of Futures Studies*, 18(3), 57–76.
- Stone, D. (2014). *Goodbye to All That? The Story of Europe since 1945*. Oxford: Oxford University Press.
- Szostek, J. (2016). Defence and Promotion of Desired State Identity in Russia's Strategic Narrative. *Geopolitics*, 22(3), 571–593. <https://doi.org/10.1080/14650045.2016.1214910>
- Szostek, J. (2017). The power and limits of Russia's strategic narrative in Ukraine: The role of linkage. *Perspectives on Politics*, 15(2), 379–395. <https://doi.org/10.1017/S153759271700007X>
- Tseplyaev 2020 = Цепляев, В. (2020, 10. juuni). Кукловодство к действию. Николай Патрушев – о методах «цветных революций». *Argumentõ i Faktõ*. https://aif.ru/society/safety/kuklovodstvo_k_deystviyu_nikolay_patrushev_o_metodah_cvetnyh_revolyuciy (21.04.2024)
- Zahharova, M. [@mfa_russia]. (2022, 28. märts). Ministry of Foreign Affairs of Russia. X (Twitter). https://x.com/mfa_russia/status/1508464329988976642
- Zakem, V., Saunders, P., Hasimova, U., & Hammerberg, K. P. (2018, 1. august). *Mapping Russian Media Network: Media's Role in Russian Foreign Policy and Decision-making*. Report. Washington, D.C.: The Center for Naval Analyses. <https://www.cna.org/analyses/2018/01/mapping-russian-media-network> (21.04.2024)

- Zavershinskaia, P. (2024). State's Legitimation of Violence through Strategic Narration: How the Kremlin Justified the Russian Invasion of Ukraine. *The International Spectator*, 59(2), 18–36. <https://doi.org/10.1080/03932729.2024.2327492>
- Zhabotyńska, S., & Velivchenko, V. (2019). New media and strategic narratives: The Dutch referendum on Ukraine – EU Association Agreement in Ukrainian and Russian Internet blogs. *European Security*, 28(3), 360–381.
- Thompson, J., & Graham, T. (2022, 15. märts). Russian Government Accounts Are Using a Twitter Loophole to Spread Disinformation. *The Conversation*. <http://theconversation.com/russian-government-accounts-are-using-a-twitter-loophole-to-spread-disinformation-178001> (21.04.2024)
- Tolz, V. (2001). *Russia*. London: Arnold.
- Tolz, V., & Hutchings, S. (2023). Truth with a Z: Disinformation, war in Ukraine, and Russia's contradictory discourse of imperial identity. *Post-Soviet Affairs*, 39(5), 347–365. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2023.2202581>
- van Herpen, M. H. (2015). *Putin's Propaganda Machine*. Lanham: The Rowman & Littlefield Publishing Group.
- van Leeuwen, T. (2007). Legitimation in discourse and communication. *Discourse & Communication*, 1(1), 91–112. <https://doi.org/10.1177/17504813070719>
- Vázquez Liñán, M. (2010). History as a propaganda tool in Putin's Russia. *Communist and Post-Communist Studies*, 43(2), 167–178. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2010.03.001>
- Ventsel, A. (2024). Semiotic approach of strategic narrative: The news discourse of Russia's coronavirus aid to Italy. *Semiotica*, 256, 71–101. <https://doi.org/10.1515/sem-2022-0020>
- Ventsel, A., Hansson, S., Madisson, M-L., & Sazonov, V. (2021). Discourse of fear in strategic narratives: The case of Russia's Zapad war games. *Media, War & Conflict*, 14(1), 21–39. <https://doi.org/10.1177/1750635219856>
- Ventsel, A., Hansson, S., Rickberg, M., & Madisson, M-L. (2024). Building resilience against hostile information influence activities: How a new media literacy learning platform was developed for the Estonian defense forces. *Armed Forces & Society*, 50(4), 1021–1041. <https://doi.org/10.1177/0095327X231163265>
- Ventsel, A., Madisson, M-L., & Lotman, M. (2023). *Varjatud märgid ja salaühingud. Vandenõuteooriate tähendusmaailm*. Vaba akadeemia raamatukogu. Tallinn: Postimees Kirjastus.

- Wagnsson, C., & Lundström, M. (2022). Ringing true? The persuasiveness of Russian strategic narratives. *Media, War & Conflict*, 16(1). <https://doi.org/10.1177/17506352221101273>
- Wahlstrom, A., Revelli, A., Riddell, S., Mainor, D., & Serabian, R. (2022). *The IO offensive: Information operations surrounding the Russian invasion of Ukraine*. Mandiant.com. Threat Intelligence. <https://www.mandiant.com/resources/information-operations-surrounding-ukraine> (21.04.2024)
- Yablokov, I. (2015). Conspiracy theories as a Russian public diplomacy tool: The case of Russia Today (RT). *Politics*, 35(3–4), 301–315. <https://doi.org/10.1111/1467-9256.12097>
- Yablokov, I. (2018). *Fortress Russia: Conspiracy Theories in the Post-Soviet World*. Cambridge: Polity.
- Указ об утверждении Концепции внешней политики Российской Федерации. (2023). <http://kremlin.ru/events/president/news/70811> (15.03.2024)

ANDREAS VENTSEL, PhD

Tartu Ülikooli semiootika instituudi poliitika- ja sotsiosemiootika professor

MARI-LIIS MADISSON, PhD

Tartu Ülikooli semiootika instituudi semiootika kaasprofessor

STEN HANSSON, PhD

Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi kommunikatsiooniuuringute kaasprofessor

KREMLI KÕRGETE AMETNIKE SÕNAVÕTTUDES ESINEVATE VENEMAA PROPAGANDANARRATIIVIDE AJALOOLISED, FILOSOOFILISED JA IDEOLOOGILISED JUURED

Vladimir Sazonov, Sirje Kupp-Sazonov

THE HISTORICAL, PHILOSOPHICAL AND IDEOLOGICAL ROOTS OF RUSSIAN PROPAGANDA NARRATIVES IN SPEECHES OF HIGH-RANKING KREMLIN OFFICIALS

Abstract. The Kremlin's propaganda is a complex phenomenon. It is based on historical concepts and ideas such as the Russian world and Eurasianism, as well as extreme right-wing ideas. It also involves the manipulation of facts, disinformation and lies.

For decades, the Kremlin has promoted the idea of Russia as a major Eurasian player and superpower, especially among the Russian-speaking diaspora in the West, through the politics of compatriots and influence operations that propagate concepts such as the Russian world. The Kremlin seeks not only to influence and damage the Western society but also manipulate its politics, economy, culture, security, the social environment, and so on.

The ideological foundations of the authoritarian regime in modern Putin's Russia and its revisionist, the neo-imperialist foreign policy, combine elements of the Tsarist era ('Moscow is the third Rome'), Count Uvarov's official theory of nationalism, Slavophilism, Eurasianism and the ultra-nationalist, far-right ideas of late 19th and 20th century Russian philosophers and ideologues.

These topics and ideas are being used as weapons in hybrid war against the West. Statements by high-ranking Russian officials such as V. Putin, S. Lavrov, M. Zakharova, D. Medvedev and D. Peskov are primarily targeted at internal audience, i.e. the population of the Russian Federation, mainly because their interpretation of various events (for example, the Ukrainian war) as presented in their speeches makes no sense to the external audience.

For example, when Sergey Lavrov claimed that NATO, Ukraine and the West started a war against Russia, nobody who is familiar with Russia's full-scaled military invasion of Ukraine on 24 February 2022 could consider this information truthful. Similarly, while Maria Zakharova in her speeches tried to create the impression that only Russian civilians are dying in this war, those who have seen the information about Bucha will know that this is disinformation. However, the Kremlin seems to assume that people outside of Russia are interested in these statements because these

are carefully translated into English and posted on the websites of the Ministry of Foreign Affairs and Kremlin.ru.

Finally, it should be noted that Russia's influence activities, including the dissemination of strategic narratives, themes, ideas and messages, as well as their overall anti-Western discourse target potential audiences including populist movements, radical and non-radical political figures and forces, and various international audiences, as well as alternative, anti-government, anti-US, anti-NATO and anti-EU groups.

Võtmesõnad: Kreml, riigiametnikud, Venemaa, propaganda, narratiivid, ajalugu, poliitika, ideoloogia, eurasianism, valeinfo, mõjutusoperatsioonid, kolmas Rooma

Keywords: Kremlin, officials, Russia, propaganda, narratives, history, politics, ideology, Eurasianism, disinformation, influence operations, Third Rome

1. Sissejuhatus

Artiklis¹ leiavad käsitlust Vene maailma (*russki mir*) ja Euraasia kontseptsiooni areng ning aktiivne kasutus Venemaa Föderatsiooni (VF) propagandas, samuti tänapäeva Venemaa poliitilise ideoloogia tekkimine ja Putini režiimile omase informatsioonilise mõjutustegevuse põhiideed.

Analüüsitakse mitmeid näiteid, kuidas Venemaa kõrged ametnikud on levitanud Euraasia ja Vene maailmaga seotud ideid, (strateegilisi) narratiive² jms, kasutades ajaloolisi ja praeguseid poliitilisi sündmusi Venemaa täiemahulise sõja ajal Ukraina vastu alates 2022. aastast. Eraldi tähelepanu pälvidad

---

¹ Artikkel on kirjutatud projekti PROF4 „Venemaa ajaloolised ja poliitilised narratiivid Kremli mõjutustegevuses, mis on suunatud Lääne (sh Eesti) ja Ukraina sihtauditooriumile Vene-Ukraina sõja kontekstis“ (01.09.2024–31.08.2025) ning Kaitseväe Akadeemia projekti O-006 „Strateegiline kommunikatsioon Ukraina sõja kontekstis: õppetunnid Eestile“ raames ja projekti rahastaja Välisministeeriumi toel. Autorite soovil on artiklis kasutatud tekstisest viitamist.

² Mölder ja Shiraevi (2021, 16) sõnul võivad strateegilised narratiivid, mis on üles ehitatud tõhusalt visualiseeritud piltidele, mõjutada laia sihtrühma. Need võivad mõjutada poliitilise või majandusliku eliidi otsuste kujunemist või kujundada avalikku arvamust. Antoniadis *et al.* (2010, 5) väidavad, et strateegilised narratiivid on hulk sündmuste ja identiteetide kohta käivaid väiteid, mille kaudu poliitiline eliit püüab anda minevikule, olevikule ja tulevikule kindlapiirilise tähenduse, et saavutada poliitilisi eesmärgi. Miskimmon *et al.* (2013) väidavad, et strateegilised narratiivid võivad mõjutada järgmisi valdkondi: 1) rahvusvahelist süsteemi, väljendades seda, kuidas poliitiline toimija kujundab arusaamu rahvusvaheliste suhete korraldusest; 2) poliitikat, nt poliitiliste toimijate soovi mõjutada rahvusvahelisi relvastuskontrolli läbirääkimisi või sekkuda relvakonfliktide lahendamisel pooltevahelistesse vaidlustesse; 3) identiteeti, st seda, kuidas poliitilised toimijad soovivad kujundada oma identiteeti rahvusvahelistes suhetes.

nii mõnedki korduvad sõnumid ja tõlgendused, mis esinevad pidevalt VF-i kõrgete ametnike ja esindajate, nt president Vladimir Putini, presidendi pressiesindaja Dmitri Peskovi, välisminister Sergei Lavrovi ning välisministeeriumi teabe- ja pressiosakonna direktori Maria Zahharova sõnavõttudes.

Samuti vaadeldakse tänapäeva vene poliitilise filosoofia ja riigiideoloogia põhiideede kujunemist, mida on mõjutanud vene parempoolsed ja konservatiivsed filosoofid ning Euraasia kontseptsiooni pooldajad, nagu Ivan Iljin ja Aleksandr Dugin, aga ka Kremli ideoloogid, nagu Vladislav Surkov.

Empiiriliste andmete kogumiseks on kasutatud kolme tüüpi allikaid. Esiteks VF-i kõrgete ametnike, nagu Vladimir Putini, Sergei Lavrovi ja Maria Zahharova kõnesid eelkõige ministeeriumite ametlikel veebilehtedel ajavahe-
mikul 2022–2025. Üldjuhul on need sõnavõttud tõlgitud ka inglise keelde.

Teiseks on kasutatud akadeemilisi materjale (teaduslikke ja populaarteaduslikke töid, aruandeid ning monograafiaid) Venemaa ajaloo kohta Venemaa riigiametnikelt, filosoofidelt, ideoloogidelt ja ajaloolastelt, kes on moodustanud nüüdse Venemaa ideoloogilise aluse, nagu Sergei Uvarov, Vladimir Solovjov, Nikolai Berdjajev, Lev Gumiljov, Ivan Iljin, Vladislav Surkov ja Aleksandr Dugin. Samuti on leitud ainet vene filosoofide, *russki mir'i* ja Euraasia ideoloogide ning tänapäeva Putini Venemaa poliititehnoloogide, nt Vladislav Surkovi töödest.

Kogutud empiiriliste andmete analüüsimiseks on kasutatud kvalitatiivset sisuanalüüsi (Kuckartz 2014).

2. Vene maailma ajaloolised juured

Esmalt tuleb põgusalt käsitleda Vene maailma mõistet ja selle päritolu, et näidata, miks Putini režiim on võtnud selle oma riigi ideoloogiaks.

Kuigi mõiste *Vene maailm* on seotud tänapäeva Vene imperialismi ja putinismiga, on tegemist vana ideega. Alustuseks võib seda seostada Kiievi suurväürsti Izjaslav I-ga, kes valitses aastatel 1054–1068, 1069–1073 ja 1076–1078. Izjaslav I kirjutas Rooma paavstile Clemens I-le: „Tänuga selle eest, ustavale orjale, kes suurendas oma peremehe andekust – mitte ainult Roomas, vaid kõikjal: nii Hersonis kui ka Vene maailmas“ (Laruelle 2015, 3; Slovo).

Putini Vene maailma juuri võib näha juba Moskva suurväürstiriigi esimestel sajanditel. Pärast Ivan III valitsusaega aastatel 1462–1505 (Skrynnikov 2006), 16. ja 17. sajandil hakkas Moskva ennast nägema Bütsantsi impeeriumi järeltulijana ja nii tekkis ideoloogiline narratiiv Moskvast kui kolmandast

Roomast. Ivan III abiellus Zoe Palaiologina (hiljem Sophia), viimase Bütsantsi keisri Konstantin XI Palaiologose (valitses aastatel 1449–1453) vennatütrega. Ivan III oli esimene Moskva suurvürstidest, kes nimetas end tsaariks³, kuigi esialgu mitteametlikult.⁴

Narratiiv kolmandast Roomast ei tähendanud mitte ainult seda, et Moskva oli Rooma ja Bütsantsi impeeriumi õiguslik ning ajalooline järeltulija. See tähendas ka seda, et Moskva oli viimane Rooma, sest neljandat Roomat ei tule – pärast Moskvat lõppes viimane Rooma ajastu ja kogu maailm (Kupp-Sazonov, Sazonov 2022, 45–46; Skazanie o knjazjah Vladimirskih 2000, 278–289; Jerusalimski 2009, 276–293). Näeme, et 15.–16. sajand on Moskva (Vene) imperialismi tekkimise epohh (Lehtovirta 1999). Mõistlikum on väita, et Vene maailma kontseptsioon pärineb 19. sajandi Vene Keisririigi slavofiilide liikumisest. Huvitav asjaolu on, et Putini nn uus ideoloogia põhineb suuresti 19. sajandi tsaariideoloogial, mille võib kokku võtta kolme sõnaga: õigeusk, isevalitsus ja rahvuslus (vn *православие, самодержавие, народность*). Neid ideid propageerisid 19. sajandil mitmed vene ideoloogid (imperialistid ja natsionalistid), eelkõige krahv Sergei Uvarov (1786–1855), kes oli aastatel 1833–1849 rahvarahiduse minister (Gavrilov 2019). Uvarov sai tuntuks ametliku rahvusliku teooria väljatöötamisega, mis muutus Venemaal teatud ringkondades väga populaarseks. Selle teooria põhiidee on, et Venemaa on ainulaadne riik, kus elab eriline rahvas, kes on eurooplastest suuresti erinev, ja seetõttu valitseb ainult Venemaal õige asjade kord, mida Euroopas ei ole – niisugune asjade kord, mis vastab õigeusu ja poliitilise tarkuse nõuetele (Uvarov 2016). Seda ideed propageerivad ka tänapäeval Putini ideoloogid ja uuseuraaslased, nt Aleksandr Dugin.

Üks slavofiilsuse rajajaid, vene filosoof ja teoloog Aleksei Homjakov (1804–1860) mainis vene hinge (Homjakov 2011). Vene filosoofid Vladimir Solovjov (1853–1900) (Solovjov 1989) ja Nikolai Berdjajev rääkisid vene ideest (Berdjajev 1946; Laruelle 2015, 3).

Solovjov on väitnud, et Vene Keisririik soovib teenida oikumeenilist kirikut ning ühiskondliku korra eesmärk võtta see oma kaitse alla toob rahu ja õnnistust rahvaste perekonnale (Solovjov 1999). Väljendit *oma kaitse alla võtta* kasutab tänapäeval ka Putini režiim, mis väidab, et kaitseb venekeelseid inimesi väljaspool Venemaa Föderatsiooni (Atlantic Council 2014).

³ Vana-Rooma ja Bütsantsi tiitel *Caesar* pärineb Rooma Vabariiki aastatel 49–44 eKr valitsenud diktaatori Julius Caesari (100–44 eKr) nimest.

⁴ Vene tsaaride tiitlite kohta vt lähemalt Filjuškin (2006).

Venekeelsete inimeste kaitsmise loosungi all tungis Venemaa 24. veebruaril 2022 Ukrainasse ning jätkab genotsiidi ja terrorit ukrainlaste vastu (Obrašeniye Prezidenta ... 2022).

3. Eurasianism ja vene fašism kui imperialistlik lähenemine

Edasi leiavad käsitlust eurasianismi ideoloogia ning Venemaa paremäärmslikud ja fašistlikud ideed, mis on samuti osa tänapäeva Putini Venemaast.

Uvarovi ja slavofiilide ideoloogia põhjal võib väita, et Putini Venemaa taotleb Euraasia suurriigi staatust, mis sarnaneb Nõukogude Liidu omaga. See on paljuski seotud eurasianismi ja veendumusega, et Venemaal peab olema Euraasia võtmevõim. VF-i geopoliitikas nimetab Venemaa politoloog Valeri Petrov Nõukogude Liidu poliitilist käitumist Euraasia mandril keskmää geopoliitikaks (Petrov 2003). Keskmää idee pärineb suuresti inglise geograafi Halford John Mackinderi 20. sajandi alguse geopoliitilisest teooriast (Mackinder 1904).

Eurasianism on filosoofilis-poliitiline ideoloogia, mille eesmärk on Venemaa eemaldumine lõimumisest Euroopaga ja lähenemine Aasia riikidele, sh Kesk-Aasia riikidele ja Mongooliale. Eurasianismi ideoloogiline alus on 18.–19. sajandi slavofiilide liikumine, kuhu kuulusid sellised tuntud kirjanikud nagu Nikolai Gogol (1809–1852), Fjodor Tjuttšev (1803–1873) ja Fjodor Dostojevski (1821–1881). Eurasianism erineb mõnevõrra slavofiilsusest, kuna see ei propageeri panslavismi ideed kõigi slaavlaste ühendamiseks, vaid jutlustab föderaalset Euraasia riigist Nõukogude Liidu piirides. On pakutud ka mongoli ja turgi rahvaste ühendamist Venemaaga jms. See idee ei ole uus, vaid oli olemas juba 1920.–1930. aastatel Läänes vene emigrantide hulgas. Selle ideoloogia rajajad olid vene ajaloolane ja etnoloog Lev Gumiljov⁵ (1912–1992) koos filosoofi, ajaloolase ning eurasianismi teoreetiku Pjotr Savitski⁶ (1895–1968) ja teistega.

Gumiljov ei samastanud end suurema osa elust eurasianismiga ning rääkis sellest esimest korda alles 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate alguses. Tema väide „Ma ütlen teile kindlalt, et kui Venemaa päästetakse, siis ainult Euraasia suurriigina“⁷ sai tuntuks. Seega oli Gumiljov eurasianismi pooldaja, mis

---

⁵ Vt Tleugabölova *et al.* 2013, 288–291.

⁶ Vt Savitski 1931; 2022.

⁷ L. Gumiljov ütles ajakirjale Sotsium antud intervjuus 1992. aastal: „Знаю одно и скажу вам по секрету, что если Россия будет спасена, то только как евразийская держава и только через евразийство.“ (Gumiljov 1992).

tähendab, et ta uskus Venemaa, turgi rahvaste ja Mongoolia ühtsusesse. Gumiljovi jaoks ei olnud eurasianism mitte poliitiline ideoloogia, vaid mõtteviis. Ta püüdis tõestada, et Venemaa on Kuldhordi jätk (Tleugabõlova *et al.* 2013, 288–291). Siinkohal tuleb märkida, et Putini vaateid on kindlasti mõjutanud Lev Gumiljovi ideed (Clover 2016).

Teine eurasianismi ideede loomise ja edendamise võtmeisik, kes on mõjutanud ka Putinit, oli vene filosoof Ivan Iljin (1883–1954), keda on sageli süüdistatud paremäärmuslike ideede või isegi fašismi pooldamises (Barbashin 2018; Minakov 2024). Iljin oli valgekaartlasest emigrant, kes oli tuntud ka kui paremäärmuslike vaadetega aktiivne antikommunist. Ta aitas kaasa vene rahvusliku idee arendamisele. (Ivanov *et al.* 2015)

Kui natsionaalsotsialistid 1933. aastal Saksamaal võimule tulid, oli Iljin neist vaimustuses ja kirjutas nende toetuseks artikli (Iljin 1933). Iljinit on nimetatud VF-i presidendi Vladimir Putini filosoofiks ja inspireerijaks (Laruelle 2018). Marlene Laruelle väidab:

Alates 2014. aastast näib Putini inspireerija tiitel olevat üha enam kandunud emigreerunud mõtlejale Ivan Iljinile (1883–1954). Iljini uut esiletõusu märkasid esmalt Anton Barbašin ja Hannah Thoburn, seejärel Timothy Snyder. Viimase arvates tuleks Ivan Iljinit vaadelda kui vene fašismi prohvetit, mis põhjendaks seega tagasivaateliselt Putini väidetavat pööret fašismi suunas alates Ukraina kriisist – pööret, millele on osutanud ka teised teadlased, nt Alexander Motyl ja Vladislav Inozemtsev. Lääne eksperdid on nüüdseks laialdaselt tunnistanud ja tutvustanud Iljinile hiljem omistatud staatust, ilma et oleks selle õigsuse üle arutlenud. Väidan, et Iljin ei ole mitte ainult Putini guru, vaid tema ideoloogiline pärand tänapäeva Venemaal on keerulisem kui pelgalt „fašism“. (Laruelle 2018)

Timothy Snyder (2015) on aga avalikult nimetanud nii Putinit kui ka Iljinit fašistideks. 2023. aasta juulis asutati Venemaa Riiklikus Humanitaarülikoolis Ivan Iljini nimeline kõrgem poliitiline kool (õppe- ja teaduskeskus), mida juhib filosoof Aleksandr Dugin. Aprillis 2024 ilmus platvormil change.org ülikooli üliõpilaste petitsioon, millega nõutakse õppe- ja teaduskeskuse ümbernimetamist põhjusel, et Iljin on aktiivselt kiitnud heaks Saksa fašistliku režiimi tegevuse, õigustanud Adolf Hitleri kuritegusid ning kirjutanud vene fašismi vajalikkusest. (Tass.ru 2024)

Ivan Iljin on kiitnud ka Itaalia fašismi rajajat Benito Mussolinit. 1926. aastal kirjutas Iljin Mussolinist nii:

Tema poliitika on plastiline, reljeefne. See koosneb isiklikest tegudest – elavatest, terviklikest, originaalsetest ja väljastpoolt nähtuna sageli ootamatutest. /.../ Ta juhindub varjatud, kuid sisemiselt põlevast, kuigi ebamääraselt käegakatsutavast ideaalist – tahtlikust müüdist, mis võib ühel päeval muutuda reaalsemaks kui reaalsus ise. (Iljin 2001, 243)

Iljin on kirjutanud mitu artiklit nn vene fašismist ja öelnud muu hulgas järgmist.

Viimase kümne aasta jooksul on rüütellik liikumine, mida kogu selle ülemaailmses ulatuses tuleks nimetada valgeks liikumiseks, rajatud, koondunud ja avanenud eri riikides ning eri nimede all. See sai alguse Venemaal 1917. aasta lõpus, leides paratamatult kohe sõjalise väljundi ja arenedes sisesõja vormiks. Seejärel sündis see Saksamaal, Ungaris ja 1919. aastal Itaalias; siin võttis see pärast kolm nädalat kestnud organisatsioonilist ettevalmistust ja kangelaslike kokkupõrkeid üle riigiaparaadi ning lõi niinimetatud fašistliku režiimi⁸. See poliitiline edu pani meie kaasaegseid rääkima ja mõtlema fašistlikust meetodist võitluses bolševistliku pealetungi vastu ning tõi kaasa organisatsioonilisi jäljendusi teistes riikides (Prantsusmaal, Inglismaal, Tšehhoslovakkias). Nagu võib sageli juhtuda ka inimtegevuses, varjutas üks valge liikumise vorm – Itaalia rahvuslik liikumine –, mis oli saavutanud suure edu kohapeal, teised väärtuslikud ja vajalikud vormid, andes nime kogu liikumisele ... Vene fašistide vaim on patriootlik, tahtejõuline ja aktiivne ... (Iljin 1928)

Artiklites „Kirjad fašismist“ (1925–1926), „Vene fašismist“ (1928), „Võimust ja surmast“ (1928), „Natsionaalsotsialism“ (1933) ja „Hitleri strateegilised vead“ (1948) näitas Ivan Iljin fašismi olemust, allikat ja tähendust kui rüütellikku algust, mis kujutab endast inimkonna vastust arenevale kuristikule, ebaaususele ja metsikule ahnusele. Ta näitas seda kui võitlust internatsionalismi, kommunismi ja bolševismi vastu, kui loomulikku reaktsiooni organiseeritud tahtmatusele ja organiseeritud korratusele, kui ideed, et „inimesed otsivad tahte- ja riigilaadset väljapääsu organiseeritud tahtmatuse ummikseisust“. (Lisitsa 1996, 30)

2009. aastal märkis Vladimir Putin, et ta loeb sageli uuesti Iljini teost „Mida Venemaa tükeldamine maailmale töötab?“⁹. Putin on tsiteerinud

⁸ Siin ja edaspidi siinse artikli autorite esiletõsttud.

⁹ „Что сулит миру расчленение России“

oma kõnedes sageli Iljinit, nt aastatel 2005, 2006, 2012, 2013, 2014 ja 2022 (Agentstvo 2022). Näiteks ütles Putin 2021. aastal Valdai rahvusvahelise diskussiooniklubi koosolekul järgmist: „Ma loen Iljinit, jah, ma loen teda ikka veel“ (RBK 2021) ning 2022. aastal tsiteeris VF-i president teda oma kõnes nelja Ukraina piirkonna annekteerimise kohta (Current time 2022).

Lisaks Venemaa presidendile on Iljinit tsiteerinud ja maininud Dmitri Medvedev, Sergei Lavrov, nii mõnedki teised Venemaa ametnikud ning nn eliidi ja religioosse institutsiooni esindajad, nt patriarh Kirill. Iljini raamatuid on soovitanud kohustuslikuks lugemiseks Vladislav Surkov ja Vjatšeslav Volodin.

Eurasianism muutus tänapäeva Venemaal populaarseks 20. sajandi lõpus ja 21. sajandi alguses, pärast Nõukogude Liidu kokkuvarisemist, kui Venemaa rahvuslik enesekindlus oli Jeltsini valitsusajal (1991–1999) ja eriti Putini režüümi ajal märgatavalt tugevnenud.

Tänapäeval on üks peamisi eurasianismi ideologe Aleksandr Dugin¹⁰, kes on Putini Venemaa *eurasianismi idee* suurimaid esindajaid (Dugin 2014). Duginit on peetud ka partei Ühtne Venemaa mitteametlikuks ideoloogiks. Ta on ka Rahvusvahelise Euraasia Liikumise asutaja ja juht¹¹. Dugini keskne idee on Suur-Venemaa loomine. Ta toetab Venemaa imperialismi, sealhulgas Putini sõda Ukraina vastu. Lühidalt öeldes on Dugini unistus esiteks taastada Venemaa võim, nagu see kunagi (Vene Keisririigi ja Nõukogude Liidu ajal)

¹⁰ Vene nüüdisaegne filosoof, poliitiline kommentaator, tuntud radikaalsete ja fašistlike vaadete poolest. Teda on peetud neoeurasianismi peaideoloogiks (Caprio 2022). Dugin oli omal ajal väga huvitatud marksismist, rahvusbolševismist ja ka eurasianismist. Koos E. Limonoviga asutas ta 1990. aastate alguses rahvusbolševistliku partei. Dugin tundis suurt huvi õigeusu kiriku ja õigeusu kui religiooni vastu ning oli veendunud vajaduses taastada vene õigeusu traditsioonid, mis eksisteerisid Venemaal enne Nikoni reforme 17. sajandil. 1998. aastal loobus Dugin koostööst Limonovi ja rahvusbolševikega, lahkus parteist ning sai duuma spiikri Gennadi Seleznjovi nõunikuks, pidades Venemaa peastaabis loenguid geopolitikast. Dugin on teinud koostööd ka teiste Kremli võtmetegelastega, näiteks oli ta Venemaa Riigiduumas endise esimehe Sergei Narõškini (Vene Riigiduumas esimees 2011–2016, alates 2016. aastast välisluure direktor) nõunik. Kui Putin 2000. aastal võimule tuli, ei kuulunud Dugin enam radikaalsesse opositsiooni ja temast sai Kremlile lojaalne isik. Alates 2000. aastate algusest hakkas Dugin propageerima eurasianismi ja sellega seotud konservatiivseid ideid, mida ta pakkus Kremlile uue ideoloogilise platvormina. Dugin kritiseeris Venemaa poliitilist eliiti ideoloogia puudumise pärast ja pakkus neile oma loomingut: „neljandat poliitilist teooriat“. See uus ideoloogia pidi vastanduma kommunistidele, liberalistidele ja fašistidele. Duginit on nimetatud Vene maailma peaideoloogiks, Putini ajuks ja ka halliks kardinaliks, kuigi Dugin ise väidab, et ta isegi ei tunne Putinit.

¹¹ A. Dugini asutatud organisatsioon ei ole ametlik riiklik organisatsioon, kuid sel on tugev valitsuse toetus. Asutati Moskvas 2003. aastal.

oli, sealhulgas sõjaline võim, ning teiseks luua Euraasia suurriik uue võimsa Venemaa liidu kujul, kuhu kuuluksid endised nõukogude liiduvabariigid. See liit peaks olema Euraasia Liit ning VF oleks selle juhtiv ja liikumapanev jõud. (Dugin 1993; 2002; 2009; 2012; 2014)

Kokkuvõttes võib öelda, et Iljini-Dugini ning teiste imperialistlike ja paremäärmuslike filosoofide-ideoloogide räigest geopoliitilisest nägemusest on saanud mitmel moel Putini režiimi ideoloogiline suund ja relv.

4. Putini Vene maailm ja nn kaasmaalaste poliitika

Ivan Iljini, Pjotr Savitski, Lev Gumiljovi, Aleksandr Dugini ja teiste eurasianismi pooldajate ideoloogiline raudvara ei ole mitte ainult vene rahvusliku ideoloogia alus, vaid moodustab olulise osa putinismi ehk Vene maailma ideoloogiast. Vene maailm on otseselt seotud nii eurasianismi kui ka Venemaa nn kaasmaalaste poliitikaga (Grigas 2016) ja mitmete teiste ideedega. Üks Vene maailma ideolooge oli vene filosoof Georgi Štšedrovitski (1929–1994), kes kirjutab, et 20. sajandil moodustas Vene maailm maailmasõdade ja revolutsioonide mõjul „võrgustikstruktuuri suurtest ja väikestest kogukondadest, kes mõtlevad ja räägivad vene keeles. Ei ole saladus, et vaevalt pool Vene maailma elanikkonnast elab VF-i halduspiiride piiritletud territooriumil“ (Štšedrovitski 1999).

Mitu aastat pärast Štšedrovitski surma, juba Putini režiimi ajal taas elustas Kreml nn suure rahva idee, meenutades tsaari- ja nõukogude aja saavutusi ning hiilgust. Surkov ja teised ideoloogid on andnud oma panuse selle kontseptsiooni arendamisse.

2000. aastatel hakkas Putini režiim kehtestama Vene maailma kontseptsiooni (O sozdanii ... 2007). Aprillis aastal 2007 teatas Putin:

Sel aastal, mis on kuulutatud vene keele aastaks, on põhjust veel kord meenutada, et vene keel on ajaloolise rahvaste vendluse keel, tõeline rahvusvahelise suhtluse keel. Vene keel pole mitte ainult terve hulga tõeliste maailmasaavutuste hoidja, vaid ka Vene maailma mitme miljoni inimese elupaik, mis on mõistagi palju suurem kui ainult Venemaa. Seetõttu ei saa vene keelest – paljude rahvaste ühisest varast – kunagi vihkamise ega vaenu, ksenofoobia või natsionalismi keelt. (Putin 2007)

Palju hiljem, 2023. aastal selgitas Vladimir Putin Ülemaailmse Vene Rahvanõukogu täiskogu istungil, mis on tema arusaama järgi Vene maailm.

„Vene maailm ühendab kõiki neid, kes tunnevad vaimset sidet meie kodumaaga, kes peavad end vene keele, ajaloo, kultuuri kandjateks, sõltumata isegi rahvuslikust ja usulisest kuuluvusest. Ilma venelaste kui etnoseta, ilma vene rahvusest ei ole ega saa olla Vene maailma ja Venemaa ennast.“ Putini jaoks on Vene maailm keskaegne Rus', Moskoovia tsaaririik, Vene Keisririik, Nõukogude Liit ja tänapäeva Venemaa ning see hõlmab kõiki „meie esivanemaid ja järeltulijaid põlvkondi, kes elavad pärast meid“. (Vedomosti 2023)

Putini arvates on Vene maailm globaalne mõõde, vene keel on üks ÜRO ametlikest keeltest (Vedomosti 2023).

Putinismi peamisi ideolooge Vladislav Surkov on üks neist, kes vastutab Venemaa-Ukraina sõja eest. Surkovi üks peaesmärke on Ukraina riigi destabiliseerimine. Vene maailma kontseptsiooni toetajana on Surkov propageerinud ideed, et Venemaa vajab tugevat valitsejat, kes kehtestab range kontrolli poliitika üle, et riik ja ühiskond oleksid stabiilsed ega korduks 1990. aastate ebastabiilsus. Lääne elustiili ja hüvede armastaja ning rikka hedonistina on ta samas üks Vene maailma kontseptsiooni loojatest. Surkov on Lääne poliitilise süsteemi vastane, tsiteerides sageli kommunistlikku ja ekstremistlikku Che Guevarat, keda ta peab oma vaimseks isaks ja suveräänse demokraatia idee eelkäijaks. 2019. aastal avaldas Surkov artikli „Putini pikk riik“ (Surkov 2019), milles esitas idee, et Vene riik jätkub ja see on uut tüüpi riik. Surkov väitis, et Venemaa ajaloos on olnud neli peamist riigimudelit, mida võiks nimetada nende rajajate järgi: Ivan III riik (Moskva suurvürstiriik, 15.–17. saj), Peeter I riik ehk Vene Keisririik (18.–19. saj), Lenini riik ehk Nõukogude Liit (20. saj) ja Putini riik (21. saj). Surkov postuleeris samas artiklis, et „Putini suur poliitiline masinavärk alles kogub hoogu, häälestades end pikaks ja huvitavaks tööks“ (Surkov 2019).

Surkov kui üks peamisi Ukraina sissetungi ideoloogilisi põhjendajaid pooldab agressiivset imperialistlikku poliitikat. Aastal 2021 teatas ta artiklis „Venemaa peab laienema“, et Venemaa peab ründama naaberriike ja tekitama kaost. Tema sõnul peab Kreml ühendama omi ja jagama teisi maid, siis valitseb Venemaa mõlemat.

Sajandeid püsis Vene riik karmist ja passiivsest sisepoliitikast hoolimata elus ainult tänu pidevale püüdlusele laiendada oma piire. Vene riik on selle ammu unustanud või tõenäoliselt ei ole ta kunagi osanudki jääda ellu teisel moel. Venemaa jaoks ei ole pidev laienemine mitte ainult idee, vaid meie ajaloolise eksistentsi tõeline alus. (Surkov 2021)

Seega on Vene maailma üks elemente ekspansiivsus ja uusimperialism. Vene maailma idee avaldub tugevalt ka Venemaa rahvusvahelises tegevuses, kuna ta on mitme rahvusvahelise organisatsiooni aktiivne liige (SRÜ, ÜRO, WTO, BRICS jt).

Nagu näha, ei paku Putini rahvuslik idee enamasti midagi uut. Paljudes aspektides kopeerib see krahv Uvarovi rahvuslikku ideed, aga ka selliste filosoofide nagu Gumiljovi, Iljini, Štšedrovitski ja Dugini vaateid. Putini režiim teeb jõupingutusi, et tugevdada Venemaa mõju Euraasias. Venemaa võimet kaasata kaasmaalasi¹² peetakse Kremli üheks peamiseks hoovaks Venemaa suurriigi staatuse taastamisel. Vene maailma narratiivist on saanud võtmetegur Venemaa postsovetliku rahvusliku identiteedi kujunemisel ja selle seotuses Euraasia geopoliitilise maastikuga. Vene maailma ideed kasutab Moskva oma ekspansiivsetel eesmärkidel, näiteks on ta seda teinud sõjas Gruusia vastu 2008. aastal (Laaneots 2014), Krimmi annekteerimisel 2014. aastal (Howard, Pukhov 2014) ja 24. veebruaril 2022 alanud ulatuslikus sõjalises agressioonis Ukraina vastu. Pärast Nõukogude Liidu lagunemist sai Vene maailm Venemaa poliitilise eliidi võimsaks ideoloogiliseks relvaks ja üheks peamiseks hoovaks, mida on kasutatud venekeelsete liikumiste ühendamiseks naaberriikides, luues vene kultuurilise, ideoloogilise, sotsiaalse, poliitilise ja informatsioonilise ruumi postsovetlikus maailmas ning kaugemalgi. Putini režiim toodab ulatuslikku propagandat, et mõjutada inimesi Venemaal ja (lähi)välismaal, see põhineb Vene maailma kontseptsioonil ja kaasmaalaste poliitikal (Sazonov 2017, 18–28).

Kaasmaalaste poliitika ja Vene maailma kontseptsioon on Kremli jaoks tõhusad mõjutusvahendid, mille abil oma mõju kehtestada ja laiendada. Vene maailma kui omamoodi kontseptuaalset raamistikku kasutatakse selleks, et õigustada uut lähenemisviisi ehk Venemaa imperialismi ning agressiooni Ukraina ja teiste riikide vastu. Pärast Krimmi annekteerimist (2014) näitas

---

¹² Vn соотечественник – Vene maailma kontseptsioonis tähendab see väljaspool VF-i piire elavaid Vene kodanikke. Mõiste *kaasmaalased välismaal* on tekkinud kahe erineva, kuid suuresti kattuva diskursuse raames (Zevelev 2016).

Putini režiim, et poliitilised lõhed postsovetlikus ruumis olid teatud mõttes lähtepunkt keerulistele ja üsna ettearvamatutele sündmustele, mis olid alanud juba 1991. aastal pärast Nõukogude Liidu kokkuvarisemist. Seega võimaldab Vene maailm hoida Kremli Venemaa piirid vähemalt retooriliselt ebamäärased ning sellel on piirkondlikule julgeolekule määramatud ja ohtlikud tagajärjed (Zevelev 2016).

Kreml on aastakümneid näinud venekeelseid inimesi väljaspool VF-i info-sõjapidamise ja muude tegevuste potentsiaalse sihtmärgina oma mõjusfääri suurendamisel. Vene meediat ja teabekanaleid on kasutatud vene vähemuste mobiliseerimiseks teistes riikides, et populariseerida Vene maailma imperialistlikku kontseptsiooni. Selliste teabekampaaniate eesmärk on luua Venemaa piiri taga nõrku ja ebastabiilseid piirkondi, mida on lihtne mõjutada Venemaa propagandaga ja hoida Venemaa mõjusfääris. (Sazonov *et al.* 2022; Mölder, Sazonov 2020a; Mölder, Sazonov 2020b; vt ka Pomerantsev 2015)

5. Eurasianism ja Primakovi doktriin Venemaa Föderatsiooni mõjutustegevuse vahendina

Pärast Nõukogude Liidu lagunemist 1991. aastal kaotas Venemaa suurriigi staatuse ning üsna suure osa oma rahvusvahelisest prestiižist ja territooriumist. Võib öelda, et Venemaa mõju vähenes märgatavalt nii globaalselt kui ka piirkondlikult (Euraasia mandril). Putini režiimi ajal, mis on kestnud juba üle 25 aasta¹³, on Venemaa märkimisväärselt muutunud.

Putini võimuletulekuga hakkas Moskva tagasi nõudma oma positsiooni globaalse suurvõimuna ning selle aluseks on uus Vene maailma ideoloogia ja uusimperialistlik lähenemisviis. Seda illustreerib hästi Venemaa selgelt agressiivne välispoliitiline hoiak viimasel kahel aastakümnel, aktiivsuse suurendamine rahvusvahelisel areenil ning osalemine sõjalistes konfliktides ja nende provotseerimine: aastal 2008 Venemaa-Gruusia sõda; 2014 Krimmi annekteerimine ja terroristlike kvaasiriiklike moodustiste, Donetskis Rahvavabariigi (DNR) ja Luhanski Rahvavabariigi (LNR) loomine Ida-Ukrainas; 2015 Venemaa

---

¹³ Vladimir Putin tuli võimule esmalt peaministrina 1999. aastal. Kui VF-i president Boriss Jeltsin 31. detsembril 1999 tagasi astus, sai Putinist VF-i presidendi kohusetäitja. 26. märtsil 2000 valiti ta VF-i presidendiks. Aastatel 2008–2012, kui Venemaa president oli Dmitri Medvedev, oli Putin taas peaminister. 2012. aastal sai Vladimir Putinist jälle VF-i president, *de facto* on ta Venemaa eluaegne diktaator.

relvajõudude sekkumine Süüria kodusõtta; 2022 ulatuslik sõjaline rünnak Ukraina vastu. Lisaks veel Venemaa palgasõdurite (Wagneri grupp jt) osalemine sõjalistes konfliktides ja kodusõdades Aafrikas (Liibüa, Mali, Sudaan, Kesk-Aafrika Vabariik, Mosambiik) (Sauer 2022; Bellingcat 2019).

Viimase kolme aastakümne jooksul ja eriti pärast Venemaa sissetungi Ukrainasse 2014. aastal on Kreml tihendanud koostööd välisriikide rahvusvaheliste institutsioonidega. Mõistagi ei tee Moskva seda juhusliku valikuna, vaid tal on kindlad eesmärgid ja tegevused (Stronski, Sokolsky 2020). Järgnevalt analüüsitakse neid eesmäärke ja tegevusi.

Alustuseks nn Primakovi doktriinist¹⁴, mis pärineb 20. sajandi lõpust, kui Nõukogude Liit oli kokku varisenud. Lühidalt öeldes on Primakovi doktriini eesmärk olnud tugevdada koostööd Aasias, eriti Venemaa-India-Hiina kolmnurgas, mis oli ka sellise nähtuse nagu BRICS¹⁵ loomise alus. Primakovi visioonis on Venemaa välispoliitika eesmärk muuta rahvusvaheline süsteem, kus alates Nõukogude Liidu lagunemisest 1991. aastal on monopol olnud Ameerika Ühendriikide käes, mitmepoolseks ning seejuures peaks Venemaa vähemalt Euraasia mandril mängima juhtrolli (Sazonov, Sägi 2022, 145).

Primakovi doktriini alus on Venemaa poliitilise eliidi veendumus, et Venemaa ei suuda USA ja nende liitlastega rahvusvahelisel areenil võistelda. Doktriin näeb üldjoontes ette Venemaa suuremat keskendumist lähivälismaale ning aktiivset koostööd ja partnerlust Hiinaga, aga ka teiste arengumaa-dega. Oma mõju laiendamiseks maailmas peab Moskva kasutama teisi lähenemisviise. Üks neist on uute rahvusvaheliste organisatsioonide loomine ja aktiivne osalemine olemasolevates. Kremli arvates aitab see hoida ja laiendada Moskva mõju. Uute organisatsioonide hulka, milles Venemaa osaleb ja mida ta juhib, kuuluvad Sõltumatute Riikide Ühendus (SRÜ), Euraasia Majandusliit (EAEU), Shanghai Koostööorganisatsioon (SCO) ja BRICS-grupp (Stronski, Sokolsky 2020). Enamik neist organisatsioonidest on Euraasia-kesksed, suu-rendades Venemaa mõjutustegevust ja mõjusfääri just selles piirkonnas.

---

¹⁴ Primakovi doktriin on nime saanud selle algataja Jevgeni Primakovi (1929–2015) järgi, kes oli aastatel 1991–1996 Nõukogude Liidu välisluure juht, 1996–1998 välisminister ja 1998–1999 peaminister (Sazonov, Sägi 2022, 145).

¹⁵ BRICS hõlmab Brasiiliat, Venemaad, Indiat, Hiinat ja Lõuna-Aafrika Vabariiki (LAV). 2000. aastate alguses alustati tegevust neljaliikmelise blokina, esimene kohtumine välisministrite tasandil toimus 2006. aastal New Yorgis ja riigipeade tippkohtumisi on peetud alates 2009. aastast. LAV on ühenduse liige alates 2010. aastast. Samast aastast alates on ühendus tuntud lühendi BRICS all. Nüüdseks on BRICS laienenud ning sellel on veelgi rohkem liikmeid ja liikmekandidaate.

Lisaks on VF taotlenud aktiivset liikmesust ja hoiab seda paljudes teistes rahvusvahelistes organisatsioonides, nt ÜRO-s ning Euroopa Julgeoleku- ja Koostööorganisatsioonis (OSCE). Ta püüab neid mõjutada enda huve silmas pidades, avaldades seejuures nende kaudu mõju ka läänemaailmale ja kogu maailmale. Siinse analüüsi seisukohalt on Venemaa tegevus eriti oluline rahvusvahelistes organisatsioonides, mis on seotud lääneriikide, sealhulgas Eestiga. Venemaa on rõhutanud, et ta on Nõukogude Liidu kui ÜRO asutajaliikme järeltulija ja ÜRO Julgeolekunõukogu alaline liige. VF ei ole aga ÜRO asutajaliige.¹⁶ ÜRO liikmena püüab VF nurjata Lääne jõupingutusi Venemaa kui agressiivse riigi diplomaatiliseks ja sanktsioonide kaudu ka majanduslikuks isoleerimiseks (Stronski, Sokolsky 2020). Näiteks 25. veebruaril 2022 kasutas VF vetoõigust ÜRO Julgeolekunõukogu resolutsiooni puhul, milles mõisteti hukka Ukraina vastu suunatud agressioon. Selles resolutsioonis nõuti, et Moskva lõpetaks viivitamatult sõjalise agressiooni ja rünnaku Ukraina vastu ning viiks kõik oma väed Ukraina territooriumilt välja. Julgeolekunõukogu 15 liikmest 11 hääletas resolutsiooni poolt, Hiina, India ja Araabia Ühendemiraadid jäid erapooletuks, Venemaa oli vastu ja pani sellele veto peale. Kuna reeglite kohaselt peatab Julgeolekunõukogu viiest alalisest liikmest¹⁷ vähemalt ühe vastuhääletamine mis tahes esitatud meetme käsitlemise, jäi resolutsioon vastu võtmata (UN News 2022).

Venemaa peamine jõupingutus Vladimir Putini ajal on olnud saavutada, et ülejäänud maailm tunnustaks VF-i taas suurriigina, nagu Nõukogude Liit oli külma sõja ajal. Just ÜRO on olnud Venemaa jaoks hea platvorm oma mõju laiendamiseks ja huvide kehtestamiseks. VF-i osalemist ÜRO-s reguleerib hulk omavahel seotud kontseptsioone, alustades Venemaa rahvusvahelise õiguse määratlusest, mis põhineb kitsalt ÜRO põhikirjal ja Julgeolekunõukogu resolutsioonidel. See võimaldab Venemaal põhimõtteliselt keelduda inimõiguste ja demokraatliku valitsemise kohustusest. Teine kontseptsioon on nn multipolaarsuse kontseptsioon (sisuliselt Primakovi doktriini ideed), mis väidab, et riikide rühm peab tegutsema kollektiivselt võrdsuse ja konsensususe alusel. ÜRO-s väljendub see Julgeolekunõukogu alaliste liikmete seas liitlase Hiinaga Lääne huvide vastu seisumises (Remler 2020).

---

¹⁶ Ukraina president Volodõmõr Zelenskõi kutsus ÜRO Julgeolekunõukogu 2022. aasta aprillis üles VF-i Julgeolekunõukogust välja arvama, et VF ei saaks takistada otsuseid Ukraina sõja kohta (France24 2022).

¹⁷ Alalised liikmed on Hiina, Prantsusmaa, Venemaa Föderatsioon, Ühendkuningriik ja Ameerika Ühendriigid.

Seades riiklikud huvid tähtsamaks kui suurem rahvusvaheline kasu, käitub Venemaa täpselt nagu teised suurriigid. Samas eristab Venemaad enamikust teistest ÜRO liikmesriikidest just see, mil määral Kreml kasutab mitmepoolseid mehhanisme oma mõju, staatuse ja moraalse legitiimsuse kehtestamiseks. Venemaa poliitiline juhtkond toetab ÜRO kui peamise rahvusvahelise juhtorgani keskset koordineerivat rolli, sest ÜRO-s on kollektiivne otsustamine, st suurriigid otsustavad võrdsetel alustel.

ÜRO ja selle Julgeolekunõukogu on leevendanud külma sõja järgsel langusperioodil Venemaa jaoks tagajärgi, kehtestades samal ajal USA hegemoniale märkimisväärse kontrolli. See ei ole alati toiminud, nagu näitas Washingtoni otsus saata 2003. aastal väed Iraaki Saddam Hussein'i režiimi vastu. Kuid pigem oli see erandlik juhtum. Sellised institutsioonid nagu ÜRO on Kremlile olulised ja jäävad selliseks, sest ta näeb neid rahvusvahelise võimu võrdkujudena (Lo 2015, 73).

6. Ajaloolised ja poliitilised narratiivid Venemaa mõjutustegevuses riigisisel ja rahvusvahelisel tasandil

Selles peatükis leiavad käsitlust mõned teemad ja narratiivid VF-i kõrgete riigiametnike sõnavõttudes. Täpsemalt on vaatluse all välisminister Sergei Lavrovi, presidendi pressisekretäri Dmitri Peskovi, välisministeeriumi pressiesindaja Maria Zahharova ja Riigiduumi esimehe Vjatšeslav Volodini kõned, mis pakuvad analüüsiks huvitavat materjali ja iseloomustavad VF-i mõjutustegevust nii riigisisel kui ka rahvusvahelisel tasandil. Paljusid teemasid käsitletakse ikka ja jälle, korduvad samad ideed ja argumendid.

6.1. Vene maailm ja kaasmaalased

VF-i välisminister Sergei Lavrov teatas aastal 2015, et Vene maailma igakülgne toetamine on Venemaa hädavajalik välispoliitiline prioriteet. Lavrov rõhutas toona, et Venemaa kavatses jätkata oma kaasmaalaste õiguste kaitsmist, „kasutades kogu olemasolevat, rahvusvahelises õiguses sätestatud vahendite arsenalit“. Ta lisas, et 5. novembril 2015 Moskvast avatav välismaal elavate Venemaa kaasmaalaste viies maailmakongress peaks saama oluliseks sammuks Vene maailma ühendamisel. (Forbes.ru 2015)

VF-i välisministeeriumi pressiesindaja Maria Zahharova sõnul on Vene maailm inimeste kultuuriline, vaimne, keeleline ja tsivilisatsiooniline kogukond. See on kujunenud mitme sajandi jooksul. (Rambler.ru 2023) XXV ülemaailmse vene rahvakogu rahvusvahelise sektsiooni koosolekul 27. novembril 2023 pidas Maria Zahharova sissejuhatava ettekande. Sõnavõtus käsitles ta VF-i välispoliitika kontseptuaalseid aluseid, eelkõige tööd kaasmaalaste kogukondadega välismaal. Ta selgitas ka üksikasjalikult mõistet *Vene maailm*. (Sekretariat VRNS 2023)

Zahharova mõttekäik on järgmine.

Vähe on seda, mida meie vaenlased, varasemas kõnepruugis oponendid, on nii palju moonutanud kui Vene maailma mõistet. Nende tendentslikus ja isegi pahatahtlikus esituses on see agressiivne, pealetükkiv ideoloogia, mille eesmärk on, nagu nad väidavad, kogu maailm Venemaa kasuks ümber korraldada. /.../ Lääne – ja mitte ainult – ideoloogid arendavad selle Vene maailma teesi ümber terveid kontseptsioone. (Rambler.ru 2023)

Riigiduuma spiiker Vjatšeslav Volodin on samuti rääkinud Vene maailma ja kaasmaalaste poliitikast ning rõhutanud, et ülemaailmne vene rahvakogu aitab kaasa Vene maailma esindajate ühendamisele välismaal (Russkiy mir 2023).

6.2. Euraasia kui maailmakord

Intervjuus ajalehele Kasahstan Pravda rõhutas Putin ideid uuest maailmakorrast, mis tema sõnul tähendab rahu ja stabiilsuse loomist Euraasias. Putin teatas:

Maailma praeguses arengus domineerib uue, õiglasema maailmakorra kujundamine, mis põhineb rahvusvahelise õiguse prioriteedil. Venemaa peab selle protsessi lahutamatuks osaks ühise rahu, stabiilsuse ja heaolu ruumi loomist Euraasias. (RBK 2023)

Putin rõhutas, et selliseid eesmärke ei ole võimalik saavutada „ilma ühiste jõupingutusteta, ilma vastastikust usaldust tugevdamata, koostöövalmidust suurendamata ja ühiseid lahendusi otsimata“. Putin tuletas meelde Suur-Euraasia koostööprojekti, Venemaa algatust laiaulatusliku integratsiooni

tekitamiseks mandril, väites, et see võib olla oluline samm uue maailmakorra loomisel. (RBK 2023)

Sergei Lavrov on samuti arendanud ideid uuest Euraasia maailmakorrast ja julgeolekukeskkonnast. 31. oktoobril 2024 teatas ta Minskis:

Sellest loogikast juhindudes esitas Venemaa president V. Putin juba 2015. aastal idee alustada Suur-Euraasia koostööprojekti kui võimalikult laiaulatusliku integratsiooni, mille eesmärk on laiendada ja liberaliseerida kaubandus- ja investeerimissidemeid, viia ellu piiriüleseid infrastruktuuriprojekte, arendada transpordi- ja logistikavõrgustikku ning ühtlustada integratsiooni. Suur-Euraasia koostööprojekt annab omakorda tugeva majandusliku ja materiaalse aluse võrdse ning jagamatu Euraasia julgeoleku loomiseks kõigi kontinendi riikide ühiste ohtude ja väljakutsete vastu. (Mid.ru 2024)

Lavrov rõhutas selles kõnes ka Euraasia ideed, st suhete tugevdamist Aasia riikidega, nagu Hiina, Kesk-Aasia riigid, araabia maad ja Iraan. Ta väitis, et VF-i ja Hiina Rahvavabariigi strateegilised suhted ja laiaulatuslik partnerlus, mis tagavad konstruktiivse koostöö järkjärgulise kasvu kõikides valdkondades mõlema riigi rahvaste hüvanguks, on Euraasia piirkonna stabiilsuse tugevdamisel väga oluline. Venemaa välisminister teatas, et need suhted aitavad ühtlustada integratsiooni kontinendil ja on globaalsel tasandil tähtis stabiliseeriv tegur vastukaaluks nn kollektiivse Lääne hävitavale tegevusele oma hegemoonia säilitamisel. Lavrovi sõnul ei ole olulised mitte ainult kahepoolsed jõupingutused julgeoleku tugevdamiseks, vaid ka mitmepoolsed organisatsioonid, nagu SCO, Kagu-Aasia Maade Assotsiatsioon (ASEAN), Kollektiivse Julgeoleku Lepingu Organisatsioon (CSTO), SRÜ, Pärsia lahe Araabia riikide koostöönõukogu ning vastastikuse suhtlemise ja usaldust suurendavate meetmete konverents Aasias, millel on Euraasias tähtis ja eriline roll. (Mid.ru 2024)

6.3. Russofoobia on kõikjal

Üks levinumaid teemasid Venemaa mõjutustegevuses on russofoobia (Darczewska, Żochowski 2015), mis on samuti seotud Vene maailma kontseptsiooniga. Russofoobiat¹⁸ on Venemaa aastakümneid kasutanud nii

---

¹⁸ Russofoobia kui Venemaa propagandistliku narratiivi kohta vt Vinnikov 2020; Feklyunina 2013.

välis- kui ka sisepoliitilistel eesmärkidel ning ajalooliselt on Venemaa eliit kirjeldanud suurt osa Venemaa kohta käivast negatiivsest infovoolust russofoobia narratiivi abil (Mölder, Sazonov 2020a, 87, 92, 93).

Selle vana russofoobia narratiivi, mida Kreml on kasutanud infosõjapidamise vahendina, on taas kasutusele võtnud ka VF-i välisminister ja teised kõrged riigiametnikud. Sergei Lavrov on korduvalt silma paistnud lääneriikide süüdistamisega russofoobias.

Meie sõbrad läänes – ameeriklased, inglased, kes propageerivad russofoobseid hoiakuid ja suruvad neid paljudele riikidele peale. Need riigid ei taha neid, kuid on sunnitud solidaarsusest nõustuma. Nad toidavad meid jätkuvalt teatud avaldustega. Nagu see, mida ütles hiljuti Briti peaminister T. May ja mida meile esitati kui suurejoonelist seisukoha „nihet“. Justkui Suurbritannia tahaks normaliseerida suhteid Venemaaga ja püüab hoida koostööd paljudes küsimustes, kuna koos suudame saavutada palju kasulikku /.../. Aga alles pärast seda, kui Venemaa tunnistab, et on eksinud. Sama kuuleme ka Ameerika Ühendriikidelt, et nad hakkavad tegema meiega koostööd alles pärast seda, kui oleme tunnistanud oma süüid ja lubanud, et enam halvasti ei käitu. (Lavrov 2018)

Lavrov on järjekindlalt kasutanud russofoobia teemat, süüdistades Ukrainat vene keele ja venekeelsete inimeste diskrimineerimises Ukrainas.

Alates 2014. aastast on Ukraina järjekindlalt vastu võtnud seadusi, mis keelavad vene keele kasutamise hariduses, meedias, kultuuris ja kõikides muudes valdkondades. Hiljuti keelas parlament kanoonilise Ukraina õigeusu kiriku. Lubage mul meelde tuletada, et ÜRO põhikirja artikkel 1 nõuab inimõiguste austamist olenemata rassist, soost, keelest või usutunnistusest. Kuid Lääs pigistab silmad kinni selle ees, et Kiievi russofoobne ja rassistlik režiim rikub rärgelt hartat, jätkates V. Zelenskõi ummikseisus oleva (ütlesin isegi rumala) „rahuvalemi“ propageerimist, mis nõuab Venemaa alistumist. (Mid.ru 2024)

Russofoobiast kirjutatakse ka Venemaal nn ajaloolistes uurimistöodes – näiteks hiljuti avaldas Moskva Riikliku Rahvusvaheliste Suhete Instituudi (MGIMO) kirjastus propagandistliku monograafia „Leedu ajalugu“ (Grigorjev et al. 2025). Raamat ilmus 2025. aasta märtsis ja seda esitleti Kaliningradis Balti Föderaalises Ülikoolis (Novaja Gazeta Evropa 2025). Venemaa välisminister Sergei Lavrov süüdistas raamatu eessõnas Baltimaid russofoobias, Andrei Hvostov võttis selle kokku järgmiselt.

Lavrovi kirjutatud eessõnas süüdistatakse Balti riike Venemaa-vastastes ja russofoobsetes meeleoludes, mis olla lausa riiklikuks poliitikaks muutunud, ja seetõttu olla mineviku objektiivne vaatlemine (Lavrovi arvates) eriti tähtis. Lühidalt – Moskva riikliku välissuhtluse instituudi MGIMO¹⁹ kirjastus on üllitanud ajaloolise Tõe. /.../ Leedulastele Moskva „tõde“ ei meeldinud. Leedu välisminister Kęstutis Budrys nimetas raamatut vaenutegevuse vahendiks. Leedulased meenutavad 2021. aastal avaldatud Venemaa presidendi teksti, kus püstitati tees vene ja ukraina rahvaste ajaloolisest ühtsusest. Mille teostamiseks saadeti 2022. aasta 24. veebruaril Vene tankid Kiievi suunas. Lavrovi poolt heaks kiidetud Leedu ajalugu võib olla samasuguse vaenuakti ettevalmistus. (Hvostov 2025)

6.4. Venemaa ei ole alustanud mingit sõda

Venemaa 24. veebruaril 2022 alustatud täiemahulise sõja kontekstis on tekkinud mõned uued teemad, mis korduvad VF-i võtmepoliitikute kõnedes. Võib näha samasugust mustrit nagu varem mainitud teemade puhul, samu sõnumeid korratakse üha. Kuigi need ei kajastu selgelt Vene maailma või eurasiatismi ideedes, moodustavad need siiski osa kahest peamisest Venemaa imperialismi välispoliitilisest diskursusest. Kõigepealt tulevad vaatluse alla mõned avaldused, mis väljendavad ideed, et Venemaa ei ole kunagi alustanud mingit sõda, kuid on sellest hoolimata võitnud ning võitleb ka nüüd ainult rahu eest Ukrainas ja kogu maailmas. Kes siis alustas sõda Ukrainas? Sergei Lavrovi sõnul vastutavad Ukraina sõja eest NATO, Lääs ja Ukraina ise: „Põhja-Atlandi Liit ei ole enam rahul **sõjaga, mille ta on vallandanud Venemaa vastu** Kiievi ebaseadusliku valitsuse kätega ega ka kogu OSCE ruumiga“ (Lavrov 16.07.2024).

*Meie eelkäijate suured võidud ulatuvad tagasi Kiievi-Vene ja Napoleoni sõdade, 19. sajandi sõdade, Krimmi sõja ja teiste sõjakäikude aega, kui eesmärk oli eelkõige nõrgestada Venemaad. See kõik lõppes **Natsi-Saksamaa lüüasaamisega Teises maailmasõjas ja ÜRO loomisega**, mis põhineb igavesel lubadusel kanda hoolt, et midagi sellist ei juhtuks enam kunagi. (Lavrov 01.06.2024)*

Väite toetuseks, et Venemaa on alati olnud võidukas, mainitakse ajaloolisi tegelasi, nagu Napoleon ja Hitler, kelle Venemaa „alistas“. Ridade vahelt võib lugeda ähvardust, et kõiki nüüdseid vaenlasi tabab sama saatus.

---

¹⁹ Moskva Riiklik Rahvusvaheliste Suhete Instituut (MGIMO)

*Nende eesmärk on põhjustada Venemaa „strateegiline lüüasaamine“. Tahaksin teile meenutada, et ka **teistel n-ö suurtel mängijatel rahvusvaheliste suhete ajaloos, sealhulgas Napoleonil ja Hitleril, oli sama eesmärk. Ei ole üllatav, et paljud kaine mõistuse säilitanud poliitikud tulevad oma liigselt innukatele kolleegidele aeg-ajalt meelde, et ajaloo õppetundide unustamisel on neile katastroofilised tagajärjed.** (Lavrov 12.09.2024)*

Täna soovime teid teavitada sõja käigust, mida Lääs peab Venemaa Föderatsiooni vastu oma Kiievi käskjalgade ja Ukraina organite abiga (Lavrov 12.09.2024).

Idee Venemaast kui rahusobitajast esineb ka mitmel korral. Ukrainat on süüdistatud läbirääkimistest keeldumises ja samal ajal on Venemaa „innukas“ alustama rahuläbirääkimisi.

*Iga kord, kui me heast tahtest püüdsime siiralt lahendada seda kümne aasta vanust kriisi ja jõuda vastastikusele mõistmisele, ei õnnestanud neid kokkuleppeid mitte meie, vaid ukrainlased ja nende patroonid. President Vladimir Putin on korduvalt, sealhulgas ka hiljuti, öelnud, et me oleme valmis arutama julgeolekuküsimusi Euroopas. See hõlmab loomulikult algpõhjuste kõrvaldamist ja Venemaa õigustatud julgeolekuhuvide tagamist. **Meie lähenemisviisi eesmärk ei ole kahjustada kellegi teise julgeolekuhuvisid, vaid jõuda kõikehõlmavatele kokkulepetele.** (Lavrov 18.07.2024)*

Oluline on meenutada, et just Ukraina oli see, kes keeldus ja keeldub jätkuvalt läbirääkimistest. Lisaks sellele keelas Zelenskõi enda käskkirjaga endale ja oma administratsioonile igasugused kontaktid Venemaa juhtkonnaga. (Peskov 08.12.2024)

Venemaa ei ole kunagi tagasi lükanud rahuläbirääkimisi ja on korduvalt teatanud oma valmisolekust jätkata neid 2022. aasta Istanbuli kokkulepete alusel (Peskov 12.12.2024).

6.5. Ukraina ja Lääs tapavad rahumeelseid ja süütuid vene tsiviilelanikke

Käimasoleva sõja üle arutledes toovad Venemaa poliitikud, nagu Sergei Lavrov või Maria Zahharova, alati esile, kui palju inimesi on Venemaal Ukraina rünnakutes vigastada saanud ja hukkunud. Kuid nad ei maini kunagi ukrainlasi, kes saavad iga päev vigastada ja hukuvad droonirünnakute tõttu.

Selles olukorras on palju kahetsusväärset, sealhulgas Ukraina armee osalemine **laiaulatuslikes terrorirünnakutes** Lääne otsese toetusega. Iga päev teatatakse uutest **otsestest rünnakutest tsiviilrajatiste ja -isikute vastu**. See toimub Kurski piirkonnas, kuhu Ukraina väed on tunginud, kust neid tõrjutakse välja ja kust nad lõpuks välja aetakse. (Lavrov 12.09.2024)

On tõendeid, et Ukraina relvajõud **hukkavad tsiviiliskuid, takistavad evakueerimist, tapavad arste, kiirabibrigaade, vabatahtlikke ja päästetöötajaid**, samuti esineb ulatuslikke rüüstamisi (Lavrov 12.09.2024).

Uue aasta ja Donald Trumpi ametisseastumise lähenedes on Ukraina natsid intensiivistanud **oma terrorit Venemaa tsiviilelanikkonna vastu** (ja omaenda riigi vastu, sest nii nad neid inimesi nimetavad, hoolimata sellest, et nad ise ei pea end enam selliseks). Viimase nädala jooksul on Venemaa õhutõrj jõud tulistanud meie alade kohal alla üle 500 drooni. (Zahharova 25.12.2024)

Kiievi režiim, mis on nüüdseks funktsionaalselt vananenud, on keskendunud **terrorirünnakutele rahumeelsete Venemaa linnade ja külade vastu**, elades oma võimetu viha enda lahingutegevuse ebaõnnestumiste pärast välja tsiviilelanikkonna peal. Kollektiivse Lääne tarnitud relvi **kasutatakse** laialdaselt **süüitute inimeste vastu**, see teeb lääneriikidest kaasosalised nendes koletuslikes hirmutegudes – Volodõmõr Zelenskõi jõugu toime pandud terrorirünnakutes. Kahjuks on nende rünnakute ohvrid sageli lapsed. (Zahharova 18.07.2024)

6.6. „Agressiivsed“ Balti riigid

Idee agressiivsetest ja russofoobsetest Balti riikidest ei ole mõistagi leiutatud Ukraina vastu peetava täiemahulise sõja alguses, vaid selle juured on kaugel ajaloo ajaloos. Näiteks tõlgendavad riigid ajaloolisi sündmusi 1940. aastatel, kui Eesti, Läti ja Leedu said Nõukogude Liidu osaks, täiesti erinevalt. Balti riikide jaoks oli see okupatsioon, Venemaa on aga alati deklareerinud, et Eesti, Läti ja Leedu liitusid Nõukogude Liiduga vabatahtlikult. (Sazonov 2020)

Natsismi taaselustamine oli kõige selgemalt näha Ukrainas, kuid see algas palju varem, pärast Balti riikide liitumist Euroopa Liidu ja NATO-ga. Vastuseks meie muredele, et neid võetakse liiga kiiresti vastu, kinnitati meile, et kui need riigid on Euroopa Liitu ja NATO-sse vastu võetud, kaob nende russofoobne meelestatatus. Väidetavalt **käitusid nad halvasti**, sest nad kardavad meid, kuna me „**okupeerisime**“ nad. Midagi ei ole muutunud, pigem vastupidi. Kui me vaatame praegust olukorda NATO-s ja Euroopa Liidus, siis **Balti riigid, poolakad ja tšehhid kuuluvad Euroopa organisatsioonides kõige agressiivsemasse gruppi**. (Lavrov 01.06.2024)

7. Kokkuvõte

Kreml'i propaganda kui keeruline nähtus tugineb sellistele ajaloolistele kontseptsioonidele ja ideedele nagu Vene maailm, eurasianism ja paremäärmuslikud ideed, samuti faktidega manipuleerimisele, valeinfole ja valedetele.

Ei tohi unustada, et Kreml'i mõjutusoperatsioonid on pidevalt propageerinud ideid Venemaast kui Euraasia tähtsaimast tegijast, kui Euraasia suurvõimust, levitades aastakümneid selliseid ideid nagu Vene maailm ja kaasmaalaste poliitika, eriti Läänes elava venekeelse diasporaa seas. Kreml ei püüa mitte ainult mõjutada kogu Lääne ühiskonda – kahjustada ja lõhestada seda –, vaid püüab muu hulgas mõjutada ka poliitikat, majandust, kultuuri, julgeolekut ja sotsiaalset keskkonda.

Tänapäeva VF-i autoritaarse režiimi ning revisionistliku ja uusimperialistliku (välis)poliitika ideoloogilised alused ühendavad endas elemente vanast tsariaajast (nt „Moskva on kolmas Rooma“), krahv Uvarovi ametlikust natsionalismi teooriast, slavofiilsusest, eurasianismist, aga ka 19. ja 20. sajandi lõpu vene filosoofide ning ideoloogide ultranatsionalistlikest, paremäärmuslikest ideedest.

Kõik eespool nimetatud teemad ja ideed on kasutusel hübriidsõjapidamises relvana läänemaailma vastu.

Nende avalduste puhul, mida VF-i kõrged riigiametnikud, nagu Putin, Lavrov, Zahharova, Medvedev, Peskov jt iga päev teevad, võib eeldada, et need on eelkõige mõeldud siseauditooriumile – Venemaa elanikele. Sellel, kuidas sõnavõttudes erinevaid sündmusi esitatakse ja mis kõige tähtsam, tõlgendatakse, ei ole välisauditooriumi puhul mingit mõtet. Näiteks kui Sergei Lavrov ütleb, et NATO, Ukraina ja Lääs alustasid sõda Venemaa vastu, ei saa need, kes teavad Venemaa sisetungist Ukrainasse 24. veebruaril 2022, mõistagi seda teavet tõepäraseks pidada. Või kui Maria Zahharova loob oma sõnavõttudes mulje, et selles sõjas surevad ainult Venemaa tsiviilisikud, siis need, kes on näinud andmeid Butša kohta, teavad, et see on valeinfo. Samas näib, et siiski eeldatakse, et keegi on ka väljaspool VF-i nendest mõtteavaldustest huvitatud, sest need tõlgitakse hoolikalt inglise keelde ja pannakse välisministeeriumi või kremlin.ru veebilehele.

Lõpetuseks tuleb märkida, et Venemaa mõjutustegevus, sealhulgas strateegiliste narratiivide, teemade, ideede, sõnumite ja üldisemalt Lääne-vastase diskursuse levitamine, on suunatud potentsiaalsetele sihtrühmadele, sealhulgas populistlikele liikumistele, nii radikaalsetele kui ka mitteradikaalsetele poliitilistele tegelastele ja jõududele, erinevatele rahvusvahelistele sihtrühmadele

ning alternatiivsetele või valitsusvastastele, USA-, NATO- ja Euroopa Liidu vastastele jm gruppidele.

Kirjandus

- Agentstvo** 2022 = Агентство 2022. Путин рассказал молодым экологам о смысле жизни во время войны. 5 сентября. <https://www.agents.media/ilyin/> (17.03.2025).
- Antoniades et al.** 2010 = Antoniadis, A.; Miskimmon, A.; O'Loughlin, B. 2010. Great Power Politics and Strategic Narratives. Working paper No. 10, March. United Kingdom: Centre for Global Political Economy, University of Sussex, Brighton.
- Atlantic Council** 2014. Putin Vows to 'Actively Defend' Russians Living Abroad. July 2. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/natosource/putin-vows-to-actively-defend-russians-living-abroad/> (17.03.2025).
- Barbashin, A.** 2018. Ivan Ilyin: A Fashionable Fascist. – Riddle, April 20. <https://ridl.io/ivan-ilyin-a-fashionable-fascist/> (22.12.2025).
- Bellingcat** 2019. Wagner Mercenaries With GRU-issued Passports: Validating SBU's Allegation. January 30. <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2019/01/30/wagner-mercenaries-with-gru-issued-passports-validating-sbus-allegation/> (22.09.2024).
- Berdjajev** 1946 = Бердяев, Н. А. 1946. Русская идея: основные проблемы русской мысли XIX века и начала XX века. Париж: YMCA-Press.
- Caprio, S.** 2022. 'Rushism', the ideology of the third millennium. – PIME Asia News, July 5. <https://www.asianews.it/news-en/%E2%80%98Rushism%E2%80%99,-the-ideology-of-the-third-millennium-55748.html> (11.01.2025).
- Clover, Ch.** 2016. Lev Gumilev: passion, Putin and power. – Financial Times, March 11. <https://www.ft.com/content/ede1e5c6-e0c5-11e5-8d9b-e88a2a889797?mhq5j=e1> (25.03.2025).
- Current time** 2022. Гендер, русофобия, Дугин, Ильин, Геббельс и Нагорная проповедь. 10 тезисов Путина в речи об аннексии четырех областей Украины. – Настоящее время, 30 сентября. <https://www.currenttime.tv/a/gender-rusofobiya-dugin-ilin-gebbels-i-nagornaya-propoved-cto-skazal-putin-v-rechi-ob-anneksii-chetyreh-oblastey-ukrainy/32059545.html> (07.03.2025).
- Darczewska, J.; Żochowski, P.** 2017. Russia's 'Activity' toward the West – Confrontation by Choice. – Russian Analytical Digest, No. 212, pp. 2–6.

- Dugin** 1993 = Дугин, А. 1993. Гиперборейская теория. Москва: Арктогея-центр.
- Dugin** 2002 = Дугин, А. 2002. Основы евразийства. Москва: Арктогея-центр.
- Dugin** 2009 = Дугин, А. 2009. Четвёртая политическая теория. Москва: Амфора.
- Dugin** 2012 = Дугин, А. 2012. Геополитика России. Москва: Академический проект, Гаудеамус.
- Dugin** 2014 = Дугин, А. 2014. Евразийский реванш России. Москва: Алгоритм.
- Feklyunina, V.** 2013. Constructing Russophobia. – Taras, R. (ed.). *Russia's Identity in International Relations: Images, Perceptions, Misperceptions*. London: Routledge, pp. 91–109.
- Filjuškin** 2006 = Филюшкин, А. И. 2006. Титулы русских государей. Москва-СПб.
- Forbes.ru** 2015. Лавров назвал поддержку русского мира приоритетом внешней политики. 2 ноября. <https://www.forbes.ru/news/304591-lavrov-nazval-podderzhku-russkogo-mira-prioritetom-vneshnei-politiki> (26.03.2025).
- France24** 2022. Zelensky tells UN that Russia must be expelled from Security Council. April 5, <https://www.france24.com/en/europe/20220405-live-ukraine-s-zelensky-to-address-security-council-amid-outrage-over-bucha-killings> (30.01.2025).
- Gavrilov** 2019 = Гаврилов, И. Б. 2019. Сергей Семенович Уваров. Жизнь. Труды. Мировоззрение. – Труды кафедры богословия Санкт-Петербургской Духовной Академии, № 2 (4), с. 131–191. <https://cyberleninka.ru/article/n/sergey-semenovich-uvarov-zhizn-trudy-mirovozzrenie/viewer> (12.09.2024).
- Grigas, A.** 2016. Putin Uses “Compatriot Protection” Plan to Restore Russia’s Clout. – The International Peace Institute (IPI), June 15. <https://www.ipinst.org/2016/06/beyond-crimea-the-new-russian-empire> (02.10.2024).
- Grigorjev et al.** 2025 = М. С. Григорьев и др. 2025. История Литвы. М.: Международные отношения. <https://ekspertai.eu/static/uploads/2025-05-30/История%20Литвы.pdf> (23.12.2025).
- Gumiljov** 1992 = Гумилёв, Л. Н. 1992. Источник: Предсмертное интервью после распада СССР. – Социум, № 5.
- Номjakov** 2011 = Хомяков, А. С. 2011. Всемирная задача России. Составление и комментарии М. М. Панфилова. Отв. ред. О. Платонов. Изд. 2-е. Москва: Институт русской цивилизации, Благословение.

- Howard, C.; Pukhov, R.** (eds.) 2014. *Brothers Armed. Military Aspects of the Crisis in Ukraine*. Minneapolis: East View Press.
- Hvostov, A.** 2025. Leedu riigi „tühistamine“. Kuidas Moskva kasutab ajalugu relvana ka Balti riikide vastu. – Eesti Ekspress, 6. mai. <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/120375204/leedu-riigi-tuhistamine-kuidas-moskva-kasutab-ajalugu-relvana-ka-balti-riikide-vastu> (02.07.2025).
- Пјин** 1928 = Ильин, И. А. (редактор) 1928. *Русский Колокол. Журнал волевой идеи*. № 3. Берлин, с. 54–64.
- Пјин** 1933 = Ильин, И. А. 1933. *Национал-социализм. Новый дух. Возрождение*, 17 мая. Париж. http://www.odinblago.ru/filosofiya/ilin/ilin_i_nacional_sociali (07.03.2025).
- Пјин** 2001 = Ильин И. А. 2001. *Собрание сочинений: Статьи. Лекции. Выступления. Рецензии (1906–1954)*. Москва: Русская книга.
- Ivanov et al.** 2015 = Иванов, А. А.; Казин, А. Л.; Светлов, Р. В. 2015. *Русский национализм: основные вехи исторического осмысления*. – Вестник Русской христианской гуманитарной академии, № 4, с. 143–157.
- Jerusalimski** 2009 = Ерусалимский, К. Ю. 2009. Прус и «Прусский вопрос» в дипломатических отношениях России и Речи Посполитой 1560-х – начала 1580-х гг. – *Хорошие дни: Памяти Александра Степановича Хорошева*. Великий Новгород; СПб.; Москва, с. 276–293.
- Kuckartz, U.** 2014. *Qualitative Text Analysis: A Guide to Methods, Practice & Using Software*. London: Sage Publications.
- Kupp-Sazonov, S.; Sazonov, V.** 2022. Su kiri on täis koera haukumist. Valik Ivan Julma läkitusi. Tallinn: Äripäev.
- Laaneots, A.** 2014. *Vene-Gruusia 2008. aasta sõda – põhjused ja tagajärjed*. – ENDC Occasional Papers, nr 1. Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused.
- Laruelle, M.** 2015. *The “Russian World”: Russia’s Soft Power and Geopolitical Imagination*. Center on Global Interests (CGI), May. https://www.researchgate.net/publication/344222398_The_'Russian_World'_Russia's_Soft_Power_and_Geopolitical_Imagination_Center_for_Global_Interests_Papers_May (27.11.2024).
- Laruelle, M.** 2018. In search of Putin’s philosopher. Why Ivan Ilyin is not Putin’s Ideological Guru. – *Riddle*, April 19. <https://ridl.io/in-search-of-putins-philosopher> (27.11.2024).
- Lavrov** 2018 = Лавров, С. 2018. *Выступление на конференции «Средиземноморье: римский диалог»*. Российский Совет по международным делам. 23 ноября. https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/comments/vystuplenie-na-konferentsii-sredizemnomore-rimskiy-dialog/?sphrase_id=31559967 (27.11.2024).

- Lehtovirta, J.** 1999. Ivan IV as Emperor: The Imperial Theme in the Establishment of Muscovite Tsardom. University of Turku.
- Lisitsa** 1996 = Лисица, Ю. 1996. Иван Александрович Ильин. Историко-биографический очерк. – Ильин, И. А. Собрание сочинений: в 10 т. Том 1. Москва: Русская книга, с. 6–36.
- Lo, B.** 2015. *Russia and the New World Disorder*. London: Chatham House. Washington, D.C: Brookings Institution Press.
- Mackinder, H. J.** 1904. The Geographical Pivot of History. – *The Geographical Journal*, Vol. 23, No. 4, pp. 421–437.
- Mid.ru** 2024. Выступление Министра иностранных дел Российской Федерации С. В. Лаврова на пленарном заседании высокого уровня Международной конференции по евразийской безопасности. Минск, 31 октября 2024 года, Министерство иностранных дел Российской Федерации. https://mid.ru/ru/foreign_policy/news/1978553/?TSPD_101_R0=08765fb817ab20003313bcb6ab33cc91567ded4d1053b2ce9402dc38e6f0ed4a428c121fad1791e20832ba673d1430002abe35a16731d67c2694a36c0bd30b40bd1c81855b7bb2a94bf0b634699e58b4f4ab5a39741ed3ff99c0efec9787cd0b (26.03.2025).
- Minakov** 2024 = Минаков, А. Ю. 2024. Об отношении И. А. Ильина к фашизму и нацизму. – *Тетради по консерватизму*, № 1, с. 193–203. http://essaysonconservatism.ru/wp-content/uploads/2024/08/2024_01.pdf (07.03.2025).
- Miskimmon et al.** 2013 = Miskimmon, A.; O’Loughlin, B.; Roselle, L. 2013. *Strategic Narratives: Communication Power and the New World Order*. Routledge.
- Mölder, H.; Sazonov, V.** 2020a. Kremlin information campaign in the Baltic States during the COVID-19 pandemic escalation of spring 2020. – *Modern Management Review*, Vol. XXV, Research Journal 27, No. 4, pp. 83–97.
- Mölder, H.; Sazonov, V.** 2020b. The Kremlin’s Strategic Narratives on the Baltic States During the COVID-19 Crisis. – *Bellona Quarterly*, Vol. 4, pp. 35–54.
- Mölder, H.; Shiraev, E.** 2021. Global Knowledge Warfare, Strategic Imagination, Uncertainty and Fear. – Mölder, H.; Sazonov, V.; Kerikmäe, T.; Chochia, A. (eds.). *The Russian Federation in Global Knowledge Warfare. Influence Operations in Europe and Its Neighbourhood*. Cham: Springer Verlag, pp. 13–32.
- Novaja Gazeta Evropa** 2025. = Новая газета Европа 2025. «Основная задача вообще не история, а политический месседж». <https://novaya-gazeta.eu/articles/2025/05/06/osnovnaia-zadacha-voobshche-ne-istoriia-politicheskii-messedzh> (02.07.2025).

- Obrašenje Prezidenta ... 2022** = Обращение Президента Российской Федерации 2022. – Kremlin.ru, 24 февраля. <https://kremlin.ru/events/president/news/67843> (01.03.2025).
- O sozdanii ... 2007** = О создании фонда «Русский мир»: Указ Президента Российской Федерации от 21 июня 2007 года № 796. Президент В. В. Путин (2004–2008). Российская Федерация, Москва. <https://www.prlib.ru/item/432871> (20.12.2025).
- Petrov 2003** = Петров, В. Л. 2003. Геополитика России. Возрождение или гибель? Москва: Вече.
- Pomerantsev, P. 2015.** Authoritarianism Goes Global (II): The Kremlin's Information War. – Journal of Democracy, Vol. 26, No. 4, pp. 40–50.
- Putin 2007** = Путин, В. 2007. Послание Президента Российской Федерации от 26.04.2007 г. б/н (о положении в стране и основных направлениях внутренней и внешней политики государства). – Администрация Президента России. <http://www.kremlin.ru/acts/bank/25522> (22.12.2025).
- Rambler.ru 2023.** Захарова заявила, что Запад подвергает искажению понятие «Русский мир». Об этом сообщает Рамблер, 27 ноября. <https://news.rambler.ru/politics/51843944-zaharova-zayavila-chto-zapad-podvergaet-iskazheniyu-ponyatie-russkiy-mir/> (02.03.2022).
- RBK 2021** = РБК 2021. Путин назвал наиболее близких ему философов. 21 октября. <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/61719c749a7947e4686fe911> (19.08.2024).
- RBK 2023** = РБК 2023. Путин назвал евразийское условие создания справедливого миропорядка. 8 ноября. <https://www.rbc.ru/politics/08/11/2023/654aaf839a79471dbb3f4309> (19.03.2025).
- Remler, P. 2020.** Russia at the United Nations: Law, Sovereignty, and Legitimacy. – The Carnegie Endowment for International Peace, January 22. <https://carnegieendowment.org/2020/01/22/russia-at-united-nations-law-sovereignty-and-legitimacy-pub-80753> (01.03.2025).
- Russkiy mir 2023.** Вячеслав Володин: Ассамблея Русского мира способствует консолидации соотечественников за рубежом. Редакция портала «Русский мир», 3 ноября. <https://russkiymir.ru/news/319400/> (15.02.2025).
- Sauer, P. 2022.** Mercenaries have skills armies lack': former Wagner operative opens up. – Guardian, February 10. <https://www.theguardian.com/world/2022/feb/10/marat-gabidullin-russian-mercenary-wagner> (15.10.2024).
- Savitski 1931** = Савицкий, П. Н. 1931. В борьбе за Евразийство. Париж.

- Savitski** 2022 = Савицкий П. Н. 2022. Географические и геополитические основы евразийства. – Основы евразийства.
- Sazonov, V.** 2017. The Ideology of Putin's Russia and its Historical Roots. – ENDC Occasional Papers, No. 7, pp. 18–28.
- Sazonov, V.** 2020. Case Study: Estonia Molotov-Ribbentrop Pact, World War II and Soviet Legacy. – Falsification of History as a Tool of Influence, pp. 18–29. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence (STRATCOM COE).
- Sazonov et al.** 2022 = Sazonov, V.; Ploom, I.; Veebel, V. 2022. The Kremlin's Information Influence Campaigns in Estonia and Estonian Response in the Context of Russian-Western Relations. – TalTech Journal of European Studies, Vol. 12, No. 1, pp. 27–59.
- Sazonov, V.; Sägi, J.** 2022. Gerassimovi „doktriini“ kommenteeritud tõlge: sõjalises ja hübriidsõja kontekstis. – Turvalisuskompass, nr 1 (2), lk 133–164.
- Sekretariat VRNS** 2023 = Секретариат ВРНС 2023. Мария Захарова: «Русский мир – один из ключевых центров неизбежного многополярного мироустройства». – YouTube.com, December 21. <https://www.youtube.com/watch?v=5wyupPasB-0> (27.03.2025).
- Skazanie o knjazjah Vladimirskih** 2000 = Сказание о князьях Владимирских 2000. Предисловие С. В. Перевезенцева, комментарии и перевод Л. А. Дмитриева. – Библиотека литературы Древней Руси. Том. 9. СПб., с. 278–289.
- Skrynnikov** 2006 = Скрынников, Р. Г. 2006. Иван III. АСТ, АСТ Москва, Транзиткнига.
- Slovo** = Слово на обновление Десятинной церкви. <https://portal-slovo.ru/history/35613.php> (05.11.2025).
- Snyder, T.** 2016. How a Russian Fascist Is Meddling in America's Election. – New York Times, September 20. https://www.nytimes.com/2016/09/21/opinion/how-a-russian-fascist-is-meddling-in-americas-election.html?_r=0 (15.10.2024).
- Solovjov** 1989 = Соловьёв, В. С. 1989. Русская идея. Соловьёв, В. С. Соч.: в 2 т. Том 2. Москва. <http://www.vehi.net/soloviev/russianidea.html> (15.10.2024).
- Solovjov** 1999 = Соловьёв, В. 1999. Спор о справедливости. Москва-Харьков.
- Stronski, P.; Sokolsky, R.** 2020. Multipolarity in Practice: Understanding Russia's Engagement With Regional Institutions. – Carnegie Endowment for International Peace, January 8. <https://carnegieendowment>.

- org/2020/01/08/multipolarity-in-practice-understanding-russia-s-engagement-with-regional-institutions-pub-80717 (05.11.2024).
- Surkov** 2019 = Сурков, В. 2019. Долгое государство Путина. – Независимая газета, 11 февраля. http://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html (05.02.2025).
- Surkov** 2021 = Сурков, В. 2021. Куда делся хаос? Распаковка стабильности. – Актуальные комментарии, 20 ноября. <https://actualcomment.ru/kuda-delsya-khaos-raspakovka-stabilnosti-2111201336.html> (25.02.2025).
- Štšedrovitski** 1999 = Щедровицкий, П. Г. 1999. Русский мир и транснациональное русское. – Библиотека культурной политики, управления и предпринимательства, АТШ, 19. <https://shchedrovitskiy.com/russkiy-mir/> (15.03.2025).
- Tass.ru** 2024. В ВПШ назвали петицию против присвоения имени Ильина частью информационной войны Запада. 17 апреля. <https://tass.ru/obschestvo/20575527> (13.01.2025).
- Tleugabõlova et al.** 2013 = Тлеугабылова, К. С.; Абдрахманова, А. А.; Макалаков, Т. Ж. 2013. Л. Н. Гумилев – один из основоположников идеи евразийства. – Молодой учёный, № 2 (49), с. 288–291. <https://moluch.ru/archive/49/6156/> (25.02.2025).
- UN News** 2022. Russia blocks Security Council action on Ukraine. – United Nations, UN News, February 26. <https://news.un.org/en/story/2022/02/1112802> (13.01.2025).
- Uvarov** 2016 = Уваров, С. С. 2016. Православие. Самодержавие. Народность. Москва: Эксмо.
- Vedomosti** 2023. Путин рассказал, что такое «русский мир». – Vedomosti.ru, 28 ноября. <https://www.vedomosti.ru/politics/news/2023/11/28/1008192-putin-russkii-mir> (23.03.2025).
- Vinnikov** 2020 = Винников, А. 2020. Коронавирус подарил Прибалтике новый повод для русофобии. – Взгляд. Деловая Газета, 7 апреля. <https://vz.ru/world/2020/4/7/1032712.html> (24.01.2022).
- Zevelev, I.** 2016. The Russian World in Moscow's Strategy. Center for Strategic and International Studies (CSIS), August 22. <https://www.csis.org/analysis/russian-world-moscows-strategy> (22.09.2024).

Kõned

- Välisminister Sergei Lavrovi avaldus ÜRO Julgeolekunõukogu istungil mitmepoolse koostöö kohta õiglasema, demokraatlikuma ja jätkusuutlikuma maailmakorralduse nimel 2024. New York, 16. juuli. https://mid.ru/en/press_service/minister_speeches/1962040/ (22.12.2025).
- Välisminister Sergei Lavrovi intervjuu projektile „Aegumatu“ 2024. Moskva, 1. juuni. https://mid.ru/en/press_service/minister_speeches/1954059/ (22.12.2025).
- Välisminister Sergei Lavrovi sõnavõttud ja vastused meedia küsimustele pärast visiiti Ameerika Ühendriikidesse Venemaa ÜRO Julgeolekunõukogu eesistumise raames 2024. New York, 18. juuli. https://mid.ru/en/press_service/minister_speeches/1962428/ (22.12.2025).
- Välisminister Sergei Lavrovi sõnavõtt Ukraina kriisi lahendamise teemal suursaadikute ümarlauas 2024. Moskva, 12. september. https://mid.ru/en/press_service/minister_speeches/1969360/ (22.12.2025).
- Kommentaar USA valitud presidendi Donald Trumpi Ukraina teemal tehtud hiljutise avalduse kohta 2024, 8. detsember. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/75796> (22.12.2025).
- Presidendi pressiesindaja Dmitri Peskovi kommentaar 2024, 12. detsember. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/75835> (22.12.2025).
- Välisministeeriumi pressiesindaja Maria Zahharova брифинг 2024. Moskva, 25. detsember. https://www.mid.ru/ru/press_service/video/view/1989140/?lang=en (22.12.2025).
- Välisministeeriumi pressiesindaja Maria Zahharova брифинг 2024. Moskva, 18. juuli. https://mid.ru/ru/press_service/spokesman/briefings/1962610/?lang=en#03 (22.12.2025).

VLADIMIR SAZONOV, PhD

Kaitseväe Akadeemia rakendusuuringu osakonna juhtivteadur ja Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi Vana-Lähis-Ida uuringute kaasprofessor

SIRJE KUPP-SAZONOV, PhD

Tartu Ülikooli tõlkeõpetuse ja -uuringu osakonna juhataja ning vene keele ja tõlkeõpetuse lektor

VENE PROPAGANDA NÕRGAD KOHAD: NENDE TUVASTAMINE JA VASTUMEETMED

Yevhen Mahda

WEAKNESSES OF RUSSIAN PROPAGANDA: IDENTIFICATION AND COUNTERMEASURES

Abstract. The article examines the current challenges of Russian propaganda, and the specifics and instruments of its influence on citizens of various countries around the world. Main attention is devoted to the weaknesses of Russian propaganda and the benefits of exploiting them. As is revealed, we are witnessing the emergence of information-propaganda troops of the Russian Federation, which have become an important element of the Kremlin's aggressive actions. Emphasis is placed on the necessity of effective countermeasures to Russian propaganda and on the transfer of Ukrainian experience.

Võttesõnad: propaganda, Kreml, Vene-Ukraina sõda, valeinfo, dehumaniseerimine
Keywords: propaganda, Kremlin, Russo-Ukrainian war, disinformation, dehumanization

Vene-Ukraina sõjast on saanud rahvusvaheliste suhete ümberkujunemises väga oluline tegur. Venemaa agressiivne tegevus ei piirdu sõjalise sissetungiga Ukrainasse, vaid samaväärselt tähtis on sihitud mõjutustegevus mitte ainult Ukraina rahva vastu, kellest on saanud praegu agressiooni ohver, vaid ka teiste riikide rahva vastu. Kesksel kohal on arusaamine, et Vene propaganda on juba olemuslikult rahvusvaheline.

Vaatame mõnda fakti.

- Info-propaganda osakaal Venemaa riiklikus poliitikas on sedavõrd suur, et sellest võib rääkida kui eraldi harust nende sõjaväes – nimetagem seda info-propaganda üksuseks. See määrab suuresti ära Kremli käitumise loogika.
- Venemaa propaganda rakendab aktiivselt nõukogudeaegset propagandat, mis põhineb Vene impeeriumi ideoloogilistel alustel ja on näidanud katkematut järjepidevust.
- Kremli prioriteetide hulka kuulub Ukraina diskrediteerimine ja destabiliseerimine rahvusvahelise üldsuse silmis. Selleks kasutatakse peaaegu kõigil mandritel mitmesuguseid infomehhanisme.
- Ukraina kodanike dehumaniseerimine on Venemaa riiklikus poliitikas võtmetähtsusega.

- Venemaa levitab oma propagandat aktiivselt ka väljaspool Ukrainat, peaaegu igas maailma piirkonnas.
- Venemaa on Vene-Ukraina sõjas tõestanud, et suudab oma propagandat vajaduse järgi kohandada, säilitades samas selle agressiivse olemuse.
- Samal ajal aitab korduvate sõnumite massiline levitamine leida Kremli propagandamasinas üles ka selle nõrgad kohad.

Rääkides Venemaa propagandale iseloomulikest omadustest Vene-Ukraina sõjas, tasub tähele panna mitut asjaolu.

- Venemaa levitab aktiivselt väljamõeldud infot, seda isegi oma riiklikes uudisteagentuurides. See kinnitab hüpoteesi, et sealne infovoog on otseselt Kremli kontrolli all.

Kreml kasutab ära pika ajalooga ideoloogilist vaadet „Slaavi kolmikrahva“ kohta. Selle najal saab õigustada Venemaa iga tegu, justkui oleks sellel täielik õigus vähemalt Ukraina ja Valgevene territooriumile. Pidagem meeles, et Venemaa poliitilised juhid nimetavad Ukrainat ametlikult „ajalooliseks Venemaa alaks“¹, et seekaudu ratsionaalselt põhjendada katset vallutada Ukraina territooriumit sõjalise jõuga.

Kreml rakendab sõjas Ukraina vastu aktiivselt Nõukogude propagandat Teise maailmasõja ajast. See väljendub mitmel moel. Esiteks nimetatakse Ukraina kaitsejõudude liikmeid natsideks, neonatsideks ja sõjarditeks². Venemaa juhid üritavad sedasi vormida Venemaa ja teiste riikide kodanike alateadvust, mis säärasele retoorikale reageerib. Teiseks kasutab Venemaa oma sõjalistel operatsioonidel Teise maailmasõja aegset sümboolikat, muu hulgas nii-öelda võidulippu³. Kolmandaks toimub Ukraina inimeste süsteemne dehumaniseerimine, sest praegust olukorda võrreldakse Ukraina Ülestõusuarmee võitlustega pärast Teist maailmasõda⁴. Neljandaks toetatakse suuresti

¹ Путин, В. (2021, 12.07). *Об историческом единстве русских и украинцев*. Kremlin.ru. <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>

² Подполковник запаса: ВСУ клеймят в плену российских военных, чтобы потом расстрелять (2023, 18.02). Ura.news. <https://ura.news/news/1052627365>

³ Над базой АЗОВ в Мариуполе развернули Знамя Победы. (2022, 30.04). *Молодая гвардия Единой России*. <https://mger.ru/novosti/regiony/19643-nad-bazoy-azov-v-mariupole-razvernuli-znamya-pobedy/>

⁴ Малик, І. (2023). Четверта стадія: дегуманізація. Через призму останньої фази Збройної агресії Російської Федерації проти України. *Регіональні студії: науковий збірник*, № 32, С. 71. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/f88deeb5-9990-430e-8819-9a4a9b09c5f7>

niinimetatud sõjablogijatele ehk riiklike meediamajade korrespondentidele, kes kajastavad sõda nii riiklikus meedias kui ka isiklikes Telegrami kanalites⁵. Kui mõni selline sõjablogija sureb või saab haavata, tehakse sellest meedias terve sündmus⁶. Viidaks on Venemaal kindel soov muuta Ukraina võitlejate kohtuistungid avalikeks vaatamängudeks, luues niimoodi seoseid Saksa okupantidega Teise maailmasõja ajal ja järel⁷.

Mainime veel eraldi, et **Ukraina inimeste dehumaniseerimine on Venemaa propaganda kese**. See sai alguse 2014. aasta suvel valeuudisega „hukatud poisist“⁸ Slovjanski linnas ning hakkas võtma uusi ilminguid ja vorme pärast 24. veebruari 2022. See on eriti küüniline olukord, arvestades, et Ukraina inimeste avalik dehumaniseerimine – mis võimendus veelgi, kui korraldati rünnakud Venemaa Kurski ja Belgorodi oblastile – leiab aset **Ukraina sõjavangide hukkamise taustal**.

Ukraina kaitsejõudude operatsioon Kurskis aitas lõhkuda müüti Venemaa Föderatsiooni piiride puutumatusel kohta. Sõjategevuse viimine Venemaa territooriumile mõjus külma dušina sellele osale Venemaa ühiskonnast, kes oskavad veel mingil määral kriitiliselt mõelda. Samas tuleks tähele panna ka teisi aspekte:

- peamine eestkõneleja sellel teemal oli **Apti Alaudinov**, kes on Tšetšeenia juhtfiguuri Ramzan Kadõrovi ustav käsilane ja kelle Venemaa juhid määrasid Kurski oblasti „informatsiooni volinikuks“;
- riikliku meediakajastuse toon muutus pärast seda, kui Ukraina murdis Venemaa riigipiiridest läbi, mis viitab Kremli kontrolli tugevnemisele info liikumise üle;
- reportaažid sõjategevusest kajastasid peamiselt vanurite, rasedate naiste ja laste surmasid, mis näitab, kui **süsteemselt** dehumaniseeriti Ukraina sõdureid;

⁵ Сладков+. Неофициальные мысли о войне. Частный канал Александра Сладкова. Telegram. https://t.me/Sladkov_plus; Kotsnews. Военкор «Комсомольской правды» Александр Коц. Telegram. <https://t.me/sashakots>; WarGonzo. Заявление для регистрации в Роскомнадзор N 4808654394 от 11.11.2024. Telegram. <https://t.me/wargonzo>

⁶ В Запорожской области погиб «военкор» РИА Новости Иван Зуев. (2025, 17.10). Meduza.io. <https://meduza.io/news/2025/10/17/v-zaporozhskoy-oblasti-pogib-voenkor-ria-novosti-ivan-zuev>

⁷ Корогодський, Ю. (2022, 06.08). *Окупанти у Маріуполі хочуть влаштувати суд над полоненими, у філармонії ставлять клітки*. LB.ua. https://lb.ua/society/2022/08/06/525474_okupanti_mariupoli_hochut.html

⁸ Как история про «распятого мальчика» разожгла ненависть к украинцам – годовщина эфира. <https://www.youtube.com/shorts/bFtj4FZEwU0>

- **Vladimir Putin hoidus** avalikult Kurski oblasti sündmuseid kommenteerimast;
- Kreml lõi omaenda **pseudo-tunnistajate** kamba, kes kommenteerisid Ukraina kaitsejõudude tegevust Kurski oblastis⁹.

Venemaa propaganda saavutas väga kõneka ja mitmeski mõttes tipmise väljundi Venemaa juhtide suuremahulises **info- ja psühholoogilises operatsioonis**. Venemaa kaitseminister Sergei Šoigu, välisminister Sergei Lavrov ja riigiduuma esimees Vjatšeslav Volodin¹⁰ süüdistasid üksteise võidu erinevatel platvormidel Ukrainat tuumapommi kasutamise kavatsustes. Sarnaseid vihjeid tegi ka Vladimir Putin. Nende süüdistuste eesmärk oli õõnestada Ukraina usaldusväarsust rahvusvahelise üldsuse silmis ja teha Ukraina „terroristlikuks riigiks“. **Rahvusvaheline Aatomienergia Agentuur** (IAEA) aga lükkas Venemaa VIP propaganda süüdistused ümber ning kinnitas niimoodi hoopis nende võltsi ja kriminaalset olemust. Lisaks tasub meenutada Venemaa enda **väljapressimisi tuumarelva ähvardusel**, muu hulgas infot, mille kohaselt hoiti tuumarelvi Valgevene territooriumil¹¹, ja Venemaa tuumaheidutuse üksuste demonstratiivseid väljaõppeid¹².

Venemaa suunab oma propaganda suuresti riikidele, mis on kas agressiooni sihtmärk, nagu Ukraina, või mida Kreml näeb potentsiaalse vaenlasena¹³, ja **uurib põhjalikult nende riikide sotsiaal-poliitilisi olusid**. Neil on kombeks ka propagandat „kodustada“, mis tähendab, et lisaks Ukraina-vastaste narratiivide levitamisele toodab Venemaa hulgaliselt kindlale publikule suunatud eriilmelisi sõnumeid. Pangem eriti tähele Vene propaganda ilminguid sääraustes väidetes.

- **Ukraina sõjapõgenikud põhjustavad hulgaliselt probleeme**. Nende sissevoolu tõttu on väidetavalt võimatu pääseda arsti juurde, saada lapsele

⁹ Свидетельства жителей Курщины: боятся ли они ВСУ? *Новости Донбасса*. <https://www.youtube.com/watch?v=gyY1I0RUA5E&v=ru>

¹⁰ Телефонная карусель о «грязной бомбе». Что говорят об этой угрозе Москва, Киев и Запад. (2022, 24.10). *BBC News*. <https://www.bbc.com/russian/news-63379225>

¹¹ Путин заявил, что ядерное оружие РФ уже в Беларуси. (2023, 10.06). *Украинская правда*. <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2023/06/16/7407202/>

¹² Тренировка стратегических сил сдерживания. *Президент России*. <https://www.youtube.com/watch?v=6cI9iDK8хуо>

¹³ Mehdiyev, N. (2025, 02.12). *Владимир Путин: если Европа вдруг захочет с нами воевать – мы готовы прямо сейчас*. AA.com. <https://www.aa.com.tr/ru/мир/владимир-путин-если-европа-вдруг-захочет-с-нами-воевать-мы-готовы-прямо-сейчас/3760177>

kooli- või lasteaiakohta ja hoida perekonda koos, sest Ukraina naised sihiksid nagu abielumehi. Neid narratiive levitatakse väga laialdaselt Poolas, Saksamaal ja Tšehhis, kus on kõige rohkem Ukraina sõjapõgenikke.

- **Venemaa viib läbi „sõjalist erioperatsiooni“¹⁴, mitte ei pea sõda.** Sellise sõnastusega üritatakse rõhutada Ukraina üleolekut ja Venemaa ebavõrdset seisuharilist rahvusvahelise õiguse raamistikus. Seda väidet tuleks vaadata koos väitega, et „Venemaa võitleb Ukrainas NATO-ga“¹⁵, mis on osa suuremast katses õõnestada Ukraina rahvusvahelist positsiooni. Väidetava sõjalise erioperatsiooni ametlik ja avalik eesmärk on Ukraina „denantsifitseerimine“ ja „demilitariseerimine“.
- **Ukraina asutaja oli Vladimir Lenin.** Seda väidet levitab Vladimir Putin isiklikult ja see on asendanud tema eelmise ideoloogilise postulaadi, et Austria-Ungari impeeriumi peastaap oli see, mis Ukraina püsti pani.
- **Volodõmõr Zelenskõi positsioon presidendina on õiguslikult tühine**¹⁶. Selle väite taga on soov Ukrainat rahvusvahelise üldsuse silmis õõnestada ja tõmmata tähelepanu eemale nendelt asjaoludelt, mille abil on Vladimir Putin võimul püsinud, näiteks 2024. aasta „rahvahääletus“ Ukraina okupeeritud aladel, mis on rahvusvahelise õiguse tõsine rikkumine.
- **Lääneriigid pole Ukrainat kuidagi aidanud**¹⁷. Rõhutame, et Euroopa Liidu riikide, Ameerika Ühendriikide, Suurbritannia, Austraalia ja Jaapani antud materiaalne ja militaar-tehniline abi Ukrainale täiemahulise sissetungi algusest saadik on pretsedenditu! Me võime vaielda saadetud abi täpse ajastuse üle, aga ilma igasuguse kahtluseta on see aidanud Ukrainal Venemaa sissetungile vastu seista.

Tänu sellele, et **Euroopa Liidu ja NATO** liikmesriigid on aktiivselt rakendanud vastumeetmeid juba tuttavatele Vene propaganda platvormidele (telekanal

¹⁴ Керсипова, Е. (2024, 24.02). *Начало специальной военной операции (СВО) России на Украине: причины и цели, хронология первых дней*. Lenta.ru. <https://lenta.ru/articles/2024/02/24/nachalo-svo/>

¹⁵ StopFake.org. (2022, 05.12). *Фейк: Россия воюет против НАТО, а не Украины*. <https://www.stopfake.org/ru/fejk-rossiya-voyuet-protiv-nato-a-ne-ukrainy/>

¹⁶ Команда VoxCheck (2024, 27.03). *НЕПРАВДА: Зеленский станет нелегитимным после мая 2024 года*. VoxUkraine.org. <https://voxukraine.org/ru/nepravda-zelenskyj-stanet-nelegitymnyum-posle-maya-2024-goda>

¹⁷ Нуриев, Э. (2025, 18.06). *Заголовок: Запад не может помочь Украине одержать победу в конфликте — но мог бы помочь положить ему конец*. ИноСМИ. https://inosmi.ru/20250618/ukraina_zapad-273439313.html

Russia Today ja uudisteagentuur Sputnik Media), mis tegutsesid enamikus Euroopa riikides kuni 24. veebruarini 2022, peab Venemaa nüüd levitama oma valeinfot muudel kanalitel. Näiteks **anonüümsetel ja propagandast küllastunud Telegrami kanalitel**, mille sihtgrupp on Venemaa Föderatsiooni kodanikud ja eri riikides elavate venelaste kogukonnad, ning samuti levitatakse meelevaldseid järeldusi, kuulujutte ja võltse reportaaže **Lääne meedia-kanalites**. Venemaa uudisteagentuurid **TASS** ja **RIA Novosti** on meelega tehtud valeinfo levitamise vahendiks. Venemaa on nähtavasti keskendanud oma tegevuse nüüd **Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika** riikidele, kus nende tegevust Ukrainas vaadatakse pigem seoses Ameerika-vastasusega. Inimeste skeptiline suhtumine USA globaalsesse poliitikasse on võimendunud **Donald Trumpi** ametiajal, sest Ameerika Ühendriike ei nähta enam üheselt demokraatliku maailma juhtfiguurina.

See on ainult üks suund Venemaa propagandategevuses. Venemaa korraldab Ukraina sõjavangidele istungeid, millest on tehtud avalikud spektaaklid nagu omal ajal **Nõukogude Liidus**, ja kus sõjavangid sildistatakse sõjakurjategijateks¹⁸. Selline tegevus näitab Kremli järjepidevust **Stalinist Putinini**.

Teine propaganda suund on seadnud sihtmärgiks **neutraliseerida Ukraina sõjavangide illegitiimsest hukkamisest kõnelevad reportaažid**¹⁹. Selline olemuslikult massidele suunatud tegevus näitab selgelt, kuidas ukrainlaste dehumaniseerimine kuulub Venemaa riikliku poliitika ja ühtlasi Kremli **misanthropse ideoloogia** juurde.

Vene propagandistide üleilmne tegevus lähtub riigi juhtide huvidest. Panngem eriti tähele, kuidas **toetavad riiklikud uudisteagentuurid RIA Novosti ja TASS omapoolse informatsiooniga nende välismaiste sõdurite nimede avalikustamist**, kes võitlevad Ukraina kaitsejõududes²⁰.

Putini isiklik **ajaloopoliitika**, mida on avalikkuses juba aastaid nähtud, põhineb Nõukogude-järgse ajastu ja Euroopa ajaloo tundlike teemade ekspluateerimisel. Tema eriline fookus on teemadel, mille kohta leidub Venemaa

---

¹⁸ Сулима, Р. (2025, 25.06). Суд в РФ приговорил 184 украинца за вторжение на Курщину. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/ru/rossijskij-sud-prigovoril-184-ukrainca-za-vtorzenie-v-kurskuu-oblast/a-73038767>

¹⁹ Таксюр, И. (2024, 04.11). В ДНР прошла встреча военнопленных ВСУ с родственниками. Lenta.ru. <https://lenta.ru/news/2024/11/04/v-dnr-proshla-vstrecha-voennoplennyh-vsu-s-rodstvennikami/>

²⁰ Ребрина, В. (2024, 31.08). Венесуэла выдала России двух колумбийцев, воевавших за Украину, - СМИ. РБК-Украина. <https://www.rbc.ua/ukr/news/venesuela-vidala-rosiyi-dvoh-kolumbiysiv-1725064623.html>

arhiivides rohkelt materjali. Muu hulgas selgitab see **Putini spekulatsioon** **holokausti teemal**²¹ ning Kremli ametlikul kodulehel Ukraina-vastas-test narratiividest läbi imbunud artikli „Venelaste ja ukrainlaste ajaloolisest ühtsusest“²² avaldamist nii vene kui ka ukraina keeles.

Hoolimata suurest mahust ja rahastusest on Vene propagandal ka ilmselged nõrgad kohad:

- sihtgrupp on peamiselt kriitilise mõtlemise võimeta inimesed;
- info ja propaganda üksused on väga hierarhilised, mistõttu need ei suuda alati tekkivate väljakutsetega operatiivselt tegeleda;
- sihtgruppidele suunatus ei tähenda, et nad oskavad oma sõnumeid info tarbijatele kättesaadavaks muuta;
- Venemaal on raske ligi pääseda maailma jõukamatele meediamajadele, nii et nad peavad kasutama gerilja-stiilis meetmeid.

Kuigi Kreml üritab Venemaa ümber digitaalset müüri püsti panna, saadakse seal hästi aru, et sellest on lihtne läbi murda, mistõttu panustab Kreml müüri tugevdamisse märkimisväärseid summasid.

Kui me räägime **Kremli propaganda neutraliseerimisest**, siis tasub ennekoike rakendada järgmiseid meetmeid:

- aktiivne info levitamine **Vene agressorite lüüasaamise ja kaotuste kohta** (raketiristleja Moskva hävitamine, **operatsioon Ämblikuvõrk**, mille käigus hävitati üks kolmandik Venemaa õhuväebaaside varustusest, jne);
- Ukraina võitluse kajastamine **Läänemere ja Musta mere piirkonnas**;
- **kriitilise mõtlemise ja meediakirjaoskuse arendamine.**

Peamine järeldus on see: ära sure enne, kui sa oled surnud! Sõda jätkub!

YEVHEN MAHDA, PhD (politoloogia), ORCID 0000-0001-5792-8713
Kiievi Riikliku Lennundusülikooli professor

²¹ Репутация мемориала Яд ва-Шем под угрозой после выступления Путина о Холокосте. Что произошло? (2020, 04.02). *BBC News*. <https://www.bbc.com/russian/news-51369074>

²² Путин, В. (2021, 12.07). *Об историческом единстве русских и украинцев*. Kremlin.ru. <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>

VENEMAA JA LÄÄNE HEIDUTUSTEEMALISE DIALOGI KEELELINE ASPEKT: KAS JA KUIDAS MÕISTAVAD VENELASED HEIDUTUSE TÄHENDUST?

Liia Vihmand-Veebel, Viljar Veebel

THE LINGUISTIC FACTOR IN THE DETERRENCE CONVERSATION BETWEEN RUSSIA AND THE WEST: IF AND HOW RUSSIANS UNDERSTAND THE MEANING OF 'DETERRENCE'?¹

Abstract. Given Russia's aggressive actions in Ukraine and its hostile remarks toward its NATO neighbours, the question of why the credible deterrence posture of the Alliance is not producing the desired results is becoming increasingly important. Either Russian political leaders do not want to comply with the Western credible deterrence posture, or they do not understand what is expected from them. Linguistic factors (e.g., the 'lost in translation' effect) affect the effectiveness of the conversation on deterrence between Russia and the West, including NATO. The Russian language does not have one unambiguous equivalent for the Western term 'deterrence'. There are several possible translations for deterrence in Russian, including *sderzhivaniye* (сдерживание), *ustrasheniye* (устрашение), *sderzhivaniye putem ustrasheniya* (сдерживание путём устрашения), *sderzhivaniye prinuzhdeniyem* (сдерживание принуждением), as well as others. These terms are not synonymous, with each having its own different meaning and some being used in Russian military-political theory where they refer to different concepts. The current study focuses on the most visible linguistic complications in the deterrence dialogue between Russia and the West. Based on the current study, it would often be more reasonable to talk to the Russian political and military elite about containment or coercion, which are more common and have clear, specific meanings in Russian.

Võtmesõnad: heidutus, strateegiline kommunikatsioon, terminoloogiline mitmetähenduslikkus

Keywords: deterrence, strategic communication, terminological ambiguity

---

¹ Artikli ingliskeelne versioon ilmus 2023. aastal ajakirjas *The Canadian Journal of European and Russian Studies* (Vihmand-Veebel, L., & Veebel, V. (2023). The linguistic factor in the deterrence conversation between Russia and the West: If and how Russians understand the meaning of 'deterrence'? *The Canadian Journal of European and Russian Studies*, 16(2), 30–47). Eestikeelne tõlge avaldatakse autorite loal.

1. Sissejuhatus

Keel kui suhtlusvahend ja spetsiifiline märgisüsteem on lahutamatu osa igast dialoogist, sealhulgas poliitilistest ja julgeolekualastest aruteludest. Keele ja sõnade abil ei edastata ainult infot, keelekasutus peegeldab ka kõneleja staatust ja hoiakut. Viimastel aastakümnetel ei ole strateegilise stabiilsuse ja heidutuse teemal Venemaa ja NATO riikide vahel olnud viljakat dialoogi. Selle asemel esitatakse pigem paralleelseid monolooge, mis on suunatud eelkõige kodupublikule ning lähtuvad osalejate endi huvidest.

Sageli ei mõisteta ega tajuta Venemaal välisriikide kontseptsioone nii, nagu lääneriigid neid ise mõistavad ja seda Venemaalt ootavad. Üheks oluliseks teguriks, mis seda mõjutab, on keeleline aspekt, mis võib kaasa tuua selle, et selge ja läbipaistva kommunikatsiooni asemel läheb osa sõnumist tõlkes kaduma. Nagu igal teadusharul, on ka rahvusvahelistel suhetel oma erialane terminoloogia, mida tunnevad need, kes on seda ala õppinud. Erinevatel riikidel ja keeltel on olemas oma spetsiifilised poliitilised ja sõjalised mõisted ning neid tähistavad oskussõnad ehk terminid, mille mõistmist eeldatakse ka mujal riikides elavatelt ja teisi keeli kõnelevatelt inimestelt. Ebasobivate, teisele dialoogis osalejale mõistetamatute või ebatäpsete terminoloogiliste vastete kasutamine võib tekitada raskusi tegeliku sõnumi mõistmisel. Eriti konfliktiolukordades võib see viia partnerluse katkemiseni või isegi konflikti eskaleerumiseni.

1990. aastatel, kui NATO ja Venemaa Föderatsiooni suhted olid paraneemas ning mõlemad osapooled olid pühendunud viljakale dialoogile, koostööle ja püsiva rahu rajamisele Euroopas ja Atlandi ookeani piirkonnas (Sarotte, 2021), allkirjastasid NATO ja Venemaa 1997. aasta mais vastastikuste suhete, koostöö ja julgeoleku aluspõhimõtete akti. See tähistas uue partnerlusel põhineva suhte algust lääneriikide institutsioonide ja Venemaa vahel ning lõi aluse NATO-Venemaa konsultatsioonideks ja koostööks. Selleks, et müüte hajutada ning kommunikatsiooni ja vastastikust mõistmist parandada, koostati ja avaldati „NATO-Venemaa kaasaegsete poliitiliste ja sõjaliste terminite sõnastik“ (*NATO-Russia Glossary of Contemporary Political and Military Terms*). See hõlmas kogu NATO-Venemaa konsultatsioonide ja koostööga seotud terminoloogiat. Sõnastiku eessõnas avaldasid toonane NATO peasekretär lord Robertson ja Vene kaitseminister Sergei Ivanov lootust, et see abivahend aitab paremini mõista teineteise kavatsusi (NATO, 2001).

Heidutusteemaline debatt on olnud ja ilmselt jääb ka edaspidi üheks NATO ja Venemaa suhete võtmeküsimuseks. Heidutus on NATO Venemaa-strateegia

keskne element (NATO, 2022) ning seetõttu üha olulisem nii Venemaa kui ka NATO sõjalise mõtteviisi seisukohast. Ent Venemaa arusaam heidutusest, selle tõlgendused ja määratlused erinevad sellest, kuidas lääneriigid heidutuse kontseptsiooni mõistavad.

Lisaks Venemaa poliitilise ja sõjalise juhtkonna hulgas valitsevale negatiivsele hoiakule lääneriikides levinud heidutuse kontseptsiooni suhtes muudab selleteemalise debati veelgi keerukamaks keeleline aspekt ehk poolte suutlikkus – või pigem suutmatus – üksteist mõista. Ühest küljest on Venemaal heidutuse teoreetiline raamistik alles välja kujunemas, mistõttu selles valdkonnas puudub ka selgelt struktureeritud ja ühtne terminoloogia. Teisalt ei ole NATO terminile *heidutus* olemas vene keeles ühtset, üldtunnustatud ja üheselt mõistetavat tõlkevastet (Adamsky, 2018). Oluline on ka ära märkida, et pärast 2022. aastal Ukraina vastu sõja alustamist on Venemaa poliitiline ja sõjaline eliit täielikult tagasi lükanud mõtte, et Venemaa võiks tulevikus mingilgi kujul NATO heidutust aktsepteerida (Medvedev, 2022; Putini kõne 30. septembril 2022 (Michael Rossi Poli Sci, 2022); Washington Post staff, 2022).

Arvestades Venemaa agressiivset tegevust Ukrainas ja vaenulikke väljaütlemisi NATO-sse kuuluvate naaberriikide suhtes, muutub üha tähtsamaks küsimus, miks lääneriikide heidutuse strateegia ei anna soovitud tulemusi. Venemaa poliitilised juhid kas ei soovi tegutseda lääneriikidele omase heidutusraamistiku järgi või ei mõista nad lihtsalt, mida neilt eeldatakse. Siinne uuring keskendub kõige ilmsematele keelelistele keerukustele Venemaa ja Lääne heidutusosalases dialoogis. Selleks uuritakse termini *heidutus* venekeelseid ekvivalente ja põhjusi, miks vene keeles ei ole lääneriikides kasutatavale terminile olemas kindlat ühemõttelist terminoloogilist vastet. Käsitletakse ka erinevate terminoloogiliste ekvivalentide kasutamist, kui Lääs ja Venemaa räägivad heidutusest (ingl *deterrence*), aga ka sundimisest (ingl *coercion*) ja ohjeldamisest (ingl *containment*), ning selle võimalikku mõju heidutusteemalisele debatile. Samuti arutatakse, millise terminoloogia kasutamine oleks Venemaa poliitilistele ja sõjalistele juhtidele paremini mõistetav või isegi vastuvõetav.

2. NATO heidutuse kontseptsioon

Heidutus on lääneriikide sõjalis-poliitiline kontseptsioon ja NATO üldstrateegia keskne element, mida kasutatakse suhetes globaalsete konkurentide ja vastastega, sealhulgas Venemaaga. Belobrovi (2020) sõnul on Venemaa poliitilised liidrid seisukohal, et kuigi NATO loomisest saadik on organisatsiooni

strateegia sõnastus ja suhete dünaamika muutunud, on Venemaa heidutamise jäänud NATO strateegia nurgakiviks. Seega lähtuvad alliansi teised strateegilised kontseptsioonid ja põhidokumendid just sellest põhimõttest (Belobrov, 2020).

Heidutuse eesmärk on takistada (tavaliselt teise riigi) soovimatut agressiivset käitumist, näiteks ühe riigi relvastatud kallaletungi teisele. Heidutamine tähendab püüdlust peatada või ennetada mingit tegevust (Mazarr, 2018). Lawrence Freedman pakub heidutusele pisut väljakutsuvama määratluse, käsitledes seda „tahtlike katsetena tingimuslike ähvarduste abil teiste käitumisega manipuleerida“ (Freedman, 2004, lk 6). NATO määratluse järgi on heidutus „võimaliku agressori veenmine selles, et surve avaldamise või relvakonflikti vallandamise kaasnev kahju ületab võimalikku kasu. See eeldab veenva sõjalise võime ja strateegia säilitamist ning selge poliitilise teotahte olemasolu“ (NATO, 2020, lk 42). Analoogselt määratletakse heidutust ka Eesti riigikaitseterminite andmebaasis Militerm.

USA kaitseministeeriumi määratluse järgi tähendab heidutus „tegevuse ennetamist usutava ähvardusega, et tegevusele järgneb vastuvõetamatu vastumeede, ja/või sellise arusaama loomisega, et tegevuse kahjulik mõju ületab võimalikku kasu“ (DOD Dictionary of Military and Associated Terms, 2021, lk 63). Britid määratlevad Encyclopedia Britannicas heidutust „sõjalise strateegiana, mille kohaselt üks jõud ähvardab oma vastast vastulööbiga nii tõhusalt, et hoiab ära vastase rünnaku“ (Encyclopedia Britannica, *s.a.*-a). Üldistavalt võib öelda, et heidutuse kontseptsioon hõlmab nii funktsionaalset sõnumit (võimalik agressioon ei tasu end ära) kui ka mainekujunduslikku sõnumit (heidutaja peab end piisavalt tugevaks ja suudab enda arvates takistada agressiooni või olukorra eskaleerumist).

Heidutuse mõiste võeti kasutusele külma sõja alguses, kui rahvusvahelised osapooled hakkasid välja töötama tuumaheidutuse kontseptsiooni ja selle üle arutlema. Heidutuse määratlemisega tegeleti kõige rohkem 1950.–1960. aastatel. Esialgne heidutuse kontseptsioon kujunes välja ajastul, kui USA tuumajõududele kuulus täielik ülemvõim. Heidutuse peamine eesmärk oli hoida ära seda, et vaenulikud jõud astuvad Euroopas suuremahulistes konventsionaalsetes konfliktides USA-le vastu. 1970. aastate alguses muutusid heidutuse kontseptsiooni fookus ja raskuspunkt. Kuna Nõukogude Liit saavutas USA-ga tuumajõudude pariteedi, kujunes välja vastastikku tagatud hävitamise (ingl *Mutually Assured Destruction*; MAD) doktriin ning mõlemad pooled tunnistasid tuumasõja võitmise võimatust.

Tollal oli loogiline arvata, et kui kaks võrdväärse surmava tuumaarsenaliiga superriiki loovad „hirmul põhineva tasakaalu“, võib see viia küll pingelise, kuid potentsiaalselt pikaajalise rahuni. Kuna heidutus hakkas üha enam seostuma vastastikuse tuumarünnaku võimalikkusega, lähtuti eeldusest, et nüüd hakkab heidutus mõjuma tänu karmi karistusega ähvardamisele. Sellist lähenemisviisi nimetatakse karistusheidutuseks (ingl *deterrence by punishment*) (Freedman, 2021, lk 5). Siiski tuleb ära märkida, et heidutusteooria kahe esimese laine ajal esitati enesekindlaid oletusi selle kohta, mis võiks agressorit heidutada ja mis mitte, ilma toetamata neid arvamusi kindlate ja mõõdetavate tõenditega (Mazarr, 2018).

Aja jooksul kujunes välja veel üks lähenemine – tõkestusheidutus (ingl *deterrence by denial*). Kõige lihtsamal kujul on tõkestusheidutus „otsene jõudude tasakaal vaidlusalusel territooriumil“ (Snyder, 1959, lk 6). Kuigi tõkestusheidutus hõlmab usutavat ähvarduse elementi, on sellele heidutuse liigile omane ka paindlikkus ja võime tõkestada vastasel strateegiliste võimaluste kasutamist (Freedman, 2004, lk 37). Tõkestusheidutuse kui strateegia eesmärk on muuta agressioon ebatõenäoliseks või võimatuks, võttes potentsiaalselt agressorilt usu, et tema eesmärk on saavutatav (Mazarr, 2018).

Michael J. Mazarr'i sõnul saab heidutust rakendada kahes olukorras: kui riik takistab vaenlase rünnakut oma territooriumi vastu või rünnakut kolmandate osapoolte (liitlas- või partnerriikide) vastu. Esimesel juhul on tegemist otsese heidutusega (ingl *direct deterrence*), teisel aga laiendatud heidutusega (ingl *extended deterrence*) (Mazarr, 2018). Laiendatud heidutus on olemuselt keerukam kui oma riigi kaitse, sest eeldab sõjaliste jõudude saatmist vahel tuhandete kilomeetrite kaugusele ja sealjuures just agressiivse riigi territooriumi vahetusse lähedusse, seda enam, et kui rünnak toimub koduriigist kaugel, on sellele raskem vastata (Mazarr, 2020). Laiendatud heidutuse näitena võib tuua NATO lävepakuvägede kohaloleku Balti riikides.

Heidutust saab liigitada ka selle rakendamise aja järgi. Eristatakse üldist heidutust (ingl *general deterrence*) ja kohest heidutust (ingl *immediate deterrence*). Üldine heidutus tähendab pidevaid ja pikaajalisi püüdlusi takistada soovimatut tegevust rahuajal, kui ei ole käes kriisiolukord. Kohene heidutus on seevastu tavaliselt kriisi ajal tehtav lühiajaline ja kiireloomuline katse ennetada konkreetset, peatselt toimuvat rünnakut (Mazarr, 2018). Mida üldisem ja pikaajalisem on heidutus, seda keerukam ja kulukam on hoida seda usutava ja veenvana.

Heidutust võib klassifitseerida ka selle ulatuse järgi. Kõige kitsamate määratluste kohaselt hõlmab heidutus üksnes riigi sõjalise võime kasutamist, et

ähvardada vastast vastulöögi või karistusega, ennetamaks tema tegevust (Veebel, 2018a). Laiema käsitluse alusel hõlmab heidutus nii vastulöögiga ähvardamist kui ka mittesõjaliste vahendite kasutamist, sh majandussanktsioonide rakendamist, diplomaatilist tõrjumist ja infooperatsioonide läbiviimist (Mazarr, 2018). Lawrence Freedman kasutab selles kontekstis ingliskeelseid termineid *narrow deterrence* kitsama määratluse ja *broad deterrence* laiema määratluse puhul. Tema tõlgenduses on kitsama määratluse puhul heidutuse eesmärk takistada konkreetset sõjalist operatsiooni juba käimasoleva sõja raames, samas kui laiema määratluse järgi on heidutuse eesmärk täielikult ennetada sõja puhkemist (Freedman, 2004, lk 32).

Üks heidutuse olulisemaid ja spetsiifilisemaid valdkondi nii teoorias kui ka praktikas on tuumaheidutus. See on olnud ja on siiani paljude riikide julgeoleku lahutamatu osa. Nende hulgas on loomulikult ka USA ja Venemaa – riigid, kelle valduses on suurim tuumaarsenal. MAD-doktriin, mis oli külma sõja ajal USA ja Nõukogude Liidu tuumaheidutuse keskmes, mõjutab praeguseni USA ja Venemaa tuumapoliitikat. Mõlemat suurriiki hoiab tuumarelvi kasutamast jätkuvalt võimetus, et nende häving on vastastikku tagatud. Sisuliselt kujutab MAD endast kõige puhtamal kujul karistusheidutust: see ei keskendu vaidlusaluse territooriumi otsesele kaitsmisele, vaid pigem ähvardusele ulatusliku karistusega, mis muudaks vastase ründamisega kaasneva kahju liiga suureks (Veebel, 2018b). Tuumaheidutus on tähtis ka riikidele, kellel tuumavõimet pole (nt Eesti), kuid kes loodavad liitlaste tuumaheidutuse laiemale mõjule.

Heidutust mõjutavad mitu tegurit: usutavus, mõõdetavus, poliitiline ühtekuuluvus, võime, otsusekindlus ja kommunikatsioon. Siinse uuringu eesmärk on keskenduda neist viimasele ehk parandada heidutuse valdkonna teemadega seotud kommunikatsiooni kvaliteeti. Kommunikatsioon on tõkestusheidutuse üks põhialuseid, kuna vastane peab olema teadlik heidutaja võimest, et heidutus oleks tõhus. Samas on ründajal keeruline hinnata kaitsva poole võitlusvõimet ning sihtmärgi alistatavuse saab ta kindlaks teha alles pärast rünnaku alustamist. Kui asjaga jõutakse aga nii kaugele, on heidutus ebaõnnestunud. Vältimaks heidutuse läbikukkumist, on vaja strateegiline kommunikatsioon hoolega läbi mõelda, et edastada vastasele selge sõnum heidutaja valmisolekust ja võimest lahingus edukalt võidelda. Siinkohal on oma mõju nii teadaoleval kui ka varjatud võimel, millele on ainult vihjatud („hirmul on suured silmad“).

Rebecca Hersman juhib tähelepanu sellele, et heidutuse tõhusus sõltub eelkõige võimest kujundada vastaste ja liitlaste arusaamu ja riskianalüüsi

(Hersman, 2017). Tegu on ratsionaalsusele suunatud dialoogiga liitlaste ja vastaste vahel. Dialoogi eesmärk on veenda vastaseid, et konflikti riskid kaaluvad üles kogu võimaliku kasu, ning kinnitada liitlastele, et dialoog kaitseb nende põhihuve (Hersman, 2017). Heidutuse usutavuse tagamiseks peab nii liitlastel kui ka vastastel olema ühine arusaam heidutuse toimimise põhimõtetest ja ratsionaalsusest. Ratsionaalsus ei tähenda ainult analüüsi, vaid seda mõjutavad ka kultuurilised tavad. Samuti peavad osapooled selgelt mõistma üksteise ootusi ja saadetavaid sõnumeid, isegi kui nende arusaamad ratsionaalsusest ei kattu (Veebel & Ploom, 2023).

Lisaks heidutusele kujunes ajapikku välja sellega sarnane, kuid siiski eraldiseisev kontseptsioon, mida inglise keeles nimetatakse *compellence*'iks. Eesti keeles ei ole veel kindlat vastet ingliskeelsele terminile, sest erinevalt heidutusest ei ole seda Eesti julgeolekudebatis laiemalt kajastatud. Artikli autorid pakuvad välja eestikeelse vaste *survestamine*, mis annab hästi edasi *compellence*'i sisu, mille järgi tuleb vastast survestada, et ta muudaks oma käitumist ja tegutseks soovitud suunas. Kui kasutada *survestamist* termini *compellence* vastena, aitaks see eristada seda *sundimisest*, mis on juba kinnistunud eestikeelse vastena ingliskeelsele *coercion*'ile, mis on laiem mõiste ning hõlmab nii survestamist kui heidutamist.

Kui heidutuse eesmärk on takistada kedagi midagi tegemast, siis survestamise puhul sunnitakse kedagi midagi tegema (Mazarr, 2018). Peamine erinevus nende kahe kontseptsiooni vahel seisneb selles, kas seda tegevust, mida soovitakse ära hoida või lõpetada, on juba alustatud või ei ole. Seda vahet aitavad täpsustada Slantchev ja Freedman. Slantchev selgitab, et survestamise eesmärk on veenda vastast teistmoodi käituma. Tegu on aktiivse protsessiga, mis nõuab pidevat pingutust ja otsest sekkumist ning millega püütakse muuta *status quo*'d, samas kui heidutus võib olla pikaajaline ja ajas püsiv, ilma et oleks vaja pidevalt sekkuda (Slantchev, 2005, lk 4). Lawrence Freedman aga leiab, et heidutus võib tähendada meetodeid, doktriini ja mõtteviisi, kuid igal juhul on see seotud tegevusele piiride seadmise ja nende piiride ületamisel tekkivate riskide selgitamisega (Freedman, 2004, lk 116).

3. Heidutusalane debatt Venemaa ja NATO vahel enne 2022. aastat

Venemaa ja lääneriikide vahel käivitus heidutusega seotud arutelu külma sõja esimestel aastatel 20. sajandi keskpaigas. Üks märgilistest sündmustest, mis tähistas külma sõja algust ja viis muu hulgas NATO loomiseni, oli Trumani doktriini väljakuulutamine 1947. aastal. Seda doktriini, mida tuntakse ka Trumani ohjeldamise doktriini nime all (ingl *Truman's containment doctrine*), peetakse ohjeldamise poliitika (ingl *containment policy*) alguspunktiks. Ohjeldamise poliitika (lühendatult lihtsalt ohjeldamine) oli Ameerika Ühendriikide välispoliitiline strateegia, mille eesmärk oli piirata Nõukogude Liidu ja kommunismi laienemist. Selle lähenemisviisi üks peamisi eestkõnelejaid oli USA diplomaat George Kennan, kes osales ka selle poliitika väljatöötamises. Ohjeldamise poliitika keskne mõte oli hoida Nõukogude Liit nendes piirides, mis talle määrati Teise maailmasõja järel, ning takistada tema mõjuvõimu edasist kasvu. Mõned külma sõja revisionistlikud analüütikud on pakkunud välja, et ohjeldamist võib käsitleda pigem kompromissile orienteeritud kui otseselt agressiivse strateegiana (Evans & Newnham, 1998).

Tuumarelvade kiire areng tähistas uue ajastu algust Ameerika Ühendriikide ja Nõukogude Liidu vastasseisus. 1940. aastate lõpus ja 1950. aastate alguses püüdsid NATO teadlased leida parimat viisi selleks, et kasutada tuumarelvade uut mõju Nõukogude Liidu heidutamiseks (Sagan, 1991). Tuumarelvad töid globaalses julgeolekutasakaalus kaasa revolutsioonilise muutuse, mille tagajärjel kujunes välja tuumaheidutuse (ingl *nuclear deterrence*) kontseptsioon. Kuni külma sõja lõpuni oli tuumaheidutus NATO ja Nõukogude Liidu vahel peetava heidutusalase debati keskne osa ning selle elemendid on järk-järgult kandunud üle ka teiste riikide (sh Venemaa Föderatsiooni) kaitsestrateegiasse, kuigi need esinevad seal spetsiifiliste rahvuslike eripäradega (Petšatnov, 2016). On oluline ära märkida, et teistel tuumariikidel, kes on ÜRO Julgeolekunõukogu alalised liikmed (st Prantsusmaal, Ühendkuningriigil ja Hiinal), on oma heidutusele orienteeritud tuumavõime, mis on siiski oluliselt ühekülgsem, väiksema mahuga ning ette nähtud peamiselt karistusheidutuseks.

Strateegiline heidutus riikliku sõjalis-poliitilise kontseptsioonina kujunes Venemaal välja alles 21. sajandi alguseks. Nõukogude Liidu strateegilises mõtlemises ei olnud heidutus keskne ega üksikasjalikult määratletud mõiste, mis tulenes Nõukogude Liidu kahetisest suhtumisest tuumasõtta ja riigi strateegilise lähenemise eripäradest. Nõukogude Liidu juhtkond järgis

siiski vaistlikult heidutuse loogikat (Adamsky, 2014) ja neil oli oma arusaam heidutusest. Nõukogude Liidu heidutuse käsitlus oli kahetine ning selles rõhutati ühтеаegu nii ründevalmidust kui ka sõja vältimise olulisust (Simes, 1980–1981). Nõukogude Liidu sõjapoliitika peamine eesmärk oli heidutada Ameerika Ühendriike ja hoida ära nende tuumarünnak. Selle saavutamiseks andis Nõukogude Liit selge signaali, et võimalik tuumarünnak ei jää vastu-seta. Erinevalt USA-st ei olnud Nõukogude Liidul aga ametlikult sõnastatud heidutusdoktriini (Adamsky, 2014). 1991. aasta novembris, vahetult enne Nõukogude Liidu lagunemist, andis selle esimene ja viimane president Mihhail Gorbatšov siiski käsu luua Nõukogude Liidu relvajõududes strateegiliste heidutusjõudude üksus (Памятные даты: К 30-летию Указа о создании Стратегических сил сдерживания СССР, 2021).

Pärast Nõukogude Liidu lagunemist kujunes 1990. aastatel välja uus unipolaarne maailmakord, milles kuulus juhtroll Ameerika Ühendriikidele. Seetõttu ei olnud ajutiselt ka vaja kedagi heidutada (Freedman, 2004, lk 21), mis omakorda pidurdas heidutusteooria edasist arengut. NATO riikide ja Venemaa suhted hakkasid paranema ning Venemaa lootis saada osaks Lääne julgeolekuarhitektuurist (Romanova, 2011). See suhteliselt rahumeelne ja koostööle orienteeritud periood kestis aga vaid kaks aastakümnet. 21. sajandi teise kümnendiga algas uus vastasseis NATO ja Venemaa vahel (Rumer & Sokolsky, 2020). Pinged hakkasid kasvama pärast 2008. aasta Vene-Gruusia sõda ja eskaleerusid veelgi 2014. aastal, kui Venemaa annekteeris Krimmi ja õhutas relvakonflikti Ida-Ukrainas. Need sündmused tähistasid uue ajastu algust NATO ja Venemaa heidutusosalases debatis ning taastasid nende suhetes heidutuse keskse koha. Seda muutust illustreerib selgelt asjaolu, et kui NATO 1999. aasta Washingtoni tippkohtumise kommünikees mainiti heidutust vaid korra, siis 2016. aasta Varssavi tippkohtumisel oli heidutus üks kahest põhiteemast ning seda mainiti kommünikees koguni 28 korda (Paulauskas, 2016). Kui Nõukogude Liidus ei olnud heidutus sõjalis-poliitilises mõttes keskne kontseptsioon (Adamsky, 2014), siis nüüdseks on Venemaa Föderatsioonil olemas oma riiklik lähenemine, mida nimetatakse vene keeles *стратегическое сдерживание*’ks. See kujutab endast Venemaa versiooni heidutusest.

4. Ingliseelse termini *deterrence* tõlkimine vene keelde ja selle tähendus Venemaal

Inglise keelt kasutavates NATO riikides on heidutusel suhteliselt ühtlustunud ja selge tähendus. Vene keeles ei ole aga sellele lääneriikides levinud terminile üheselt mõistetavat vastet. Erinevates inglise-vene sõnaraamatutes ja veebipõhistes tõlkeprogrammides on kasutusel suur hulk tõlkevariante: *сдерживание, устрашение, сдерживание путём устрашения, политика сдерживания, удержание, отпугивание, запугивание, замедление* ja *препятствование*.

Sõnaraamatute, veebis toodud tõlgete ja teadusartiklites kasutatakse sõnavara põhjal saab välja tuua kaks enim kasutatud venekeelset vastet: *сдерживание* ja *устрашение*. Teadusartiklites kasutatakse NATO heidutusest rääkimisel ka vastet *принуждение* (enamasti sellistes väljendites nagu *сдерживание принуждением* ja *принуждающее сдерживание*).

Need sõnad ei ole vene keeles sünonüümsed ja neil on vene keeles ka tähendusi, mis ei ole otseselt seotud sõjalis-poliitilise heidutuse kontseptsiooniga. Enamikku neist sõnadest kasutatakse ka argikeeles, milles neil on erinevad tähendused ja oma konnotatsioonid. Kui neid venekeelseid sõnu tõlkida, ei oleks inglise keeles *deterrence* ega eesti keeles *heidutus* esimene valik, mida sõnastikud pakuksid. Näiteks *сдерживание* tõlkevaste võib olla *containment* ('ohjeldamine') ning *политика сдерживания* vaste *containment policy* ('ohjelduspoliitika'); *устрашение* ja *запугивание* vaste *intimidation* ('hirmutamine'); *удержание* vaste *retention* ('kinnipidamine'); *отпугивание* vaste *frightening away* ('eemale peletamine'); *замедление* tähendus on ka *deceleration* ('aeglustamine'); *принуждение* võib tõlkida sõnadega *coercion*, *compulsion* ja *compellence* (eesti keelde võib nii sõna *принуждение* kui ka kõik kolm selle ingliskeelset vastet tõlkida sõnadega *sundimine* ja *sund*; sõjalis-poliitiliste mõistete selgeks eristamiseks soovitame siiski *compellence*'i tõlkida *survestamiseks*); *препятствование* vaste võib olla *obstruction* ('takistamine') jne.

Sellest tingituna mõjutavad heidutuse käsitlust kaks olulist keelelist aspekti. Esiteks ei ole terminil *heidutus* vene keeles täpset üheselt mõistetavat vastet, vaid neid vasteid on mitu. Teiseks on neil venekeelsetel vastetel lisaks keelelisele tähendusele olemas täiendav sisuline ja sotsiaalne tähendus, mis ei ole seotud lääneriikide tõlgendusega heidutusest. Kõigi mainitud venekeelsete tõlkevastetega kaasneb mingil määral arusaam, mille kohaselt see, kes laseb end heidutada, on alluva rollis, kusjuures heidutaja kontrollib teda ja suhtub

temasse patroneerivalt (Karaganov & Suslov, 2019). Sellist tähendusvarjundit sooviks aga enamik Venemaa poliitilisi ja sõjalisi juhte iga hinna eest vältida.

Edasi eritlemegi *heidutuse* kõige levinumaid venekeelseid vasteid.

Сдерживание

Kõige sagedamini on lääneriikides levinud termini *heidutus* venekeelse vastena kasutusel *сдерживание*. Vene keeles on sellel sõnal palju erinevaid tähendusi, muu hulgas võib see viidata 'tagasi hoidmisele, vaos hoidmisele, ohjeldamisele, talitsemisele, aeglustamisele'. Nimisõna *сдерживание* kasutatakse peamiselt poliitilises ja strateegilises kontekstis, kaasa arvatud tuumavaldkonnas. Vene keeles tõlgendatakse seda sõna aga palju laiemalt kui *heidutust* Lääne sõjalis-poliitilises kontekstis (Ven Bruusgaard, 2016). Kuigi nimisõna *сдерживание* on enamasti seotud sõjalis-poliitilise valdkonnaga, on sama tüvega tegusõna *сдерживать* laialt kasutusel tavakeeles paljudes eri tähendustes, mis võivad omakorda mõjutada seda, kuidas sõjalis-poliitilist terminit tõlgendatakse. Tegusõna *сдерживать* mitmetähenduslikkust ja sünonüümide olemasolu näitlikustavad järgmised tõlkevasted: *ohjeldama*, *tagasi hoidma* (sünonüüm *удерживать*), *piirama* (sünonüüm *ограничивать*), *taltsutama* (sünonüüm *смирять*) ja *aeglustama* (sünonüüm *замедлять*). Seda võidakse kasutada ka väljendites *sõna pidama* ja *pisaraid tagasi hoidma*.

Sageli hõlmab venekeelne *сдерживание* kõiki kolme lääneriikide sõjalis-poliitilises teoorias eraldi kasutatavat mõistet, mida tähistatakse terminitega *deterrence*, *compellence* ja *containment* (Fenenko, 2020; Petšatnov, 2016). Terminit *compellence* tõlgitakse vahel vene keelde väljenditega *сдерживание* *принуждением* ja *принуждающее сдерживание*, mille eestikeelseks tõlkevasteks võib olla *sundiv ohjeldamine* ja *sundimise abil ohjeldamine* (teisisisõnu *sundiv heidutus* ja *sundimise abil heidutamine*). Kahesõnalisi väljendeid võidakse aga kommunikatsiooni protsessis lühendada lihtsalt ühesõnaliseks *сдерживание*'ks.

Kõigepealt hakati vene keeles terminit *сдерживание* kasutama Nõukogude Liidus 1940. aastate lõpus ingliskeelse termini *containment* ('ohjeldamine') vastena. Kui lääneriikides kujunes välja heidutuse kontseptsioon, siis hakati vene keeles selle nimetamiseks kasutama samuti *сдерживание*'t. Tekkis terminoloogiline mitmetähenduslikkus: ühte terminit kasutati kahe mõiste tähistamiseks.

Tänapäeval kasutatakse lääneriikides terminit *containment* harva: seda ei ole NATO ametlikus terminibaasis (NATOTerm, s.a.) ega USA kaitseministeeriumi sõjaliste terminite sõnaraamatus (DOD Dictionary of Military and Associated Terms, 2021). Samas oli *ohjeldamine* lääneriikides eraldiseisva mõistena aktiivses kasutuses üle 40 aasta (kuni Nõukogude Liidu lagunemiseni) ning selle tähistamiseks kasutati Nõukogude Liidus ja hiljem ka Venemaa Föderatsioonis termineid *сдерживание* ja *политика сдерживания* ('ohjeldamispoliitika').

Termin *containment* puudub ka „NATO-Venemaa kaasaegsete poliitiliste ja sõjaliste terminite sõnastikust“ (NATO, 2007). Küll aga võib sealt leida venekeelse termini *политика сдерживания*, mille ingliskeelseks vasteks on toodud *deterrence*, mitte *containment*. Sõnastik sisaldab ka terminite määratlusi ning *политика сдерживания* definitsiooni järgi on tegu poliitiliste, sõjaliste ja muude meetmete kogumiga, mille eesmärk on veenda vastaspoolt, et ta ei saa relvastatud rünnakuga oma poliitilisi eesmärke saavutada, kuna sel juhul ähvardab teda karistus (NATO, 2007, lk 71).

Huvitaval kombel viitab NATO-Venemaa sõnastikus toodud termini *политика сдерживания* definitsioon Venemaal 21. sajandi alguses välja kujunenud poliitikale, mitte aga Lääne (kommunismi) ohjeldamise poliitikale (ingl *containment policy*). Termin *политика сдерживания* koos definitsiooniga leiab ka Venemaal avaldatud sõjalis-tehnilisest sõnaraamatust „Sõda ja rahu terminites ja määratlustes“, mille toimetaja oli Venemaa endine asepeaminister Dmitri Rogozin (2004). Sõnaraamatu sihtrühma moodustavad kõrged sõjaväelased, poliitilised juhid ning riikliku julgeoleku ja sõjateaduse spetsialistid. Sõnaraamatus on ka määratletud termin *политика сдерживания*: tegu on sellise välispoliitika liigiga, mida järgib rahumeelne riik ning mille peamine eesmärk on vähendada sõjalist ohtu, piirata agressiooni võimalust ja aktiivselt hoida agressorit tagasi igasugusest sõjalisest agressioonist, konfliktidest ja sõdadest. See poliitika eeldab poliitiliste, majanduslike, sõjaliste ja diplomaatiliste meetmete kogumi tõhusat kasutamist (Rogozin, 2004, lk 37).

Kokkuvõttes viitab termin *политика сдерживания* Venemaal kahele erinevale kontseptsioonile: ühelt poolt USA külma sõja aegsele välispoliitikale (mida Läänes tuntakse ohjeldamispoliitika või lihtsalt ohjeldamise nime all) ja teiselt poolt 21. sajandil Venemaal arendatavale sõjalis-poliitilisele teooriale (mida Läänes nimetatakse tavaliselt heidutuseks). Mõlema tähistamiseks kasutatakse ka lühendatud varianti *сдерживание*.

Vaatame nüüd lähemalt praeguse sajandi Venemaa enda sõjalis-poliitilist kontseptsiooni, mida nimetatakse *сдерживание*'ks, ja selle alamliike.

Venemaal eksisteerib strateegilises teoorias laiem mõiste *военно-политическое сдерживание* ('sõjalis-poliitiline ohjeldamine' või 'sõjalis-poliitiline heidutus'). See mõiste katab riigi poolt rakendatavate sõjaliste ja poliitiliste meetmete kogumit, mille eesmärk on ära hoida agressiooni ja ohte, mis võiksid ähvardada riigi rahumeelset arengut ja elutähtsaid huve. Need meetmed hõlmavad otsesest ja kaudset sõjalise jõu ja poliitiliste vahendite kasutamist, et sundida võimalikku vastast relvastatud rünnakust loobuma, kuna järgnevad vastumeetmed põhjustaksid niisuguseid tagajärgi, mille tõttu oleks agressorriigil võimatu või poliitiliselt mõttetu sõda jätkata.

Стратегическое сдерживание ('strateegiline ohjeldamine' või 'strateegiline heidutus') on osa *военно-политическое сдерживание* kontseptsioonist. Vastava mõiste tähendusväli on kitsam kui mõistel *военно-политическое сдерживание* või lihtsalt *сдерживание*. *Стратегическое сдерживание* hõlmab rahu ja sõja ajal järjepidevalt rakendatavaid jõupõhiseid ja muid meetmeid. *Стратегическое сдерживание* eesmärk ei ole pelgalt sõda ennetada ja vaenlase tegevust teatud piirides hoida, vaid ka juba puhkenud sõjalist konfliktide deeskaleerida.

Стратегическое сдерживание üheks oluliseks osaks on *военное сдерживание* ('sõjaline ohjeldamine' või 'sõjaline heidutus'). Selle alla kuulub omakorda *силовое сдерживание* ('relvajõududega ohjeldamine' või 'relvajõududega heidutus'), mis eeldab erinevate relvasüsteemide, sealhulgas tuumarelvade otsesest kasutamist. *Ядерное сдерживание* ('tuumahoidatus' või 'tuumahoidamine') on *силовое сдерживание* üks osa ja, nagu nimigi ütleb, hõlmab see vastase ohjeldamist või heidutamist tuumarelvade kasutamise ähvarduse kaudu.

Kuigi Venemaa kontseptsioon kattub mõningal määral lääneriikide heidutuse kontseptsiooniga, on sellel rohkem ühiseid jooni ohjeldamisega. Kui lugeda tänapäeva Venemaal sõjalis-poliitilises teoorias esinevaid *сдерживание* eri liikide määratlusi, on selgelt näha, et tegu on eelkõige kaitsekontseptsiooniga, mille siht on ennetada või deeskaleerida agressiooni ja konflikte, peatada vastase sunnimeetmete kasutamine ja lõpetada vaenulik tegevus (*Энциклопедия ракетных войск стратегического назначения, s.a.*; *Справочник по терминологии в оборонной сфере, s.a.*; *Военный энциклопедический словарь, s.a.*). Nendes määratlustes ei domineeri agressiooni provotseerivad sammud, vaid vastumeetmed ja agressiooni pidurdavad tegevused. *Сдерживание* eesmärk on ära hoida või lõpetada edasine agressioon. Kahju tekitamist mainitakse ainult siis, kui on vaja vastata agressori tegevusele. Seetõttu oleks Venemaa *военно-политическое сдерживание* kontseptsiooni erinevate liikide nimetuste tõlkimisel täpsem kasutada ingliskeelseid

vasteid *contain* ja *containment* ('ohjeldama' ja 'ohjeldamine'), kuna need väljendavad keeleliselt täpsemini mõistet, mille tähendusväli katab kontrolli all hoidmist, vaos hoidmist ja kindlates piirides hoidmist. Need vasted väljendavad vähem agressiivset tegutsemisviisi võrreldes vastetega *deter* ja *deterrence* ('heidutama' ja 'heidutus'), mistõttu sobivad paremini Vene sõjalis-poliitiliste kontseptsioonide põhiolemuse keeleliseks väljendamiseks või vähemalt terminoloogiliseks vahendamiseks selle põhjal, kuidas need kontseptsioonid on sõnastatud teoorias.

Oleme seisukohal, et kuigi terminit *сдерживание* kasutatakse laialt, tekitab see pigem segadust ega paku üheselt mõistetavat vastet lääneriikides kasutatavale terminile *heidutus*. Sellel on mitu põhjust. Vene keeles ei vasta *сдерживание* täiel määral lääneriikide heidutuse tähendusväljale ei kontseptuaalsel ega keelelisel tasandil, sest sellel on Vene sõjalis-poliitilises teoorias oma eriline ja laiem tähendus. Termin *сдерживание* tähendab eeskätt *status quo* säilitamist ja eeldab sarnaselt lääneriikide arusaamaga heidutusest pigem reaktiivset tegutsemist (Adamsky, 2018), kuid samas ei hõlma *сдерживание* kõiki lääneriikides heidutusega seostuvaid aspekte, kuna tähistab peamiselt tõkestusheidutust, mida kombineeritakse kerksusega (ingl *resilience*). See termin ei hõlma otseselt karistusheidutuse aspekte (Veebel *et al.*, 2020). Lisaks võidakse terminit *сдерживание* olenevalt kontekstist kasutada kolme erineva lääneriikides kasutatava mõiste (ingl *containment*, *deterrence* ja *compellence*) tähistamiseks. Kõik need tegurid mõjutavad seda, kuidas Venemaal lääneriikide heidutuse kontseptsiooni tõlgendatakse.

Устрашение

Сдерживание kõrval on lääneriikides kasutatava *heidutuse* teine levinud tõlkevaste *устрашение*, mille tähendus on eesti keeles eelkõige 'hirmutamine, kohutamine'. Seda nimisõna kasutatakse vene keeles peamiselt sõjalises kontekstis, kuid sama tüvega omadussõnu ja tegusõna *устрашить* kasutatakse üsna sageli argikeeles, milles neil on selgelt agressiivne ja hirmutav tähendus. Selle termini seos agressiivse hirmutamise, mille eesmärk on oma tahtmine läbi suruda, tuleb eriti selgelt esile väljendis *устрашить врага*, mis ei tähenda pelgalt 'vaenlase hirmutamist' (selleks sobiks vene keeles pigem tegusõna *пугать*), vaid tema kohutamist oma vägevuse ja võimsusega (Veebel & Vihmand, 2019, lk 25). Selline sõnakasutus viitab sellele, et vastase positsiooni peetakse enda omast madalamaks ja tähtsusetumaks. Seega sisaldub ka

nimisõnas *устрашение* üleolekut rõhutav element, mis teeb niisuguse heidutuse aktsepteerimise Vene poliitilise ja sõjalise kogukonna jaoks väga keeruliseks.

Sõjalis-poliitiline termin *устрашение* võeti Nõukogude Liidus kasutusse pärast külma sõja algust, kui rahvusvahelised osapooled hakkasid rääkima (tuuma)heidutusest. Kuigi heidutuse tõlkevastena hakati kasutama *сдерживание*'t (mis oli juba kasutusel ka *containment*'i tõlkevastena), hakati selle lääneriikides leviva uue mõiste tähistamiseks tarvitama ka teist vastet, milleks oli *устрашение*. Sellel on aga negatiivseid konnotatsioone ja seda kasutatakse endiselt peamiselt teiste (st mitte Venemaa enda) heidutuspoliitika puhul. Nõukogude Liidus tarvitati seda terminit sageli, kui räägiti lääneriikide heidutusest, kuid 21. sajandil on selle kasutamine taandunud, mistõttu nüüd domineerib venekeelses heidutuse diskursuses termin *сдерживание*. NATO-Venemaa kaasaegsete poliitiliste ja sõjaliste terminite sõnastikus on *устрашение* esitatud *сдерживание* (*deterrence*'i venekeelse vaste) sünonüümina (NATO, 2007), kuid praeguses Vene sõjalis-poliitilises teoorias ei ole need kaks terminit sünonüümsed.

Kõige ilmsem erinevus nende vahel avaldub kahes Vene sõjalis-poliitilise strateegia – nimelt *стратегия сдерживания* ja *стратегия устрашения* – määratluses. Esimene neist, *стратегия сдерживания* ('ohjeldamisstrateegia'), on strateegiline teguviis, mis põhineb sõjaliste ja muude meetmete kogumi rakendamisel eesmärgiga hoida vastast tagasi sõja vallandamisest, vältida sõjategevuse laienemist uutele territooriumidele ning massihävitusrelvade, eeskätt tuumarelva kasutamist (Rogozin, 2004, lk 93). Ohjeldamisstrateegiaid võib olla mitu. Need moodustavad omakorda kompleksse strateegia, mille nimi on *комплексная стратегия сдерживания* ('kompleksne ohjeldamisstrateegia'). See on strateegiate kogum, mis tugineb agressorile sõjas vastuvõetamatu kahju tekitamisele, adekvaatsele kaitsesele, strateegilisele stabiilsusele ja rahu armastava riigi kaitsevõime arendamisele. *Комплексная стратегия сдерживания* hõlmab nii aktiivseid rünnakuid, mida korraldatakse ohjeldamise nimel, kui ka enesekaitse tugevdamist (Rogozin, 2004, lk 240).

Стратегия устрашения ('hirmutamisstrateegia') on strateegiliste tegevuste süsteem, mille aluseks on sõjalise jõu kasutamisega ähvardamine. Tegu on sõjalise strateegiaga, mille eesmärk on sundida vaenlast sõjategevust lõpetama. *Стратегия устрашения* eeldab vägede ülekaalu ning selliste vahendite ja meetodite kasutamist, mille vastu puudub tõhus kaitse (Rogozin, 2004, lk 93). *Стратегия устрашения* on oluliselt agressiivsem kui *стратегия сдерживания*, kuna seda rakendatakse sõja ajal ja see hõlmab vaenlase hirmutamist ähvardustega ta hävitada ning selliste meetodite rakendamist, mille

eest ei ole võimalik ennast kaitsta. Järelikult on niisuguse strateegia rakendaja ka see, kelle käes on initsiatiiv ja ülemvõim, aga strateegiale allumine (kui keegi teine rakendab seda strateegiat) tähendab nõustumist strateegia rakendaja ülemvõimuga (Karaganov & Suslov, 2018).

Alternatiivsed variandid

Lisaks terminitele *сдерживание* ja *устрашение* on lääneriikides levinud heidutuse kontseptsioonist rääkimisel kasutatud ka teisi variante. Üks neist on *сдерживание путём устрашения* ('hirmutamise teel ohjeldamine'), mis moodustati kahe eelmainitud termini baasil nõukogude ajal ja mida on kasutatud ka Venemaa Föderatsioonis.

Kui 21. sajandi alguses hakkas heidutuse paradigma muutuma, tõi see kaasa uued heidutusstrateegiad, -meetodid, -vahendid ja ka vastava sõnavara. Kuigi terminit *принуждение* ei ole sõnaraamatutes esitatud *heidutuse* vastena ning seda ei leia Vene ametlikest sõjalistest entsüklopeediatest ja käsiraamatutest², on heidutusteooria pideva arengu tõttu ilmunud Venemaal lääneriikide heidutust käsitlevasse teaduskirjandusse üha sagedamini säärased väljendid, mis sisaldavad just seda sõna. Traditsiooniliselt on *принуждение*'t eelistanud juriidilises ja sõjalis-poliitilises valdkonnas ingliskeelse termini *coercion* ('sund, sundimine') tõlkevastena (Bartoš, 2021). Venemaal kasutatakse terminit *принуждение* tihti juriidilises kontekstis, milles see tähendab 'kellegi sundimist midagi tegema jõu või ähvarduste abil'. Tänapäeval kuuleb seda üha rohkem ka sõjalises kontekstis, milles see tähistab püüdlusi muuta *status quo*'d, kusjuures sellel on niisugusel juhul proaktiivne tähendus sarnaselt lääneriikides kasutatava terminiga (Adamsky, 2018).

Mõned Venemaa politoloogid kasutavad terminit *принуждение* ka ingliskeelse termini *compellence* vastena (Fenenko, 2021). Kuna nende tõlgenduses tähistab *compellence* ühte heidutuse viisi – nimelt ründavamast ja pealetungivamat heidutust –, kasutatakse heidutusest rääkimisel vastet *принуждение* näiteks sellistes väljendites nagu *принуждающее сдерживание* ('sundiv ohjeldamine' või 'sundiv heidutus') ja *сдерживание принуждением* ('sundimise abil ohjeldamine' või 'sundimise abil heidutamine'). Lääne strateegilises

---

² Vt nt Энциклопедия ракетных войск стратегического назначения (s.a.), Справочник по терминологии в оборонной сфере (s.a.) ja Военный энциклопедический словарь (s.a.).

mõtlemises on aga heidutus ja *compellence* ('survestamine') kaks lahusseisvat mõistet. Kui heidutuse eesmärk on ähvarduste abil takistada või pidurdada vaenlast midagi tegemast, siis survestamine hõlmab ähvardusi või tegevusi, et sundida vastast midagi tegema. *Coercion* ('sundimine') on lääneriikides samuti omaette sõjalis-poliitiline mõiste. Kui veel täpsemaks minna, on *deterrence* ('heidutus') ja *compellence* ('survestamine') lääneriikide sõjalis-poliitilises teoorias kaks eraldiseisvat mõistet, seejuures mõlemad kujutavad endast tegelikult *coercion*'i ('sundimise') viise (Encyclopedia Britannica, s.a.-b).

Ehkki *принуждение* ei ole Venemaa sõjalis-poliitilises teoorias veel ametliku terminina kasutusel, kasutatakse seda üha enam rahvusvaheliste suhete arutamisel, eriti kui räägitakse agressiivsest heidutusest. Sõna *принуждение* tõlkimisel ei ole välja kujunenud ühte püsivat vastepaari vene ja inglise keele vahel. Erinevaid kinnistunud väljendeid tõlgitakse eri sõnatüvesid kasutades: *силовое принуждение* on inglise keeles *compulsion by force* ('jõuga sundimine'), *экономическое принуждение* on *economic compulsion* ('majanduslik sundimine'), *принуждение к миру* on *peace enforcement* ('rahu jõustamine'). Terminit *принуждение* kasutatakse ka sanktsioonide puhul. Nimelt nimetavad venelased sanktsioone 'sunnimeetmeteks' (вн методы принуждения, ingl *means of compulsion*). *Дипломатия принуждения* on venekeelne vaste terminile *coercive diplomacy* ('sunnidiplomaatia'). Samas on väljendi *strategic coercion* ('strateegiline sundimine') tõlkimisel mõnikord eelistatud vastet *стратегическое воздействие* ('strateegiline mõjutamine'), kusjuures väljendit *стратегическое принуждение* ('strateegiline sundimine') tõlkevastena ei kasutata. Vahel kasutatakse terminit *принуждение* ka väljendi *наступательное сдерживание* ('pealetungiv ohjeldamine') sünonüümuna (Fenenko, 2019, 2021).

5. Kuidas parandada Venemaa ja Lääne heidutuselast dialoogi?

Rebecca Hersman on kirjutanud, et heidutus on oma olemuselt dialoog, mis tugineb kolmele küsimusele: kas meid kuulatakse? kas meie kuulame? kas meid mõistetakse? (Hersman, 2017). Kuigi nii Venemaa poliitiline eliit kui ka NATO kasutavad avalikes sõnavõttudes ja poliitilistes avaldustes sarnaseid termineid ja väljendeid, näib siiski, et kaks osapoolt räägivad erinevat julgeoleku- ja kaitsekeelt, sest nii kasutatavate terminite tähendus kui ka heidutuse mõiste tervikuna on Venemaa ja Lääne julgeolekukogukondades erinev (Veebel & Ploom, 2019). Seetõttu pole üllatav, et tekib kahtlusi, kas NATO

heidutus Venemaa suhtes on pärast 2022. aastal alanud Venemaa sõda Ukraina vastu endiselt mõjuv ja usutav.

Täpne, arusaadav ning läbipaistev tõlge on oluline, et NATO ja Venemaa heidutusalane dialoog oleks tõhus. Kahjuks puudub NATO üht põhimõistet tähistaval terminil vene keeles ühtne ja selge vaste, mis võib tekitada segadust nende vene keele kõnelejate seas, kes ei ole Lääne heidutuse kontseptsiooniga lähemalt tuttavad. NATO kasutab heidutusest rääkimisel ühte kindlaks määratud terminit, samas kui Venemaa terminoloogiline süsteem on ebajärjekindel, kuna selles eksisteerib mitu sarnast mõistet ja neile vastavat terminit. Kui termin *heidutus* jõudis esimest korda lääneriikide ja Nõukogude Liidu keskusteludesse, ei tekkinud sellele vene keeles ühte kindlat leksikaalset vastet. Selle asemel kasutati heidutusest rääkimisel mitmeid termineid: *сдерживание* (sama terminiga tähistati *ohjeldamist*), *устрашение* (sellega rõhutati lääneriikides kasutatava kontseptsiooni agressiivsust) ja *сдерживание путём устрашения* (kahe eelneva termini kombinatsioon).

Venemaal on Lääne heidutuse kontseptsioonist rääkimisel kasutatud aastakümneid vaheldumisi termineid *сдерживание* ja *устрашение* ning aeg-ajalt ka väljendit *сдерживание путём устрашения*. Hiljem, kui heidutusstrateegiad arenesid ja valdkonna ingliskeelne terminoloogia täienes, hakkasid vene keelde ilmuma uued terminid. Näiteks võeti kasutusele väljendid *принуждающее сдерживание* ja *сдерживание принуждением*, et viidata teatud tüüpi heidutusele.

Kui rääkida ühest ja samast mõistest kahes erinevas keele- ja kultuuri-ruumis, võib kasutatav terminoloogia (st ühe või teise termini valik) mõjutada seda, kuidas sõnumi vastuvõtja antud mõistet tajub ja mõistab. Tõlkimise käigus võivad mõned olulised komponendid kaduma minna või vastupidi võivad lisanduda uued tähendused. Näiteks etümoloogiliselt seostub sõna *deterrence* inglise keeles hirmu tekitamise ja vastase ähvardamisega (Online Etymology Dictionary, *s.a.*-a, *s.a.*-b). Ka eesti keeles on *heidutama* tähendusks 'hirmutama, kohutama' (Eesti keele seletav sõnaraamat, 2009). Seevastu vene keeles ei ole *сдерживание* seotud hirmuga, vaid see tähistab tegevust, mille eesmärk on kedagi tagasi hoida. Samas *устрашение* on otseselt seotud hirmu tekitamisega – see ongi selle sõna põhitähendus.

Keelekasutus võib mõjutada avalikkuse valmisolekut võtta riske ja sellest tulenevalt ka kalduvust kriisi eskaleerida (Berejikian & Zwald, 2020). Sõnavara valik määrab selle, kuidas sõnumit tajutakse ja tõlgendatakse, aga ka selle, milline mulje jääb vestluspartneri või teise konflikti osapoole hoiakust ja suhtumisest. Lisaks mõjutavad tekstis esitatud informatsiooni vastuvõtmist sõnumi

kuulaja varasemad teadmised ja väljakujunenud mõttemustrid (Schäffner, 2004). See kehtib ka Venemaa ja Lääne heidutusalase dialoogi kohta.

Selles keskustelus kasutab Venemaa Föderatsioon sageli oma poliitika kirjeldamisel siinses uuringus käsitletud terminoloogiat viisil, mis loob mulje, et Venemaa tegeleb agressiooni ohjeldamise ja tagasi hoidmisega, aga Lääs hirmutamise ja sundimisega. Venemaa nimetab oma poliitikat *сдерживание*'ks, kuid NATO tegevuse puhul kasutatakse sageli termineid *устрашение* ja *принуждение*. Näiteks on terminid *устрашение* kasutatud teiste suurriikide (implitsiitselt ebaseaduslikuks peetava) heidutuspoliitika puhul ja sellega on kaasnenud teatud negatiivsed assotsiatsioonid. Külma sõja ajal kasutati USA poliitika iseloomustamiseks sageli väljendit *сдерживание путём устрашения* (Ven Bruusgaard, 2016). 1970. aastate alguses USA-s vastu võetud „Riiklik realistliku heidutuse julgeolekustrateegia“ (ingl *National security strategy of realistic deterrence*) on venekeelses tõlkes *Стратегия реалистического устрашения* (Rogozin, 2004, lk 101). Kui Venemaal kasutatakse lääneriikide heidutusest rääkimisel terminid *сдерживание*, pannakse see tihti jutumärkidesse või sellele eelneb väljend *ни-öelda*. Sedasi vastandatakse Lääne heidutuse kontseptsioon selle Vene analoogile.

On ilmne, et vene keeles kõlab *сдерживание* (‘ohjeldamine, tagasi hoidmine’) rahumeelsemalt ja leebemalt kui *устрашение* (‘hirmutamine’) ja *принуждение* (‘sundimine’), millel on märksa agressiivsem tähendus. Tegelikult on nende terminite niisugusel kasutamisel siiski oma kultuuriline põhjus. Vene käsitluse järgi areneb lääneriikide strateegilise heidutuse analoog Venemaal (st *стратегическое сдерживание*) riikliku julgeoleku kaitsekontseptsiooni raames. Samal ajal nähakse lääneriikide heidutust ekspansionistliku ja ründava strateegiana, mille eesmärk on kaitsta USA rahvusvahelisi huve (Petšatnov, 2016). See asjaolu selgitab, miks Venemaa ja Lääne tegevuse kirjeldamisel kasutatakse erinevaid termineid. *Стратегическое сдерживание* sisu seisneb selles, et kõik, mida selle kontseptsiooni raames tehakse, täidab üksnes enesekaitse ja rahu eesmärki või on vastuseks kellegi teise varasemale tegevusele. Kuna Venemaa siht on justkui vaid vastast ohjeldada, mitte aga korraldada ründeoperatsioone, võib Venemaale jääda mulje, et ta tegutseb alati üksnes enda kaitseks. Kristin Ven Bruusgaard on öelnud, et selline sõnakasutus võib viia Venemaa juhtkonna veendumiseni, et nende teod on pelgalt vastus tajutavale agressioonile (Ven Bruusgaard, 2016). Samas tunnistatakse Vene sõjalis-poliitilises teoorias, et teatud juhtudel võib sõjalise agressiooni ohjeldamise strateegia (vn *стратегия сдерживания*) rakendamisel kasutada ka hirmutamise strateegiat (vn *стратегия устрашения*).

6. Kokkuvõte

2016. aastal Varssavis toimunud NATO tippkohtumisel leppisid liitlasriigid kokku, et heidutust peab täiendama sisukas dialoog, mille eesmärk on vältida arusaamatusi, valearvestusi ja tahtmatut eskalatsiooni ning suurendada läbi-paistvust ja ettearvatavust (Paulauskas, 2016). Venemaa ja NATO heidutusosalase dialoogi keelise dimensiooni mõistmine aitab neid eesmärke saavutada. Samuti aitab see aru saada, kuidas Venemaa juhid tajuvad ja tõlgendavad NATO heidutuse kontseptsiooni ning kas ja kuidas saaks nende seisukohti mõjutada. See aitab paremini mõista ka Moskva kavatsusi ja Venemaa strateegilist mõtlemist, eriti pärast seda, kui Venemaa 2022. aastal Ukraina vastu sõda alustas. Tuleb arvestada ka seda, et venekeelsed *heidutuse* vasted kannavad endas mingil määral arusaama, et heidutatav on allutatud osapool, keda hoitakse oma kontrolli all ja kelle üle domineeritakse. Enamik Venemaa poliitilisi ja sõjalisi juhte soovib iga hinna eest vältida enda sattumist sellisesse olukorda.

Asjaolu, et samu venekeelseid termineid kasutatakse nii lääneriikides levinud heidutuse mõiste kui ka Venemaa enda sõjalis-strateegiliste mõistete tähistamiseks, teeb heidutusosalase dialoogi keelise tõlgendamise veelgi keerukamaks. Ühed ja samad terminid tähistavad eri kontekstides erineva sisuga mõisteid. Näiteks termin *сдерживание*, mida vene keeles kõige sagedamini kasutatakse heidutuse vastena, tähistab ka Venemaa strateegilises mõtlemises kesket mõistet, kuid sellel on Vene kontekstis märksa laiem tähendusväli kui lääneriikides kasutataval mõistel. Vene käsitluses tähistab termin *сдерживание* mõistet, mis hõlmab lääneriikide strateegilises mõtlemises kolme eraldiseisvat mõistet, millele vastavad ingliskeelsed terminid *deterrence*, *containment* ja *compellence*. Etümoloogia ja ajaloolise tausta põhjal on *сдерживание* kõige sobivam vaste terminile *containment* ('ohjeldamine'). Ka oma semantikalt on venekeelne *сдерживание* vähem agressiivne kui ingliskeelne *deterrence*. Pole sugugi juhuslik, et *сдерживание* on levinud venekeelseks vasteks ohjeldamisele, mida mõned külma sõja revisionistlikud analüütikud on pidanud pigem kompromissile orienteeritud kui otseselt agressiivseks strateegiaks (Evans & Newnham, 1998). Seega võib analüüsi ja käsitletud sõnade etümoloogia põhjal järeldada, et *сдерживание* sobib kõige paremini vasteks ingliskeelsele terminile *containment*, mis on küll seotud heidutusega, kuid pole siiski selle sünonüüm.

Teine termin, mida vene keeles lääneriikide heidutuse käsitlemisel kasutatakse, on *устрашение*. Kuigi seda kasutatakse mõnikord vaheldumisi terminiga *сдерживание*, tähistavad need kaks terminit Vene sõjalis-poliitilises

mõtlemises siiski erinevaid mõisteid. Neid termineid ei saa kontseptuaalsetel, semantilistel ega etümoloogilistel põhjustel pidada sünonüümideks. Etümoloogia, tähenduse ja sisu poolest on ingliskeelsele terminile *deterrence* ('heidutus') sobivam vaste *устрашение*, kuna see on otseselt seotud hirmu tekitamisega, mis on heidutuse keskne komponent.

Terminite *принуждающее сдерживание* ja *сдерживание принуждением* puhul tuleb ära märkida, et need katavad vaid osa heidutuse strateegiast. Terminoloogilist segadust suurendab asjaolu, et mõnel juhul kasutatakse terminit *принуждение* tähistamiseks ka *compellence*'i ja *coercion*'i. Lääne strateegilises mõtlemises on aga *deterrence*, *compellence* ja *coercion* kolm erinevat terminit, mis tähistavad erinevaid mõisteid. *Compellence*'ist rääkimisel võidakse Venemaal kasutada ka ühesõnalist vastet *сдерживание*, mis on kahesõnalise väljendi *принуждающее сдерживание* lühend. Kõik see teeb lääneriikides kasutatava sõjalis-poliitilise termini *heidutus* tõlkimise vene keelde veel raskemaks ja arusaamatumaks.

Oluline küsimus on ka see, kuidas tõlkida inglise keelde sõnavara, mida Venemaal kasutatakse nende *сдерживание* kontseptsioonist rääkimisel. Näiteks *стратегическое сдерживание* ei ole sisuliselt samaväärne lääneriikide arusaamaga strateegilisest heidutusest, kuigi seda sageli niimoodi tõlgitakse. Arvestades Vene sõjalis-poliitilise strateegia eripärasid, on Dmitry Adamsky (2018, lk 36) soovitanud kasutada termini *стратегическое сдерживание* ingliskeelse vastena väljendit *cross-domain coercion*, mis on eestikeelses tõlkes 'valdkondadeülene sundimine'. Seda küsimust on vaja veel uurida, võttes arvesse Vene strateegia erinevaid komponente ja heidutuse viise.

Seda, kuidas tänapäeva Venemaal lääneriikides levinud heidutuse kontseptsiooni tajutakse ja millist sõnavara sellest rääkimisel vene keeles kasutatakse, mõjutavad nii termini *heidutus* venekeelsed tõlkevasted kui ka Venemaa enda sõjateooria terminoloogia. Samal ajal on Lääne jaoks tähtis saada aru Vene strateegilise mõtlemise alustest ja neid mõjutavatest keelelistest teguritest. Termin *heidutus* venekeelsete tõlkevastetega seotud probleemide ning terminoloogiliste üksuste vaheliste seoste mõistmine aitab seega suurendada heidutusalase dialoogi mõistetavust. Kui NATO soovib muuta oma suhtlust Venemaa poliitiliste ja sõjaliste juhtidega selgemaks ning läbipaistvaks, võiks kaaluda terminite *containment* ('ohjeldamine') ja *coercion* ('sundimine') kasutamist *deterrence*'i ('heidutus') asemel, kuna viimast võib vene keeles mitmeti tõlgendada. Selline sõnakasutus oleks ka Venemaa poliitilise ning sõjalise kogukonna jaoks sisult selgem ja paremini mõistetav.

Kirjandus

- Adamsky, D. (2014). If war comes tomorrow: Russian thinking about 'regional nuclear deterrence'. *The Journal of Slavic Military Studies*, 27(1), 163–188. <https://doi.org/10.1080/13518046.2014.874852>
- Adamsky, D. (2018). From Moscow with coercion: Russian deterrence theory and strategic culture. *Journal of Strategic Studies*, 41(1–2), 33–60. <https://doi.org/10.1080/01402390.2017.1347872>
- Bartoš 2021 = Бартош, А. (2021). Сдерживание и принуждение в стратегии гибридной войны [Heidutus ja sundimine hübriidsõjastrateegias]. *Военная мысль*, 9, 18–34.
- Belobrov 2020 = Белобров, Ю. (2020). Эволюция политики НАТО по сдерживанию СССР и России [Kuidas on arenenud NATO poliitika NSVL-i ja Venemaa heidutamiseks]. *Международная жизнь*, 6, 22–33. <https://interaffairs.ru/jauthor/material/2353>
- Berejikian, J., & Zwald, Z. (2020). Why language matters: Shaping public risk tolerance during deterrence crises. *Contemporary Security Policy*, 41(4), 507–540. <https://doi.org/10.1080/13523260.2020.1729496>
- DOD Dictionary of Military and Associated Terms (2021, november). <https://irp.fas.org/doddir/dod/dictionary.pdf>
- Eesti keele seletav sõnaraamat (2009). Heidutama. *Eesti keele seletav sõnaraamat*. Vaadatud 12. märtsil 2025 aadressil <https://arhiiv.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=heidutama&F=M>
- Encyclopedia Britannica (s.a.-a). Deterrence. *Encyclopedia Britannica*. Vaadatud 10. detsembril 2022 aadressil <https://www.britannica.com/topic/deterrence-political-and-military-strategy>
- Encyclopedia Britannica (s.a.-b). Compellence. *Encyclopedia Britannica*. Vaadatud 10. detsembril 2022 aadressil <https://www.britannica.com/topic/compellence>
- Evans, G., & Newnham, J. (1998). *The Penguin Dictionary of International Relations*. London: Penguin Books.
- Fenenko 2019 = Фененко, А. (2019, 26. aprill). Эффективно ли ядерное сдерживание? [Kas tuumaheidutus on tõhus?]. Russian International Affairs Council. <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/effektivno-li-yadernoe-sderzhivanie/>
- Fenenko 2020 = Фененко, А. (2020). Эволюция теории ядерного сдерживания в США в годы холодной войны [Tuumaheidutuse teooria

- areng USA-s külma sõja ajal]. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Международные отношения*, 13(1), 111–135. <https://doi.org/10.21638/spbu06.2020.108>
- Fenenko 2021 = Фененко, А. (2021). Асимметричная модель ядерного сдерживания [Tuumaheidutuse asümmeetriline mudel]. *Анализ и прогноз. Журнал ИМЭМО РАН*, 3, 13–29. <https://doi.org/10.20542/afij-2021-3-13-29>
- Freedman, L. (2004). *Deterrence*. Cambridge: Polity Press.
- Freedman, L. (2021). Introduction – The evolution of deterrence strategy and research. F. Osinga & T. Sweijs (toim.), *NL ARMS Netherlands Annual Review of Military Studies 2020: Deterrence in the 21st Century – Insights from Theory and Practice* (lk 1–10). https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-6265-419-8_1
- Hersman, R. (2017, 13. jaanuar). *The Deterrence and Assurance Conversation*. Center for Strategic and International Studies. <https://www.csis.org/analysis/deterrence-and-assurance-conversation>
- Karaganov, S., & Suslov, D. (2018, 4. oktoober). A new world order: A view from Russia. *Russia in Global Affairs*. <https://eng.globalaffairs.ru/articles/a-new-world-order-a-view-from-russia/>
- Karaganov & Suslov 2019 = Караганов, С., & Суслов, Д. (2019). Сдерживание в новую эпоху [Heidutus uuel ajastul]. *Россия в глобальной политике*, 17(4), 22–37. <https://globalaffairs.ru/articles/sderzhivanie-v-novuyu-epohu/>
- Mazarr, M. J. (2018). *Understanding Deterrence*. Santa Monica, CA: RAND Corporation. <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE295.html>
- Mazarr, M. J. (2020). Understanding deterrence. F. Osinga & T. Sweijs (toim.), *NL ARMS Netherlands Annual Review of Military Studies 2020: Deterrence in the 21st Century – Insights from Theory and Practice* (lk 13–28). https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-6265-419-8_2
- Medvedev 2022 = Медведев, Д. (2022, 22. september). Медведев в ответ на угрозы ударить по Черноморскому флоту напомнил про гиперзвуковые ракеты [Vastuseks ähvardustele rünnata Musta mere laevastikku tuletas Medvedev meelde hüperheliikrusega rakette]. *Коммерсантъ*. <https://www.kommersant.ru/doc/5572179>
- Michael Rossi Poli Sci (2022, 30. september). *Vladimir Putin's Speech on the Incorporation of Donetsk, Lugansk, Kherson, and Zaporozhye – ENG Sub* [video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=ZP69jld8XAE>

- NATO (2001). *Preface of the NATO-Russia Glossary of Contemporary Political and Military Terms*. <https://www.nato.int/docu/glossary/eng/index.htm>
- NATO (2007). *NATO-Russia Glossary of Contemporary Political and Military Terms*. <https://www.nato.int/docu/glossary/eng/15-main.pdf>
- NATO (2020). *AAP-06 NATO Glossary of Terms and Definitions*. [https://www.coemed.org/files/stanags/05_AAP/AAP-06_2020_EF_\(1\).pdf](https://www.coemed.org/files/stanags/05_AAP/AAP-06_2020_EF_(1).pdf)
- NATO (2022). *Deterrence and Defence*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_133127.htm
- NATOTerm (s.a.). *Welcome*. Vaadatud 5. septembril 2023 aadressil <https://nso.nato.int/natoterm/content/nato/pages/home.html?lg=en>
- Online Etymology Dictionary (s.a.-a). *Deterrence*. *Online Etymology Dictionary*. Vaadatud 9. jaanuaril 2023 aadressil <https://www.etymonline.com/word/deterrence>
- Online Etymology Dictionary (s.a.-b). *Terror*. *Online Etymology Dictionary*. Vaadatud 9. jaanuaril 2023 aadressil <https://www.etymonline.com/search?q=terror>
- Paulauskas, K. (2016, 5. august). On deterrence. *NATO Review*. <https://www.nato.int/docu/review/articles/2016/08/05/on-deterrence/index.html>
- Petšatnov 2016 = Печатнов, Ю. (2016). Теория сдерживания: генезис [Heidutusteooria: tekkelugu]. *Вооружение и экономика*, 2(35), 25–32.
- Rogozin 2004 = Рогозин, Д. (toim.) (2004). *Война и мир в терминах и определениях* [Sõda ja rahu terminites ja määratlustes]. Москва: ПоРог.
- Romanova 2011 = Романова, Т. (2011). Евросоюз как нормативная сила и проблемы ее восприятия в России как барьер на пути политико-правового сближения [Euroopa Liidu normatiivne jõud ja selle tajumisega Venemaal tekkinud probleemid, mis takistavad poliitilis-juriidilist lähene-mist]. *Вестник Санкт-Петербургского университета*, 6(1), 56–66.
- Rumer & Sokolsky 2020 = Румер, Ю., & Соколски, Р. (2020, 21. aprill). *Тридцать лет хождения по кругу: политика США в отношении России* [Kolmkümmend aastat ringiratast käimist: USA Venemaa-poliitika]. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/2020/04/21/ru-pub-81258>
- Sagan, S. D. (1991). History, analogy, and deterrence theory. *The Journal of Interdisciplinary History*, 22(1), 79–88.
- Sarotte 2021 = Саротт, М. Э. (2021) Сдерживание после холодной войны [Heidutus pärast külma sõda]. *Россия в глобальной политике*, 6, 44–60. <https://globalaffairs.ru/articles/sderzhivanie-posle-holodnoj-voyny/>

- Schäffner, C. (2004). Political discourse analysis from the point of view of translation studies. *Journal of Language and Politics*, 3(1), 117–150. <https://doi.org/10.1075/jlp.3.1.09sch>
- Simes, D. K. (1980–1981, talv). Deterrence and coercion in Soviet policy. *International Security*, 5(3), 80–103. <https://doi.org/10.2307/2538421>
- Slantchev, B. L. (2005, 19. aprill). *Introduction to International Relations. Lecture 2: State and Anarchy*. Slantchev.ucsd.edu. <http://slantchev.ucsd.edu/courses/ps12/02-state-and-anarchy.pdf>
- Snyder, G. H. (1959). *Deterrence by Denial and Punishment*. Center of International Studies.
- Veebel, V. (2018a). NATO options and dilemmas for deterring Russia in the Baltic states. *Defence Studies*, 18(2), 229–251. <https://doi.org/10.1080/14702436.2018.1463518>
- Veebel, V. (2018b). (Un)justified expectations on nuclear deterrence of non-nuclear NATO members: The case of Estonia and Latvia? *Defense & Security Analysis*, 34(3), 291–309. <https://doi.org/10.1080/14751798.2018.1500758>
- Veebel, V., & Ploom, I. (2019). Are the Baltic states and NATO on the right path in deterring Russia in the Baltic? *Defense & Security Analysis*, 35(4), 406–422. <https://doi.org/10.1080/14751798.2019.1675947>
- Veebel, V., & Ploom, I. (2023). President Putin: A holy mad man or a brave but trapped chicken in Ukraine? *Comparative Strategy*, 42(1), 61–79. <https://doi.org/10.1080/01495933.2022.2158030>
- Veebel, V., & Vihmand, L. (2019). Living in confronting or parallel strategic narratives? The reasons behind the missing security dialogue between Russia and the Baltic States. *Journal on Baltic Security*, 5(2), 17–28. <https://journalonbalticsecurity.com/journal/JOBS/article/20/text>
- Veebel, V., Vihmand, L., Ploom, I., & Markus, R. (2020). Western misperception when deterring Russia: Cultural and linguistic factors. *Journal of Politics and Law*, 13(3), 151–159. <https://doi.org/10.5539/jpl.v13n3p151>
- Ven Bruusgaard, K. (2016). Russian strategic deterrence. *Survival*, 58(4), 7–26. <https://doi.org/10.1080/00396338.2016.1207945>
- Washington Post staff (2022, 21. september). Read Putin's national address on a partial military mobilization. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/world/2022/09/21/putin-speech-russia-ukraine-war-mobilization/>
- Военный энциклопедический словарь* (s.a.). Vaadatud 12. detsembril 2022 aadressil <https://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/dictionary/list.htm>

Памятные даты: К 30-летию Указа о создании Стратегических сил сдерживания СССР (2021, 10. november). Raran.ru. https://guraran.ru/news/newsread/news_id-13444

Справочник по терминологии в оборонной сфере (s.a.). Vaadatud 12. detsembril 2022 aadressil <http://dictionary.mil.ru/dictionary>

Энциклопедия ракетных войск стратегического назначения (s.a.). Vaadatud 12. detsembril 2022 aadressil <http://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/dictionary/listrvsn.htm>

LIIA VIHMAND-VEEBEL, MA

Tartu Ülikooli maailma keelte ja kultuuride instituudi doktorant

VILJAR VEEBEL, PhD

Balti Kaitsekolledži lektor

AJALOOLISE REVISIONISMI JA REVANŠISMI IDEOLOOGIA: MILLEST KIRJUTATAKSE MEDINSKI ÕPIKUTES?

Igor Kopõtin

- Мединский, В. Р., Чубарьян, А. О. (2023). *Всеобщая история. 1914–1945 годы. 10 класс. Базовый уровень. Москва: Просвещение, 240 с. (Medinski, V. R., Tšubarjan, A. O. (2023). Maailma ajalugu. 1914.–1945. aasta. 10. klass. Algtase. Moskva: Prosveštšeniye, 240 lk. [MA I])*
- Мединский, В. Р., Чубарьян, А. О. (2023). *Всеобщая история. 1945 год – начало XXI века. 11 класс. Базовый уровень. Москва: Просвещение, 272 с. [MA II]*
- Мединский, В. Р., Торкунов, А. В. (2023). *История России. 1914–1945 годы. 10 класс. Базовый уровень. Москва: Просвещение, 496 с. [VA I]*
- Мединский, В. Р., Торкунов, А. В. (2023). *История России. 1945 год – начало XXI века. 11 класс. Базовый уровень. Москва: Просвещение, 448 с. [VA II]*

Niinimetatud ühtse ajalookäsitluse õpikud ehk lihtsamalt öeldes Medinski õpikud, mis on oma nime saanud Putini ideoloogi Vladimir Medinski järgi, pärvisid Läänes tähelepanu vahetult pärast nende ilmumist 2023. aastal. Neid on põhjalikult analüüsinud Iisraelis elav endine Venemaa Sõjaajaloo Seltsi liige Konstantin Pahhaljuk, kes keskendus eeskätt õppeaine „Venemaa ajalugu“ sisulisele analüüsile.¹ Samuti avaldati lühemaid arvustusi juhtivates Ameerika Ühendriikide ja Lääne-Euroopa teadus- ja meediaväljaannetes² ning

---

¹ Pakhaliuk, K. A. (2023, 1. november). The Russian state and the establishment of a “unified” historical narrative: A critical examination of V. Medinsky and A. Torkunov’s “History of Russia. Grade 10” textbook. *Историческая экспертиза*. <https://www.istorex.org/post/01-11-2023-konstantin-pakhaliuk>

² Kurbak, M. (2023). ‘Living the last chapter of history’: Anxiety as a force for rewriting history textbooks in Putin’s Russia and before. *Memory, Mind & Media*, 2, 1–17; Achechova, A. (2023). Manuels d’histoire 2023 pour les classes terminales: nouveau texte, vieille doctrine? *La Revue russe*, 61, 183–198.

isegi Eestis³. Vaatamata sellele pakuvad need õpikud siiani huvi, eriti pärast Venemaa täiemahulist sissetungi Ukrainasse 2022. aastal, ning seda eeskätt sisuanalüüsi seisukohast: millist teavet need sisaldavad Venemaa läänesuunalise poliitika kohta ja loodepoolsete naabrite – Balti riikide – käsitlemisel?

Medinski õpikud moodustavad neljast raamatust, kokku ligi 1500 leheküljest koosneva sarja: 10. klassi õpik aines „Maailma ajalugu“ (MA I) ja „Venemaa ajalugu“ (VA I) ning 11. klassi õpik aines „Maailma ajalugu“ (MA II) ja „Venemaa ajalugu“ (VA II). Venemaa ajaloo õpikud on märkimisväärselt mahukamad kui maailma ajaloo omad. Õpikud on rikkalikult illustreeritud kaartide, fotode ja joonistega ning sisaldavad nii kordamisküsimusi kui ka arutelu suunavaid küsimusi. Osa ajaloolisi sündmusi on esitatud eraldi minirubriikidena. Lisaks on välja toodud erinevate ajalooliste tegelaste tsitaadid ja tekstikatkendid. Need abimaterjalid aitavad Venemaa üldhariduskoolide õpilastel omandada kindla sisuga seisukohti, mis toimivad edasise maailmavaate kujundamise alusena.

Maailma ajaloo õpikud on koostanud Vladimir Medinski koostöös tuntud Venemaa ajaloolase, akadeemiku ja professori Aleksandr Tšubarjaniga. 10. klassi õpik käsitleb maailma ajaloo sündmusi aastatel 1914–1945 ning on jaotatud kolmeks põhiosaks: Esimene maailmasõda, sõdadevaheline periood ja Teine maailmasõda. Juba õpiku sissejuhatuses esitatakse lugejale seisukoht, et toona oli inimkonna jaoks oluliseks väljakutseks globaliseerumine (sh rahvaste massiline ränne ning Lääne- ja Kesk-Euroopa islamiseerumine) ja ka Ameerika Ühendriikide poolt maailmale peale surutud ühepooluseline maailmakord. Vastukaaluks kujutatakse Venemaad ja Hiinat jõududena, kes seavad kahtluse alla USA juhtpositsiooni maailmas. Venemaad näidatakse riigina, kes olevat läbi ajaloo täitnud maailmapoliitikas juhtivat rolli, kaitsnud õiglust ning toetanud rahvaste vabadusvõitlust, mida inspireerisid 1917. aasta Vene revolutsiooni ideed. Õpiku autorite hinnangul oli Venemaa 20. sajandi suurimaks saavutuseks Nõukogude Liidu võit fašismi ja Jaapani militarismi üle. Seejuures arvatakse fašistlike riikide hulka Poola, Soome ja „Pribaltika“⁴.

---

³ Denysenko, O. (2024). *Mobilizing History: A Longitudinal Study of the Changing Depictions of Ukraine and Ukrainians in Russian History Textbooks, 1995–2023* [magistritöö, Tartu Ülikool]. <https://hdl.handle.net/10062/102324>; Левченко, Я. (2024, 9. jaanuar). Тысячелетний рейх на глобусе России: какую историю рассказывает школьникам российский учебник. *Postimees*. <https://rus.postimees.ee/7934384/obzor-tysyacheletniy-reyh-na-globuse-rossii-kakuyu-istoriyu-rasskazyyaet-shkolnikam-rossiyskiy-uchebnik>

⁴ Balti riike põlastav propagandistlik termin, mis pärineb venestamispoliitika ajastust 19. sajandi lõpust, vt Propastop. (2017, 2. oktoober). *Mida tähendab Pribaltika?* <https://www.propastop.org/2017/10/02/mida-tahendab-pribaltika/>

Õpikus käsitletakse samuti „nõukogude rahva genotsiidi“, mille ohvrite seas olevat olnud rohkem venelasi kui juute (MA I, lk 9). Sissejuhatuse lõpuosas rõhutatakse, et „katsed eitada või vähendada Venemaa rolli maailma ajaloos on vastuolus tõega“ (MA I, lk 12).

Esimese maailmasõja sündmusi käsitlevas peatükis väidetakse, et Venemaa pidas juba 1914. aastal läbirääkimisi sõja ärahoidmiseks ning astus välja Serbia iseseisvuse kaitseks, kuid Saksamaa kuulutas ikkagi Venemaale sõja, mistõttu oldi sunnitud sõdima. Sõja-aastate kontekstis omistatakse Venemaale märkimisväärne panus üldisesse võitu: väidetakse, et Venemaa „päästis“ oma armeede arvel Prantsusmaa lüüasaamisest Marne'i lahingus ning et 1916. aastal viis Brussilovi läbimurre Austria-Ungari „katastroofi äärele“. Tekstis rõhutatakse samuti, et Venemaa ei saanud rindel ega lahingutes otsustavalt lüüa, vaid kaotas sõja üksnes „majanduslike raskuste“ ning osaliselt ka tänamatutest lääneriikidest liitlaste tõttu (MA I, lk 39–40).

1917. aasta Vene revolutsioon ei „muutnud Venemaad üksnes vabariigiks“, vaid põhjustas õpiku autorite hinnangul ka „rahvusliku separatismi tõusu“. Väidetakse, et Lenini valitsus tunnustas Soome, Poola, Ukraina, Balti riikide ja Taga-Kaukaasia iseseisvust ajutise meetmena, arvestades võimalusega viia neis riikides võimule kommunistlikud jõud ning siduda need seejärel taas Venemaaga. Autorite väitel õnnestus see toona üksnes Taga-Kaukaasias. Eesti, Läti ja Leedu „suutsid Nõukogude võimu pooldajad maha suruda“ just „Saksa ja valgekaartlike relvaformeringute abiga“ (MA I, lk 49). Neid riike kujutatakse seejuures Nõukogude Liidu suhtes „agressiivse ja vaenulikuna“. Nad moodustasid nn sanitaarkordoni, mis olevat omakorda loodud kunstlikult Suurbritannia ja Prantsusmaa tegevuse tulemusel (MA I, lk 133–134).

Õpik on läbivalt kantud läänevastasest kriitikast ning liberalismi hukkamõistust (MA I, lk 72). Versailles' süsteemi käsitletakse kui Lääne loodud ebaõiglast korda, mis soodustas natside võimuletulekut ning viis Teise maailmasõja puhkemiseni (MA I, lk 59, 66, 130). Nõukogude Liidule omistatakse seevastu üksnes positiivne roll: seda kujutatakse rahumeelset poliitikat viljeleva riigina, kes lähtus oma välispoliitilistes sammudes üksnes enesekaitse huvidest. Väidetakse, et Nõukogude Liit püüdis jõuda kokkuleppele Suurbritannia ja Prantsusmaaga, olles „mures fašistlike riikide jõu kasvamise pärast“, kuid lääneriikide poliitikud olevat püüdnud suunata Saksamaa agressiooni hoopis Nõukogude Liidu vastu (MA I, lk 107, 169). Sellest loogikast lähtudes väidetakse, et Prantsusmaa mittesekumispoliitika tõttu ei olnud Hispaania vabariiklastel võimalik Nõukogude Liidust saadetud relvi vastu võtta, mis omakorda aitas kaasa nende kaotusele Hispaania kodusõjas aastatel 1936–1939 (MA I, lk 113).

Lisaks märgitakse õpikus, et „demokraatlikud lääneriigid toitsid Saksamaa sõjatööstust ja suunasid seda agressioonile“ (MA I, lk 133) ning et „demokraatlike lääneriikide vaenulikkus Nõukogude Liidu suhtes“ olevat takistanud juba 1930. aastatel Hitleri-vastase koalitsiooni kujunemist (MA I, lk 134). Õpikus toodud käsitluse järgi viis agressori lepitamise poliitika 1938. aastaks Müncheni konverentsini, mida nimetatakse „kokkumänguks“ ning mida mõistetakse hukka neljal järjestikusel leheküljel (MA I, lk 137–140).

Molotovi-Ribbentropi pakti sõlmimist (õpikus nimetatakse seda mittekallaletungilepinguks) käsitletakse Nõukogude valitsuse sammuna, millel oli ainuüksi kaitsev iseloom, kuna demokraatlikud lääneriigid olevat Moskvas peetud läbirääkimised nurjanud. Samuti rõhutatakse, et Nõukogude Liidus kasvas mure Saksamaa võimaliku agressiooni pärast Balti piirkonna suunal. Nn viienda kolonni roll omistatakse seejuures saksa vähemusele Baltikumis. Eraldi märgitakse, et „saksameelsed hoiakud olid tugevad ka Eesti juhtivates ringkondades“ (MA I, lk 141–142).

Mõjusfääride jagamist õpikus küll mainitakse, kuid seda ei kommenteerita. Nõukogude Liidu sõjalist tegevust Poola vastu 1939. aastal põhjendatakse Poola „järeleandmatusega“ suhtes Nõukogude Liiduga, kuna too olevat keeldunud sõjalisest koostööst idanaabriga. Väidetakse, et Nõukogude väed sisenesid Poola territooriumile alles pärast Poola valitsuse põgenemist riigist ning et Nõukogude Liidu ja Saksamaa mittekallaletungileping võimaldas vältida sõjalist kokkupõrget Saksamaaga, kuna natsid tunnistasid Ida-Poola Nõukogude Liidu huvisfääriks (MA I, lk 170–171). Rubriigis „Olulised faktid“ esitatakse Poola suhtes kriitiline hinnang, milles väidetakse, et kindral Władysław Andersi armee lahkus Stalingradi lahingu tippajal Nõukogude Liidust Suurbritanniasse, et „vältida osalemist ägedates lahingutes idarindel“. Samuti märgitakse, et Poola eksilvalitsus olevat soovinud „panna Nõukogude Liitu vastutama Poola vabastamise eest Saksa okupatsioonist“ (MA I, lk 183–184). Soome osalemist Teises maailmasõjas peetakse õpikus „aktiivseks osalemiseks Nõukogude Liidu vastases agressioonis“ (MA I, lk 180).

Teise maailmasõja sündmuste käsitlemisel rõhutatakse „Nõukogude Liidu otsustavat rolli“, samal ajal kui lääneriikidest liitlaste panust teljeriikide alistamise vähendatakse. Õpikus väidetakse, et Nõukogude Liidu relvajõud hävitasid kolm korda rohkem Saksa diviise kui lääne liitlased, ent said Ameerika Ühendriikidelt *lend-lease*'i raames vähem kui kolmandiku Suurbritanniale tarnitud abist. Samuti esitatakse seisukoht, et Nõukogude Liit toetas lääneriike omalt poolt väärismetallidega ning „jagas nendega relvatootmise tehnoloogiat“. Pärast sõja

lõppu esitas USA Nõukogude Liidule märkimisväärse arve, mille Venemaa tasus alles 2000. aastate alguseks (MA I, lk 185–186).

Kollaboratsioonismi käsitlevas peatükis tuuakse näiteid okupeerivate võimudega koostööd teinud isikute kohta lääneriikides, aga näiteks Vlassovi liikumist ei käsitleta. Lisaks kasutatakse Serbia elanike tapmise puhul mõistet „genotsiid“ ja väidetakse, et „Horvaatia fašistid“ hävitasid Serbias ligikaudu 800 000 inimest (MA I, lk 189–191).

Õpiku autorite hinnangul toimus Teise maailmasõja nn murranguline pööre eeskätt idarindel, Stalingradi ja Kurski lahingu tulemusena (MA I, lk 194). Vastaste jõudude vahetõrjumise käsitlevas võrdlevas tabelis Stalingradi ja El Alameini lahingute kohta näidatakse liitlasvägede panust sõjategevuse mitu korda väiksemana Nõukogude Liidu omast. Selle käsitluse toetamiseks on tekst varustatud suunavate küsimustega, näiteks: „Miks ei avaldanud Ameerika ja Briti vägede edusammud Põhja-Aafrikas otsustavat mõju Teise maailmasõja kulgemisele?“ (MA I, lk 197). Ka nn teise rinde avamise edu Normandias seotakse õpikus Nõukogude vägede eduga Valgevenes 1944. aastal. Seda põhjendatakse väitega, et „Nõukogude-Saksa rinne jäi alates 1941. aastast järjekindlalt peamiseks“, kuna seal leidis rakendust märksa suurem arv Saksa diviise (MA I, lk 206–207). Lisaks väidetakse, et liitlased pidasid ühepoolselt läbirääkimisi natsidega eesmärgiga lõpetada sõjategevus ja seista vastu Nõukogude vägede edasitungile Euroopas (MA I, lk 209). Selline käsitlus kujundab liitlastest Nõukogude Liidu suhtes kahepalgeliste ja ebaausate partnerite kuvandi.

Liitlasvägede edu Saksamaa-vastases õhusõjas põhjendatakse õpikus väitega, et Luftwaffe põhijõud olid seotud Nõukogude-Saksa rindel ning seega polevat saanud reageerida liitlaste õhurünnakute tõrjumiseks. Samal ajal kirjeldatakse Saksamaa linnade pommitamist lääneliitlaste poolt tsiviilelanike vastu suunatud eriti julmade rünnakutena. Pommirünnakuid ei käsitleta siiski sõjalise edu seisukohast määrava tegurina, kuna autorite väitel oli liitlaste eesmärk eeskätt demonstreerida idast edasi tungivatele Nõukogude vägedele oma hävitavat sõjalist võimsust (MA I, lk 202, 209). Punaarmee poolt Saksamaa tsiviilelanike vastu toime pandud vägivaldaakte seejuures ei mainita.

Teist maailmasõda käsitleva peatüki lõpuosas väidetakse, et Jaapani alistamisel oli otsustavaks sündmuseks eeskätt see, et Nõukogude Liit astus sõtta ning purustati Kwantungi armee. USA Jaapani-vastaseid tuumarünnakuid tõlgendatakse sammuna, mille eesmärk oli Nõukogude Liitu heidutada (MA I, lk 214–216). Sõja kokkuvõttes süüdistavad õpiku autorid mitut Euroopa riiki – Saksamaad, Belgiat, Itaaliat, Hispaaniat, Madalmaid, Norrat ja Soomet –

„nõukogude rahva genotsiidis“, viidates 2022. aastal Peterburi kohtu tehtud otsustele. Süüdistuse aluseks tuuakse asjaolu, et nende riikide elanikest moodustatud sõjaväeüksused osalesid Leningradi blokaadis (MA I, lk 218). Peatükki täiendatakse nn allikatega, milleks on Jossif Stalini tsitaadid lääneliitlaste ebapiisava toetuse kohta (MA I, lk 222).

Vahekokkuvõtte I

Medinski koostatud maailma ajaloo õpiku esimene osa käsitleb maailmasõdade perioodi selgelt ideologiseeritud raamistikus. Esimest maailmasõda ja sellele järgnenud sündmusi esitatakse Venemaa sunnitud osalusena Lääne põhjustatud konfliktides, samas kui impeeriumi lagunemist ja uute riikide teket tõlgendatakse väliste jõudude sekkumise tulemusena.

Sõdadevahelist ajajärku kujutatakse Lääne ebaõiglase maailmakorra tagajärjena, mis viis natsismi tõusuni. Nõukogude Liidu poliitikat esitatakse järjekindlalt kaitse- ja rahumeelsena, sh Molotovi-Ribbentropi pakti põhjendatakse vältimatu enesekaitsemeetmena.

Teise maailmasõja käsitluses rõhutatakse Nõukogude Liidu otsustavat rolli fašismi purustamisel, samal ajal kui lääneriikide panust süstemaatiliselt vähendatakse ning neid kujutatakse ebausaldusväärse ja kahepalgelisena. Sõda kasutatakse keskse identiteeti loova narratiivina, mille kaudu kinnistatakse Venemaa moraalset üleolekut ja ajaloolist erandlikkust.

Kokkuvõttes ei toimi õpik niivõrd ajalooõpikuna, kuivõrd poliitilise aja-loomälu kujundamise vahendina.

Külma sõja ja nüüdisaegse maailmakorra ideoloogiline käsitlus Medinski maailma ajaloo õpiku teises osas

11. klassi maailma ajaloo õpik on pühendatud maailmasündmustele 1945. aastast tänapäevani ning on jaotatud neljaks peatükiks. Esimeses peatükis käsitletakse USA-d ja Euroopa riike, teises Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika maid, kolmandas ja neljandas räägitakse rahvusvahelise koostöö ning teaduse ja kultuuri mõju teemadel.

Juba sissejuhatuse esimestes lausetes väidetakse, et Ameerika Ühendriigid on Lääne-Euroopa satelliitriikide toetusel ajanud agressiivset poliitikat eesmärgiga kehtestada maailmas ülevõim, millele Nõukogude Liit on

aastakümnete vältel vastu seisnud. Õpiku käsitluses on NATO agressiiivne sõjaline liit, samas esitatakse Varssavi Lepingu Organisatsiooni (VLO) struktuurina, mis loodi „oma julgeoleku tagamiseks ja rahu säilitamiseks Euroopas“ (MA II, lk 4–5).

Järgnevalt väidetakse, et Nõukogude Liidu lagunemine ja VLO likvideerimine viisid USA juhitud ühepooluselise maailmakorra kujunemiseni, mis omakorda nõrgestas rahvusvahelist julgeolekusüsteemi. Samuti esitatakse seisukoht, mille kohaselt Ameerika Ühendriigid sekkusid teiste riikide siseasjadesse, korraldades riigipöördeid, sh nn värvilisi revolutsioone. Seda väidet toetatakse Bill Clintoni tsitaadiga, mille ehtsust on uurimustes kahtluse alla seatud: nimelt olevat Lääs näinud postsovetlikus Venemaal üksnes „toorainelisa“. Järgneb NATO-t süüdistav käsitlus, mille järgi olevat organisatsioon USA juhtimisel „viinud läbi 23 sõjalist operatsiooni teiste riikide vastu, purustades nende omariikluse“. Sissejuhatuse lõpuosas tsiteeritakse Vladimir Putini seisukohta, et on vaja lammutada ühepooluseline maailmakord ning asendada see mitmepooluselisega. Ülejäänud õpikus peamiselt kinnitatakse näidete ning argumentidega sissejuhatuses juba esitatud revideerivaid ja revanšistlikke teese.

Õpiku ideoloogilises fookuses on täielikult Ameerika Ühendriigid ja NATO, kes olevat kohe pärast Teise maailmasõja lõppu võtnud Nõukogude Liidu suhtes kursi sõjalisele eskalatsioonile. Väidetakse, et nad ähvardasid Nõukogude Liitu tuumarelvaga, suurendasid oma sõjalist kohalolekut Euroopas, vallandasid külma sõja ning püüdsid luureteenistuste abil kehtestada Ida-Euroopas endale sobivaid režiime. Samas esitatakse seisukoht, mille kohaselt USA ja Suurbritannia toetusid oma tegevuses endistele fašistlikele jõududele Saksamaal, Ungaris ja Rumeenias. Autorite väitel „Lääne mahhinatsioonid“ siiski nurjusid ning Ida-Euroopa riikides tuli valimiste tulemusel võimule kommunistlik partei, mis asus ajama Moskvale sõbralikku poliitikat (MA II, lk 10–14). Seejuures jäetakse täielikult tähelepanuta asjaolu, et Ida-Euroopa kommunistlikud režiimid olid sisuliselt Moskva kontrolli all ning kujunesid välja Nõukogude Liidu otsesel poliitilisel ja sõjalisel surveel.

Samas suunatakse õpikus kriitikanooli ka endiste idabloki riikide vastu. Nii süüdistatakse poolakaid „agressiivselt halastamatus“ suhtumises Saksa tsiviilelanikesse, keda väidetakse aeti annekteeritud aladelt välja „nagu kariloomi“, millega kaasnesid füüsiline vägivald ja tapmised (MA II, lk 13). Õpikus ei mainita üldse Nõukogude sõdurite ega sõjalise administratsiooni vägivallaakte. NATO-ga liitumise järel kujutatakse Poolat riigina, kes olevat sattunud „krediidisõltuvusse Läänest“, ning väidetakse, et „kõikidesse eluvaldkondadesse tungis russofoobial põhinev Poola natsionalism“ (MA II, lk 81).

Kõiki sündmusi, mis on seotud idaeurooplaste vastupanuga Nõukogude hegemooniale ja vastavale kohalikule kommunistlikule režiimile, esitatakse õpikus eranditult Lääne luureteenistuste ja agressiivse NATO bloki sepi-sustena, mis toetusid kohapeal „alles jäänud fašistidele“ ja natsionalistlikule elemendile. Nii nimetatakse 1956. aasta rahvaülestõusu Ungaris „fašistlikuks riigipöördekatseks“, 1968. aasta rahutusi Poolas ja Tšehhoslovakkias tõlgenda-takse aga Lääne luureteenistuste provokatsioonina. Samas nenditakse, et „Lääs tervikuna eksis oma arvestustes“, kuna Ida-Euroopa riigid pöördusid väidetavalt ise Nõukogude Liidu poole abi saamiseks või suutsid „iseseisvalt üles näidata otsustavust“, mida kinnitas Poola Rahvavabariigis kindral Woj-ciech Jaruzelski kehtestatud sõjaseisukord (MA II, lk 68–73).

Õpiku autorite hinnangul viis Nõukogude Liidu lagunemiseni eeskätt Mihhail Gorbatšovi ebaõnnestunud poliitika ja perestroika. Väidetakse, et Gorbatšov nõrgestas Nõukogude Liitu sedavõrd, et see viis riigi kokkuvarise-miseni, mida Lääs kasutas ära nn sametrevolutsioonide käivitamiseks. Nende tulemusena asendati Ida-Euroopa riikides senised Nõukogude-meelsed re-žiimid Läänele orienteeritud valitsustega. Samas märgitakse, et enamik neist riikidest kuulutas seejärel, et nad olid ajavahemikul 1945–1991 väidetavalt Nõukogude okupatsiooni all ning et nende välispoliitiline kurss omandas selgelt venevastase suunitluse (MA II, lk 75, 77). 1990. aasta augustis Saksa Demokraatliku Vabariigi (DV) Rahvakojas langetatud otsust tühistada riigi põhiseadus nimetatakse õpikus „ebaseaduslikuks“, kusjuures Saksa DV ja Saksamaa Liitvabariigi (LV) ühinemist käsitletakse anšlussina (MA II, lk 77), tõmmates otseseid paralleele Austria annekteerimisega Natsi-Saksamaa poolt 1938. aastal.

1990. aastatest alates käsitletakse õpikus sündmusi järjekindlalt USA ja NATO agressiivse poliitika väljendusena, mis olevat viinud sõjalise sekkumi-seni mitmetesse maailma piirkondadesse. NATO rünnakuid Jugoslaavia vastu tõlgendatakse sammudena, mille eesmärk oli toetada „Albaania äärmuslaste terroristlikku sõda Kosovo eraldamiseks“. Serblasi kujutatakse õpikus seejuures üksnes „NATO agressiooni“ ja naaberrahvaste korraldatud etnilise puhastuse ohvrina. Samal ajal jäetakse täielikult mainimata Srebrenica massimõrv, mille panid toime serbia relvastatud üksused. Sarajevo pikaajalist ja verist piiramist nimetavad õpiku autorid aga serblaste „sõjaliseks eduks“ (MA II, lk 78–79). Ameerika Ühendriikide ja osa NATO riikide otsust tunnustada Kosovo ise-seisvust, kuid samal ajal mitte tunnustada Abhaasia, Lõuna-Osseetia, Krimmi ja Donbassi iseseisvust, tuuakse õpikus esile näitena Lääne „silmakirjalikust poliitikast“ (MA II, lk 81).

2000. aastate alguse sündmusi Gruusias ja Ukrainas nimetatakse õpikus nn värvilisteks revolutsioonideks, mida käsitletakse „sametrevolutsioonide“ jätkuna ning mille algatas autorite hinnangul Lääs eesmärgiga piirata Venemaa mõju. Väidetakse, et Lääne algatused väljendusid riigipöördekatsetes lisaks nimetatud riikidele ka Kõrgõzstanis, Armeenias, Serbias, Moldovas ja Liibanonis. Õpiku käsitluses toob Lääne sekkumine kaasa üksnes kaose ja kodusõjad, nagu see olevat toimunud Iraagis ja Liibüas, kus lääneriikide tegevuse tulemusel hukkusid nende riikide juhid (MA II, lk 83–84). Venemaa sõjalist abi Bashshār al-Asadi režiimile Süürias kujutatakse sammuna, mis päästis Süüria riigi ja rahva hävingust ja orjastamisest ning ühtlasi säilitas „maailmakultuuri väärtused“ (MA II, lk 153, 216). Nõukogude Liidu 1979. aastal alanud sõjalist sekkumist Afganistanis iseloomustatakse õpikus vajaliku meetmena, mille eesmärk oli takistada selle riigi territooriumile NATO sõjaväebaaside rajamist (MA II, lk 204).

Õpikus rõhutatakse järjepidevalt ulatuslikku ja väidetavalt vastutasuta majanduslikku ning sõjalist abi, mida Nõukogude Liit osutas nn vennasrahvastele. Samas kujutatakse mitmeid riike (erinevalt näiteks Kuubast, Hiinast ja Põhja-Koreast) „tänamatuna“, kelle seast tuuakse esile eeskätt Poola ja Tšehhoslovakkia. Vastastikuse Majandusabi Nõukogu tegevust esitatakse valdavalt positiivses valguses ning piirduakse üksnes üldiste märkustega majandusraskuste ja Nõukogude majandussüsteemi mahajäämuse kohta võrreldes Lääne vabaturumajandusega. Seejuures jäetakse täielikult käsitlemata plaanimajanduse struktuursed puudused, mis viisid ühe keskse tegurina nii Nõukogude Liidu kui ka kogu Nõukogude süsteemi kokkuvarisemiseni.

Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika riikide käsitlemisel püütakse õpikus kujutada neid Lääne neokoloniaalse poliitika objektina, kusjuures sellise poliitika eesmärk olevat saavutada kontroll nende loodusvarade üle (MA II, lk 156). Nõukogude Liitu ja tänapäeva Venemaad esitatakse seevastu jõuna, kes toetab arengumaade iseseisvuspüüdlusi ning aitab „vabadust armastavatel rahvastel“ seista vastu Lääne agressioonile ja sepitsustele (MA II, lk 99–100). Positiivses võtmes kujutatakse Hiina Rahvavabariiki, Indiat, Kuubat ja Põhja-Koread, keda hinnatakse aastakümneid koostööd teinud riikidena, kes ühiselt vastanduvad Lääne agressioonile ning osutavad abi arengumaadele (MA II, lk 79, 84, 105).

Rahvusvahelisi suhteid 1990. aastatest tänapäevani käsitletakse õpikus „Lääne globaalse domineerimise kriisi“ võtmes. Väidetakse, et pärast Nõukogude Liidu lagunemist kavandas USA killustada Venemaa iseseisvateks riikideks ja majanduslikult allutada. Lisaks rikkus USA Venemaale antud

lubadusi mitte laiendada NATO-t ida suunas. Balti riikide liitumist NATO-ga käsitletakse Ameerika Ühendriikide ebasõbraliku sammuna, millel oli negatiivne mõju suhetele Venemaaga ning mis õonestas „kogu rahvusvahelist julgeolekuarhitektuuri“ (MA II, lk 209, 212, 218).

Viimaseks USA agressiooni väljenduseks peetakse olukorra destabiliseerimist Ukrainas. 2014. aasta sündmusi kirjeldatakse Lääne algatatud riigipöördena, mille järel lääneriigid relvastasid Ukrainat. Venemaa nn sõjalise eriooperatsiooni alustamist esitatakse Vladimir Putini sunnitud otsusena. Õpikus tsiteeritakse Putini seisukohta, et nn sõjaline eriooperatsioon on „elu ja surma küsimus, meie rahva ajaloolise tuleviku küsimus“ (MA II, lk 224).

Vahekokkuvõtte II

Medinski koostatud maailma ajaloo õpiku teises osas esitatakse Teise maailmasõja järgse maailma ajalugu silmanähtavalt ideologiseeritud ja normatiivses kontekstis. Rahvusvahelisi protsesse tõlgendatakse järjekindlalt vastandumise kaudu, milles Läänt – eeskätt Ameerika Ühendriike ja NATO-t – kujutatakse agressiivse ja destabiliseeriva jõuna, samas kui Nõukogude Liitu ja tänapäeva Venemaad esitatakse rahvusvahelise tasakaalu, rahu ja õigluse kandjana.

Õpikus tuuakse fakte välja valikuliselt, järgitakse mahavaikimise strateegiat ja kasutatakse väärtushinnangulist keelt, et legitimeerida Nõukogude Liidu ja Venemaa välis- ja julgeolekupoliitikat ning delegitimeerida postsotsialistlike riikide iseseisvat arenguteed. Ida-Euroopa vastupanuliikumisi, „värvilisi revolutsioone“ ja 2014. aasta sündmusi Ukrainas ei käsitleta sise- ja välispoliitiliste protsessidena, vaid valdavalt välise sekkumisena ja vaenulike jõudude tegevusena.

Kokkuvõttes ei ole õpik üksnes ajaloo õpetamise vahend, vaid kaasaegse Venemaa poliitilise maailmapildi ja rahvusvahelise enesekuvandi kujundamise instrument, mille abil kasutatakse minevikku tänapäevaste geopoliitiliste hoiakute otseseks õigustamiseks.

Riikluse ja ajaloomälu ideoloogiline konstruktsioon Medinski Venemaa ajaloo õpiku esimeses osas (1914–1945)

Venemaa ajaloo õpiku esimene osa on 10. klassile mõeldud mahukas, 496-leheküljeline teos, mis käsitleb maailmasõdade ajajärku aastatel 1914–1945. Õpik on temaatiliselt jaotatud kolmeks peatükiks, mis on pühendatud Esimese maailmasõja sündmustele, Venemaa revolutsioonile ja kodusõjale, sõdadevahelisele perioodile ning Suure Isamaasõja käsitlemisele. Seejuures on Suur Isamaasõda Putini-aegses ideoloogilises raamistikus keskse tähtsusega ning kogu õpikus otseselt või kaudselt peaaegu läbiv teema.

Esimese maailmasõja sündmuste käsitus kujutab endast maailma ajaloo õpikuga võrreldes laiendatud ja süvendatud ülevaadet aastate 1914–1918 arengusuundadest. Venemaa ajaloo õpikus kinnistatakse arusaama Venemaa märkimisväärsest panusest Antandi üldisesse võitu Kes kriikide üle ja toonitatakse, et Venemaa olevat korduvalt päästnud lääneriikidest liitlasi läänrindel sõjalisest lüüasaamisest. Tekstis rõhutatakse „Vene sõdurite kangelaslikkust“, sealhulgas ka Põhja-Kaukaasia rahvaste esindajate panust. Käsitlust täiendatakse katkendiga Vladimir Putini 2014. aasta kõnest, milles ta kutsub Venemaa kodanikke üles austama Esimeses maailmasõjas osalenud Vene sõdurite mälestust (VA I, lk 24). Selles osas erineb õpiku kaasagne narratiiv oluliselt Nõukogude perioodi ideoloogiast, mille raames Esimest maailmasõda esitati „vihatud imperialistliku sõjana“ ning põhitähelepanu koondus Oktoobrirevolutsioonile ja järgnenud kodusõjale.

1917. aasta Venemaa sise poliitiliste protsesside, Esimese maailmasõja kaotuse põhjuste ning revolutsionisündmuste käsitus on õpikus esitatud suhteliselt tasakaalustatult. Bolševike võimuletulekut kirjeldatakse ilma erilise heroiseerimiseta ning nende tegevust ja poliitikat aastatel 1917–1918 käsitletakse kohati ka kriitilises võtmes. Samas koondatakse 1917. aasta sündmused ühtse mõiste *Suur Vene revolutsioon* alla, tõmmates paralleele Prantsuse revolutsiooniga, mille ideedest oli teadaolevalt inspireeritud ka Vladimir Lenin.

Vene kodusõda aastatel 1918–1922 iseloomustatakse õpikus ulatusliku ülevenemaalise tragöödia (VA I, lk 88), kusjuures valgete ja punaste tegevuse käsitus on üsnagi tasakaalus ja hõlmab nii valge kui ka punase terrori kirjeldusi. Samas on sellegi teema juures märgata kriitilisi noote välisriikide suhtes, nii lääneriikide kui ka Saksamaa ja Jaapani suunal. Valgeid kujutatakse idealistlike ja „rahvuslik-patriootiliste“ jõududena, kes naiivselt lootsid liitlasriikide abile, kuid keda liitlased „pelgalt ära kasutasid“ (VA I, lk 98). Sellisest narratiivist on võimalik tuletada seos Vladimir Putini esitatud ideega, et

kui ületada ajalooline vastasseis „valgete ja punaste“ vahel, saavutatakse rahvuslik leppimine. Selle sümboolseks keskpunktiks kujuneb Krimmi poolsaar, kust valged omal ajal emigreerusid ning kuhu 2021. aastal püstitati monument kodusõja lõppemise sajanda aastapäeva tähistamiseks (VA I, lk 87).

Liitlasriikide osalemist Venemaa kodusõjas käsitletakse õpikus „interventsioonina“, mille peamine eesmärk oli Venemaa killustada ning saavutada kontroll tema loodusvarade üle (VA I, lk 89–90, 103). Punaseid eristatakse valgetest aga selle poolest, et nad olevat olnud jõuline osapool, kes suutis luua toimiva riigiaparaadi ning esindas Venemaa territoriaalse terviklikkuse ideed (VA I, lk 110–111). Sellega seoses rõhutatakse õpikus olulise aspektina, et bolševikud seisid siiski Venemaa ühtsuse eest, aga valgete tees „ühtse ja jagamatu Venemaa eest“ jäi pelgalt loosungiks. Samas esitatakse Brest-Litovski rahu bolševike sunnitud sammuna impeeriumi lagunemise tingimustes (VA I, lk 72). Sõda Poolaga käsitletakse õigustatud ja rahvuslikke masse innustanud konfliktina, mille lõpptulemuses (Poola võidus) mängis otsustavat rolli lääne-riikide sõjaline abi. Eraldi kritiseeritakse Ukraina Rahvavabariiki ja Sõmon Petljurat, keda kujutatakse separatisti ja marionetina esmalt Keskriikide ning seejärel Poola teenistuses (VA I, lk 71–72, 107).

Õpikus on pühendatud eraldi üheksa lehekülje pikkune alapeatükk kodusõja sündmustele nn rahvuslikel äärealadel. Endise Vene impeeriumi rahvaste püüdlusi vabaneda rahvuslikust rõhumisest käsitletakse kahes võtmes: Venemaa keskvalitsuse nõrgenemise ning välisriikide „õõnestava tegevuse“ kaudu, mille eesmärk olevat olnud Venemaa killustada (VA I, lk 116). Põhitähelepanu pööratakse sündmustele Ukrainas, Taga-Kaukaasias ja Kesk-Aasias. Balti riikide puhul märgitakse õpikus, et rahvuslikud valitsused toetusid esmalt Saksamaa ning seejärel Antandi sõjalisele abile, mis võimaldas neil oma positsiooni kindlustada (VA I, lk 119, 121). Kui valgeid kujutatakse „idealistide“ ja „rahvuslike patriootidena“, kes püüdsid taastada „ühtset ja jagamatut Vene impeeriumi“, siis endiste „äärealade“ rahvuslikke tegelasi peetakse õpikus eranditult separatistideks.

1920. aastate käsitlemisel kritiseeritakse Lenini autonoomia plaani ning tema seisukohta võitlusest „suurvene šovinismi“ vastu. Just Lenini algatusel Nõukogude Liidu loomise aluseks saanud liiduvabariikide formaalse võrdsuse põhimõtet koos õigusega vabatahtlikule väljaastumisele peavad õpiku autorid „viitsütikuga pommiks“, mis hakkas tiksuma, kui partei keskvoim nõrgenes. Nõukogude Liidu lagunemist tõlgendatakse „territooriumide ümberjaotamisena“ ja seejuures kujutatakse vene rahvast „maailma kõige killustatumana“ (VA I, lk 169–170).

Ajaloo kasutamise loogika tasandil võib tõmmata kontseptuaalseid paral-leele Medinski õpikus esitatud väite, nagu tähendaks vene rahva killustatus moraalselt ebaõiglust, ja rahvusliku ühtsuse idee vahel, mida kasutas ka Adolf Hitler 1930. aastate Saksamaal. Mõlema narratiivi kohaselt ei ela rahvus justkui „loomulikes piirides“, sest rahvuslik kogukond on kunstlikult lõhestatud. Olemasolev rahvusvaheline kord on ebaõiglane ning ajalooline ebaõiglus va-jab „parandamist“. Hitleri puhul väljendus see idees kõigi sakslaste ühenda-misest ühte riiki (sks *Volksgemeinschaft*), millega taheti legitimeerida Austria anšlussi, Sudeedimaa annekteerimist ja hilisemaid territoriaalseid nõudmisi. Nii loob Medinski rahvuse killustatuse narratiiv emotsionaalse ja ideoloogi-lise eelduse ka Venemaa geopoliitilisteks nõudmisteks, seda nii Ukraina kui ka Balti riikide suhtes.

Medinski õpikus saab eriti teravat kriitikat nn koreniseerimispoliitika⁵. Leninile heidetakse ette kohaliku rahvuskadri „kasvatamist“, kohalike keelte arendamist ning vene keele tõrjumist avalikust sfäärist, sealhulgas kohalikes keeltes hariduse andmise võimaldamist. Autorite hinnangul kujutas endast tõsist viga ka Lenini toetus ukraina kultuuri ja keele levikule ning venelaste kõrvalejätmine riigiametitest Ukraina NSV-s. Väidetakse, et just selle polii-tika tulemusena kujunes välja „kunstlik“ eristus venelaste, ukrainlaste ja valgevenelaste vahel. Lenini koreniseerimispoliitikale vastandatakse Stalini tegevust ja viimast näidatakse inimesena, kes olevat juba 1926. aastal – kaks aastat pärast Lenini surma – astunud vastu ukrainastamisele. Autorite kä-sitluses soodustas koreniseerimine regionaalsete separatistlike meeleolude kasvu ning kujunes üheks Nõukogude Liidu lagunemise eelduseks. Kuna bolševikel õnnestus suurem osa endise impeeriumi territooriumist siiski taas koondada keskse kontrolli alla, iseloomustavad õpiku autorid neid kui Vene-maa riikluse kandjaid (VA I, lk 173–174).

1920. aastate Nõukogude Liidu välispoliitika käsitlemisel rõhutatakse õpikus, et Nõukogude riik oli sunnitud sõlmima rahulepinguid endiste „äärealadega“ ning loovutama neile ka nn põliseid Vene alasid, lootuses need territooriumid tervikuna tulevikus tagasi saada. Nii väidetakse, et Eesti surve

⁵ Termin *koreniseerimine* (вн коренизация) on tuletatud venekeelsest sõnast *корень* ('juur') ja see viitab juurdumisele kohalikes oludes. Tegemist oli Nõukogude Liidus 1920.–1930. aastate alguses rakendatud rahvuspoliitikaga, mille eesmärk oli tugevdada kohalike rahvaste rol-li liiduvabariikide ja autonoomsete piirkondade poliitilises, halduslikus ja kultuurilises elus, edendades kohalike keelte kasutamist ning kohalikust rahvusest inimeste määramist juhtiva-tele ametikohtadele. – *Toimetaja märkus.*

all olnud Vene NFSV-d sunniti loovutama osa territooriumist koos Jaanilina, legendaarse Izborski (Irboska) kindluse ja Petseri kloostri. Samuti olevat Nõukogude Venemaa loovutanud Lätile Põtalovo (Abrene) ning Soomele – keda kujutatakse „Nõukogude Karjala vastu agressiivset sõda pidavana“ – Karjala kannase ja Petsenga (Petsamo), mida nimetatakse „põliseks Vene territooriumiks“ (VA I, lk 185). Välispoliitikas rõhutatakse autorite hinnangul Nõukogude Liitu saatnud edu rahvusvahelise isolatsiooni murdmisel, mille hulka kuuluvaks peetakse Rapallo lepingu sõlmimist Saksamaaga (VA I, lk 187). Siiski peab arvestama, et Venemaa kasutas samal ajal Kominterni teiste seas ka Saksamaa vastu, et algatada seal relvastatud ülestõuse, mida õpikus mainitakse vaid pealiskaudselt. Seevastu rõhutatakse, et „Nõukogude diplomaatia alahindamine ja soovimatus Venemaaga kompromisse otsida viisid eurooplased diplomaatilise lüüasaamiseni“ (VA I, lk 188). Sellest võib aimata kriitikat kaasaegse Euroopa diplomaatia vastu.

Stalinismi perioodi käsitletakse õpikus valdavalt positiivses võtmes. Kollektiviseerimise ja industrialiseerimise tulemusi ning esimesi Nõukogude viisaastakuplaane näidatakse soodsas valguses. Stalinistlikku terrorit mainitakse üksnes põgusalt, nimetades seda „edujoovastuseks“. Industrialiseerimist kujutatakse protsessina, mis võimaldas lühikese aja jooksul likvideerida tööpuuduse, kusjuures sunnitööjõu kasutamist GULAG-i süsteemis seostatakse peamiselt põhjapoolsete piirkondade arendamise ja väärtuslike maavarade kaevandamisega (VA I, lk 212–215). Kollektiviseerimist kirjeldatakse meetmena, mis suurendas teravilja ja muude põllumajandussaaduste tootmist riiklike vajaduste katteks ning toetas industrialiseerimise eesmärke, mille tulemusena kujunes Nõukogude Liidust arenenud tööstusriik (VA I, lk 227). Ka nn stahhaanovlaste liikumise „saavutusi“ esitatakse kaalukana, samas kui terrorit inseneride ja jõukamate talupoegade (kulakute) vastu ei peeta üksnes „veaks“, vaid ka võitluseks sabotaažiga (VA I, lk 211–223). Teisisõnu võib õpikus kirjutatu põhjal arvata, et GULAG oli üsnagi efektiivne majanduskartell ning kollektiviseerimine oli põhjendatud, sest riiki oli vaja industrialiseerida, mistõttu massirepressioonid olid moderniseerimisel vaid ebaoluline kõrvalnähtus.

Autorite hinnangul kujutas nn Stalini konstitutsioon endast üht maailma kõige progressiivsemat põhiseadust, kuna see seadis esiplaanile kodanike sotsiaalsed õigused ning tagas Nõukogude Liidu elanikele teatud vabadused, ehkki neid piirasid „mõneti“ üheparteiüsteem ja tsensuur (VA I, lk 230–231). Stalinlikku terrorit põhjendatakse õpikus vajadusega vaenulikus rahvusvahelises keskkonnas opositsioon maha suruda, kuna võimaliku sõjalise sissetungi korral oleksid sisevaenlased võinud kujuneda nn viiendaks kolonniks, mis

oleks „löönud noa selga armeele ja riigile“. Väidetakse, et keerulise rahvusvahelise olukorra tõttu enamik inimesi toetas terrorit ning et selle tulemusel Jossif Stalini populaarsus hoopiski kasvas (VA I, lk 233–235). Nõukogude inimeste sotsiaalmajandusliku olukorra paranemist 1930. aastate teisel poolel põhjendatakse Stalini tuntud loosungiga „elu on läinud paremaks, elu on muutunud rõõmsamaks“ (VA I, lk 266).

Rahvuspoliitika käsitlemisel rõhutatakse õpikus, et Vene NFSV toetusel suudeti liiduvabariike viisaastakute ajal märkimisväärselt rohkem industrialiseerida ning kujundati kvalifitseeritud teaduskaadrit. Enamiku Nõukogude Liidu rahvaste kirjasüsteemi üleviimist kirillitsale ning vene keele levikut esitatakse sammudena, mis olevat olnud kasulikud väiksematele rahvastele ning muutnud vene elanike viibimise liiduvabariikides „mugavamaks“. Stalinlikku taandumist koreniseerimisest kujutatakse positiivselt, kuna see olevat lõpetanud vene keele diskrimineerimise kohalikul tasandil, eeskätt Ukrainas. Autorite hinnangul soodustas see poliitika „rahvaste ühtesulamist ühtseks nõukogude rahvaks“ (VA I, lk 237). Nõukogude riigi strateegiline eesmärk olevat olnud kujundada välja uus nõukogude inimene, kelle jaoks on esmatähtsad isamaa teenimine, vaenlaste vastu suunatud vaenulikkus, töödistsipliin, kõrge moraalsus ja internatsionalism (VA I, lk 241).

Venemaalt lahkunud valgete käsitlemisel pööratakse õpikus tähelepanu emigratsioonis tekkinud filosoofilistele suundumustele, sealhulgas nn *smenovehhovstvo*'le⁶ ja Ivan Iljini ideedele (VA I, lk 196–197). Välisvenelaste eluolu kirjeldatakse majanduslikult keerulisena ja rõhutatakse, et emigrantide endised liitlased – Antanti kuulunud riigid – hülgasid nad ja röövisid paljaks (VA I, lk 269).

Teisele maailmasõjale eelnenud sündmuste käsitlemisel lähtuvad õpiku autorid seisukohast, et Saksamaa peamine eesmärk oli hävitada Nõukogude Liit, samal ajal kui lääneriigid – Suurbritannia ja Prantsusmaa – püüdsid oma poliitikaga suunata Saksa agressiooni just Nõukogude Liidu vastu. Kõige selgemalt väljendus see nn Müncheni kokkuleppes, mille käigus Tšehhoslovakkia jäeti Hitleri meelevalda. Nõukogude Liitu kujutatakse seejuures rahumeelse riigina, kes püüdis rajada Euroopas kollektiivse julgeolekusüsteemi,

⁶ *Smenovehhovstvo* (vn *сменовеховство*, 'teetähiste vahetus') – 1920. aastate alguses vene emigrantide seas tekkinud poliitilis-ideoloogiline suund, mille pooldajad leidsid, et Nõukogude võim on Venemaal püsiv reaalsus ning et venelased (sh emigrandid) peaksid leppima bolševike võimuga ja tegema sellega Venemaa riiklike huvide nimel koostööd. – *Toimetaja märkus*.

kuid kelle algatused Lääne vastuseisu ja intriigide tõttu nurjusid. Lääneriikide lepitus- ja mittesekumispoliitikat peetakse Teise maailmasõja vallandumist soodustavaks teguriks. Nõukogude Liitu kujutatakse viimase riigina, kes oli sunnitud sõlmima Saksamaaga mittekallaletungilepingu, mida tehti selleks, et võita aega ja kindlustada oma territooriumi. Lepingu ning selle salajase protokollil alusel olevat Nõukogude Liit „taastanud“ pärast Esimest maailmasõda kaotatud territooriumi. Õpiku käsitluses tähendas leping ühtlasi seda, et Lääs oli läbi kukkunud oma strateegias, mille eesmärk oli „Saksamaad ja Nõukogude Liitu omavahel vastandada“ (VA I, lk 275–283).

Õpiku autorid süüdistavad Poolat selles, et riik sõlmis nn Hitleri-Pihsudski pakti, osales Tšehhoslovakkia jagamises ning olevat olnud valmis koos Natsi-Saksamaaga ründama Nõukogude Liitu. Nõukogude Liidu kallaletungi Poolale 17. septembril 1939 põhjendatakse asjaoluga, et Poola valitsus oli riigist põgenenud ning sealseid ukrainlasi, valgevene ja juudi elanikke oli vaja kaitsta Saksa vägede eest. Lisaks rõhutatakse, et tegu oli territooriumidega, mis eraldati Venemaast 1921. aastal (VA I, lk 276, 279, 282, 286). Nõukogude Liidu sõjalist agressiooni Soome vastu õigustatakse väidetega, et „Soome kujunes Hitleri sillapeaks“ ning et Nõukogude Liidu väljaarvamine Rahvasteliidust „muutis selle organisatsiooni sisuliselt fiktiivseks“ (VA I, lk 287–288). Balti riikide kohta märgitakse õpikus, et pärast Prantsusmaa langemist Saksamaa kätte tekkis oht, et Baltikumis kehtestatakse Saksa protektoraat. Saksa kontroll Balti riikide üle oleks tähendanud Saksa vägede paiknemist Leningradi ja Moskva vahetus läheduses. Seetõttu esitas Nõukogude Liit igapähele neist nõudmise valitsus välja vahetada ning pärast nn demokraatlikke valimisi olevatki võimule saanud nõukogudemeelsed jõud (VA I, lk 289).

Tõmmates paralleelele 1812. aasta Isamaasõjaga, nimetatakse Nõukogude-Saksa konflikti aastatel 1941–1945 Suureks Isamaasõjaks, kuna nõukogude rahvas olevat pidanud võitlust „füüsilise ellujäämise ja Venemaa kui riigi säilitamise eest“, mitte „poliitilise mõju nimel maailmas“ (VA I, lk 309). Märgitakse, et Nõukogude Liidu vastases sõjategevuses osalesid lisaks Saksamaale Itaalia, Rumeenia, Soome, Ungari, Slovakkia, Horvaatia ja Norra (VA I, lk 310). Õpiku käsitluses oli kogu Euroopa sõjamasin Saksamaa huvides töösse rakendatud (VA I, lk 361). Seeläbi konstrueeritakse tees relvastatud „ühinenud Euroopa“ agressioonist Nõukogude riigi vastu. Autorid rõhutavad, et nõukogude rahvas pidas sõda visalt, vapralt ja ennastalgavalt. Tõendusmaterjalina tuuakse esile mitmed juba nõukogudeaegsest propagandast tuntud narratiivid, näiteks lood Bresti kindluse kaitsjatest, Panfilovi diviisi sõduritest ning partisanidest, kes kuulusid komsomoli. Jossif Stalinit kujutatakse õpikus

suure diplomaadi, strateegi ja väejuhina (VA I, lk 315). Lääneriikidest liitlaste abi esitatakse teisejärgulisena ja idarinnet käsitletakse „peamise sõjatandrina“ (VA I, lk 335).

Saksa okupatsiooniga seotud teemade käsitlemisel pööratakse õpikus tähelepanu Nõukogude sõjavangide rasketele elutingimustele, kuid ei mainita asjaolu, et Nõukogude Liit oli neist ametlikult loobunud. Eraldi väljendatakse kahetsust, et 1945. aastal läbi viidud sõjavangide filtreerimine oli pealiskaudne ning et „paljudel vlassovlastel ja teistel natside käsilastel õnnestus vältida vastutust oma kuritegude eest“. Mitmel leheküljel käsitletakse osa Nõukogude Liidu elanike koostööd Saksa okupatsioonivõimudega. Venemaa elanike kollaboratsioonismi peamise põhjusena tuuakse esile „okupantide enneolematu julmus“, mis sundis sõjavange ja kohalikke astuma natside erinevatesse relvastatud formatsioonidesse. Samas märgitakse, et erandiks olid Ukraina ja Balti natsionalistlikud organisatsioonid, kelle liikmed „astusid meelsasti politsei- ja valveüksustesse“. Õpiku väitel olevat neil olnud natsionaalsotsialistidega sarnane maailmavaade ning nende salajane koostöö Saksa eriteenistustega alanud juba enne sõda. Autorite käsitluses kasutasid Saksa võimud neid rühmitusi peamiselt karistusoperatsioonideks partisanide ja kohalike inimeste vastu, juutide massiliseks mõrvamiseks ning valveülesanneteks. Väidetakse, et nimetatud rahvuslaste esindajad pääsesid Nõukogude Liidus karistusest tänu Briti ja Ameerika luureteenistustele, kes korraldasid pärast sõda Nõukogude Liidu territooriumil luuretegevust ja diversioone. Koostöö natsidega tuuakse õpikus ka põhjenduseks, miks mitmed rahvad allutati sõja ajal ja järel massilisele küüditamisele „riigi sügavusse“ (VA I, lk 349–351).

Teise maailmasõja peatüki lõpuosas käsitletakse „natsionalistide poliitikat Ida-Euroopas ja mõnes endises Nõukogude Liidu vabariigis“: Poolas, Tšehhis, Ukrainas, Gruusias, Eestis, Lätis ja Leedus. Õpiku autorite hinnangul nimetatakse neis riikides „vabastajatele püstitatud mälestusmärke“ okupatsiooni sümboliteks, seejuures olevat neid ka rüvetatud. Autorite käsitluses reedetakse sedasi esivanemad, „kes pisarsilmil tervitasid Nõukogude sõdureid kui päästjaid fašistlikust barbaarsusest“ (VA I, lk 451).

Vahekokkuvõte III

Venemaa ajaloo õpiku esimese osa käsitus moodustab sisuliselt narratiivse terviku, mille keskmes ei ole niivõrd ajalooliste protsesside mitmetahuline analüüs, kuivõrd ühtse riikliku ajaloomälu konstrueerimine. Õpik seob

20. sajandi esimese poole sündmused järjepidevaks looks Venemaa riikluse katkematust võitlusest ellujäämise nimel, et kaitsta territoriaalset terviklikkust ja panna vastu väliste vaenlaste survele.

Tekstis ilmneb selge väärtushinnanguline ja normatiivne telg, mille alusel ei hinnata ajaloolisi nähtusi ei sotsiaalsete ega poliitiliste tagajärgede, vaid vastavuse järgi tugeva keskvoimuga riigi ideaalile. Sellest tulenevalt legitimeeritakse poliitikat ja jõude, mis soodustasid impeeriumi taasühendamist ja keskvoimu kontrolli taastamist, samas kui rahvuslikke enesemääramispüüdlusi, regionaalset autonoomiat ja pluralismi kujutatakse destabiliseerivate ja väljast juhitud nähtustena.

Õpiku oluline eripära seisneb Nõukogude perioodi järjepidevas tõlgendamises mitte ideoloogilise katkestusena Venemaa ajaloos, vaid selle loomuliku jätkuna. Bolševike võimuletulek, stalinlik moderniseerimine ja Teise maailmasõja kogemus seotakse ühtseks riiklikuks projektiks, mille keskne eesmärk oli säilitada ja tugevdada Venemaad kui suurriiki. Selline lähenemine võimaldab neutraliseerida varasemad ideoloogilised vastandused, näiteks „valgete ja punaste“ konflikti, ning asendada need ühtse riikliku identiteedi narratiiviga.

Erilist rolli mängib Suure Isamaasõja kujutamine moraalse ja identiteeti loova vundamendina, mille kaudu legitimeeritakse nii Nõukogude Liidu kui ka tänapäevase Venemaa geopoliitilisi hoiakuid. Sõda ei peeta üksnes ajalooliseks sündmuseks, vaid see muudetakse normatiivseks mõõdupuuks, mille alusel hinnatakse teiste rahvaste, riikide ja praeguste poliitiliste valikute õiguspärasust.

Kokkuvõttes ei kujunda õpik kriitilist ajaloomõistmist, vaid normatiivset maailmapilti, milles minevikku kasutatakse vahendina tänapäevase riikliku identiteedi, territoriaalsete pretensioonide ja geopoliitiliste vastanduste õigustamiseks. Sellisena ei täida Venemaa ajaloo õpiku esimene osa üksnes hariduslikku, vaid selgelt ideoloogilist ja poliitilist-sotsialiseerivat funktsiooni.

Nõukogude pärandi ja nüüdisaegse Venemaa ideoloogiline tõlgendus Medinski Venemaa ajaloo õpiku teises osas

Venemaa ajaloo õpiku teine osa on kirjutatud 11. klassile, see käsitleb sündmusi 1945. aastast 21. sajandi alguseni ning on jaotatud kaheks peatükiks: Nõukogude Liit aastatel 1945–1991 ning Venemaa Föderatsioon 1992. aastast tänapäevani. Õpiku kogumaht on 448 lehekülge, millest 122 lehekülge ehk ligikaudu 30% on pühendatud Vladimir Putini valitsemisajale.

Sissejuhatuses tutvustatakse lugejale perioodi tõlgendusraamistikku, mille kohaselt „majanduse järkjärguline areng koos Nõukogude teaduse ja tehnika saavutustega 1950.–1970. aastatel kujundasid meie riigist ühe maailma mõjukaima suurriigi“. Külma sõja tingimustes otsustas Nõukogude juhtkond liikuda poliitiliste ja majanduslike struktuuride säilitamise teed, mis tekitas ühiskonnas kasvavat rahulolematust. Mihhail Gorbatšovi algatatud „kiirustavad reformid“ olevat viinud „kaose süvenemise ja riigi lagunemiseni“, mida autorite hinnangul oleks olnud võimalik vältida. Kaootilisele ajajärgule järgnes seevastu „riigi taassünd ja tugevnemine“, mis kutsus geopoliitilistes konkurentides esile soovi piirata Venemaa arengut ja takistada Venemaa edasist tõusu. Uusima ajaloo kõige olulisema sündmusena nimetatakse „meie ajalooliste maade tagasitoomist Venemaa Föderatsiooni koosseisu“, mille all peetakse silmas Ukraina territooriumi osalist okupeerimist.

Juba õpiku esimestel lehekülgedel alustavad autorid Balti riikide ja Ukraina kritiseerimist, süüdistades neid natsionalismis. Sõjajärgsete aastate ning „võidu mõju“ kirjeldamisel rõhutatakse, et jätkus „halastamatu võitlus natside käsilastega – Balti „metsavendade“, banderalaste ning Ukraina ülestõusarmee (UPA) liikmetega“, kusjuures UPA kohta on lisatud selgitus, et tegemist on Venemaal keelustatud organisatsiooniga. Rahvuslikus vastupanuliikumises osalejaid ehk nn metsavendi käsitletakse õpikus rühmitustena, kes kasutasid terrorimeetodeid, korraldasid rünnakuid Nõukogude aktivistide, õpetajate ja meditsiinitöötajate vastu ning lisaks hirmutasid Nõukogude Liidu lääneosas maal elavaid inimesi. Väidetakse, et pärast 1945. aastat langesid Lääne-Ukrainas ja Baltikumis metsavendade tegevuse ohvriks kümned tuhanded inimesed ning et võitlus rahvusliku pörandaaluse liikumise vastu lõppes selle täieliku likvideerimisega 1950. aastate alguses. Diskursiivselt paigutatakse „metsavennad“ samasse kategooriasse nendega, keda nimetatakse „reeturiteks, kes olid varem teeninud okupatsioonivõime“, ning nad võrdustatakse relvastatud kriminaalsete rühmitustega, kes röövivad ja tapavad inimesi (VA II, lk 7–8, 11).

Hilisstalinistliku perioodi kirjelduses rõhutatakse, et kuigi „natsionalismi“ eest tabasid liiduvabariike repressioonid, olevat samal ajal järjepidevalt toetatud kohalikku kultuuri ja traditsioone. Repressiivmeetmete ning sunniviisilise ümberasustamise sihtmärkidena esitatakse seejuures üksnes inimesi, keda loetakse „okupantide kaasosalisteks“. Lisaks väidetakse, et liiduvabariigid, sealhulgas Balti piirkond, said liidu eelarvest märkimisväärset rahalist toetust, mille abil rajati tööstusettevõtteid ning koolitati nende tarbeks kõrge kvalifikatsiooniga tööjõudu. Tuuakse esile, et võrreldes iseseisvusaja 1940. aastaga

ületas tööstustoodangu maht 1950. aastaks varasemat näitajat Leedus 1,9, Lätis 3 ja Eestis 3,4 korda (VA II, lk 24).

Nõukogude periood aastatel 1945–1991 on õpikus jaotatud etappideks vastavalt riigijuhtide valitsemisajale: Jossif Stalin, Nikita Hruštšov, Leonid Brežnev ja Mihhail Gorbatšov. Stalinit kujutatakse eduka majandusjuhi, väejuhi ja targa poliitikuna, kes „Vene maade koguja“ rollis rajas võimsa suurriigi ja rõhutas vene rahva juhtpositsiooni Nõukogude Liidu riigiehituses (VA II, lk 22, 24, 43, 60). Hruštšovi käsitlus on seevastu selgelt negatiivne: teda iseloomustatakse poliitilise intrigaani, ebapädevate majandusotsuste langetaja ning vene rahvuslike huvide reetjana, kes olevat „ebaseaduslikult“ andnud Krimmi üle Ukraina NSV-le (VA II, lk 67). Hruštšovi asendamist Brežnevigaga nähakse positiivseks, ehkki Brežnevit ennast peetakse pigem „pehme iseloomuga“ juhiks (VA II, lk 68, 118, 136). Eriti teravat kriitikat saab Gorbatšov, kelle reforme loetakse „läbimõtlematuks“ ning kelle tegevust peetakse riigi destabiliseerumise ja kaose peamiseks põhjuseks (VA II, lk 208–215). Boriss Jeltsini valitsemist aastatel 1991–1999 kirjeldatakse ajana, mida iseloomustasid riigivõimu nõrkus, keskse kontrolli kadumine ning sisuline võimuvaaikum. Sellise periodiseeringuga antakse õpikus üldine hinnang, mille kohaselt kujutas Stalini hilisem valitsemisaeg endast Venemaa riikluse ajaloolist kõrgperioodi.

Õpiku autorite arvates lasub täielik vastutus külma sõja vallandamise eest Ameerika Ühendriikidel ja Lääne-Euroopal. Konflikti eeldustena tuuakse esile USA mõjuvõimu kasv, nn tuumašantaaž ning Nõukogude Liidu toetus rahvuslikele vabadusliikumistele Aasias ja Aafrikas, samas kui lääneriigid püüdsid säilitada koloniaalsüsteemi. Lisaks rõhutatakse, et Nõukogude Liit „hoolitses oma läänepiiri taga sõbralike riikide vööndi loomise eest“, ehkki USA taotles Euroopa riikide täielikku majanduslikku ja poliitilist allutamist. Õpikus väidetakse, et Ühendriigid kuulutasid oma eesmärgiks Euroopa ja kogu maailma „päästmise“ Nõukogude ekspansiooni küüsis, rakendades selleks Trumani doktriini ning käivitades Marshalli plaani (VA II, lk 45–46). USA agressiivse poliitika konkreetsete näidetena tuuakse välja järeleandmatu Saksamaa küsimuses, „agressiivse“ sõjalise bloki – NATO – loomine ning osalemine Korea sõjas (VA II, lk 49–56).

Edasine vastasseis Läänega seotakse õpikus tõsiasjaga, et Ameerika Ühendriikides vahetuvad presidendid, kelle suhtes olevat Nõukogude Liidul ja hiljem Venemaal korduvalt tekkinud ootused suhete „leevendamisele“. Vabariiklast Dwight D. Eisenhowerit käsitletakse pigem positiivses valguses, aga John F. Kennedyt märksa kriitilisemalt. Õpiku narratiivi kohaselt püüdis

Nõukogude Liit algselt lõpetada vastasseisu Ühendriikidega, kuid just USA enda tegevus olevat provotseerinud Kuuba kriisi puhkemise. Kriisi põhjustena nimetatakse Ameerika raketite paigutamist Türgi, luurelennuki sisenemist Nõukogude Liidu õhuruumi ning Kuuba mereblokaadi kehtestamist. Seega kujutatakse Nõukogude Liitu järjekindlalt rahumeelse riigina, kes oli valmis kompromissiks ja dialoogiks, kuid kellele Lääs jälle sundis peale uue vastasseisu. Väidetakse, et Nõukogude Liit oli „kõigist külgedest ümbritsetud Ameerika tuumarelvadega varustatud sõjaväebaasidega“, mis sundis teda relvastuma, et säilitada strateegiline tasakaal USA-ga (VA II, lk 123–129). Samas rõhutatakse, et Nõukogude Liit toetas nn vabanemissooviga rahvaid arengumaades, aitas neil koloniaalvõimu alt pääseda ning pakkus neile laenu ja muud abi, sealhulgas relvastust. Seda tehti õpiku väitel „Lääne vastutegevusest hoolimata“, kuna „paljud maailma riigid pöördusid Nõukogude Liidu poole, nähes temas vaba ja iseseisva arengu eeskuju“. Peatüki kokkuvõttes märgitakse, et hoolimata Nõukogude Liidu püüdlusest „rahumeelselt koos eksisteerida“ ei viinud see vastasseisu lõppemiseni NATO ja USA-ga, kuna viimane olevat „säilitanud strateegilise eesmärgi Nõukogude Liit lagundada“ (VA II, lk 131–132).

Jossif Stalini surma käsitletakse õpikus sündmusena, mida lääneriikide meedia kasutas Nõukogude Liidu ründamiseks, nimetades lahkunud juhti türanniks ja diktaatoriks (VA II, lk 60). Kritiseeritakse Nikita Hruštšovi otsust asuda võitlema Stalini isikukultusega ning muuta senist poliitilist kurssi. Eriti teravalt suhtutakse Hruštšovi algatusse anda amnestia neile, kes „olid sõja ajal teinud koostööd Hitleri okupatsioonivõimudega“. Õpiku autorite väitel sündis see otsus 1955. aastal Saksa LV liidukantsleri Konrad Adenaueri visiidi mõjul ning kujutas endast „läbimõtlematut sammu“, mis soodustas „natsionalismi teket ja tugevnemist Baltikumis ning Lääne-Ukrainas“. Väidetakse, et natsidega koostööd teinud rehabiliteeriti, et nad said võimaluse „aktiivseks ühiskondlikuks tegevuseks“ ning tegid hiljem isegi karjääri (VA II, lk 63–65).

Nikita Hruštšovi otsust anda Krimm Ukraina NSV koosseisu käsitletakse õpikus ebaseadusliku sammuna, mille puhul eirati seda, mida arvasid poolsaare elanikud, kellest valdava osa moodustasid venelased. Selle tagajärjel olevat Krimm olnud „pikaks ajaks Venemaast eraldatud“. 2014. aasta sündmusi tõlgendatakse õpikus seevastu olukorrana, milles „ajalooline õigus taastati“ (VA II, lk 67).

Õpiku käsitluses viisid majanduse areng ja sotsialistliku ühiskonna edusammud 1970. aastate lõpuks „uue ajaloolise inimkoosluse“ – nõukogude rahva – väljakujunemiseni (VA II, lk 139). Väidetakse, et Nõukogude Liidu

kodanike elatustase „tõsis järjekindlalt“ (VA II, lk 151), haridus- ja teadussüsteemi kirjeldatakse maailma parimana ning rõhutatakse, et keskmine eluiga pikenes (VA II, lk 162). Autorid möönavad küll, et Nõukogude linnades saavutatud „igapäevane mugavus“ erines elutingimustest lääneriikides, kuid seda erinevust ei selgitata reaalse mahajäämusega, vaid Lääne propaganda mõjuga, mis tulenes välismaistest filmidest ja reklaamväljaannetest (VA II, lk 150).

Põgusalt mainitakse õpikus ka Nõukogude süsteemi vastaseid jõude riigi sees. Dissidentide kohta väidetakse, et nende teosed ilmusid sageli „välismaiste sponsorite“ rahastusel, et nad olid Lääne mõju all ja Lääs kasutas neid ära (VA II, lk 101, 166). Õpikus märgitakse, et „Lääs hoolitses dissidentide eest pidevalt“ ning et nad kujutasid endast terroristlikku ohtu. Seetõttu olid nad „riiklike julgeolekuorganite tähelepanu all“ (VA II, lk 138). Välismaale emigreerunud ning sinna sunniviisil saadetud Nõukogude intelligentsi ja kultuuritegelaste kohta kinnitatakse, et osa neist pettus Lääne väärtustes ning pöördus taas näoga „isamaa poole“, kusjuures mõned isegi naasid kodumaale (VA II, lk 168).

Rahvuspoliitika käsitlemisel märgitakse õpikus, et venelaste arvukus kasvas, sealhulgas segaabelude sagenemise tõttu. Selliseid abielusid kujutatakse rahvaid „ühendava“ tegurina, mis vähendas rahvastevahelisi pingeid ning viis „maailma tsivilisatsiooni ajaloos ainulaadse“ kogukonna tekkeni. Autorite väitel aitas see ühtlasi vähendada ksenofoobiat ja rahvastevahelist vaenu. Samas rõhutatakse, et nõukogude rahva ühtsuse tagas keske tegurina vene keel, mida kasutas suhtluskeelena üle 90% Nõukogude Liidu kodanikest. Teksti illustreerib pilt, mis kujutab 1978. aasta „eesti-gruusia segaperekonda“, mille juurde on lisatud suunav küsimus: „Oletage, mis keeles abikaasad omavahel suhtlesid“ (VA II, lk 187). Samas märgitakse, et 1970.–1980. aastatel sagesid „Balti vabariikides ja Ukrainas natsionalistlike meeleolude ilmingud“, mida väidetatult koordineerisid Luure Keskagentuur (CIA) ja USA valitsus. Autorite hinnangul vastas see Lääne huvidele, kuna soodustas Nõukogude vabariikides rahvuslike ja separatistlike meeleolude kujunemist, mis oli omakorda osa Nõukogude Liidu ja USA vastasseisust külma sõja ajal (VA II, lk 189–191).

Kui õpikus käsitletakse Nõukogude Liidu sekkumist Afganistanis, kasutatakse järjekindlalt väljendit „Nõukogude vägede sisseviimine“, mida esitatakse Afganistani valitsuse palvel toimunud sammuna. Julgeolekupoliitilise põhjendusena tuuakse esile vajadus takistada Ameerika Ühendriikidel ja NATO riikidel Nõukogude Liidu lõunapiiri vahetusse lähedusse sõjaväebaaside rajamist. Selle asemel, et käsitleda sõda tegurina, mis kiirendas Nõukogude Liidu sisemist kriisi ja aitas kaasa riigi lagunemisele, rõhutatakse õpikus

„Afgaani relvavendlust“, mida peetakse „ainulaadseks nähtuseks vapruse ja vastastikuse abistamise vallas“. Lääneriikide kriitikat Nõukogude tegevuse suhtes tõlgendatakse seejuures Nõukogude Liidu mustamisena, mis sündis „inimõiguste kaitse“ sildi all. Autorite hinnangul kasutati inimõiguste teemaikat ideoloogilise survevahendina, et mõjutada Nõukogude Liitu ja Ida-Euroopa riike ning sekkuda nende siseasjadesse (VA II, lk 196–197).

1980. aastatel algatas USA erinevaid integratsiooniprotsesse nii Ameerika mandril kui ka Euroopas, mille tulemusel kujunes välja globaliseerumine. Selle keskseks eelduseks sai tänu arvutite masstootmisele ja digitehnoloogia levikule tekkinud üleilmne inforuum. Juba 1950. aastatel alanud Euroopa majanduslik integratsioon jõudis 1990. aastatel USA juhtimisel poliitilise integratsioonini. Samas hakkas Nõukogude Liidu majandus üha selgemalt maha jääma Ühendriikide omast, eriti küberneetika ja IT-valdkonnas, mis määrasid edasise tehnoloogilise arengu suuna. Seda mahajäämust süvendasid USA kehtestatud majandussanktsioonid. Eriti tõsiseks katsumuseks kujunes võidurelvastumine, mille ohtude eest hoiatasid Nõukogude juhtkonda nii sõjatööstuskompleksi esindajad kui ka eriteenistused KGB ja GRU. Kuigi õpiku autorite hinnangul ei olnud Nõukogude majandus veel kokkuvarisemise äärel, tekkis siiski vältimatu vajadus majandussüsteemi reformida (VA II, lk 203–204, 215).

1985. aastal võimule tulnud Mihhail Gorbatšov algatas õpiku käsitluse kohaselt „läbimõtlema reformid“, mida nimetatakse perestroikaks. „Demokratiseerimise“ loosungi varjus viis see autorite hinnangul varjatud erastamiseni, sõjatööstuskompleksi konversioonini ning varjatud inflatsioonini. Selle tulemusel raskenes riigi elanike majanduslik toimetulek märgatavalt, kasvas ühiskondlik rahulolematuse ning algasid esimesed ulatuslikud streigid. Õpikus rõhutatakse, et „riik vajus üha sügavamale majanduskriisi keerisesse“ (VA II, lk 215–220). Vastutust perestroika ja glasnosti poliitika eest nihutatakse osaliselt Läänele, kuna väidetavalt võeti reformiideed üle välismaalt ning nendega „võltsiti Nõukogude Liidu ajalugu ja marksismi-leninismi õpetust“. Glasnostit iseloomustatakse kui „võimsat Lääne mõjutusvahendit Nõukogude ühiskonna ideoloogiliseks ümberkujundamiseks“. Autorite arvates vallas see protsessid, mis väljusid riigi kontrolli alt ning viisid peagi Nõukogude Liidu lagunemiseni (VA II, lk 231–232).

Õpikus süüdistatakse Mihhail Gorbatšovi selles, et ta otsustas ühepoolselt lõpetada vastasseisu Läänega ning asus Nõukogude Liitu desarmeerima. Seetõttu olevat riik märkimisväärselt nõrgenenud, mis tõi kaasa „katastroofilised tagajärjed“: Nõukogude Liidu geopoliitiline positsioon ning Teise maailmasõja tulemusel saavutatud mõjusfäär kaotati.

Varssavi pakti laialisaatmist käsitletakse samuti ühepoolse sammuna, kuna NATO tegutses sõjalise liiduna edasi. Autorite hinnangul tähendas Nõukogude Liidu loobumine oma geopoliitilistest huvidest ühtlasi mõju vähenemist arengumaades, kus senine sümpaatia Nõukogude Liidu vastu oli märgatavalt kahanenud. Nõukogude vägede väljaviimist Ida-Euroopast nimeatakse „läbimõtlematuks otsuseks“, mida Lääs kasutas viivitamatult ära „sametrevolutsioonide“ algatamiseks ning Ida-Euroopa riikide allutamiseks oma majanduslikule ja poliitilisele kontrollile. See protsess kulmineerus õpiku järgi NATO idasuunalise laienemisega, mida käsitletakse otsese ohuna Venemaale. Lisaks rõhutatakse, et Lääs andis lubaduse mitte laiendada NATO-t ida suunas, kuid seda lubadust ei täidetud. Nõukogude Liidu kokkuvarisemist tõlgendatakse bipolaarse maailmakorra lõpuna, kusjuures USA väljus külmast sõjast võitjana. Nõukogude armee lagunemine olevat viinud Venemaa sõjalise nõrgenemiseni ning soodustanud etniliste konfliktide puhkemist endise Nõukogude Liidu territooriumil. Õpiku narratiivi järgides rõhutatakse, et Lääs ei soovinud kunagi osutada Venemaale tegelikku abi ega arvestada tema geopoliitiliste huvidega. Gorbatšovi samme tõlgendatakse seetõttu tegutsemisena Lääne huvides, mida autorite arvates kinnitab ka talle omistatud Nobeli rahupreemia. Lõppjärelendusena esitatakse tees, mille kohaselt oli Lääne strateegiline eesmärk Nõukogude Liit hävitada ja killustada (VA II, lk 244–250, 269).

Õpiku käsitluses nimetatakse Nõukogude Liidu kokkukukkumise üheks keskseks põhjuseks rahvuslike liikumiste tugevnemist, mida seostatakse keskviimu „läbimõtlematu“ rahvuspoliitikaga. Väidetakse, et NLKP Keskkomitee poliitbüroo ei suutnud rahvuslikke vastuolusid lahendada ega kujundada nende reguleerimiseks toimivat mehhanismi. Liiduvabariikides tekkinud rahvaliidumisi (*rahvarindeid*) peetakse „Lääne toetatud natsionalistlikeks ja separatistlikeks organisatsioonideks“, mille eesmärk oli valmistada ette liiduvabariikide lahkumist Nõukogude Liidust. Autorite hinnangul ei arvestanud nimetatud liikumised asjaoluga, et vabariikides elas märkimisväärne hulk teiste rahvuste esindajaid, kuna nende tegelik siht oli tõrjuda venelasi ja venekeelseid elanikke (VA II, lk 253).

Nõukogude Liidu lagunemise eest peetakse otseselt vastutavaks Balti liiduvabariike, keda süüdistatakse „suveräänsuse paraadi“ algatamises. Nende iseseisvumine olevat toimunud ebaseaduslikult ning vastuolus Nõukogude Liidu põhiseadusega. Sellega seoses tuuakse esile, et Nõukogude Liidu rahvasaadikute kongressi 3. istungjärgul tunnistati 1990. aasta märtsis Leedu iseseisvusdeklaratsioon kehtetuks. Ka „suveräänsuse paraadi“ käsitletakse protsessina, mis toimus „Lääne pideva tähelepanu all“, kuid autorite arvates

võimaldasid just Moskva tollane nõrkus ja otsustusvõimetus lääneriikidel Baltimaade iseseisvust tunnustada. USA valmisolekut tunnustada Balti riikide iseseisvust 2. septembril 1991 tõlgendatakse otsese sekkumisena Nõukogude Liidu siseasjadesse (VA II, lk 255–256).

Vene NFSV rahvasaadikute kongressi 1. istungjärgul 12. juunil 1990 vastu võetud suveräänsusdeklaratsiooni peavad autorid paradoksaalseks, sest sellega olevat Venemaa „eemaldunud isendast“. Samas rõhutatakse, et üleliiduline rahvahääletus 17. märtsil 1991 näitas 76% toetust Nõukogude Liidu säilitamisele, kuid Balti liiduvabariikides toimunud referendumid kuulutatakse õpikus õigustühiseks ja ebaseaduslikuks (VA II, lk 257–258).

Riikliku Erakorralise Seisukorra Komitee ebaõnnestunud putši käsitletakse sündmusena, mis kiirendas Nõukogude Liidu kokkuvarisemist, kusjuures tekstist on võimalik välja lugeda teatavat mõistvat hoiakut putši algatajate suhtes. Seda teemat puudutanud peatükk lõpeb väitega, et „Lääne juhtivad riigid suhtusid Nõukogude Liidu enesehävitusse varjamatu heakskiiduga“. Venemaad kujutatakse Nõukogude Liidu õigusjärglasena, kes võttis üle nii tuumariigi staatuse kui ka ulatusliku välisvõla. Samas märgitakse, et iseseisvunud liiduvabariigid võeti ÜRO liikmeks ilma kohustuseta jagada Venemaaga välisvõla koormat. Õpiku narratiivi kohaselt said need riigid seeläbi Nõukogude Liidu lagunemisest üksnes kasu, sest nad pärisid oma territooriumil sotsialistliku vara, tööstuse, relvajõud ning loodusressursid, mis andsid neile uueks arenguetapiks „hea stardi“ (VA II, lk 263–265).

Boriss Jeltsini valitsemisperioodi peetakse õpikus Venemaa ajaloos segaduste ajaks (*vn смута, смутное время*), mida iseloomustasid keskvalitsuse nõrkus, sügav majanduslik ja vaimne kriis, riigi jõuetus ning kriminaalse maailma võimuvõitlused. Sellele lisandusid poliitilised kriisid, terrorism ning separatistlikud liikumised. Kõiki nimetatud protsesse esitatakse õpikus taas Lääne huvide kontekstis, kuna lääneriikide eesmärk oli Venemaa killustada ja saada ligipääs tema „piiramatutele loodusvaradele“ (VA II, lk 306).

Välispoliitika käsitlemisel märgitakse õpikus, et 1990. aastatel halvenes Venemaa rahvusvaheline positsioon oluliselt. Riigi mõjusfäär olevat taandunud „17. sajandi piiridesse“, samas kujunesid kogu selle geopoliitilise perimeetri ulatuses välja vaenulikud jõud, mida autorite hinnangul suunas USA või NATO. Postsovetlikes riikides, eriti Baltimaades, olevat võimule tulnud russofoobsed režiimid. Samuti rõhutatakse, et Venemaa kaotas hästi varustatud sõjaväebaasid Baltikumis, Ukrainas, Gruusias, Aserbaidžaanis ja Türkmenistanis ning jäi ilma sõjalis-poliitilistest liitlastest, kusjuures Venemaa enda relvajõud nõrgenesid märgatavalt. Õpikus viidatakse NATO laienemisele itta,

Jugoslaavia pommitamisele ilma ÜRO mandaadita ning väidetavale katsele eraldada Tšetšeenia Venemaast (VA II, lk 314–317). Eriti murettekitavana kujutatakse russofoobia levikut endistes liiduvabariikides. Moldova puhul märgitakse, et relvastatud natsionalistide pealetung suudeti 1992. aastal peatada Vene 14. armee jõulise sekkumisega Transnistrias. Balti riikidega seoses toonitatakse, et venekeelsete elanike olukord halvenes järjest. Lisaks väidetakse, et need riigid „järgisid Lääne suuniseid“, ülistasid natside kaasosalisi ja sõjakurjategijaid ning toetasid SS-veteranide marsse. Ukraina kohta kinnitatakse, et USA püüdis kujundada sellest „anti-Venemaad“, mis distantseeruks Venemaast, kusjuures Ukrainas heroiseeritakse samuti natsionalistlike liikumisi ja banderalasi (VA II, lk 320–321). Õpiku kokkuvõttes leitakse, et Venemaa katsed normaliseerida suhteid Läänega ebaõnnestusid järjekindlalt, sest Lääs töötas neile vastu (VA II, lk 323).

Vladimir Putini võimuletulekuga algab õpiku käsitluses Venemaa lähi-ajaloos uus ajajärk. Uut presidenti esitatakse riigipeana, kes võttis otsustava kursi, et segadused lõpetada, keskvalitsust tugevdada, riiki sisemiselt konsolideerida ning Venemaa majanduslik suutlikkus taastada. Nende eesmärkide saavutamiseks astunud sammudeks peetakse Tšetšeenia relvakonflikti jõulist lahendamist, oligarhide mõju kõrvaldamist keskvalitsuse poliitikast ning põhiseaduslike muudatuste elluviimist (VA II, lk 325–332).

Õpiku viimane peatükk „Venemaa tänapäeval. Sõjaline erioperatsioon“ kujutab endast tugevalt ideologiseeritud käsitlust, milles kogu praegust rahvusvahelist olukorda näidatakse eksistentsiaalse ohuna Venemaale. NATO laienemist peetakse Venemaa piiride vastu suunatud agressiivseks protsessiks, millega kaasnes russofoobia rahastamine, „värviliste revolutsioonide“ korraldamine ning katsed Venemaad geopoliitiliselt killustada. Õpikus väidetakse, et USA õhutas Gruusiat sõjaliseks vastasseisuks Venemaaga ning tegeles süstemaatiliselt ajaloo „võltsimisega“, kasutades selleks ka hariduslike materjale, milles püütakse kujutada Venemaad agressiivse kolonialistliku riigina ning omistada Molotovi-Ribbentropi pakti tõttu Nõukogude Liidule vastutus Teise maailmasõja puhkemise eest. Lisaks käsitletakse Nõukogude sõdurite mälestusmärkide eemaldamist Ida-Euroopas ja Balti riikides vaenuliku ning koordineeritud poliitikana, mida viivad ellu eeskätt endised Varsavi pakti liikmesriigid, Ukraina ja Baltimaad, kes on „russofoobsed“. Neis riikides toimub natsismi taassünd ning seal aetakse segregatsioonipoliitikat, mille tulemusel diskrimineeritakse venekeelseid elanikke, suletakse vene koole ning piiratakse venekeelset haridust (VA II, lk 392–395).

Ukraina arengut kirjeldatakse äärmiselt negatiivses võtmes. Selles „ultra-natsionalistlikus“ ja „neonatsistlikus“ riigis olevat võimule tulnud „radikaalne natsionalistlik vähemus“. Ukraina riiklust seostatakse ideega „anti-Venemaast“, mille juured ulatuvad lausa 19. sajandisse, kui Austria-Ungari kindralstaabis töötati välja vastavaid geopoliitilisi kontseptsioone. Samuti väidetakse, et USA ja NATO valmistasid Ukrainat ette sõjaliseks rünnakuks Venemaa vastu (VA II, lk 396–398, 406). Sellest lähtudes esitatakse Venemaa sõjalist tegevust Ukrainas sunnitud enesekaitsemeetmena, mille eesmärk oli kaitsta Donbassi elanikke ning Ukraina „denatsifitseerida“. Euroopa Liidu ja Ameerika Ühendriikide Venemaa-vastaseid sanktsioone käsitletakse ebaseadusliku majandusblokaadina, mis lõplikult paljastas Lääne venevastased agressiivsed kavatsused (VA II, lk 403).

Vahekokkuvõte IV

Medinski „Venemaa ajaloo“ teise osa käsitlus kujuneb ideoloogiliselt selgelt struktureeritud narratiiviks, mille keskmes on riigi nõrgenemise ja taastumise vastandus. Ajaloolised protsessid pärast 1945. aastat ei ole esitatud mitmetasandilise sotsiaalse, majandusliku ja poliitilise arenguna, vaid moraalselt laetud loona Venemaa pidevast vastasseisust vaenuliku väliskeskonnaga.

Kogu perioodi tõlgendust raamib põhimõtteline vastutuse nihutamine: Nõukogude Liidu sisemisi kriise, majanduslikku mahajäämust ja riigi lagunemist selgitatakse valdavalt välise surve, Lääne sihipärase tegevuse ning „ideoloogilise mõjutamisega“, samal ajal kui sisemised struktuursed probleemid jäävad tagaplaanile. Selline lähenemine võimaldab kujutada Nõukogude Liidu kokkuvarisemist mitte süsteemse ebaõnnestumisena, vaid geopoliitilise kaotuse ja reetmise tagajärjena.

Olulise koha omandab rahvusliku küsimuse käsitlus, milles liiduvabariikide iseseisvuspüüdluseid tõlgendatakse järjekindlalt väljast juhitud separatismina. Rahvuslikku liikumist ei peeta legitiimseks poliitilise enesemääramise vormiks, vaid destabiliseerivaks jõuks, mis oli suunatud eeskätt vene rahva ja venekeelsete elanike vastu. Selline raamistik legitimeerib hilisemat kriitikat Baltimaade, Ukraina ja teiste postsovetlike riikide kohta ning loob ideoloogilise silla tänapäeva konfliktide tõlgendamiseks.

Õpiku teise osa narratiivis on keskne roll tugeva riigi ideaalil. Juhtfigure ei hinnata demokraatlike normide, vaid selle alusel, kas nad suudavad riiki enda kontrolli all hoida ja säilitada geopoliitilist mõjuvõimu. Seetõttu kujutatakse

Stalini hilisemat valitsemisperioodi ning Putini võimuletulekut positiivsete pöördeliste aegadena, aga reformiperioodide, eriti Gorbatsõvi ja Jeltsini aja iseloomustamisel keskendutakse kaosele, nõrkusele ja riikluse lagunemisele.

Õpiku kulminatsiooniks kujuneb kaasaegse Venemaa käsitlus, milles sõjalist vastasseisu Ukrainaga ei esitata poliitilise otsusena, vaid vältimatu enesekaitsena. Minevikus konstrueeritud ohutunnetus, piiramisrõnga metafoor ning moraalne vastandumine „meie“ ja „vaenuliku Lääne“ vahel saavutavad siin oma haripunkti. Ajalugu muutub seeläbi vahendiks, millega õigustatakse tänapäeva välispoliitikat ja normaliseeritakse sõjalist konflikti.

Kokkuvõttes ei kujuta „Venemaa ajaloo“ teine osa endast niivõrd hariduslikku käsitlust, kuivõrd riikliku maailmapildi kujundamise mehhanismi. Minevik ei ole selles käsitluses avatud kriitiliseks tõlgenduseks, vaid allutatud narratiivsele loogikale, mis legitimeerib autoritaarset valitsemismudelit, geopoliitilist revanšismi ning vastandumist Läänega, et kujutada neid valikuid ajalooliselt vältimatu ja õigustatud arenguteena.

Vene õigeusu kirik kui riikliku ideoloogia tugisammas

Eraldi käsitlemist väärib see, kuidas Medinski koostatud Venemaa ajaloo õpikutes käsitletakse õigeusu kiriku temaatikat. Sellele küsimusele pööratakse õpikutes küllaltki piiratud, ent siiski märgatavat tähelepanu üksikutes lõikudes, mis keskenduvad eeskätt Vene õigeusu kiriku ning Moskva keskvoimu vahelise suhte ajaloolisele kujunemisele ja muutumisele.

Venemaa ajaloo õpiku esimeses osas põhjendatakse võitlust religiooni vastu mitte niivõrd ateistliku ideoloogiaga, kuivõrd sooviga „kõrvaldada vaimse elu konkurent“ selleks, et kasvatada „uut nõukogude inimest“. Hoolimata bolševikepoolsest õigeusu kiriku represseerimisest väidetakse, et kirik soovis patriarh Tihhoni (ametis 1917–1925) isikus järjepidevalt läheneda Nõukogude võimule ja teha koostööd. Õpikus tsiteeritakse patriarh Tihhoni omistatud üleskutseid, milles ta kutsus oma pihtkonda „olema siirad Nõukogude võimu suhtes ja töötama ühise hüve nimel, kohandades kiriku välist elu ja tegevust uue riigikorraga“. Samuti tuuakse esile Tihhoni lojaalsus, viidates asjaolule, et ta ei toetanud valgete liikumist ning kutsus usklikke „alluma Nõukogude võimule, kuna see ei olevat vastuolus usu ja vagadusega“ (VA I, lk 132–133).

Repressioone kiriku vastu mainitakse siiski vaid põgusalt, avamata nende ulatust ja bolševike süstemaatilist vägivalda Vene õigeusu kiriku suhtes.

Samuti ei käsitleta asjaolu, et patriarh Tihhoni koostöölle kutsuvad avaldused sündisid julgeolekuorganite (GPU) tugeva surve all. Küll aga tunnistatakse üldist riiklikku survet kirikule, ulatuslikku religioonivastast propagandat ning „teiste konfessioonide rasket olukorda“. Őpikus mainitakse ka Nõukogude võimu algatatud *obnovlentšestvo*'d (vn *обновленчество*), nn uuen- dusliikumist kirikuelus, mille üks eesmärk oli kõrvaldada patriarh Tihhon Vene õigeusu kirikus juhtpositsioonilt. Selle liikumise põhjused, poliitiline kontekst ning tagajärjed jäävad aga analüüsimata. Sellele teemale pühenda- tud peatüki lõpus esitatud „küsimus järelemõtlemiseks“ („Iseloomustage kiriku ja bolševike suhteid 1920. aastate alguses“) suunab õpilast järel dama, et suhted olid küll pingelised, aga kirik püüdis siiski teadlikult otsida riigivõi- muga ühisosa ja koostööd (VA I, lk 153).

Kui kirjeldatakse Vene õigeusu kiriku ja Nõukogude riigi suhteid 1920. aastate teisel poolel, nenditakse nende keerukust: märgitakse, et paljud vaimulikud arreteeriti, kirikuid suleti ja rüvetati ning noorsoo seas süvenes ateistlik hoiak. Samal ajal käsitletakse „elavat kirikut“ (vn *Живая церковь*), mida esitatakse „uuenodusliku“ kirikliku liikumisena, mis väidetavalt kont- rollis ligikaudu kolmandikku Vene õigeusu kiriku kogudustest (VA I, lk 198). Őpikust jäetakse aga täielikult välja asjaolu, et nii nn *obnovlentšestvo* kui ka „elav kirik“ olid tegelikult GPU algatatud ja juhitud projektid, mille siht oli allutada Vene õigeusu kirik Nõukogude riigi huvidele ning kasutada seda „kontrrevolutsiooni“ ja emigratsiooni vastase võitluse vahendina.

Edaspidi tunnistatakse õpikus siiski Vene õigeusu kiriku ja teiste kon- fessioonide vastaste repressioonide massilist iseloomu. Märgitakse, et Nõu- kogude riigi ateistliku poliitika tulemusel kerkis üles küsimus „Vene õigeusu kiriku lõplikust keelustamisest“ ning et „usuelu omandas poolillegaalse ise- loomu“. Samas rõhutatakse, et Nõukogude Liidus 1937. aastal korraldatud rahvaloenduse andmetel määratles end õigeusklikuna 41,6 miljonit inimest ning et Vene õigeusu kirik ise kutsus usklikke üles lojaalsusele Nõukogude riigi suhtes. Näitena tuuakse tsitaat metropoliit Sergiuse (Stragorodski) pöör- dumisest usklike poole – ta kinnitas väidetavalt, et Vene õigeusu kirik „ei ole koos meie riigi vaenlastega, vaid koos rahva ja valitsusega“. Teksti illustreerib foto Moskva Lunastaja Kristuse katedraali õhkimisest, mille juurde on lisatud märkus, et pühakoda taastati 2000. aastal (VA I, lk 244–245).

Kui õpikus käsitletakse Vene kirikut välismaal, antakse mõista, et osa vene vaimulikest oli sunnitud Venemaalt koos valgetega lahkuma. Selle prot- sessi kulminatsiooniks kujunes Vene õigeusu kiriku lõhenemine küsimuses, kas ja mil määral tuleb olla lojaalne Nõukogude võimule. Emigratsioon

teguksenud vaimulikud pooldasid jätkuvat vastuseisu kommunistlikule režiimile, mistõttu tähendas Moskva patriarhaadi otsus olla Nõukogude riigivõimule lojaalne sisuliselt kirikulõhet. Õpiku autorite hinnangul ületati see lõhe alles Putini ajastul, mil 2007. aastal taastati kiriklik ühtsus (VA I, lk 269).

Suure Isamaasõja aastate käsitlemisel märgitakse õpikus, et „riigivõimu poliitika usklise suhtes muutus“. Ehkki riiklik kontroll kiriku üle säilis, hakkas riik väidetavalt ilmutama suuremat „sallivust“. Vene õigeusu kirikut kujutatakse seejuures institutsioonina, mis asus selgelt patriootilisele positsioonile. Näiteks tuuakse 22. juunil 1941 Moskva ja Kolomna metropoliidi Sergiuse tehtud pöördumine, milles ta õnnistas kõiki õigeusklikke, kes „kaitsevad meie isamaa pühasid piire“. Samuti esitatakse näiteid Vene õigeusu kiriku vaimulike tegevuse kohta Leningradi blokaadi ajal ning rõhutatakse nende rahalisi annetusi Punaarmee relvastuse soetamiseks. Teksti illustreerib pilt Krasnojarskisse püstitatud mälestusmärgist pühale Lukale (Voino-Jassenetskile), keda esitatakse vaimulikuna, kes töötas vabatahtlikult kirurgina Punaarmee sõjaväehaiglas ning annetas oma Stalini preemia väidetavalt „saksa-fašistlike okupantide käes kannatanud laste mälestuseks“. Riigi ja kiriku suhete muutumise kulminatsiooniks peetakse Stalini nõusolekut lubada 1943. aasta septembris valida Moskva ja kogu Venemaa patriarh, kelleks sai metropoliit Sergius. Samas jäetakse mainimata asjaolu, et Sergiuse lojaalsus Nõukogude võimule tekitas märkimisväärset vastukaja ja kriitikat Vene õigeusu kiriku vaimulike seas nii Nõukogude Liidus kui ka emigratsioonis. Seda teemat käsitletud peatüki lõpetuseks märgitakse, et patriootilise hoiaku võtsid sõja ajal ka islami usuasju korraldavad organisatsioonid. Õpikus viidatakse 1942. aasta mais Ufas toimunud islami vaimulike kongressile, mis pöördus kõigi moslemite poole üleskutsega „halastamatult võidelda Hitleri sissetungi vastu“ ning koguda annetusi riigi kaitsefondi jaoks (VA I, lk 369–370).

Tähelepanuväärne on, et sõjajärgseid suhteid Nõukogude riigi ja Vene õigeusu kiriku vahel kirjeldavad autorid uue religioonivastase kampaania võtmes, seostades seda eeskätt Nikita Hruštšovi ajaga. Venemaa ajaloo õpiku teises osas märgitakse, et „1956. aastal alanud kriitika Stalini vastu puudutas ka tema ajal kujunenud suhteliselt sallivaid suhteid riigi ja kiriku vahel“. Lühikese aja jooksul suleti suur hulk kloostreid ja kogudusi ning 1961. aasta „kirikureformi“ käigus kõrvaldati vaimulikud koguduste juhtimisest ja asendati ilmalike kirikuvanematega (VA II, lk 99–100).

Vene õigeusu kiriku rolli tugevnemist Nõukogude ühiskonnas seostatakse 1988. aastal tähistatud Venemaa ristimise 1000. aastapäevaga, kui avati sadu uusi kirikuid ja kogudusi. Olulise sündmusena tuuakse esile ka

patriarh Aleksius II valimine, kusjuures teda esitatakse kirikujuhina, kes lisaks riiklikule ideoloogiale nägi Vene õigeusu kiriku ühiskondlikku rolli (VA II, lk 230). Autorite hinnangul andis Aleksius II märkimisväärse panuse nii kiriku arengusse kui ka riigiga koostöö tugevdamisse.

Õpikus rõhutatakse, et usuelu areng tänapäeva Venemaa Föderatsioonis toimub suurel määral riigi toetusel. Positiivsete näidetenäidena tuuakse esile, et kirikuid taastatakse, tehakse riiklikke soodustusi, püstitatakse mälestusmärke ning kaasatakse vaimulikke sõjaväeüksuste tegevusse (VA II, lk 367).

Lääne mõju Venemaa vaimsele elule hinnatakse õpikus eranditult negatiivselt. Väidetakse, et „Lääne propaganda“ püüab selliseid traditsioonilisi väärtusi nagu headus, õiglus, kollektivism, halastus ja ohvrimeelsus asendada individualismi ja vastutustundetusega ühiskonna ees. Üheks näiteks sellisest hävitavast mõjust nimetatakse „välismaalt lähtuvaid katseid“ propageerida „totalitaarseid sekte ja pseudoreligiooside liikumisi“, mida peetakse inimeste psüühikat kahjustavaks (VA II, lk 366).

Sellest võib järeldada, et Medinski õpikutes kujutatakse õigeusu kirikut eelkõige riigi ideoloogilise tugisambana, mille ajaloolist rolli määratleb lojaalsus võimule. Repressioonid ja surve jäävad teisejärguliseks, samas kui koostööd riigiga peetakse moraalselt ja ajalooliselt õigustatuks. Kirik legitimeerib patriotismi ja „traditsioonilisi väärtusi“, vastandudes Lääne mõjule.

Üldkokkuvõte

Vladimir Medinski juhendamisel koostatud maailma ajaloo ja Venemaa ajaloo õpikud moodustavad ühtse ideoloogilise terviku, mille eesmärk ei ole mitmekülgset vahendada ajaloolisi teadmisi, vaid kujundada normatiivset maailmapilti. Kõigi nelja õpiku käsitusviisi seob ühine narratiivne loogika, mille keskmes paikneb kuvand Venemaast, kellel on ajalooline õigus suurriigi staatusele ning kes on pidevas vastasseisus vaenuliku väliskeskkonnaga.

Õpikutes ei käsitleta ajalugu autonoomse uurimisvaldkonnana, vaid poliitilise ja moraalse tähenduse kandjana. Seejuures ei toimi minevik nendes õpikutes avatud tõlgendusruumina, vaid suletud narratiivina, mille kaudu määratletakse „õiged“ ja „valed“ ajalootõlgendused. Sellest tulenevalt taandub ajalookäsitus dialoogilisest protsessist didaktiliseks vahendiks, millega suunatakse õpilase väärtushinnanguid ja identiteeditunnetust.

Kõigis neljas õpikus on kesksel kohal moraalne vastandus Venemaa ja Lääne vahel. Läänt kujutatakse järjekindlalt agressiivse, silmakirjaliku ja

destruktiivse jõuna, kes püüab takistada Venemaa arengut, õonestada tema riiklust ning kasutada teisi rahvaid geopoliitiliste instrumentidena. Selline vastandus ulatub Esimesest maailmasõjast külma sõjani ja edasi praeguse sõjalise konfliktini Ukrainas, luues mulje ajaloolisest järjepidevusest, mille kontekstis Venemaa on alati sunnitud end kaitsma.

Õpikutes ilmneb selgelt ka ajalooline revisionism, mis väljendub minevikusündmuste selektiivses übertõlgendamises ning nende vastandamises Lääne ajaloonarratiividele. Lugejale sisendatakse järjekindlalt arusaama, et olemasolev maailmakord on vaja ümber kujundada nn multipolaarseks süsteemiks, kusjuures Ameerika Ühendriike kujutatakse peamise vaenlasena ning „kurjuse impeeriumi“ kehastusena, kellega ollakse pikaajalises ja süsteemes vastasseisus.

Erilist rolli mängib õpikutes Teise maailmasõja käsitus, mis kujuneb kogu narratiivi moraalseks vundamendiks. Suur Isamaasõda ei ole pelgalt ajalooline sündmus, vaid normatiivne mõõdupuu, mille alusel hinnatakse nii teiste riikide poliitikat kui ka tänapäeva Venemaa tegevust. Sõjast saab identiteediline absoluut, mis õigustab geopoliitilisi pretensioone ning neutraliseerib kriitilised küsimused Nõukogude ja Vene riigi vastutuse kohta.

Medinski ajalooõpikuid iseloomustab selgelt väljendunud sõjakas messianism, süstemaatiline läänevastatus, kollektivism, ksenofoobia ning imperialistlik maailmapilt. Õpikutes konstrueeritakse järjekindlalt narratiivi, milles USA-d kujutatakse agressiivse globaalse domineerijana, kes kasutab demokraatia ja liberaalsete väärtuste retoorikat selleks, et kehtestada maailmas enda poliitilist ja majanduslikku ülemvõimu. Lääne-Euroopa demokraatlikke riike esitatakse USA satelliitidena, aga ka egoistlike ja neokoloniaalsete ühiskondadena, mille puhul tuuakse esile moraalsed allakäiku, sotsiaalset kaost ja väärtuste devalveerumist.

Venemaa ja Nõukogude Liidu rolli maailmapoliitikas on õpikutes seevastu kujutatud ühemõtteliselt positiivseks: neid esitatakse rahumeelsete ja kõrge-ma moraaliga jõududena, kes kujutavad endast vastukaalu Lääne kapitalistlikule ekspansionismile ja väidetavalt „dekadentlikule“ maailmavaatele. Sellises vastanduses omistatakse Venemaale eriline ajalooline missioon – pakkuda mitte ainult oma rahvale, vaid ka laiemale rahvusvahelisele kogukonnale „õiglasema“ ja „progressiivsema“ maailmakorra tulevikumudelit.

Rahvuslikku liikumist Ida-Euroopas ja endistes liiduvabariikides peetakse kõigis õpikutes destabiliseerivaks ja väljast juhitud nähtuseks. Enesemääramisõigust ei käsitleta legitiimse poliitilise printsiibina, vaid ohuna riiklikule terviklikkusele. Eriti selgelt väljendub see Balti riikide ja Ukraina

kujutamises, sest nende puhul seostatakse rahvuslik identiteet natsionalismi, russofoobia ja ajaloolise reetmisega.

Õpikute narratiiv toetub tugeva riigi ideele, mille kaudu hinnatakse ka ajaloolisi isikuid. Positiivselt kujutatakse neid juhte ja perioode, mil riik oli tsentraliseeritud, geopoliitiliselt mõjukas ning võimeline kasutama jõudu. Negatiivselt hinnatakse reformiperioode, pluralismi ja liberaliseerimist, mida seostatakse kaose, lagunemise ja välise manipulatsiooniga. Selline lähenemine loob selge väärtuste hierarhia, milles autoritaarsus omandab positiivse tähenduse, sest garanteerib stabiilsuse ja turvalisuse.

Kokkuvõttes toimivad Medinski õpikud mitte niivõrd hariduslike, kui-võrd ideoloogiliste tekstidena, mis täidavad riikliku propagandavahendi rolli. Arvestades nende laialdast kasutust Venemaa üldhariduskoolides ning sõna- ja meediavabaduse ulatuslikke piiranguid, on nende mõju noore põlvkonna maailmapildi kujundamisele märkimisväärne. Õpikud aitavad legitimeerida agressiivset välispoliitikat, sisemisi repressioone ja sõjalise jõu kasutamist poliitiliste eesmärkide saavutamiseks. Samuti loovad need ideoloogilise vundamenti, mis soodustab militariseeritud mõtteviisi teket ning valmistab noori ette riikliku sõjalise ja propagandistliku diskursuse vastuvõtuks, sealhulgas teenistuseks relvajõududes.

Ühtlasi kujutavad Medinski õpikud endast ühtset mäluoliitilist projekti, mille eesmärk on näidata Venemaa praegust poliitilist kurssi ajaloolise paratamatusena. Minevikku ei kasutata selleks, et mõista ühiskondlike muutuste keerukust, vaid selleks, et õigustada olevikku. Hariduslikust vahendist saab seeläbi ideoloogiline instrument, mis ei kujunda kriitilist ajalootaju, vaid lojaalsusel ja vastandumisel põhinevat maailmapilti.

